

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 5, 1994

1—2

Ianuarie — Februarie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM, PAUL CERNVODOEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CONSTANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA PENELFAFILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION STANCIU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble. Prețul unui abonament este de 1200 lei pentru persoane fizice și juridice. Abonamentele din străinătate se primesc la RODIPEL S. A Piața Presei Libere nr. 1, P. O. Box 33-57 București, România și la ORION SRL, Splaiul Independenței nr. 202 A, București, România, P. O. Box 74-19, București, Tx 11939 (BtxR. Tax (40) 13122425.

Vă puteți adresa și firmei AMCO PRESS SRL, Bd. Nicolae Grigorescu nr. 29 a, ap. 66, sector 3, București, C. P. 57 88, Fax 3124569

REDACȚIA :

ION STANCIU (*redactor șef adjuncț*)
NAGY PIENARU
VENERA ACHIM

Manuscrile, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa redacției revistei „REVISTA ISTORICĂ”

Adresa Redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
71247-București, tel. 650 72.41.

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM V, NR. 1 — 2
Ianuarie — Februarie 1994

SUMAR

BISERICA ROMÂNĂ ÎNTRE ORIENT ȘI OCCIDENT

DANIEL BARBU, Țara Românească și Conciliul de la Basel	5
OCTAVIAN ILIESCU, Pe marginea unui act emis de Radu cel Mare în 1507	17
TUDOR TEOTEOI, O misiune a Patriarhiei ecumenice la București în vremea domniei lui Vlad Vintilă din Slatina	27
ȘTEFAN ANDREESCU, Mihai Viteazul și Roma	45
CONSTANTIN BĂLAN, Biserica, clerici și ctitori în evoluția socio-politică a Țării Ro- mânești (sec. XVII a doua jumătate — sec. XIX primele decenii). Unele con- siderații	75
GELCU MAKSUTOVICI, Noi contribuții la cunoașterea raporturilor dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Ortodoxă Albaneză	89

BASARABIA ȘI BUCOVINA ÎN ISTORIA ROMÂNILOR — STUDII ȘI DOCUMENTE

VITALIE VĂRATEC, Legislația agrară românească pentru improprietărea țăranilor din sudul Basarabiei (1857 — 1878)	101
VALERIU STAN, Omărturie franceză despre românii din Basarabia la mijlocul secolului al XIX-lea	113
ANGHEL POPA, Contribuția societății academice „Junimea” din Cernăuți la făurirea României mari	117

IZVOARE

PAUL CERNOVODLEANU, Călătoria pictorului Luigi Mayer în Țara Românească (1794)	129
KOVÁCH GÉZA, Lăsământul lui Andrei Veress	141

OPINII

ALEXANDRU MADGEARU, Misiunea episcopului Hierotheos. Contribuții la istoria Transilvaniei și Ungariei în secolul al XIX-lea	147
ION NANIA, Datarea și localizarea celor două lupte de la Fântâna Țiganului date între Radu Paisie și Laiotă Basarab	155
CONSTANTIN REZACHEVICI, Precizări privind mormântul hatmanului Mazeppa	161

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Al Doilea Congres Internațional de Studii Românești, Iași 6 — 10 iulie 1993 (*Armand Goșu*); Lectoratul de vară al Societății de Științe Istorice din România, 6 — 15 iulie 1993 (*Constantin Șerban*); Simpozion: „Nicolaus Olahus”, Alba-Iulia, 15 mai 1993 (*Iacob Mârza*); Al XIII-lea simpozion național de istorie și retrologie agrară din România, Constanța, 31 august — 3 septembrie 1993 (*Constantin Mocanu*); Sesiunea științifică: „Valori bibliofile”, ediția a XIV-a, Timișoara, 2 — 4 septembrie 1993 (*Mirela Serban*); Sesiunea științifică: „Mihai Viteazul. 400 de ani de la înscăunare”, București, 7 — 8 octombrie 1993 (*Constantin Rezachevici*); Metode cantitative și informatica în istorie — dezbateri internaționale (*Irina Gavrilă*); Un stagiu de perfecționare profesională în Turcia (*Adrian Testecel*) 169

NOTE

JULIAN BENDA*, *Trădarea cănturarilor*, Edit. Humanitas, București, 1993, 216 p. (*Eugen Stoica*); JOSY EISENBERG, *O istorie a evreilor*, Traducere de Jean Roșu, Edit. Humanitas, București, 1993, 334 p. (*Betino Diamant*); V. FARMAGIU, N. MATEI, C. SLUTU, *Cartea Moldovei (sec. XVII — înc. sec. XX) (II). Ediții cu cara tere chirilice (sec. XIX — înc. sec. XX). Catalog general*, Edit. Știința, Chișinău, 1992, 226 p. + 65 pl. (*Violeta Barbu*); GHEORGHE V. GONȚA, *Țara Moldovei și Imperiul osman (sec. XV — XVI)*, Chișinău, 1990, 128 p. (*Eugen Denize*); SHIVA S. HALLI, K. VANINADHA RAO, *Advanced Techniques of Population Analysis*, Plenum Press, New York & London, 1992, 226 p. (*Irina Gavrilă*); GERHARD HERM, *Der Aufstieg des Hauses Habsburg*, Econ Verlag, Düsseldorf, Wien, New York, 1992, 336 p. (*Ileana Căzan*); N. IORGA, *Istoria Românilor*, vol. III (*Cititori*), ed. a II-a, Edit. Enciclopedică, 1993, XVI + 424 p., text stabilit, note, comentarii și postfață de Nistor Spinei, Addenda de Costică Asăvraie, indice de Sorin Iftimi și Nistor Spinei (*Gheorghe Lazăr*) 187

RECENZII

SAMUIL MICU, *Istoria bisericească*, Transliterare de pe manuscrisul original paleografic, studiu introductiv, note și glosar de Arhim. Veniamin Micle, Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului, 1993, 300 p. (*Mihai Gherman*) 195

STELIAN NEAGOE, *Istoria Unirii românilor*, vol. II, Edit. Diogene, București, 1993, 396 p. (*Radu G. Păun*) 197

BULETIN BIBLIOGRAFIC 201

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME V, Nos. 1—2

January — February 1994

CONTENTS

THE ROMANIAN CHURCH BETWEEN EAST AND WEST

DANIEL BARBU, Wallachia and the Council of Basel	5
OCTAVIAN ILIESCU, Concerning a Document Issued by Radu the Great in 1507 . .	17
TUDOR TEOTEOI, A Mission Undertaken by the Ecumenical Patriarchate at Bucharest During the Reign of Vlad Vintilă of Slatina	27
ȘTEFAN ANDREESCU, Michael the Brave and Rome	45
CONSTANTIN BĂLAN, The Church, Clergymen and Founders in the Social and Political Evolution of Wallachia (The Second Half of the 17th Century — The First Decades of the 19th Century). A Few Considerations	75
GELCU MAKUTOVICI, New Contributions to a Better Knowledge of the Relations Established Between the Romanian Orthodox Church and the Albanian Orthodox Church	89

BESSARABIA AND BUCOVINA IN THE HISTORY OF THE ROMANIANS — STUDIES AND DOCUMENTS

VITALIE VĂRATEC, Romanian Agrarian Legislation for Land Appropriation to Peasants in the South of Bessarabia (1857—1878)	101
VALERIU STAN, A French Document Concerning the Romanians in Bessarabia in the Middle of the 19th Century	113
ANGHEL POPA, The Contribution of the Academical Society „Junimea” of Cernăuți to the Creation of Great Romania	117

SOURCES

PAUL CERNOVODEANU, The Journey Undertaken by Painter Luigi Mayer in Wallachia (1794)	129
KOVÁCH GÉZA, The Fund Bequeathed by Andrew Veress	141

OPINIONS

ALEXANDRU MADGEARU, The Mission Undertaken by Bishop Hierotheos Contributions to the History of Transylvania and Hungary in the 10th Century . .	147
ION NANIA, Setting the Date and Place for the Two Battles Opposing Radu Paisie to Laiotă Basarab at Fântâna Țiganului	155
CONSTANTIN REZACHEVICI, Specifications Concerning the Tomb of Hetman Mazepa .	161

„Revista istorică”, tom V, nr. 1—2, p. 1—206, 1994

SCIENTIFIC LIFE

- The Second International Congress of Romanian Studies, Jassy, 6—10 July 1993 (*Armand Goșu*); Summer Lectureship of the Society of Historical Sciences of Romania, 6—15 July 1993 (*Constantin Șerban*); Symposium: "Nicolaus Olahus", Alba-Iulia, 15 May 1993 (*Iarob Mărza*); The 13th National Symposium on History and Agrarian Retrology in Romania, Constanța, 31 August—3 September 1993 (*Constantin Mocanu*); Scientific Session: "Values in Bibliophily", the 14th edition, Timișoara, 2—4 September 1993 (*Mirela Șerban*); Scientific Session: "Michael the Brave. 400 Years Since His Enthronement", Bucharest, 7—8 October 1993 (*Constantin Rezachevici*); Quantitative Methods and Computer Sciences Applied to History — International Debates (*Irina Gavrilă*); Professional Training Undertaken in Turkey (*Adrian Tertecel*) 169

NOTES

- JULIAN BENDA, *Trădarea cărturarilor* (Betrayal by the Scholars), Edit. Humanitas, Bucharest, 1993, 216 p. (*Eugen Stoica*); JOSY EISENBERGER, *O istorie a evreilor* (A History of the Jews), Transilation by Jean Roșu, Edit. Humanitas, Bucharest, 1993, 334 p. (*Betinio Diamant*); V. FARMAGIU, N. MATEI, C. SLUTU, *Cartea Moldovei (sec. XVII — înc. sec. XX) (II). Ediții cu caractere chirilice (sec. XIX — înc. sec. XX). Catalog general* (The Book of Moldavia, (The 17th Century — The Beginning of the 20th Century (II). Editions in Cyrillic Characters (The 19th Century — the Beginning of the 20th Century. A General Catalogue), Edit. Știința, Chișinău, 1992, 226 p. + 65 diagrams (*Violeta Barbu*); GHEORGHE V. GONȚA, *Țara Moldovei și Imperiul osman (sec. XV — XVI)* (Moldavia and the Ottoman Empire, the 15th to the 16th Centuries), Chișinău, 1990, 128 p. (*Eugen Denize*); SHIVA S. HALLI, K. VANINADHA RAO, *Advanced Techniques of Population Analyses*, Plenum Press, New York & London, 1992, 226 p. (*Irina Gavrilă*); GERHARD HERM, *Der Aufstieg des Hauses Habsburg*, Econ Verlag, Düsseldorf, Wien, New York, 1992, 336 p. (*Ileana Căzan*); N. IORGA, *Istoria Românilor* (The History of the Romanians), vol. III (*Cititorii*) (Foundations), the 2 edition, Edit. Enciclopedică, 1993, XVI + 424, text established, notes, comments and afterword by Nistor Spinci, Addenda by Coslică Asăvraie, Index by Sorin Iftimi and Nistor Spinei (*Gheorghe Lazăr*) 187

REVIEWS

- SAVUIL MICU, *Istoria bisericească* (History of the Church), Transliteration after the original paleographical manuscript, introductory study, notes and glossary by Archimandrite Veniamin Micu, the Holy Monastery Bistrița, the Diocese of Râmnic, 1993, 300 op. (*Mihai Gherman*) 195
- STELIAN NEAGOE, *Istoria Unirii românilor* (The History of the Union of the Romanians), Vol. II, Edit. Diogene, Bucharest, 1993, 396 p. (*Radu G. Păun*) 197

- BIBLIOGRAPHICAL BULLETIN 201

ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI CONCILIUL DE LA BASEL

DANIEL BARBU

Al șaptesprezecelea Conciliu general al Bisericii catolice, care și-a desfășurat primele douăzeci și cinci de sesiuni la Basel (23 iulie 1431 — 7 mai 1437), pentru a-și continua dezbaterile la Ferrara, Florența și Roma (Lateran) până la 23 februarie 1443, înregistrează în bilanțul său istoric două eșecuri majore. Mai întâi, neputința de a renova *in capite et in membris* Biserica apuseană, insucces ce va deschide calea Reformei, apoi incapacitatea de a reface unitatea de doctrină și de disciplină a celor două arii de civilizație creștină, cea latină și cea bizantino-slavă. Această dublă nereușită nu face însă decât să evidențieze și mai pregnant importanța fără precedent a sarcinii pe care Părinții conciliari și cei pe care-i reprezentau și-o asumaseră într-un moment de criză profundă a Creștinătății medievale, asediată de Islam chiar în Europa și subminată din interior de ascensiunea monarhiilor teritoriale moderne și de dinamismul unei cunoașteri care promova tot mai fățiș dreptul la rezistență și la diferență. Ca orice Conciliu ecumenic, și acesta s-a constituit ca o meditație asupra dimensiunilor lumii creștine potrivit mai multor perspective geografice: una ideală (raporturile dintre mesajul Evangheliei și instituțiile Bisericii), una religioasă (relațiile dintre „creștini”, adică catolici, și schismatici sau eretici) și una reală (unde se află și ce națiuni închid frontierele Creștinătății). Interesul crescând al autorităților Bisericii occidentale față de spațiul românesc nu mai surprinde într-un asemenea context, cu atât mai mult cu cât românii — care făcuseră în diferite rânduri, în veacurile al XIII-lea și al XIV-lea, obiectul preocupării Curiei papale — se aflaseră deja, la începutul secolului al XV-lea, în atenția Conciliului de la Pisa ¹ și a celui general de la Constanța ².

De altfel, miza Conciliului de la Basel, ca și legăturile acestuia cu Țările Române sunt inseparabile de problematica Conciliului de la Constanța, care a fost nu numai punctul final al unei schisme ce tulburase Occidentul vreme de patru decenii, dar a reprezentat, mai ales, o încercare de a da un nou chip Creștinătății latine.

¹ Șerban Papacostea, *La Valachie et la crise de structure de l'Empire otoman*, în „Revue Roumaine d'Histoire” XXV/1–2, 1986, p. 30–31.

² Constantin Karadja, *Delegați din țara n astră la Conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, București, 1927 (extras din „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii Istorice” s. III, t. VII).

Convocat printr-un *edictum generale* de Sigismund de Luxemburg, rege al Romanilor și „avocat și apărător al Bisericii”³, Conciliul adoptă în a cincea sa sesiune (6 aprilie 1415) constituția *Haec sancta*, în care revendicările conciliariste se întrupează într-o doctrină eclesiologică oficială: Sinodul ecumenic deține puterea direct de la Christos și, cu acest titlu, reprezintă Biserica universală, orice om, inclusiv pontiful roman, datorându-i supunere în ceea ce privește credința, înlăturarea schismelor și reformarea organismului ecleziastic⁴. Pe scurt, autoritatea Conciliului este superioară celei papale. Biserica este definită astfel în primul rând ca *agregatio fidelium* și doar apoi drept corp ierarhic, ordonat în jurul papei, cardinalilor și episcopilor. Pe cale de consecință, majoritatea părinților de la Constanța era formată din canonisti și teologi (nu întotdeauna în acord), doctori sau chiar licențiați, clerici dar și laici, acestora din urmă adăugându-li-se, cu drept de vot, ambasadorii principilor. Universitarii, în calitate de cel mai competent eșantion al Bisericii înțeleasă ca „adunare de credincioși”, amenințau să domine lucrările Conciliului atât prin număr (erau de trei ori mai mulți decât episcopii), cât și prin nivelul pregătirii lor juridice și teologice. Împotriva acestui magisteriu intelectual ce tindea să devină incomod, regele Sigismund a impus sistemul de deliberare și votare „pe națiuni”⁵. Conciliul s-a transformat astfel din parlament al Creștinătății cu aspect de aulă universitară în congres al națiunilor creștine prezidat și controlat de suveranul german.

Conciliul basilitan reia în linii mari schema raporturilor de forță și temele de reflecție de la Constanța: acord de principii între universitari și regele Sigismund, fără a fi exclusă posibilitatea apariției unui conflict de interese între cele două părți; supremație a deciziilor luate *conciliariter* ale Părinților asupra hotărârilor papei; convocare cât mai plenară a „națiunilor” creștine, sau, altfel spus, reprezentare cât mai largă a suveranilor Creștinătății; preocupare pentru pacea generală, atât pe frontul antiotoman, cât și pe cel intern, prin încetarea conflictelor între principii și lichidarea insurecției husite; realizarea unității creștine prin stingerea disensiunilor dintre Biserica latină și cea bizantină.

În aplicarea decretului conciliar *Frequens* (9 octombrie 1417), papa Martin al V-lea convoacă în 1423 conciliul de la Pavia, transferat apoi la Sienna și închis fără a fi izbutit să devină un conciliu general, din pricina slabei participări și a manevrelor discrete ale pontifului. Reprezentant al Universității din Paris, cea mai solidă redută a conciliarismului, a fost dominicanul Ioan din Ragusa. Într-o predică ținută în fața Părinților de la Pavia, pe 23 aprilie 1423, după ce trece în revistă mai multe erori contemporane, universitarul

³ Politica religioasă a lui Sigismund până la Conciliul din Constanța a fost analizată de E. Goeller, *König Sigismunds Kirchenpolitik vom Tode Bonifaz IX. bis zum Berufung des Konstanz Konzils*, Freiburg i. Br., 1902; despre curentul popular care vedea în împărat reformatorul în spirit evanghelic al Bisericii: K. Beer, *Die Reformatio Sigismundi. Ein Schrift des 15. Jahrhunderts zur Kirchen- und Reichsreform*, Stuttgart, 1933.

⁴ *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Fribourg-Roma, 1962, p. 385; despre conciliarism: *Die Entwicklung des Konziliarismus. Werden und Nachwirken der Konziliaren Idee*, hrsg. v. R. Baumer, Darmstadt, 1976 și B. Tierney, *Foundations of the Conciliar Theory*, Cambridge, 1968.

⁵ Un aspru avertisment la adresa universitarilor este graba cu care Sigismund a dispus executarea lui Jan Hus, universitar el însuși, în iulie 1415; potrivit unui procedeu tradițional, Conciliul nu condamnase decât *tezele* lui Hus, nu și *persoana* acestuia, care devine

parizian nu uită să menționeze „*Rutenorum quoque et tum maioris quam minoris Vlachie diversos pretermitto errores*”⁶, semn al unei oarecare inițieri în geopolitica spațiului românesc.

La șapte ani după Sienna, Martin al V-lea convoacă, potrivit aceluiași decret *Frequens*, un nou conciliu, de data aceasta la Basel⁷, sub președinția cardinalului Giuliano Cesarini, aflat în acel moment în Germania pentru a organiza cruciada împotriva husiților. Erezia cehilor urma să fie, de altfel, tema centrală a conciliului. Acesta nici nu-și începuse încă lucrările când noul papă, Eugeniu al IV-lea, prin bulele *Quoniam alto* din 12 noiembrie 1431, dizolvă conciliul basilitan și prevede transferarea lui în Italia, la Bologna. Sigur de sprijinul principilor, în primul rând al lui Sigismund și al lui Carol al VII-lea, Cesarini se decide să inaugureze, la 14 decembrie, prima sesiune conciliară, în cadrul căreia Părinții se proclamă corp suveran, cu putere legiuitoare în Biserică, având un triplu obiectiv: apărarea credinței, asigurarea păcii, promovarea reformei⁸.

În cursul anilor 1432 și 1433, Eugeniu al IV-lea rămâne aproape fără partizani în conflictul care-l opune Conciliului, fiind nevoit în final să cedeze, sub presiunea principilor, în fruntea cărora se afla Sigismund, încoronat împărat la 31 mai 1433. Prin bula *Dudum sacrum* din 15 decembrie 1433 (a doua redacție), papa recunoaște legitimitatea Conciliului de la Basel și revocă toate deciziile îndreptate anterior împotriva acestuia⁹.

Împăratul însuși sosește la Basel pe 11 octombrie 1433, salutat de unul din Părinți ca „cel mai înțelept om al veacului său”¹⁰. Sigismund participă la patru sesiuni solemne (a XIV-a, a XV-a, a XVI-a și a XVII-a): îmbrăcat în ornate imperiale (a căror dalmatică este identică cu cea episcopală), purtând coroana peste o mitră, el cere de fiecare dată ca nunții papali să nu fie prezenți¹¹, pentru a-și sublinia puterea suverană deopotrivă asupra Imperiului și a Bisericii. Părăsește orașul la 19 mai 1434, nemulțumit de spiritul de colaborare al Părinților¹².

În acest context de ralieri masivă a principilor în jurul Conciliului, al cărui destin politic era prezidat nemijlocit, la sfârșitul anului 1433, de către împăratul Sigismund de Luxemburg, la Basel, „*In vigilia nativitatis Christi venit alter dux Walachie, Turcorum frater*”¹³. Această informație este completată de o a doua știre, cuprinsă în același jurnal, care plasează însă evenimentul cu o zi mai devreme, adică pe 23 decembrie¹⁴:

„*Ante festum natale domini feria quarta optulit se quidan dux ex*

astfel primul teolog (*divinus*) condamnat la moarte pentru opiniile sale.

⁶ Walter Brandmüller, *Das Konzil von Pavia-Sien na 1423–1424*, Bd. II, Quellen, Münster, 1974, p. 156.

⁷ Problematika și critica izvoarelor Conciliului la Johannes Helmrath, *Das Basler Konzil (1431–1449). Forschungsstand und Problem*, Köln-Wien, 1987.

⁸ Ch.-J. Hefele, H. Leclercq, *Histoire des Conciles*, VII 2, Paris, 1916, p. 692–713.

⁹ Cf. *Histoire du Christianisme*, t. VI, *Un temps d'épreuves (1274–1449)*, sous la responsabilité de M. Mollat du Jourdin, A. Vauchez, Paris, 1960, p. 121–124.

¹⁰ Ch.-J. Hefele, H. Leclercq, *op. cit.*, p. 829–830.

¹¹ *Ibidem*, p. 836–837.

¹² *Ibidem*, p. 867.

¹³ Gustav Beckmann, Rudolf Wackernagel, Giulio Coggiola, *Concilium Basiliense. Tagebuch auf Zeichnungen 1431–1435 und 1438; Akten der Gestandschaft nach Avignon und Konstantinopel 1437–1438; Brief des Enea Silvio 1433; Tagebuch des Andrea Gattari 1433–1435*, Basel, 1904, p. 70.

¹⁴ *Ibidem*, p. 71 n.

parte regis Turcorum cum maximis muneribus publice. Et presentate dicto imperatori XII dondene clenodiorum, primo XII equi grisei coloris pulcherrimi secundo XII penni auro contexti tercio XII scutelle magne, pelves argentei deaurate quarto XII balistas cum atti neuciis suis deaurati quinto XII tassere argentei cum schulpturis XII mensium et quelibet ponderabat III mercis argenti puri sexto XII crusibilia argentea deaurata in superiori parte septimo XII juvenes in una veste decoratos in equis et induti erat vestibis viridibus alias jacinthinis octavo XII coclearia magna argentea deaurata unius palme latitudinis nono XII pannos rubeos de Veneciis de scharleto item XII cones veltres nuncupati item XII urcei argentei''.

Aceste însemnări contemporane, anonime, privitoare la sosirea la Conciliul de la Basel și la împăratul Sigismund a unui „duce al Valahiei”, în ajunul Crăciunului 1433, ridică două probleme: mai întâi, despre ce principe român poate fi vorba, iar în al doilea rând, care este semnificația unei asemenea călătorii.

Identificarea voievodului care i-a dus daruri la Basel suveranului german și ungar necesită o lămurire prealabilă. La care „Valahie” se referă notele de jurnal: la cea mare (Țara Românească), sau la cea mică (Moldova)?

Moldova se pare că ar trebui exclusă din capul locului. Pe de o parte pentru că abia fusese atinsă de înaintarea otomană și deci nu se afla încă, din punct de vedere geopolitic, *ex parte regis Turcorum*; apoi pentru că cei doi fii ai lui Alexandru cel Bun, Iliș și Ștefan, nu puteau fi deloc suspectați de a se fi făcut „frați cu turcii”. Pe de altă parte, pe 16 noiembrie 1433 și pe 29 ianuarie 1434, Ștefan se află în scaunul său de la Suceava, de unde emite documente în calitate de domn al Moldovei¹⁵, iar Iliș este atestat, în aceeași perioadă, ca petrecând în exil în Galiția¹⁶, ceea ce exclude prezența lor la Basel.

Rămâne deci în discuție Țara Românească, dar și în acest caz se impune o observație preliminară. În vigilia Crăciunului 1433, sosește la Basel „celălalt” principe al Țării Românești, ceea ce înseamnă fie că Părinții erau informați despre existența unui alt „duce” muntean, fie că un alt voievod din Țara Românească vizitase anterior Conciliul. Pe de altă parte, personajul de la sfârșitul anului 1433 nu se înfățișează ca un pretendent în exil, dacă avem în vedere valoarea și calitatea darurilor aduse împăratului: tunuri, cai cu valtrapuri bogate, piese de armură, platouri decorate cu imaginile celor douăsprezece luni, cupe și vase, toate de argint decorat și aurit. Să mai adăugăm că Baselul era, încă de pe atunci, un oraș foarte scump, prețurile bătând toate recordurile mai ales după venirea lui Sigismund; până și cardinalii întâmpinau

¹⁵ DRH, A, I, doc. 120, p. 173 și doc. 124, p. 175–176. Potrivit jurnalului venețianului Andrea Gattari, la 10 aprilie 1434 sosea la Basel „*el dux Steffano dito Ispan, e venne d'Ongaria on cento cava'j armad'j*”, fiind primit de Sigismund „*con una anzelicha chieran*” G. Beckmann, R. Wackernagel, G. Coggiola, *op. cit.*, p. 399. În regatul Ungariei nu era însă instituit nici un duce; nu poate fi însă nici Ștefan al Moldovei, care emite din Suceava două hrisoave pe 24 aprilie 1434, DRH, A, I, doc. 128, p. 180 și doc. 129, p. 182.

¹⁶ Ilie Minea, *Prin ipotezele 1 năne și politica orientală a Împăratului Sigismund* — note ast rice, București, 1919, p. 235–238.

mari dificultăți în a trăi potrivit rangului lor, cu atât mai penibil ar fi fost traiul unui exilat fără resurse.

Cine este, prin urmare, „ducele Valahiei”? Cu aproape trei ani înaintea Crăciunului 1433, în ianuarie și februarie 1431, regele Sigismund prezida la Nürnberg o dietă a principilor germani, convocată pentru a găsi soluții însurecției din Boemia. În suita regală se afla și un fiu al lui Mircea cel Bătrân, Vlad, care emite, în calitate de „*Walachie Transalpine dominus et terrarum de Omlasch et de Fogaras dux*”, un privilegiu pentru frații minoriți, datat în orașul imperial la 8 februarie 1431; franciscanii cu pricina erau trimiși în Țara Românească de Sigismund, pentru a lucra la „răspândirea și păstrarea credinței ortodoxe” în conformitate cu ritul roman¹⁷. De față la dietă era și cardinalul-legat Cesarini, însoțit de Ioan din Ragusa O.P., în misiune preparatorie a Conciliului general¹⁸. Pare deci foarte probabil ca „celălalt” principe român despre care se știa la Basel la sfârșitul anului 1433, sau care vizitase, cândva înainte de această dată, orașul conciliar să fie Vlad Dracul.

Această primă ipoteză, oricât de plauzibilă ar fi, nu rezolvă totuși problema identificării vizitatorului princiar din ultimele zile ale Adventului 1433. La începutul acelui an, pe 23 ianuarie, Părinții luaseră cunoștință de raportul lui Ioan din Ragusa privitor la misiunea acestuia de la curtea ungară; după ce arată că a prezentat bulele conciliare arhiepiscopului de Strigoniu și contelui palatin, dominicanul adaugă: „*Item curabitur ab eis habere litteras super agendis et aliquos eis notos tam in partibus Grecie quam extra, ut vobis faveant et assistant, et maxime scribantur domino imperatori Graecorum, metropolitano suo, duci Malachie, duci parcium Transalpinarum, duci Rasie, metropolitano suo et aliis, prout isti domini vobis dicent fore oportunum*”¹⁹.

„Ducele părților transalpine” căruia Conciliul, aflat în toiul disputei cu reprezentanții husiților²⁰, îi acorda atenția sa diplomatică în ianuarie 1433 era un alt fiu al lui Mircea cel Bătrân, Alexandru Aldea, a cărui domnie debutează sub semnul autorității lui Sigismund ca rege maghiar. Într-adevăr, Alexandru este singurul principe muntean din prima jumătate a secolului al XV-lea care, într-un act redactat în latinește în propria sa cancelarie, la 14 iunie 1431, nu-și declină calitatea de *dominus*, considerându-se pe sine doar „*Wayuoda Transalpinarum parcium*” și referindu-se la Țara Românească ca la „*terra domini nostri regis et nostra*”²¹. Cu toate acestea, în mai—iunie 1432, Alexandru-Aldea este constrâns să presteze omagiu sultanului Murad al II-lea, justificându-și gestul într-o scrisoare către comitele Timișoarei Ștefan Rozgony, pe care încearcă să-l convingă că nu a uitat „pâinea și sarea” craiului și nici jurămintele cu care s-a legat față de acesta²².

Iată deci întrunite condițiile pentru ca un observator de la Basel să-l poată socoti, la sfârșitul anului 1433, pe Alexandru Aldea drept *Turcorum rater*, și ca acesta să îndrăznească totuși să se înfățișeze împăratului, în virtutea relațiilor stabilite între ei odinioară.

¹⁷ DRH, D, I, doc. 179, p. 280–281, cf. I. Minca, *op. cit.*, p. 204–205.

¹⁸ Ch.-J. Hefele, H. Leclercq, *op. cit.*, p. 668–669.

¹⁹ *Concilium basiliense. Studien und Dokumente zur Geschichte der Jahre 1431–1437*, hrsg. v. Johannes Haller, Basel, 1896, p. 332.

²⁰ Ch.-J. Hefele, H. Leclercq, *op. cit.*, p. 764–773.

²¹ DHR, D, I, doc. 180, p. 281–282.

²² *Ibidem*, doc. 192, p. 291.

Frecvența documentelor interne redactate în numele lui Alexandru Aldea nu se opune ipotezei absenței din țară a acestuia în ultima parte a anului 1433 și în primele luni ale celui următor: nici un hrisov păstrat sau menționat între 15 martie 1433²³ și 15 octombrie 1435²⁴. Mai mult, trei scrisori către pârgarii brașoveni ale jupanului Albul, principalul dregător al lui Alexandru Aldea — în ochii pretendentului Vlad Dracul, dușmanii săi din Țara Românească sunt, atunci când le spune pe nume, „Aldea și Albul”²⁵ — sunt scrise pe un ton aproape „suveran”, radical diferit de cel întrebuițat în aceeași epocă de boierii munteni²⁶. Într-una din ele chiar, Albul le cere brașovenilor să elibereze trecătorile Carpaților și să nu mai împiedice comerțul și micul trafic de frontieră, certându-i în același timp pentru adăpostul pe care-l oferiseră lui „Draculea”²⁷. Cum această corespondență, în care Albul tratează subiecțe ce intră în atribuțiile domniei, este databilă 1433—1435, se poate admite că ea a fost trimisă de marele boier în calitate de locțiitor al principelui său, plecat la Sigismund pentru a-i recâștiga încrederea.

O astfel de călătorie a lui Alexandru la Basel devenise probabil necesară, pe lângă alte motive, și din pricina constantei rivalități cu Vlad Dracul, mereu gata să-l denunțe că „s-a dus la turci”²⁸ și, poate, pornit el însuși spre Sigismund căci, într-una din scrisori, jupan Albul îi urează ironic, dar în lipsă, ca „de unde se duce să nu se mai întoarcă”²⁹. În orice caz, competiția dintre Vlad Dracul și Alexandru Aldea a fost soluționată curând de către împărat în favoarea celui din urmă; acesta, după ce-i încredințează pe brașoveni că se bucură de sprijinul craiului care l-a luat drept „fiu de suflet”, îi somează să îl predea pe „vrăjmașul” său³⁰.

Or, toate izvoarele invocate până aici converg către ipoteza conform căreia soluția a fost dată de împărat pe calea unei întâlniri directe, la Basel, cu „ducele” Țării Românești Alexandru Aldea și, eventual, și cu „celălalt” principe, pretendentul Vlad Dracul.

Dacă Alexandru Aldea este „ducele Valahiei” ce-și făcea intrarea la Basel pe 23 sau 24 decembrie 1433, ținta sa a fost reconcilierea cu împăratul și descurajarea concurentului său Vlad, și mai puțin participarea la lucrările Conciliului. Hrisoavele sale de danie pentru mănăstirile Dealu (17 noiembrie 1431)³¹, Cozia (15 ianuarie 1432, 25 iunie 1436)³² și Zographou (3 februarie 1433)³³ sunt întocmite după formulele de cancelarie bizantino-slave, în spiritul tradiției bisericești răsăritene. După toate aparențele, nu latinofilia sau zelul pentru unitatea Bisericii îi purtaseră pe Alexandru la Basel. De altfel, nici suzeranul său, Sigismund de Luxemburg, nu era frământat în acel moment de problema tratatelor eclesiastice cu orientalii. O scrisoare imperială către

²³ DRH, B, I, doc. 75, p. 137.

²⁴ *Ibidem*, doc. 76, p. 138.

²⁵ DRH, D, I, doc. 185, pp. 285—286; doc. 187, p. 287.

²⁶ Pentru comparație, dosarul din Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Ardealul și Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905, nr. CCVI — CCXVI, p. 247—261.

²⁷ DRH, D, I, nr. 211, p. 310, cf. nr. 201—202, p. 298—299.

²⁸ *Ibidem*, nr. 198, p. 196.

²⁹ *Ibidem*, nr. 211, p. 310.

³⁰ *Ibidem*, nr. 222, p. 321—322.

³¹ DRH, B, I, nr. 72, p. 133.

³² *Ibidem*, nr. 73, p. 135 și nr. 77, p. 138—139.

³³ *Ibidem*, nr. 74, p. 136.

Părinți, din 9 aprilie 1432, este însoțită de câteva *avisamenta* destul de critice la adresa lui Eugeniu al IV-lea, în care, printre altele, împăratul declară răspicat că unirea cu „grecii”, al cărei succes se arată îndoielnic, nu poate trece în nici un caz înaintea chestiunii cehe — după cum era dorința papei — care prezintă un pericol considerabil și imediat pentru pacea creștinătății³⁴. Dar, chiar și în problema husită, Sigismund era interesat nu atât de aspectul teologic, pierzându-și răbdarea atunci când părinții insistau asupra unor divergențe doctrinare ce i se păreau a fi gata rezolvate sau ușor de soluționat, cât de latura politică a husitismului, cea care-l împiedica să intre efectiv în posesia regatului Boemiei, circumstanță agravantă fiind și sprijinul pe care insurrecția teologico-politică a cehilor îl găsea în Polonia sau în Moldova³⁵.

Cu toate acestea, nu trebuie exclusă nici ipoteza unei oarecare atenții cu care „ducele Valahiei” a putut privi, din perspectiva unirii Bisericii, debaterii conciliare. Căci, cel puțin în ceea ce-i privește pe bizantini, scrisorile difuzate de Ioan din Ragusa la sfârșitul anului 1432, apoi misiunea din vara lui 1433 a lui Albert de Crispis³⁶, dăduseră roade: la 15 octombrie 1433, basileul și patriarhul constantinopolitan înștiințează Conciliul despre apropiata trimitere a unei ambasade la Basel³⁷. În mai 1434, Părinții erau informați că delegații bizantini s-au pornit la drum, într-un târziu, „*per mare magnum ad castrum Licostonio parvenerunt et deinde per Vlagiam Minorem et Hungariam*”³⁸. La 3 iulie 1433, Conciliului i se citește un raport mai amănunțit al magistrului Albert, care povestește cum a părăsit Constantinopolul împreună cu grecii la 18 ianuarie, „*procedendo per Valachiam Moldaviensem*”, trecând apoi în Ungaria, unde au fost jefuiți de tâlhari și ajungând în final la Buda, de Rusalii³⁹. După încă opt zile, la 11 iulie, delegații înșiși își fac apariția la Basel. Fără îndoială, Conciliul repurtase o izbândă însemnată, deoarece tot în vara lui 1433, Eugeniu al IV-lea îl trimisese în Bizanț pe Cristoforo Garatoni, în urma discuțiilor purtate de o ambasadă greacă la Roma, în mai 1433, deopotrivă cu papa și cu Sigismund; or, ajuns la Constantinopol, Garatoni supralicitează, arătând disponibilitatea pontifului roman de a întruni conciliul de unire chiar în capitala bizantină⁴⁰. În ciuda condițiilor nesferat de avantajoase oferite de papă, grecii au optat totuși pentru Basel. Și este de presupus că, așa cum se va întâmpla mai târziu, de pildă în noiembrie 1436, când favoarea sa se îndrepta către Eugeniu, basileul, secondat de patriarh, a expedit scisori de convocare la Trapezunt, despoților din Morcea, „*illi de Rascia et de Vlachia Maiori et Minori, et generaliter de tota obediencia Ecclesiae Grecorum*”, conform listei de adrese a lui Ioan din Ragusa citită în Conciliu la 17 februarie 1437⁴¹. Într-un astfel de caz, deplasarea la Basel a principeului Țării Româ-

³⁴ J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, t. XXIX, Venetus, 1788, c. 585—586.

³⁵ Cf. Șerban Papacostea, *Știri noi cu privire la istoria husitismului în Moldova în timpul lui Alexandru cel Bun*, în „Studii și Cercetări Științifice. Istorie” XIII 2, 1962, p. 253—258.

³⁶ *Concilium basiliense. Studien und Dokumente...*, p. 333.

³⁷ Eugenio Cecconi, *Studi storici sul Concilio di Firenze con documenti inediti o nuovamente dati alla luce sui manoscritti di Firenze e di Roma*, Firenze, 1869, doc. XIV, p. XXXVI; la 28 noiembrie, împăratul bizantin revine cu o scrisoare în care arată că ambasadorii nu au izbutit să-și înceapă călătoria pe mare, *ibidem*, doc. XVI, p. XXXIX.

³⁸ *Concilium basiliense. Studien und Dokumente...*, p. 334.

³⁹ E. Cecconi, *op. cit.*, doc. XXVI, p. LXIV.

⁴⁰ Joseph Gill S. J., *The Council of Florence*, Cambridge, 1961, p. 52—53.

⁴¹ *Concilium basiliense. Studien und Dokumente...*, p. 378.

nești ar fi avut, în 1433—1434, chiar și încuviințarea celor mai înalte autorități politice și religioase ale creștinismului răsăritean.

Oricum ar fi, domnul român sosește la Basel în cea mai dramatică clipă de cumpănă cunoscută în Evul Mediu de monarhia pontificală. Supremația Conciliului asupra papei este legiferată de un sinod ecumenic ca adevăr de credință, este argumentată de cel mai savant așezământ intelectual al epocii, Universitatea din Paris, este garantată de cel mai puternic principe al Creștinătății, împăratul și regele Sigismund de Luxemburg și este recunoscută, cu prudență ce e drept, chiar de cel interesat, adică de episcopul Romei. Este astfel zădărnicit efortul pontifilor din secolele al XIII-lea și al XIV-lea de a-i reduce pe principii la statutul de funcționari ai poporului creștin, controlați de papă — singurul care se bucură de *plenitudo potestatis* — în exercitiul ministeriului lor temporal. Principii, încadrați de un aparat de juriști și teologi — la Basel, universitarii încorporați ca Părinți au fost de patruzeci și mai numeroși decât prelații, episcopi și abați⁴² — își asumă acum în exclusivitate administrarea păcii în lumea creștină.

Curia romană pregătise însă, încă din timpul lui Martin al V-lea, instrumentele de recchilibrare atât a relațiilor cu principii, cât mai ales a raporturilor cu structurile ecleziale și cu magisteriul teologic, ambele câștigate de conciliarism. Un loc central, în acest instrumentar, l-a ocupat dialogul cu creștinii orientali în vederea unirii bisericești. Se petrece astfel o modificare profundă a strategiei romane, conceptul de *reductio Graecorum*, clasic în documentele papale din veacurile al XIII-lea și al XIV-lea, fiind înlocuit cu cel, mai suplă și mai realist, de *unio*. Mutăția este vizibilă încă din 1423, la Conciliul din Sienna, care folosește, într-unul din decretul sale inspirate de pontiful roman, formula intermediară *Ecclesiam orientalium reductio ad unionem universalis Ecclesiae*⁴³, pentru ca Martin al V-lea însuși, într-o epistolă către bizantini să vorbească despre *Ecclesiarum Latinae Graecaeque unionis*⁴⁴. Din 1434, anul de abis al pontificatului său, Eugeniu al IV-lea va utiliza sistematic și exclusiv termenul *unio*⁴⁵, atunci când descrie perspectiva reconcilierii cu Biserica bizantină. În plus, Eugeniu era un venețian pentru care orizontul politic și spiritual de dincolo de Alpi era cu totul necunoscut, strategia sa desfășurându-se pe trei axe tradițional italiene și mediteraneene: siguranța și sporirea patrimoniului temporal al Romei, cruciada anti-otomană și aducerea la unitate a Bisericilor răsăritene.

În ceea ce-l privește, Conciliul adoptă și el terminologia romană, Părinții referindu-se, în cea de-a XIX-a sesiune, din 1434, la *Ecclesia orientalis* și la *Ecclesia occidentalis*⁴⁶. Interesul lor pentru cea dintâi rămâne însă secundar și, mai ales, derivat. Cu alte cuvinte, apropierea de bizantini este, fundamental, o expresie a voinței de a demonstra că orice inițiativă majoră din viața Bisericii nu trebuie să aparțină episcopului Romei, ci Sinodului ecumenic.

În cursul anului 1435, raporturile de forță în triumful papă-conciliu-împărat cunosc câteva răsturnări notabile. Fără a abandona explicit tabăra

⁴² *Histoire du Christianisme*, t. VI, *Un temps d'épreuves*, p. 124—125.

⁴³ J. D. Mansi, *op. cit.*, t. XXVIII, Venetiis, 1785, p. 1062.

⁴⁴ *Ibidem*, c. 1064.

⁴⁵ Joseph Macha S. J., *Ecclesiastical Unification. A Theoretical Framework to her with Case Studies from the History of Latin-Byzantine Relations*, Rome, 1974, p. 124, n. 8.

⁴⁶ *Ibidem*, t. XXIX, c. 92.

conciliară, Sigismund se lasă tot mai mult absorbit de exigențele politicii sale orientale și boeme, Eugeniu al IV-lea își consolidează simțitor poziția în Italia și autoritatea asupra cardinalilor, în vreme ce Baselul face tot mai mult figură de club de dezbateri sterile și de teatru al vanităților.

Pentru a ieși din relativa sa izolare și evidentă sa ineficiență, Conciliul avea nevoie de un succes, încercând să preia din nou inițiativa dialogului cu orientalii, pe care Eugeniu îl reluase și el, dar pe contul scaunului roman. În vara lui 1435 sunt trimiși la Constantinopol, ca delegați ai Conciliului, Ioan din Ragusa, vechi specialist în problemele sud-estului european, și Simon Fréron, într-o misiune ce va dura aproape trei ani. Cei doi diplomați, comunică la Basel, pe 9 februarie 1436, despre prima lor reușită: împăratul bizantin și patriarhul „*ad... Walachiam maiorem et minorem... miserunt nuntios cum lictis ad annuntiandum firmitatem negotium et ut qui venturi sunt se disponant et prosperent ad veniendum in estate Constantinopolim*”⁴⁷. Alexandru Aldea a mai avut deci cel puțin încă o ocazie de a se afla în legătură cu Conciliul de la Basel, de data aceasta prin intermediul unui emisar bizantin, care l-a convocat la Constantinopol, împreună cu ceilalți principii răsăriteni, în vara lui 1436, în numele basileului și al Marii Biserici.

Balanța era însă înclinată acum de partea Romei, care repurtează un succes spectaculos — cu urmări rămase însă necunoscute — prin rehirotonirea în rit latin a mitropolitului Grigorie al Moldovei, după ce acesta rostise la Florența, chiar în prezența papei, Simbolul credinței cu *Filioque* și mărturisise toate câte crede Biserica romană, înainte de 10–11 martie 1436⁴⁸. Mitropolitul primește din partea lui Eugeniu misiunea de a-i aduce la unitate pe toți credincioșii „greci”, fie ei „*Vlacos, Vulgaros et Moldovlachos in regno seu confinibus Ungarie in presenciarum existentes*”⁴⁹. O asemenea însărcinare ar fi fost, din principiu, imposibil de conceput dacă pontiful nu ar fi știut că poate conta, el însuși și trimisul său Grigorie, cel puțin pe neutralitatea regelui maghiar.

Sigismund se află, la rândul său, în ultima parte a anului 1436, în căutarea unei soluții atât pentru criza în care se găsea Conciliul, cât și pentru propriile sale griji, ce purtau numele cehilor și al turcilor. O premisă ideală pentru rezolvarea acestor probleme părea a fi transferarea Conciliului la Buda, loc în care și bizantinii veniseră în câteva rânduri pentru tratative teologice-politice. În acest scop, împăratul poruncește un recensământ al locuințelor din oraș și explorează împreună cu venetienii eventualitatea transportării pe mare a Părinților⁵⁰. Aceștia refuză însă să se miște din Basel.

Și pentru acest motiv, împăratul se arată binevoitor mai degrabă papei, atunci când Eugeniu al IV-lea, prin bula *Doctoris gentium* din 11 septembrie 1437, profitând de diviziunea iscată în rândurile Părinților tocmai de chestiunea dialogului cu orientalii, decide solemn mutarea din oficiu a conciliului la Ferrara. Consecințele acestui act sunt cunoscute: Părinții îl depun pe Eugeniu și aleg un nou papă în persoana ducelui Amedeu de Sa-

⁴⁷ E. Cecconi, *op. cit.*, doc. LXXVII, p. CCII.

⁴⁸ *Acta Eugenii Papae IV (1431–1447)*, Fontes, S. III, vol. XV, coll. Georgius Fedalt, Roma, 1990, doc. 421, pp. 229–230 (scrisoarea din 10 martie) și *Epistolae Pontificiae ad Concilium Florentinum spectantes*, ed. G. Hofmann S. J., I, Roma, 1940, nr. 55, p. 49 (scrisoarea din 11 martie).

⁴⁹ *Acta Eugenii Papae IV*, p. 229.

⁵⁰ W. Altman, *Regesta Imperii*, XI, *Die Urkunden Kaiser Sigismunds*, Innsbruck, 1896, p. 389.

voia, provocând astfel în sânul Creștinătății latine o schismă ce va dura, tot mai lipsită de vlagă, până la 1449.

Triumful pontifului roman nu a fost însă imediat. Albrecht de Austria a fost ales rege al Romanilor numai sub condiția păstrării — în termenii stabiliți de electori la 17 martie 1438 — a unei neutralități favorabile Conciliului în înfruntarea dintre acesta și papă⁵¹. Încă din 5 martie, părinții îl trimiseseră ca ambasador pe lângă Albrecht pe Ioan din Ragusa⁵², care va rămâne la Viena până la sfârșitul lui august, devenind principalul consilier în probleme eclesiastice al regelui⁵³.

În aceste noi împrejurări, Țara Românească pare să intersecteze din nou sfera preocupărilor Conciliului de la Basel. Paulus Petri din Hunedoara, episcop (titular) de Argeș din mai 1421 este transferat la Zagreb de către Părinți⁵⁴, desigur cu asentimentul regelui Albrecht care se bucura, în statele coroanei Sfântului Ștefan, de dreptul de patronat asupra Bisericii, obținut de socrul său Sigismund de Luxemburg de la Martin al V-lea imediat după Conciliul de la Constanța. La 8 februarie 1439 este consacrat, la Basel, ca episcop de Argeș dominicanul Ioan din Ragusa, fără ca Părinții să facă vreo mențiune despre poziția sa de sufragan al Calocei⁵⁵. Și aici este de presupus acordul prealabil al regelui, mai ales că acesta îl număra pe universitarul parizian printre familiarii săi. Nu avem de-a face, firește, cu o promovare personală a dominicanului, căci scaunul ce-i fusese încredințat era lipsit de beneficii, ci cu o promovare, cel puțin simbolică, a episcopiei argeșene înseși. Faptul este confirmat de prompta reacție romană: la 20 aprilie 1439, din Florența, Eugeniu al IV-lea concede episcopului Gheorghe al Transilvaniei facultățile pontificale rezervate ordinariului în Țara Românească și Moldova; privilegiul declară vacanța scaunelor episcopale din cele două Valahii și îl împuternicește pe episcopul ardelean să reconcilieze pe preoții și laicii vinovați de lezmajestate sau de folosire a unor „pseudo-scrisori apostolice”⁵⁶. Această ultimă referință este, de fapt, o punere în gardă cu privire la decizia Conciliului basilitan de a alege un nou papă, hotărâre împlinită la 5 noiembrie. De altfel, Felix al V-lea, la recomandarea Părinților, îl va numi pe Ioan din Ragusa cardinal *tituli Sancti Severini*, în promoția din 12 octombrie 1440⁵⁷.

Chiar dacă nu a avut urmări directe pe teren, apare clară intenția Conciliului de la Basel de a pune la punct un dispozitiv de influență la Dunărea de Jos, în spațiul dintre hotarele Ungariei și linia frontului otoman, piesa centrală a dispozitivului constituind-o Țara Românească, iar promotor al acestuia fiind Ioan din Ragusa O.P., cardinal-episcop de Argeș. Conciliul îi încredințează această misiune în vederea unei posibile colaborări cu Vlad Dracul, din 1437 domn (filo-)latin al Țării Românești, principe pe care universitarul dominican îl văzuse — dacă nu și cunoscuse — încă din 1431, cu

⁵¹ Ch.-J. Hefele, H. Leclercq, *op. cit.*, p. 1062.

⁵² Hermann Herre, *Concilium basiliense. Die Protokolle des Concils 1440–1443*, Basel, 1910, p. 72.

⁵³ J. Helmrath, *op. cit.*, p. 297 n. 466.

⁵⁴ Conrad Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi*, II, München, 1914, p. 94.

⁵⁵ Gustav Bekmann, *Concilium basiliense. Die Concordate des Zwölferausschusses 1437. Die Concilsprotokolle Jakob Huglius 1438–1439*, Basel, 1926, p. 318.

⁵⁶ *Acta Eugenii Papae IV*, doc. 773, p. 369–370.

⁵⁷ H. Herre, *op. cit.*, p. 262.

oazia dietei de la Nürnberg. Neparticiparea unor delegați din Țara Românească la Conciliul unionist de la Ferrara-Florența, unde regele Albrecht trimisese observatori în virtutea principiului neutralității, poate fi explicată și prin aceea că principatul transalpin se afla, în 1438–1440, în raza de influență a Conciliului de la Basel. Dar, la 12 aprilie 1441, regele Vladislav al Ungariei se pronunță solemn în favoarea lui Eugeniu al IV-lea⁵⁸, închizând astfel definitiv Conciliului de la Basel orice acces spre Țara Românească.

Timp de aproape un deceniu, statul românesc de la sud de Carpați s-a aflat în legătură cu ultimul parlament de dimensiuni europene al Creștinătății medievale. Cel puțin un principe al Țării Românești a fost prezent la Basel, putând asista, dincolo de interesul imediat ce-l adusese în preajma împăratului, la dezbaterile Conciliului. Ca și Alexandru cel Bun al Moldovei, care și-a asumat, de îndată ce i s-a ivit prilejul, rolul de arbitru al unei dispute teologice pe teme specifice gândirii occidentale⁵⁹, și domnul muntean a avut oazia de a-și confrunta propria experiență culturală și religioasă cu un mediu intelectual ilustrat de teologi ca Ioan de Torquemada sau Ioan din Ragusa, de umaniști precum Nicolaus Cusanus ori Aeneas Silvius Piccolomini. Un mediu pe care de a deprinde exercițiul dialogului și al includerii celuilalt în propriul sistem de reprezentare a valorilor. Căci schisma Bisericii latine și criza ei instituțională i-au determinat pe occidentali să fie mai sensibili la natura și semnificația diferenței și să reflecteze asupra felului în care pluralitatea tradițiilor poate deveni temeiul unei identități comune⁶⁰.

LA VALACHIE ET LE CONCILE DE BÂLE

Résumé

Ce dossier des rapports entre la principauté de Valachie et le Concile de Bâle s'ouvre en 1431, lors de la Diète de Nürnberg où le cardinal Cesarini et Jean de Raguse annoncèrent l'ouverture du concile général: à ce moment-là, auprès du roi Sigismond de Luxembourg se trouvait le prince Vlad le Diable. À la fin de l'année 1433, un autre prince valaque, Alexandre Aldea fit son entrée à Bâle, moins pour participer aux travaux du Concile, que pour rencontrer, en vue d'une réconciliation, l'empereur Sigismond, son suzerain. Il reste que son entrée solennelle dans la ville et la richesse des dons qu'il apporta impressionèrent les contemporains. En 1435, 1436 et 1437, les représentants du Concile à Byzance, notamment Jean de Raguse O.P., veillent à ce que la Valachie soit informée sur l'état des pourparlers. En 1438–1440, les Pères de Bâle mirent en place un dispositif d'influence aux confins du royaume de Hongrie, dont la pièce maîtresse était justement la Valachie. Le promoteur de ce plan fut Jean de Raguse, cardinal de Félix V et évêque d'Argeș en Valachie. Cette influence de Bâle est la raison même de l'absence de toute délégation valaque au Concile d'union de Florence en 1439.

⁵⁸ Oskar Halecki, *From Florence to Brest (1439–1596)*, Rome, 1958, p. 66.

⁵⁹ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 255.

⁶⁰ Cf. M. Viller, *La question de l'union des Eglises entre Grecs et Latins depuis le Concile de Lyon jusqu'à celui de Florence (1274–1438)*, în „Revue d'Histoire Ecclésiastique” XVIII, 1922, p. 27–31.

PE MARGINEA UNUI ACT EMIS DE RADU CEL MARE ÎN 1507

OCTAVIAN ILIESCU

La 20 iunie 1507, în Târgoviște, Radu cel Mare emite un act prin care întărește mănăstirii Glavacioc mai multe proprietăți funciare, diverse venituri și sălașe de țigani¹. Actul, redactat în limba slavă, e scris pe pergament și a fost validat cu sigiliu aplicat, astăzi pierdut ; în preambul, emitentul îl denumesc „poruncă”², deci avem de-a face cu un hrisov al cărui formular a fost simplificat și redus la clauzele esențiale³. Pergamentul este rupt în câteva locuri și din această pricină, nu au putut fi evitate unele lacune în textul editat. Examinând acest document în cadrul unei cercetări mai ample⁴, am constatat că măcar în parte, lacunele semnalate pot fi completate recurând la un act acordat aceiași mănăstiri de Neagoe Basarab; pe de altă parte, am observat că în transcrierea și în traducerea textului primului document s-au strecurat unele inadvertențe. Ne propunem deci ca în rândurile de mai jos, să aducem completările și rectificările cuvenite; vom încheia cu un comentariu mai larg asupra unor aspecte de ordin economic mai puțin obișnuite ce transpar din analiza textului acestui document.

Mănăstirea Glavacioc se înalță pe coama unui deal, străjuind pârâul și satul din vale, ambele omonime, cândva în jud. Vlașca, iar azi în jud. Argeș. Nu se mai știe când a fost întemeiată, dar, acceptând ca bună afirmația cuprinsă în prima stipulație din „porunca” lui Radu cel Mare, ar urma să admitem că așezământul monastic de la Glavacioc a fost întemeiat de însuși Mircea cel Bătrân⁵. Cel mai vechi act acordat mănăstirii Glavacioc, cunoscut astăzi, a fost însă emis de Vlad Dracul, la 14 mai 1441, în Târgoviște, iar în cuprinsul lui, nu întâlnim nici o aluzie la vreo danie voievodală anterioară⁶. Următoarele documente ale acestei mănăstiri, emise de Vlad Călugărul în 1493⁷ și în 1495⁸, apoi de Radu cel Mare în 1504⁹, nu amintesc nici ele o cti-

¹ Publicat în colecția *DRH B, II* (1501—1525), nr. 53, p. 112—114 (original slav) și 114—115 (traducere).

² „ПОРУКА” în original (p. 112).

³ Cu privire la clasificarea și caracterizarea actelor emise de cancelariile domnești ale țărilor române, v. Damian P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *DIR Introducere*, II, București, 1956, p. 22—32; „porunca” la p. 24.

⁴ Această cercetare are ca temă studiul unor *Aspecte ale economiei monetare în Țara Românească (1310—1521) și în Moldova (1363—1527)*, cercetare întreprinsă în cadrul Institutului de Istorie „N. Iorga” din București.

⁵ V. mai jos.

⁶ *DRH B, I*, (1247—1500), nr. 94, p. 162—163 (original slav) și 163—164 (traducere).

⁷ Act emis la 16 iunie 1493, în București, *ibidem*, nr. 241, p. 388—389 (original slav) și 389—391 (traducere).

⁸ Act emis la 4 septembrie 1495, la Mănăstirea Glavacioc, *ibidem*, nr. 256, p. 415—416 (original slav) și 416 (traducere).

⁹ Act emis la 21 noiembrie 1504, în Târgoviște, *DRH B, II*, nr. 28, p. 67 (original slav) și 67—68 (traducere).

torie a lui Mircea cel Bătrân la Glavacioc, astfel încât data exactă a întemeierii acestui lăcaș rămâne incertă¹⁰.

Actul lui Radu cel Mare din 20 iunie 1507 cuprinde următoarele dispoziții având ca adresă mănăstirea Glavacioc¹¹:

1. voievodul emitent al actului îi întărește mănăstirii destinate satele Călugărenii de la Neajlov toți și Călugărenii pe Teleorman jumătate, cu motivarea: „pentru că acele sate sunt dăruite de strămoșii noștri și încă de la Mircea voievod”;

2. îi întărește satele dăruite de părintele său Vlad voievod (Vlad Călugărul) și anume:

a. „Velea toată și Izvârta și cu tot hotarul și cu morile, pentru că a cumpărat-o (*sic*) părintele domniei mele Vlad Voievod de la Radu Trămândan, fratele lui Cazan logofăt, pentru 200 florini ungurești și pentru 16 coți de Iepreu și pentru 24 coți de giure(*sic*) de aur și încă pentru 500 aspri”¹²;

b. Crângarii, sat cumpărat de același pentru 100 florini ungurești;

c. Sumărineștii, sat cumpărat de același pentru 140 florini ungurești;

d. jumătate din satul Călinești, cu vinăriciul domnesc de pe tot hotarul¹³;

3. îi întărește braniștea de la Slatina, dăruită mănăstirii tot de Vlad Călugărul;

4. îi întărește mai multe venituri:

a. jumătate din vama Prahovei;

b. a treia parte din vama Doamnei;

c. anual 13 găleți de grâu și 13 găleți de orz din județul Vlașca;

d. vameșitul tot din județul Teleorman;

5. îi întărește muntele Prislopul, a treia parte, cumpărat de Vlad Călugărul de la egumenul Lazăr din Brădet pentru un tetraevangheliar prețuind 1 000 aspri;

6. îi întărește viile de la Topoloveani, cumpărate de Vlad Călugărul și anume:

a. via lui Rujen, cumpărată pentru... (loc rupt) florini ungurești;

b. via lui Blaj Cheaciche, cumpărată pentru 70 (*sic*) florini ungurești;

c. via lui M... (loc rupt), cumpărată pentru 36 florini ungurești;

d. via lui Blaj cel Negru, cumpărată pentru 8 florini ungurești; toate aceste vii cu scutire de vinăriciul domnesc și boieresc, scutire acordată de voievodul donator și întărită de emitentul actului;

7. îi întărește un număr de sălașe de țigani.

¹⁰ Despre mănăstirea Glavacioc, v. mai ales Ioan Mușețeanu, *Mănăstirea Glavacioc Monografie istorică*, București, 1933 și ampla bibliografie la Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România I. Țara Românească*, vol. 1 A—L, București, 1970, p. 338—339, s. v.

¹¹ Ne folosim de traducerea din DRH, B, II, nr. 53, p. 114—115.

¹² Am reprodus întocmai acest pasaj pentru a evidenția modul confuz în care sunt alăturate cele două sate, în raport cu prețul de vânzare, de o complexitate ieșită din con un.

¹³ Editorul actului semnalează la p. 114, în notele 3 și 4, că în textul original, cuvintele: Călineștii jumătate respectiv jumătate din Călinești au fost șterse cu chinovar. Ele au fost însă reproduse într-un act din 1512 de care ne vom ocupa ceva mai departe, prin urmare, ștergerea acestor cuvinte a intervenit după 1512 și nu în momentul redactării „porun ii” lui Radu cel Mare, la 20 iunie 1507.

În final, emitentul actului precizează că toate cele de mai sus au fost dăruite mănăstirii Glavacioc de către Vlad voievod, părintele său, adică de Vlad Călugărul¹⁴.

Observăm mai întâi că în versiunea românească, ce însoțește prima ediție a textului original al acestui act, se arată că via de la punctul 6 b de mai sus a fost cumpărată pentru suma de 70 florini ungurești; aceeași sumă figurează și în ediția anterioară acestei versiuni¹⁵. Verificând textul original, am constatat însă că în locul respectiv, apare litera chirilică *ѣ* (*ksi*), cu valoare numerică 60; pentru 70, în original ar fi trebuit să figureze litera chirilică *о* (*on*), mult deosebită ca grafie pentru a accepta o eventuală confuzie. Prin urmare, prețul viei în cauză a fost de 60 și nu de 70 florini ungurești, cum a apărut în cele două ediții ale traducerii românești.

Peste cinci ani, mănăstirea Glavacioc beneficiază de o nouă întărire a proprietăților și veniturilor sale. Noul act domnesc este de data accasta un hrisov, emis de Neagoe Basarab la 30 iulie 1512, în Târgoviște; este scris pe pergament și a fost validat cu o pecete atârnată, între timp pierdută¹⁶... Comparând textul acestui hrisov cu cel al „poruncii” lui Radu cel Mare din 1507 se pot constata următoarele concordanțe sau diferențe¹⁷:

1. această clauză, privitoare la satele Călugăreanii de pe Neajlov și Călugăreanii de pe Teleorman, jumătate, are absolut același conținut ca în actul din 1507;

2 a. aici apare următoarea formulare: „Velea toată și cu tot hotarul, de au cumpărat de la Radu Trămândan”, reproducând apoi textul din 1507; este omis deci satul Izvârta, întărit în 1507 împreună cu Velea, dar care va fi menționat mai la vale (v, mai jos, sub e.);

b. aceeași clauză privitoare la satul Crângari;

c. la fel pentru satul Sumărinești;

d. aceeași clauză, cu același conținut ca în 1507, cu privire la satul Călinești, jumătate¹⁸;

e. „Și să le fie Zăvârca toată și cu tot hotarul”: este vorba în realitate de același sat, care figurează în actul din 1507 sub numele de Izvârta¹⁹, de unde rezultă cu claritate că Stoica, gramaticul lui Neagoe Basarab, când a transcris clauza 2 a din actul lui Radu cel Mare, a omis pur și simplu să copieze și numele satului Izvârta, pe care l-a adăugat ulterior, sub noua denumire de Zăvârca; vom vedea mai departe rostul acestei observații;

3. e reproducă clauza privitoare la braniștea de la Slatina;

3 a. noul hrisov întărește în acest loc mănăstirii Glavacioc ocina de la Izvor, dăruită de Neag gramatic, danie ce nu figurează în actul din 1507 și care deci a avut loc ulterior;

4 a, b. aceleași clauze privitoare la vama Prahovei și vama Doamnei;

c. venitul anual din județul Vlașca e limitat la grâu, orzul fiind omis; e constituit de 260 obroace, în loc de 13 găleți, dar o găleată avea ca divi-

¹⁴ DRH B, II, p. 114-115.

¹⁵ DIR B, Veacul XVI, I (1501-1525), nr. 38, p. 43.

¹⁶ DRH B, II, nr. 108, p. 219-221 (original slav) și 221-223 (traducere).

¹⁷ Ne folosim de traducerea de la p. 221-223.

¹⁸ V. nota 13.

¹⁹ Editorii actului identifică Zăvârca — Izvârta cu actualul oraș Videle (jud. Teleorman); DRH B, II, indice, p. 517, s. v. Izvârta.

ziune obrocul; o găleată = 20 obroace mari, deci se menține cantitatea din 1507;

d. aceeași clauză privitoare la vămeșitul din județul Teleorman;

5. clauza privitoare la muntele Prislopul, a treia parte, cumpărat de Vlad Călugărul pentru un tetraevangheliar prețuit la 1 000 aspri, nu mai este reprodusă în hrisovul lui Neagoe Basarab din 1512;

6. cu privire la viile din Topoloveni, cumpărate de Vlad Călugărul, actul din 1512 aduce unele completări și anume:

a. via lui Rujea (nu Rujen, cum e scris în 1507), cumpărată cu 105... (loc rupt); dar în actul anterior, apare în acest loc specificarea: florini ungurești; deci acum știm că această vie a fost cumpărată cu suma de 105 florini ungurești;

b. via lui Blafie (eroare, pentru Blaj) Cheaciche, cumpărată pentru 60 florini ungurești;

c. via lui Lorinț (nu M..., cum a apărut în transcrierea actului din 1507), cumpărată pentru 36 florini ungurești;

d. via lui Blaj cel Negru, cumpărată pentru 50 florini; aici, observăm că prețul real de vânzare a acestei vii a fost de 50 și nu de 8 florini ungurești, cum s-a transcris eronat din textul original al actului emis de Radu cel Mare, confundându-se litera chirilică Ї l (*ije*), a cărei valoare numerică este 8, cu litera ѱ (*naș*) din același alfabet, cu valoarea numerică 50;

7. clauza privitoare la sălașele de țigani prezintă doar unele schimbări inerente de nume ale unor capi de familie²⁰.

Alte dispoziții noi nu sunt înregistrate.

După ce am adus rectificările și completările cuvenite, confruntând textele celor două documente privitoare la mănăstirea Glavacioc, ne îndreptăm din nou atenția asupra celui dintâi, căruia, așa cum am anunțat, înțelegem să-i dedicăm un comentariu mai extins. De la bun început, trebuie să subliniem locul însemnat pe care îl deține actul eliberat de Radu cel Mare în 1507, considerat în suita munificențelor domnești de care s-a bucurat până la această dată așezământul monastic de la Glavacioc. O rapidă trecere în revistă a privilegiilor sale anterioare acestei date ne va îngădui să sprijinim aprecierea de mai sus.

Astfel, printr-un hrisov emis la 14 mai 1441, în Târgoviște, Vlad Dracul întărește mănăstirii Glavacioc următoarele: ocina lui Berilă, pe Neajlov; în Butești, ocina lui Micul al lui Baico (pasaj șters cu o linie groasă); ocina Mircești, în Teleorman, dată de Radul banul; emitentul dăruiește mănăstirii gălețile ohabnice de la satele Butești și Mircești²¹. Ocina lui Berilă de la Neajlov este cu siguranță viitorul sat Călugărcani (Călugăreni) de pe Neajlov. Un element anterior datei de emitere a acestui hrisov și a cărui cronologie poate fi stabilită cu oarecare precizie este dania făcută de Radul banul, atestat în această calitate între 1409—1418 și menționat ultima dată, ca jupan, în 1421²². Probabil, tot anterior emiterii actului în discuție ar putea fi datată și înmormântarea la Glavacioc a deținătorului unui interesant tezaur monetar, alcătuit din ducați băuți de Mircea cel Bătrân și monete bizantine de

²⁰ *Ibidem*, p. 221—222.

²¹ *DRH B, I*, nr. 94, p. 162—163 (original slav) și 163—164 (traducere).

²² *Ibidem*, Indice, p. 566, s. v. Radul, ban mare.

argint, emise de împărații Manuel al II-lea (1391—1425) și Ioan al VIII-lea (1425—1448)²³.

În seria actelor destinate mănăstirii Glavacioc, urmează hrisovul emis de Vlad Călugărul la 16 iunie 1493, în București, prin care domnul dăruiește acestui lăcaș jumătate din satul Izvorani²⁴. Nu sunt amintite alte proprietăți ale mănăstirii beneficiare.

Tot Vlad Călugărul dăruiește aceleași mănăstiri o braniște la Slatina, danie consemnată prin actul emis la 4 septembrie 1495, chiar în mănăstirea destinată²⁵, unde piosul domn a mai poposit pentru ultima oară, cu puține zile înainte de a se săvârși din viață, la Târgoviște²⁶.

Ultimul act din seria care ne preocupă aici este o „poruncă” a lui Radu cel Mare, emisă la 21 noiembrie 1504, în Târgoviște, prin care domnul întărește mănăstirii cu hramul Buna Vestire (Glavacioc) satul Zemnicele, dăruit de Ivan elucerul chiar înaintea emitentului, deci dania are loc la aceeași dată cu elucerea actului de întărire²⁷. În această împrejurare, în mod firesc, nu putea fi vorba de menționarea altor proprietăți, provenind din danii anterioare, făcute aceleași mănăstiri de alte persoane.

Ajungând la *porunca* lui Radu cel Mare din 20 iunie 1507, remarcăm că prin acest act, emitentul întărește mănăstirii Glavacioc numai două categorii din daniile anterioare și anume: satele Călugăreni pe Neajlov și Călugăreni pe Teleorman, obținute din vechime, precum și braniștea de la Slatina, dăruită de Vlad Călugărul la 4 septembrie 1495. În schimb, i se întăresc mănăstirii un mare număr de danii făcute de Vlad Călugărul, dar pentru care nu cunoaștem actele originale de donație emise de însuși voievodul donator. Explicația unei eventuale pierderi a tuturor acestor acte ni se pare puțin plauzibilă. Credem mai degrabă că Vlad Călugărul avea intenția să acorde mănăstirii Glavacioc un hrisov, un act solemn ce urma să cuprindă toate aceste danii, dar moartea l-a surprins înainte de a-l fi emis. Cunoscându-i această intenție, Radu cel Mare, animat de pietate filială, împlințește dorințele predecesorului său, înșirându-i toate daniile într-un singur act, la 12 ani după dispariția donatorului. Este interesant de observat că, deși a trecut un timp atât de îndelungat, Radu cel Mare a păstrat totuși date precise cu privire la proveniența bunurilor dăruite sau la prețul plătit de către Vlad Călugărul fecștilor lor proprietari. Mai ales datele privitoare la prețurile unor bunuri achiziționate de Vlad Călugărul, pe când era în scaunul domnească, merită toată atenția; analiza lor va face obiectul rândurilor ce urmează.

Un prim aspect insolit îl reprezintă prețul exprimat în clauza privitoare la satele Velea și Izvârta (reprodusă în schema de mai sus sub 2 a). Am arătat la locul convenit că modul în care a fost formulat pasajul respectiv creează o oarecare confuzie. Judecând după traducerea românească: „pentru că a cumpărat-o...”, s-ar părea că prețul ce urmează se referă numai la satul Izvârta, dar în acest caz, satul Velea rămâne lipsit de orice tem i

²³ Despre această descoperire, v. Romeo Maschio și Spiridon Cîrstocea, *Te aurul de monede medievale românești și bizantine din sec. XV descoperit la ansamblul feudal Glava i c jud. Argeș*, în *Cercetări numismatice*, V, 1983, p. 69—81.

²⁴ DRH B, I, nr. 241, p. 388—389 (original slav) și 389—391 (traducere).

²⁵ *Ibidem*, nr. 256, p. 415—416 (original slav și traducere).

²⁶ Ultimul document emis de Vlad Călugărul e datat din 8 septembrie 1495 și a f st scris la Târgoviște (*ibidem*, nr. 257, p. 417, original slav și traducere).

²⁷ DRH B, II, nr. 28, p. 67 (original slav) și 67—68 (traducere).

juridic în ce privește modul de dobândire și de transmitere a proprietății. Faptul că în hrisovul lui Neagoe Basarab din 30 iulie 1512, reiese din pasajul respectiv că prețul plătit de Vlad Călugărul lui Radu Trămândan se referă la satul Velea, nu are nici o relevanță, deoarece, așa cum am arătat mai sus, este vorba de o simplă omisiune de copist, satul Izvârta, sub noul nume de Zăvârca, fiind menționat ulterior, fără alte precizări cu privire la modul de dobândire. Dacă mai amintim și faptul că prin hrisovul emis la 23 martie 1482, la Gherghița²⁸, Basarab cel Tânăr a dăruit mănăstii Snagov, între altele, jumătate din Velea și cu moa a de la Neajlov, vama Prahovei toată și din vama Doamnei a patra parte și din alt sfert jumătate²⁹ (3/8) — daniile se regăsesc, în alte proporții, la Vlad Călugărul, pentru mănăstirea Glavacioc —, situația juridică a satului Velea în actul din 1507 pare a se lîmpezi în modul următor: jumătate era proprietate domnească, iar cealaltă jumătate, dăruită de Basarab cel Tânăr mănăstirii Snagov în 1482, a fost reluată de Vlad Călugărul în proprietatea domniei, spre a fi dăruită, împreună cu cealaltă jumătate, mănăstirii Glavacioc. Prin urmare, prețul specificat în documentul din 1507, în pasajul supus acestei discuții, se referă numai la satul Izvârta, cumpărat de Vlad Călugărul de la Radu Trămândan³⁰.

Prețul plătit pentru acest sat e destul de ridicat și totodată complex: o sumă de 200 florini ungurești, apoi 16 coți de Iepreu (adică postav de Ypres), 24 coți de giure (*sic*) de aur, plus o diferență de 500 aspri³¹. La 1479, un florin de aur era echivalent cu 45, aspri otomani, ca la 1488 această paritate să se ridice la 1: 49, pentru a atinge la 1500 raportul 1 florin = 53—55 aspri otomani³². Considerând că spre sfârșitul domniei lui Vlad Călugărul, când, presupunem noi, a putut avea loc vânzarea satului Izvârta, cursul florinului unguresc putea atinge cota de 1: 50, suma de 500 aspri, plătită ca diferență, putea reprezenta încă 10 florini ungurești. Postavul de Ypres era o marfă de lux, fiind mai scump decât cel de Louvain, Colonia sau de Cehia, după cum reiese din cvantumul taxelor în ordine descrescândă, instituite prin privilegiile vamale acordate de domnii Țării Românești negustorilor brașoveni, între anii 1413 și 1437³³. *Giure*, după părerea noastră cu accentul pe ultima silabă, înseamnă probabil fir, în speță fir de aur, ce se întrebuința la împodobirea cu broderii a vestimentației de cult sau de ceremonial. *Cotul*, unitate de lungime, era echivalent în Țara Românească, prin transformare în sistemul metric, cu 0,664 m³⁴. Prin urmare, prețul plătit de

²⁸ DRH B, I, nr. 179, p. 288—290 (original slav) și 290—292 (traducere).

²⁹ *Ibidem*, p. 291.

³⁰ În legătură cu proprietățile lui Radu Trămândan, v. mai jos, nota 35, cu precizările cuvenite.

³¹ DRH B. II, nr. 53, p. 114.

³² Cf. N. Beldiceanu și Irène Beldiceanu-Steinherr, *Les informations les plus anciennes sur les florins ottomans, in A Festschrift presented to Ibrahim Artuk on the occasion of the 20th anniversary of the Turkish Numismatic Society*, Istanbul, 1988, p. 54—55.

³³ Publicate mai întâi în original și traducere de I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905 și reluate în DRH D, I, noua ediție având în Addenda (p. 463—464) privilegiul lui Vlad Dracul din 24 ianuarie 1437, emis la Târgoviște (original slav și traducere), document descoperit în 1970 în Arhiva Institutului de Istorie din St. Petersburg.

O prezentare foarte utilă, sub forma de tabele sinoptice, a tarifelor vamale cuprinse în aceste privilegii, la N. Docan, *Studii privitoare la numismatica Țerii-Românești*. I. Bibliografie și documente, în AARMSI seria II-a, 32, 1909—1910, p. 562—567.

³⁴ A. C. — N. S. (Alexandru Constantinescu, N. Stoicescu, în *Instituții feudale în țările române. Dicționar*, București, 1988, p. 126, s. v.

Vlad Călugărul lui Radu Trămândan, pentru satul Izvârta (Zăvârca)³⁵, s-a ridicat în total la 210 florini ungurești, la care s-a adăugat valoare celor 10,624 m de postav de Ypres și 15,936 m giurè (fir) de aur, valoare ce nu ne este cunoscută.

Pentru alte două sate, Crângarii³⁶ și Sumărineștii³⁷, Vlad Călugărul a plătit la cumpărarea lor 100 respectiv 140 florini ungurești, prețuri destul de ridicate, dar nu neobișnuite la sfârșitul domniei acestui voievod și mai ales sub urmașul său. Astfel, la 1 aprilie 1494, în București, Vlad Călugărul dăruiește mănăstirii Govora satul Ionești și seliștea Corbeni, declarând că le-a cumpărat de la fiicele și fiii lui Jitianul pentru suma de 7 000 aspri³⁸, echivalentă cu 140 florini. Iar la 14 aprilie 1496 — deci peste numai doi ani — Radu cel Mare dăruiește la rândul său aceleași mănăstiri aceleași proprietăți, afirmând că le-a cumpărat el — și nu Vlad Călugărul — de la Bordea și de la jupanița lui, Anca, fiica lui Jitian, și de la fiii lui Micul, pentru suma de 120 florini ungurești³⁹. Nu încercăm deocamdată să explicăm ciudățenia repetării acestei vânzări, dar vom atrage atenția asupra apropierii dintre cele două prețuri, exprimate în monete diferite. Se poate deci presupune că în 1494—1496, valoarea unui sat putea atinge nivelul de 100—150 florini ungurești⁴⁰.

Un preț insolit a plătit Vlad Călugărul și într-o altă tranzacție imobiliară. Astfel, în actul supus discuției de față, se întărește dania sa către mănăstirea Glavacioc constând din muntele Prislopul, a treia parte, cumpărat anterior de voievod de la egumenul Lazăr al mănăstirii Brădet pentru un tetraevangheliar evaluat la suma de 1 000 aspri (în schema de mai sus sub punctul 5). Convertită în monetă de aur, această sumă este echivalentul cu 20 florini ungurești, la paritatea de 1: 50, în uz, așa cum am arătat mai sus, spre sfârșitul domniei lui Vlad Călugărul. Calitatea vânzătorului — egumen al unei vechi mănăstiri — explică suficient preferința lui pentru un preț atât de neobișnuit.

În sfârșit, ultima categorie de bunuri imobiliare, cumpărate de Vlad Călugărul și dăruite apoi mănăstirii Glavacioc cuprinde cele patru vii de la Topoloveni (jud. Argeș) (în schema de mai sus sub 6 a-d). Am arătat că

³⁵ De corectat în acest sens informația din *DRH B, II*, Indice, p. 535, s. v. Radu Trămândan, unde se afirmă că acesta era stăpân în Velea și Izvârta.

³⁶ Sat azi dispărut, localizat lângă mănăstirea Glavacioc, *ibidem*, p. 504, s. v.

³⁷ Sat dispărut, localizat probabil în jud. Argeș, *ibidem*, p. 544, s. v.

³⁸ *DRH B, I*, nr. 248, p. 406—407 (origin. sl. slav și traducere).

³⁹ *Ibidem*, nr. 266, p. 430—431 (original slav) și 431—432 (traducere).

⁴⁰ În ce privește confuzia creată de actele din 1494 și 1496, care se referă la aceeași vânzare, cu aceiași vânzători, aceiași obiect, dar cu doi cumpărători diferiți, în primul act fiind menționat în această calitate Vlad Călugărul, în al doilea, Radu cel Mare, credem că explicația acestei neconcordanțe poate fi găsită dacă admitem că adevăratul cumpărător a fost Radu cel Mare, ca asociat al tatălui său, Vlad Călugărul. Un argument în sprijinul acestei ipoteze ne este oferit de actul emis la 8 septembrie 1492, la Târgoviște, prin care „Radul voievod și domn a toată țara Ungrovlahiei, fiul marelui Vlad voievod” dăruiește mănăstirii Govora satul Hința, jumătate cumpărată de el însuși, iar cealaltă jumătate de Staico logofătul (*DRH B, I*, nr. 233, p. 373—374, original slav și traducere). Așa cum a cumpărat în nume propriu jumătate din satul Hința, pentru a o dăruia mănăstirii Govora, e posibil ca Radu cel Mare să fi cumpărat și satul Ionești și seliștea Corbeni, cu intenția de a le dăruia aceleiași mănăstiri, intenție materializată însă prin actul emis de tatăl său la 1 aprilie 1494. Ulterior, la 14 aprilie 1496, Radu cel Mare face convenita rectificare cu privire la adevăratul cumpărător al acestor proprietăți.

recurgând la hrisovul din 30 iulie 1512 al lui Neagoe Basarab, s-au putut completa datele privitoare la cumpărarea acestor vii de către Vlad Călugărul. Să le reamintim prețurile:

- via lui Rujea (sau Rujen), cumpărată cu suma de 105 florini ungurești;
- via lui Blaj Cheaciche, cumpărată pentru 60 florini ungurești;
- via lui Lorinț, cumpărată pentru 36 florini ungurești;
- via lui Blaj cel Negru, cumpărată pentru 50 florini ungurești.

După cum se vede, prețul unei vii variază, probabil în funcție nu numai de suprafață, de la 36 la 105 florini ungurești. Prețurile sunt destul de ridicate, dacă le comparăm cu cele consemnate în hrisovul lui Vlad Călugărul din 11 septembrie 1489, emis în București, prețuri plătite anterior de egumenul Dorotei de la mănăstirea Govora pentru două vii în Copăcelu⁴¹ și anume, pentru una 700 aspri, echivalentul a 14 florini ungurești, pentru cealaltă 400 aspri, deci echivalentul a numai 8 florini ungurești⁴². Dar chiar în primele luni ale domniei lui Radu cel Mare, într-un hrisov din 14 aprilie 1496, emitentul declară că via din Copăcel pe care o dăruiește, între alte bunuri, mănăstirii Govora, a fost cumpărată de el însuși pentru suma de 3 000 aspri⁴³, ceea ce echivalează cu 60 florini ungurești. Același preț, după cum am văzut, dar exprimat chiar în florini ungurești, a fost plătit și de Vlad Călugărul, pentru una din viile de la Topoloveni, dăruite mănăstirii Glavacioc.

Din cele expuse până aici, se pot desprinde două concluzii principale. În primul rând, se poate afirma că, începând cu domnia lui Vlad Călugărul și mai ales în ultimii ani ai domniei lui, valoarea bunurilor funciare crește simțitor în Țara Românească. Această creștere nu este un rezultat direct și exclusiv al deprecierei asprului otoman, monetă dominantă în economia bănească locală, căci în același timp, cresc în mod spectaculos și prețurile exprimate în florini ungurești, deci în monedă de aur, de o valoare mult îmbunătățită după reforma lui Matias Corvin⁴⁴. Are loc deci în această vreme un proces mai larg, de dezvoltare a economiei locale, proces ce se reflectă în înmulțirea și diversificare tranzacțiilor care au ca obiect bunuri funciare.

În al doilea rând, se observă persistența unor modalități variate de formare a prețurilor. Predomină, evident, plata în bani, aspri otomani sau florini ungurești, iar într-un caz, în compunerea prețului intră o sumă de florini ungurești și alta de aspri, în completare. Dar alături de bani sau uneori substituindu-se lor, intră în compunerea prețurilor de vânzare și diverse mărfuri, ca postavul de Ypres, iar în mod excepțional, bunuri de valoare spirituală, cum e tetraevangheliarul lui Vlad Călugărul. Sunt vechile trăsături

⁴¹ Identificat cu actualul oraș Ocnele Mari, jud. Vâlcea; DRH, B. II, Indice, p. 503, s. v. Copăcel.

⁴² DRH B, I, nr. 220, p. 351–353 (original slav) și 353–355 (traducere).

⁴³ *Ibidem*, nr. 266, p. 430–431 (original slav) și 431–432 (traducere).

⁴⁴ Despre reformele monetare ale regelui Matias Corvin, v. Huszár Lajos, *Matyas péntzei*, în vol. *festiv Emlékkönyv Mátyás király születésének ötszázéves fordulóra*, Budapesta, 1940, p. 570–573.

ale unei economii naturale, caracteristice unor societăți înapoaite sau aduse într-un stadiu de înapoiere, ca urmare a întronării unor guvernări incompetente, experiență bine cunoscută chiar și în zilele noastre.

EN MARGE DE L'ACTE ÉMIS EN 1507 PAR RADU LE GRAND

Résumé

L'auteur examine l'acte émis le 20 juin 1507, à Târgoviște, par Radu le Grand, prince de Valachie, qui confirme au monastère de Glavacioc (dép. d'Argeș), les donations pieuses faites par ses prédécesseurs et notamment par son père, le prince Vlad le Moine (1481, 1482—1495). Parmi ces donations, on cite un nombre d'acquisitions de biens fonciers faites auparavant par Vlad le Moine, des villages et des vignobles dont le prix est chaque fois rigoureusement précisé. Ces prix sont d'habitude exprimés en monnaie courante en Valachie à cette époque: les florins hongrois comme monnaie d'or, les aspres ottomans comme monnaie d'argent. Il y a pourtant des cas où les prix d'achat excluent le numéraire ou le combinent à d'autres valeurs mobilières, qui y jouent un rôle auxiliaire. En étudiant la formation et les niveaux de ces prix, l'auteur estime pouvoir en dégager deux conclusions, à savoir: 1° sous le règne de Vlad le Moine, on enregistre en Valachie une hausse remarquable des prix d'achat des biens fonciers, ce qui en l'occurrence représente un essor économique et 2° on constate parfois, dans la formation des prix, la substitution du numéraire par d'autres valeurs mobilières ou de marchandises, ce qui représente la survivance des échanges caractéristiques à l'économie naturelle.

O MISIUNE A PATRIARHIEI ECUMENICE LA BUCUREȘTI, ÎN VREMEA DOMNIEI LUI VLAD VINTILĂ DIN SLATINA

TUDOR TEOTEOI

Domnia lui Vlad Vintilă din Slatina (sept. 1532 — iunie 1535) în Țara Românească s-a bucurat de mai puțină atenție din partea istoricilor noștri, comparativ cu informațiile destul de bogate ce ni s-au păstrat cu privire la ea, atât pe plan extern, cât și intern. Căci în acest scurt interval de timp s-au produs evenimente dramatice pentru întregul spațiu românesc, asupra căruia plana primejdia tot mai amenințătoare a instituirii unei stăpâniri turcești directe, ceea ce ar fi însemnat înlăturarea completă a autonomiei statale menținute până atunci. După victoria de la Mohács (1526), care-i adusese prăbușirea Ungariei, Poarta otomană tatona acum terenul în vederea noului echilibru de forțe ce se impunea stabilit în spațiul geografic al Europei centrale și sud-estice, unde ea ajunsese acum în contact direct cu puterea habsburgică. Căutarea noului echilibru politic, care trebuia în mod necesar să țină seama de ultimele succese militare turcești și să reflecte crescânda putere otomană în regiune, conferă vieții politice din teritoriile românești un caracter deosebit de dramatic — a se vedea, între altele, episodul Gritti — capitol încheiat în 1541, când noul echilibru politic se definitiva prin crearea pașalâcului de la Buda și transformarea Transilvaniei în principat autonom, dar sub suzeranitate otomană, întocmai ca și Țara Românească și Moldova, țări care scăpau de perspectiva cutremurătoare a transformării lor în pașalâc, perspectivă care le chinuise vreme de două decenii¹, ele trebuind în schimb să se adapteze acum unui regim de dominație otomană instalat definitiv asupra lor, cu condiția respectării unei autonomii interne mult mai limitate decât aceea pe care o avuseseră până la data respectivă.

Domniile Țării Românești situate în intervalul de timp care a trecut de la moartea lui Neagoe Basarab până la înscăunarea lui Mircea Ciobanul au stat sub semnul acestei mari amenințări. Prezența lui Aloisio Gritti în Țara Românească și Transilvania marca, în vara anului 1534, încercarea

¹ A se vedea în acest sens textul soliei trimise de voievodul Moldovei, Ștefăniță (1517—1527) la regele Sigismund al Poloniei în anii 1522—1523, conduse de Luca Cârjă, text caracterizat de către B. P. Hașdeu drept un „prețios monument al elocinței politice a strabunilor noștri” (cf. G. Mihăilă în *Literatura română veche, 1402—1647*, ediție îngrijită de G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, vol. I, București, Editura Tineretului, 1969, p. 236, unde trimitem pentru lista edițiilor anterioare ale acestui text păstrat în limba polona, precum și pentru traducerea românească revizuită a lui, dată la paginile următoare, 237—243.

Porții „de a întemeia o Daci otomană, cu cei trei tributari (adică ambele țări numite aici, plus Moldova — n. n., T. T.), având în frunte un regal client al sultanului”², fiind un moment critic în direcția concretizării ei. Din fericire, sultanul se angajase acum într-o campanie contra adversarilor de la frontiera răsăriteană a marelui său imperiu. Episodul Gritti a avut sfârșitul bine cunoscut, Petru Rareș jucând un rol de seamă în anihilarea aventurierului de origine venețiană, aservit cauzei turcești, dar îndrăznețul voievod moldovean a trebuit să suporte consecințele prin campania condusă de sultan împotriva țării sale în 1538. A doua lui domnie în Moldova (1541—1546) nu s-a mai situat la cotele celei dintâi, iar ambiția enunțată de el acum, de a fi ceea ce fusese prima dată, ba chiar „mai mult decât atât”, rămânând în amintirea timpului mai mult ca o formulă retorică. Sultanul a fost cel care i-a dăruit lui Rareș a doua domnie, așa cum avea să i-o dăruiască și lui Mircea Ciobanul asupra Țării Românești, câțiva ani mai târziu (1545).

Să revenim însă la Țara Românească din vremea lui Vlad Vintilă voievod. Episodul Gritti mai are încă o semnificație majoră, care constă în pătrunder a treptată a lumii levantine în viața economică și politică a Țării Românești în primul rând, această țară fiind cea mai expusă impactului turcesc. Să nu uităm, în această privință, faptul că în a doua jumătate a veacului al XVI-lea înălțăm soții de domni români în persoana unor levantine precum Ecaterina Salvaresso ori Maria Amirali³. Prezența lui Gritti în Țara Românească, însoțit de un corp militar și de o impunătoare suită, s-a redus la intervalul de timp de o săptămână, cât a durat drumul parcurs de el de la Dunăre spre Transilvania⁴, unde și-a continuat aventura încheiată cu asasinarea lui la Mediaș (28 septembrie 1534). Suprimarea lui Gritti și a fiilor săi a reprezentat „o adevărată demonstrație a unității de acțiune a lumii românești în ansamblul ei”⁵. În fruntea acestei acțiuni s-a plasat Petru Rareș, cu concursul evident al voievodului Ștefan Mailat al Transilvaniei, precum și al lui Vlad Vintilă, voievodul Țării Românești, care după ezitățile din primele sale luni de domnie trecuse mai decis de partea luptei antiotomane. Schimbarea de atitudine a voievodului muntean a avut motivații externe și interne deopotrivă, la loc de frunte între cele dintâi situându-se prezența sultanului în cadrul unei expediții întreprinse în Ungaria și Austria până în luna octombrie 1532, precum și plecarea acestuia în campania împotriva șahului persan încă de la începutul verii anului 1533, campanie care avea să dureze doi ani și jumătate. La sfârșitul ei, voievodul Vlad Vintilă fusese deja asasinat. Întrucât în perioada ultimilor doi ani de domnie ai acestuia Imperiul otoman era absorbit de efortul militar pe care-l desfășura în Asia, domnul muntean, ales încă de boierii săi și confirmat, probabil, ul-

² Idem, *Istoria românilor*, V (Vitejii), București, 1937, p. 20.

³ N. Iorga, *Byzance après Byzance*, c. I. a doua, București, 1971, p. 140 și 143.

⁴ Itinerariul muntean al lui Gritti a început la 25 iulie 1534, prin trecerea Dunării pe la Nikopol — Turnu, pentru a continua pe ruta Putinei — râul Vedea — Dobrotești — Căldăraru — Ionești — Petrești — râul Argeș — Târgoviște, de unde a pornit la 1 august spre Brașov, unde a ajuns la 4 august 1534 (A. Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanuni, după unele documente turcești inedite* (1533—1534), în „Studii și materiale de istorie medie” (SMIM), vol. VII, București, 1974, p. 101—160 aici p. 113—115.

⁵ Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, vol. I (*Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526—1593*), București, Edit. Albatros, 1980, p. 92.

terior de către Poartă, găsea acum condiții favorabile pentru a se manifesta mai independent în raporturile sale cu puterea turcească. Duplicitatea arătată de el lui Gritti, cu prilejul trecerii acestuia prin Țara Românească, ilustrează pregnant această atitudine. Nu este exclus, de altfel, ca Poarta să fi inițiat acțiunea plasată sub conducerea lui Gritti tocmai spre a înlătura o eventuală reacție militară a adversarilor ei europeni tocmai în momentul când atenția și forțele ei erau captate de ostilitățile din Asia. Sub acest raport, misiunea lui Gritti era și una de acoperire, de demonstrare a faptului că în ciuda efortului militar desfășurat la momentul respectiv în Asia, puterea otomană era la fel de prezentă și în partea europeană. Virtualii ei adversari erau deci avertizați să ia aminte asupra acestui fapt și să nu încerce a opera schimbări favorabile lor în privința unor teritorii sau stări de lucruri pe care Poarta singură își rezerva dreptul de a le decide mai târziu. Pe diverse căi, ea trebuia deci să se arate în partea europeană la fel de prezentă ca și înainte.

Considerăm că în această optică trebuie apreciată prezența, la curtea domnească de la București a lui Vlad Vintilă Voievod, a unui solii a patriarhiei ecumenice de la Constantinopol (Istanbul). Momentul când această solie a fost prezentă la București se situează la începutul lunii ianuarie 1534, deci cu o jumătate de an înaintea misiunii lui Aloisio Gritti. Evident, izvoarele nu fac nici o legătură între cele două misiuni, una trimisă de patriarhia ecumenică și limitată la interesele religioase ale acestei instituții, vizând instaurarea controlului mai strâns și mai direct al ei asupra ierarhiei ecleziastice din lumea ortodoxă, în cazul de față din Țara Românească, cealaltă de către Poarta otomană, vizând interesele politice mai largi ale acesteia în aria Europei centrale și răsăritene.

D spre prima misiune nu s-a știut nimic până acum. Întreaga informație referitoare la ea o datorăm unui document publicat relativ recent de către Dieter Roderich Reinsch, profesor de bizantinistică la Universitatea din Bochum (Germania), care cu ocazia vizitei întreprinse în ultimul an în capitala țării noastre, la invitația Catedrei de filologie clasică a Universității din București, ne-a onorat prin prezentarea a trei comunicări de un înalt profesionalism. Pentru istoria românească este însă mult mai important textul care formează obiectul unui studiu pe care D. R. Reinsch l-a editat în anul 1987 în periodicul „*Rechtshistorisches Journal*” (îngrijit de Dieter Simon), text grec copiat după un manuscris de la mănăstirea athonită Vatopedi — Codex Vatopedinus 555, f. 241 — cu traducerea paralelă în germană⁶. Astfel publicat și tradus, textul se prezintă ca o adnotare sau un colofon de o mai mare extindere, redactat în veacul al XVI-lea chiar de către domnitarul patriarhal care a condus misiunea „Marii Biserici” în Țara Românească. Ca bază documentară pentru susținerea pretențiilor patriarhiei ecumenice la jurisdicția ecleziastică asupra Țării Românești în cursul discuțiilor cu domnul și curtea sa de la București, delegația grecească a luat cu sine mai multe manuscrise pe timpul călătoriei întreprinse în Țara Românească. Printre aceste documentații s-a aflat și manuscrisul păstrat până în zilele noastre sub numărul 555 în fondul de la Vatopedi, manu-

⁶ D. R. Reinsch, *Die Macht des Gesetzbuches (Eine Mission des Megas Rhetor Antonios Karmalikes in der Walachei)*, „*Rechtshistorisches Journal*”, vol. al VI-lea, Frankfurt am Main, 1987, p. 307—323 (textul și traducerea la p. 318—323).

scris în paginile cărui după revenirea sa la Istanbul, conducătorul delegației patriarhale — monahul Antonios Karamalikes — a redactat adnotarea pe care o redăm în continuare în traducere românească, întrucât ea interesează în cel mai înalt grad istoria noastră. Forma de redactare ne permite să o considerăm un proces-verbal al călătoriei întreprinse de autor în Țara Românească, în calitate de exarh patriarhal, evidențiind în final și rezultatele acesteia. Ele se rezumau la faptul că patriarhul ecumenic era recunoscut drept „stăpân al bisericilor din Țara Românească”, cum se exprimă chiar textul pe care îl redăm în continuare, în traducere românească.

În anul 7042 (= A. D. 1534), indicțiunea a șaptea, în luna ianuarie, Antonios, umil monah, slujitor al Marii Biserici.

Această carte aparținea odinioară fericitului⁷ între preoți Kyr Manouel Karmalikes, văr primar al meu după bunic, care a adormit în Domnul în renumita Galata din Constantinopol din cauza epidemiei de ciumă la 26 ale lui iulie trecut, în anul 7041 (= A. D. 1533), indicțiunea a șasea. Cartea era descleiată, când întorcându-mă eu dintr-un periplu în Creta și toată Marea Egee, unde îndeplinind misiuni exarhiale de îndreptare a ortodocșilor din insule am îndurat multe lucruri teribile din partea adversarilor, dar învingându-i pe aceștia cu ajutorul lui Dumnezeu, după ce mi-am înmormântat numita rudenic, am pus mâna pe carte. Cartea am purtat-o cu mine în chip de aducere aminte a acestuia și de rugăciune pentru nefericitul meu suflet, împreună cu multe alte cărți de valoare, în cursul misiunii exarhiale pe lângă prea ortodoxul voievod al Ungrovlahiei, Kyr Io⁸ Vintilă, încredințate mie îndată după aceea prin decizia preasfântului nostru stăpân și domn, patriarhul ecumenic Kyr Ieremia⁹ și a unor prea sfinți arhierei¹⁰ care se aflau aici și a prea iubiților de Dumnezeu clerici ai Prea sfintei Mari Biserici a lui Dumnezeu, pentru înlăturarea neînțelegerilor (scandalurilor) ivite din încălcarea legii dumnezeiești și instaurarea stării de pace a acestei renumite eparhii, astfel încât prea înalta jurisdicție a Bisericii lui Dumnezeu cea catolică să se afirme primordială și suverană prin hirotonia unui arhieru legiuit și ireproșabil și în această eparhie, așa cum ne-o impun nouă, celor dreptcredincioși, dumnezeieștile canoane ale legii harului cel nou¹¹;

⁷ Adică „regretatului”. Ca și în greaca bizantină, epitetul „makarites” („fericit”) desemnează o persoană decedată.

⁸ πρὸς τὸν ὁρθόδοξότατον κοίρανον τῆς Οὐγκροβλαχίας κύρ βινδύλα Ἰω(άννη)ν. Antonios Karmalikes folosește aici arhaismul *koiranos*, care înscăună în primul rând „șef militar”, apoi „căpetenie, suveran, rege”, motiv pentru care am preferat să-l traducem prin „voievod”. Forma Vindyla îl redă pe românescul *Vintilă* conform particularității fonetice a limii neo-gre ești, în care grupul de sunete -nt- este pronunțat -nd-. Forma Ion, pe care editorul a completat-o în acuzativul grecescului Ioannes, constituie un argument în sprijinul ipotezei ca particula *Io* din titulatura *voievozilor* români reprezintă forma contrasă a numelui harismatic sau teofor Ioan, pe care țarii l-gari l-au purtat mai cu seamă în sec. al XIV-lea (o ultimă reluare a discuției în studiul postum al lui P. P. Panaitescu, *Io în titlul domnilor români*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie A. D. Xenopol”, Iași, XXIV, 1987, nr. 2, p. 63–72, prezentare de Șt. Gorovei).

⁹ Epitetele de „stăpân și domn” (*despotēs kai authenēs*) ale patriarhului ecumenic Ieremia I (1523/24–1537, a doua oară) reproduc cu fidelitate pe cele uzitate în perioada bizantină.

¹⁰ Și aici, ca și mai departe, epitetele moștenesc tradiția bizantină, *panierōtatci arhieris* fiind rezervat mitropoliților, prelații care participau de drept la lucrările sinodului permanent din capitala bizantină, devenită acum otomană.

¹¹ Este vorba, după cum arată și Reinsch (*op. cit.*, p. 319, în nota 1 a textului), de descripțiile christice ale Noului Testament, față de cele vetero-testamentare.

fapt care s-a și produs, prin grija și influența lui Dumnezeu, domnul păcii, cu toate că unii aveau mai înainte mari îndoieli în această privință.

Deci în venerabila așteptare a Sfintelor Theophanii, adică a Luminiilor, trecând noi fluviul Dunărea pe la locul numit Rusciuk, am descins de-dimineață la București ¹², unde se afla domnul ¹³ și toată adunarea ecleziastică, parcurgând într-o singură zi și o noapte un drum care era de două sau chiar trei zile; îndată după aceea făcându-se lumină, la venirea zilei ne-am înfățișat domnului prin poruncă, o mare adunare a dregătorilor laici și ecleziastici fiind așezată în liniște în jurul său, de față aflându-se și o mulțime nenumărată de slujitori, pentru a stârni astfel admirația privitorilor. Noi însă nelăsându-ne câtuși de puțin impresionați de acest spectacol, le-am servit acestora o surpriză și mai mare. Căci îndată ce din ambele părți au fost îndeplinite cele obișnuite prin protocolul convenit în asemenea împrejurări și a fost citită în fața tuturor cinstita scrisoare patriarhală înmănată de către noi voievodului, atunci voievodul izbucnind de mânie ¹⁴ — întrucât chiar și el încercase cu mult timp înainte să instaleze arhieriei nelegitimi, pe care îi și avea cu sine, stând pe scaune împrejurul său și ținându-și în mâini cârjele — a proferat în chip înspăimântător pentru mine multe cuvinte teribile, cu totul departe de lege și neconvenabile pentru Marea Biserică. Căci el voia cu tot dinadinsul ca în această problemă să se facă voia lui, nu a lui Dumnezeu.

Iar eu suportam ascultând toate aceste lucruri cu prudență, până când domnul a poruncit să iau și eu cuvântul, dacă am ceva de spus. Invocând atunci preaputernicul sprijin al preceptului care spune „nu vă fie teamă de cei care neucid trupurile, ci de cel care ne aruncă și sufletul și corpul în focul Gheennei”, eu nu m-am jenat câtuși de puțin ca să spun adevărul pe față, blamându-l chiar și pe arhierul nelegitim ¹⁵, pregătit să officieze slujba bisericească din acea preastrălucită zi, dar cu concursul lui Dumnezeu eu l-am îndepărtat de la acest fapt, de care până atunci era deplin încredințat, astfel încât domnul care a trebuit să-și asume înfrângerea în această chestiune, m-a rugat în repetate rânduri ca măcar în această zi de sărbătoare să îngădui ca prelatul să officieze serviciul divin, dar eu n-am permis nicicum acest lucru.

Întrunindu-se din nou sinodul la palatul domnesc în ziua următoare, am fost chemat în grabă și dându-mi seama că domnul se lasă iarăși cuprins de furie, am auzit lucruri încă și mai grozave decât cele din ziua anterioară,

¹² Μπουκουρέσι(του). Delegația patriarhală a pornit deci din Rusciuk pe data de 5 ianuarie, trecând Dunărea la Giurgiu dimineața devreme, ajungând la București, după o zi și o noapte de drum parcurs în goana calului, în zorii Bobotezei aceluia an, 1534. Într-adevăr, Boboteaza (Epiphania sau Theophania) este numită și sărbătoarea Luminilor (τῆς φωτός) în tradiția ortodoxă (H.-G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 259).

¹³ Am tradus prin „domn” grecescul „hegemon”, termenul cel mai obișnuit în g. eca, medie și actuală pentru desemnarea voievozilor români din evul mediu, inclusiv a domnilor fanarioți din sec. al XVIII-lea.

¹⁴ Sau „lăsându-se pradă mâniei”, „ieșindu-și din fire” voievodul: τῷ θυμῷ καὶ πολλοῦ (sic! pentru παθολογεί) ὁ κοίρανος, textual „înarmându-se cu mânie”, expresie nefirească limbii române, care cunoaște în schimb pe cea de „înarmându-se cu răbdare”.

¹⁵ „paranomos”, mitropolitul din acel moment al Țării Românești fiind considerat ilegal de către patriarhia ecumenică, pe motiv că nu fusese ales, nici hirotonit de către sinodul Marii Biserici de la Țarigrad.

din partea celui pornit să intimideze punctul meu de vedere, în dorința sa de a-și impune voința proprie.

Căpătând în acest timp curaj prin încrederea în Dumnezeu și apelând cu voce tare la preceptul „am vorbit în fața împăraților”, i-am zis: „dacă vrei să te supui legii celui care a răscumpărat cu propriul său sânge biserica¹⁶, atunci Domnul să-ți dea sănătate! Iar dacă nu, atunci vai, vai!”, după care lansându-mă timp de aproape o oră într-o disertație despre „înțelepciunea este frica de Dumnezeu”, însuși domnul a rămas uluit și a poruncit să i se pună la dispoziție din partea mea o legislație scrisă.

Încheindu-se astfel adunarea, în a treia zi mi-am luat iar inima-n dinți, fiind invitat din nou în prezența tuturor dregătorilor¹⁷ și a egumenilor și deschizând legea, adică această carte, împotriva așteptărilor am transformat de la început toată răutatea domnului în bunătate și îndepărtându-i pe arhierii nelegitimi, iar pe domn aducându-l în starea de fiu prea iubit și firesc al bisericii, pe patriarhul ecumenic l-am întărit în calitatea sa de stăpân al bisericilor din Țara Românească; astfel am beneficiat din partea tuturor de cuvenita mulțumire, iar din partea domnului de împodobirea acestei cărți, căreia i-a arătat în acest mod prețuirea sa.»

Acesta fiind textul adnotării lui Karmalikes, să vedem acum semnificația lui pentru istoria românească, în funcție de informațiile noi pe care documentul reprodus mai sus ni le transmite, de noile conexiuni care pot fi făcute cu datele cunoscute anterior. Informațiile noi pe care le aduce documentul de față se referă fie la persoane, fie la împrejurări mai puțin sau chiar deloc știute până astăzi. Trei sunt eroii scenei istorice descrise aici: patriarhul ecumenic Ieremia I, purtătorul său de cuvânt Antonios Karmalikes, conducătorul delegației patriarhale în Țara Românească, precum și Vlad Vintilă, voievodul Țării Românești.

Ieremia I se afla acum în a doua dintre cele trei păstoriri ale lui, situate în intervalul dintre anii 1522—1545. A murit chiar în timpul unei călătorii în Țara Românească și Moldova, în localitatea Vraca de lângă Sofia, în Bulgaria, dar izvoarele sunt contradictorii în privința detaliului dacă în momentul morții sale el se afla în drum spre Țara Românească, sau se întorcea de acolo. În demnitatea patriarhală îi urmasese lui Theolept I (1513—1522)¹⁸, patriarhul care în august 1517 fusese prezent în Țara Românească, la ceremonia de sfințire a mănăstirii Curtea de Argeș, după cum ne informează protosul Gavriil în „Viața lui Nifon”. Știrea a fost transcrisă apoi în Letopisețul cantacuzinesc, de unde a preluat-o și Dionisie Fotino¹⁹. Originar din Iannina, înainte de a ajunge patriarh Ieremia deținuse demnitatea de mitropolit al Sofiei, pentru care fusese hirotonit chiar de către Theolept. În prima sa păstorie,

¹⁶ Adică Iisus Christos.

¹⁷ ἑρχομεντες în textul grec.

¹⁸ Pentru detalii cronologice, a se vedea Manouel I. Gedeon, *Patriarchikoi pinakes*, Constantinopol, 1890, p. 499—506; S. Vaihlé în *Dictionnaire de théologie catholique*, vol. III, Paris, 1911, col. 1310; N. M. Popescu, *Patriarhii Țarigradului prin Țările Românești, veacul XVI*, București, 1914, p. 24—25 și 34—36; St. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge, 1968, p. 189—190, 199, 213 și 327, se referă la fiecare dintre cei doi patriarhi, dar evită orice precizări cronologice.

¹⁹ D. Fotino, *Hist. via tūs palai Dakias*, II, Viena, 1818, p. 82.

Ieremia I este atestat în două rânduri ca prezent în insula Cipru, probabil pentru vizitațiuni canonice ale populației ortodoxe de acolo, aflate sub stăpânire catolică. Documentul de mai sus îl arată pe Ieremia interesat în cel mai înalt grad de situația ortodocșilor din insulele Mării Egee și din Creta venețienilor, de consolidarea autorității patriarhiei ecumenice asupra supușilor ei spirituali de acolo, ca de altfel și asupra ierarhiei bisericești din Țările Române. Controlul patriarhiei ecumenice asupra ierarhiei eclesiastice din numeroasele insule stăpânite de latini intrase într-o îndelungă eclipsă încă din ultimul veac de existență a Imperiului bizantin: situația devenise evidentă în prima treime a veacului al XV-lea, când mitropolitul Symeon al Thessalonicului (1416/17 — 1437) remarcă situația ortodocșilor din unele regiuni ale Greciei, mai ales din insulele stăpânite de lumea latină, care erau lipsiți de ierarhie bisericească proprie, fiind deci „fără episcopi” („anepiskopoi”).

Pentru a suplini carența de autoritate eclesiastică din anumite regiuni subordonate Marii Biserici de la Constantinopol, patriarhul Kallistos I (1350—1353 și 1355—1363) luase măsuri pentru introducerea instituției permanente a exarhilor²⁰ ce întreprindeau inspecții canonice în regiunile mai îndepărtate sau considerate ca deficiente sub raportul ierarhiei bisericești existente acolo, în afara obicciului, îndătinat deja pentru perioada Paleologilor, conform căruia mai toți mitropoliții, în special cei situați în regiuni marginale ori de contact cu alte confesiuni, purtau și titlul de exarhi ai zonelor din imediata vecinătate sau chiar mai depărtate de teritoriul încredințat lor spre păstorire, în care existau însă populații ținând de ritul și uzanțele Bisericii bizantine.

Și mitropoliții Țării Românești, încadrați din 1359 în ierarhia Marii Biserici de la Constantinopol, au deținut, cum bine știm, calitatea de „exarhi ai plaiurilor”, patriarhia ecumenică având și trimiși speciali în diferite momente, când apăreau situații eclesiastice tensionate, mai dificile de rezolvat. Practica exarhilor a fost însă foarte mult folosită în insulele egeene ori din Mădara orientală, stăpânite de latini²¹.

După declinul ce a urmat Conciliului florentin (1438—39) și prăbușirii Bizanțului la mijlocul veacului al XV-lea, instituția exarhilor a cunoscut un reviriment considerabil în veacul al XVI-lea, când patriarhia ecumenică începea să se resimtă de pe urma favorurilor de care se bucura din partea sultanilor otomani, interesați în mod vital în slăbirea pozițiilor blocului catolic. Între cei cărora patriarhia ecumenică le-a încredințat misiuni exarhiale în insulele Mării Egee și Creta s-a aflat și autorul actului nostru, care pe perioada, cu siguranță destul de îndelungată, a vizitei întreprinse în acele locuri, suportase „multe lucruri teribile din partea adversarilor”, cum el însuși o declară, menționând că i-a învins pe aceștia cu asistență dumnezeiască, dar mai ales — adăugăm noi — grație umbrei amenințătoare a sultanului care, cu zece ani mai înainte, cucerise și marea fortăreață a lumii creștine din acele părți care fusese insula Rhodos. Impresia acestei cuceriri a fost deosebit de puternică asupra ansamblului lumii creștine libere, întrucât știrea a trecut repede dincolo

²⁰ F. Miklosich și J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana* = MM), vol. I (*Acta Patriarchatus Constantinopolitani*, I), Viena, 1860, p. 305—306, 308—310, 318—319 și 368—375; J. Darrouzès, *Recherches sur les « offikia » de l'Eglise byzantine*, Paris, 1970, p. 127—131, 162, 214, și 322, n. 3 (v. și p. 599, s. v.).

²¹ Sunt bine cunoscute, în acest sens, misiunea monahului Ieremia în insula Chios, ori a lui Iosif Bryennios în Creta, ambele spre finele veacului al XIV-lea (cf. N. Tomadakis, *Iosif Bryennios kai hē Krētē kata to 1400*, Athena, 1947).

de zonele scăldate de undele valurilor mării, spre a se transmite și în lumea românească, pe dată ce încă din timpul asediului insulei această considera că „dacă Dumnezeu, pentru păcatele noastre, ale creștinilor, le va îngădui să cuprindă Rhodosul, atunci toată creștinătatea va fi sub mâinile lor”²² (adică ale turcilor), cum se exprima solia moldoveană condusă de Luca Cârjă în Polonia, unde fusese trimisă de Ștefăniță-Voievod în decembrie 1522. Rhodosul avea să cadă chiar la sfârșitul aceluși an. Ne putem imagina care va fi fost starea de spirit a lumii românești patru ani mai târziu, după ce și Ungaria a fost învinsă.

Carierea lui Antonius Karmalikes (sau Karmales, cum apare într-un manuscris vienez, Codex Vindobonensis theol. gr. 227, f. 165) a fost re-analizată ultima oară de către studiul lui Reinsch, care precizează unele detalii și pune accente noi pe marginea prețioasei contribuții aduse de Ch. G. Patrinelis²³ în această privință. Inițial călugăr la Muntele Athos, Antonios a ajuns ulterior demnitar patriarhal, pornind de la rangul mai umil al unui predicator (keryx), ajungând apoi exarh patriarhal și mare retor, calitate care-i aducea și conducerea „Academiei” patriarhale, instituția consacrată pregătirii preoților greci și studiilor teologice în perioada turcocrăției. Documentul de care ne ocupăm aici îl arată pe Antonios Karmalikes ca exarh patriarhal, nu și „megas rhetor” (= mare retor), ceea ce însemnează că el nu a obținut această demnitate îndată după moartea lui Manuel din Corint (Korinthios), survenită prin 1530/31, cum s-a admis uneori, ci câțiva ani mai târziu, adică după această misiune reușită în Țara Românească, iar nu înaintea ei. În acest caz, promovarea lui a reprezentat și o răsplată a serviciilor diplomatice pe care le adusese Marii Biserici. Mai este de amintit faptul că alt manuscris athonit, Vatopedinus 255, care aparținuse lui Manuel din Corint, a fost cumpărat, după moartea acestuia, de către „prea umilul între monahi” Antonios. Alte documente, mai ales de caracter epistolografic, întăresc teza că personajul nostru nu a ajuns mare rhetor înainte de 1533. Călugărul athonit Nicodim, care a redactat *Neon Martyrologion*, culegere de Vieți de sfinți ai lumii ortodoxe din perioada stăpânirii otomane, îl arată pe Antonios Karmalikes ca mare retor și autor al akoluthiei (slujbei religioase) dedicate unuia dintre acești sfinți, Ioan din Iannina, care era și orașul natal al patriarhului Ieremia I, așa cum am arătat mai sus. Atestarea sigură a deținerii demnității de mare retor de către Antonios provine din anul 1535, iar o altă notiță din codex Vatopedinus 229 arată că în august 1537 el era rhetor tōn rhetorōn²⁴, denumire identică aceleia de megas rhetor. A murit foarte probabil înainte de 1543, poate chiar în noiembrie 1537²⁵.

Înainte de a trece la personalitatea lui Vlad Vintilă, voievodul pe care Karmalikes l-a întâlnit la București în cursul misiunii sale, remarcăm faptul că demnitarul patriarhiei de la Țarigrad trebuie să-l fi cunoscut în chip neîndoielnic pe Manuel din Corint, căruia i-a urmat, chiar dacă nu imediat după moarte, ci câțiva ani mai târziu, în calitate de mare retor și conducător al „Academiei” patriarhale. Este cunoscut, pe de altă parte, faptul că Manuel

²² Cf. *Literatura română veche*, ed. cit. *Supra*, nota 1, vol. I, p. 240.

²³ Ch. G. Patrinelis, *Hoi megaloi rhētores Manouēl Korinthios, Antonios, Manouēl Galēsūtēs kai ho chronos tēs akmēs tōn*, „Deltion tēs Historikēs kai Ethnologikēs Hetaireias tēs Hellados” XV, 1961, p. 17–38.

²⁴ Reinsch, *op. cit.*, p. 312.

²⁵ *Ibidem*, p. 310.

din Corint se aflase în legături cu voievodul Neagoe Basarab. Ca reprezentant al Craioveștilor, raporturile acestui voievod cu patriarhia ecumenică și cu demnitarii ei au fost în chip firesc dintre cele mai bune, ținând seama și de prezența patriarhului Theolept la sfințirea mănăstirii Curtea de Argeș, precum și de alte informații de care dispunem în acest sens, dar asupra cărora nu este cazul să stăruim acum. Laudele pe care protosul Gavriil le aduce voievodului muntean în „Viața lui Nifon” sunt clocvente în această privință.

Manuel din Corint s-a aflat în corespondență cu Neagoe Basarab, la solicitarea căruia i-a adresat o scriere privind deosebirile doctrinare dintre Bisericele apuseană și răsăriteană, tratând „pricinile pentru care latinii cu credință greșită s-au înstrăinat și mult s-au îndepărtat de la adevăr și de la noi”. Scrierea era de fapt și un răspuns la tratativele pe care Neagoe le angajase cu papalitatea. Nu este lipsit de importanță faptul că scrisoarea de răspuns a papei Leon al X-lea ²⁶ menționa nominal doi dintre fiii voievodului, pe Theodosie și Petru. Pe acesta din urmă, „Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie” îl arată mort înaintea tatălui său, care-și exprimă jalea pentru această pierdere ²⁷, direct sau prin intermediarul care a redactat lucrarea în numele voievodului. Cu mai bine de două decenii în urmă, regretatul Leandros Vranoussis din Athena a emis teza că acest intermediar ar fi fost chiar Manuel din Corint, de la care descoperise textul (probabil incomplet) al scrierii de caracter teologic la care ne-am referit mai sus. Scrierea a fost redactată la solicitarea voievodului muntean, căruia Manuel din Corint, purtând titlul de mare retor, i se adresa cu „preaînălțate, preastrălucite, precucernice și preaortodoxe domn Ioan Neagoe, voievod și împărat și autocrat a toată marea Ungrovlahie” ²⁸. Ca și în textul editat de Reinsch, întâlnim particula „Io” în fața numelui voievodal, precum și caracterizarea Ungrovlahiei ca țară „mare” ori „strălucită” eparhie. Dacă Manuel din Corint a fost sau nu și autorul „Învățăturilor”, problema este prea importantă și specială, pentru a fi expedită în câteva rânduri ale unui studiu cu subiect diferit, cum este cel de față, căruia îi este însă deosebit de utilă constatarea că patriarhia ortodoxă de la Țarigrad și-a manifestat, încă de la începutul veacului al XVI-lea, interesul special pe care îl avea în privința controlului vieții religioase din Țara Românească și Moldova.

Ca expresie a acestui interes au stat vizitele pe care patriarhii Țarigradului le-au întreprins în aceste țări începând cu Ioachim I, care a urmat în scaun după a doua detronare a lui Nifon II, în anul 1498. După prima detronare a lui Ioachim I, survenită în intervalul de timp în care Nifon se afla ca mitropolit în Țara Românească (circa 1503—1505), i s-a propus chiar lui Nifon să revină în scaunul de la Țarigrad, dar acesta a declinat oferta. În noiembrie 1504, noul patriarh ecumenic Pachomios confirma mănăstirii Sf. Ioan Evangelistul (Teologul) din Patmos statutul tradițional de stavropighie patriarhală, comunitatea ei având dreptul să-și aleagă singură egumenul, drept de care știm că s-au bucurat și unele mănăstiri din Țara Românească. Înlocuit în scaun după mai puțin de un an de către predecesorul său Ioachim, acesta

²⁶ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea a 3-a, culese de N. Densușianu, București, 1892, doc. nr. CCXXIV, p. 307—309, aici p. 308 (data documentului este anul 1519).

²⁷ *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, ed. Florica Moisil, G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, București, 1971, p. 239 și urm.

²⁸ Cf. *Ibidem*, p. 98 (introducerea, partea semnată de G. Mihăilă).

și-a sfârșit viața chiar la Târgoviște, în Capitala Țării Românești. Episodul a fost datat de către învățatul N. M. Popescu prin anii 1506—1507. Izvorul de bază arată că Ioachim I „s-a dus în Moldovlahia la Bogdan, dar acesta nici n-a vrut să-l vadă; venind în Țara Românească (Blachia) la Târgoviște²⁹, s-a sfârșit acolo din cauza amărăciunii și a desconsiderării, astfel că în scaunul patriarhal a urcat din nou Pachomios”, care a murit prin 1512—1513, chiar după o vizită efectuată în Țara Românească. Despre această vizită, Manouel Malaxos spune că Pachomios „a luat cu sine cîțiva clerici, preoți și laici și s-a dus în Valachia și Bogdania (Valachia kai Pogdania). Iar stăpînitorii (authentai) aceluia loc, dregătorii (archontes) și întreg poporul de rînd l-au primit cu toată evlavie și l-au dăruit cu multe lucruri. Și astfel i-a binecuvîntat pe ei, după care și-a luat toată suita”³⁰, îndreptându-se spre Țarigrad.

A treia vizită a unui patriarh ecumenic — dacă facem abstracție de prezența lui Nifon II ca mitropolit — în Țara Românească a fost a lui Theoleptos I, în august 1517, când a fost sfințită biserica mănăstirii Curtea de Argeș. Atitudinea Moldovei a fost, în această privință, mult mai rezervată: în prima vizită, Bogdan III l-a refuzat fățiș pe Ioachim, după cum avem toate motivele să admitem că nici atitudinea lui Radu cel Mare n-a fost foarte tandră față de patriarh, într-un moment cînd abia se consemnase păstorirea lui Nifon, al cărui conflict cu voievodul care îl adusese inițial în țară trebuie să fi avut motivații mult mai serioase decât obiceiurile „rele și nesocotite” pe care el încercase să le corecteze, conform cu „Viața lui Nifon”. Mai mult trebuie să fi contribuit la acest conflict „turma neplecată și neascultătoare”, „biserica răvrătită”³¹ de care vorbește același izvor, deci puțin dispusă să accepte obediența față de patriarhia ecumenică. În ce privește vizita a doua, a lui Pachomios, N. M. Popescu admite că „motive politice” l-au determinat pe Bogdan III să-și modifice atitudinea față de patriarh³², primindu-l de această dată, dar suntem tentați să credem că referirea la Moldova este, în acest caz, un adaos în text, preluat ulterior și de alte izvoare. Oricum, a treia vizită, a lui Theoleptos I, nu a avut loc decît în Țara Românească.

Este de observat că a doua și a treia vizită patriarhală în această țară au avut loc în vremea domniei lui Neagoe Basarab, reprezentant al Craioveștilor pe scaunul Țării Românești, mai apropiați de interesele Porții³³ decît adversarii lor, boierii buzoieni din care descindea și Vlad Vintilă din Slatina, denumire în care toponimul „Slatina” nu desemnează localitatea mult mai cunoscută din județul Olt, ci reprezintă traducerea slavă, cărturărească a satului „Sărata” (Monteoru) din județul Buzău, observație a istoriografiei noastre din ultimele decenii³⁴. În sprijinul acestei teze vin și alte mărturii,

²⁹ „Drogoviston” în textul grec (cf. N. M. Popescu, *Patriarhii Țarigradului...*, p. 10).

³⁰ N. M. Popescu, *op. cit.*, p. 19. Cu prilejul acestei vizite a fost preparat sfîntul mir și hirotonit Macarie ca mitropolit al Ungrovlahiei (cf. A. D. Xenopol, *op. cit.*, *Infra*, n. 34, vol. II, p. 393).

³¹ „Viața lui Nifon”, ed. D. Zamfirescu în *Literatura română veche*, vol. I, București, 1969, p. 74.

³² N. M. Popescu, *op. cit.*, p. 21.

³³ Șt. Ștefănescu, *Rolul boierilor craiovești în subjugarea Țării Românești de către turci*, „Studii și Referate privind istoria României”, partea I, București, 1954, p. 697—718.

³⁴ Cele mai recente informații bibliografice asupra acestui domn se află în adnotările lui N. Stoicescu la A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a, vol. II, București, 1986, p. 417, nota 46. Atragem atenția asupra faptului că Reinsch (*op. cit.*, p. 313, n. 24), îl confundă pe Vlad Vintilă cu predecesorul său, Vlad Înecatul.

între care la loc de frunte se situează Raportul trimis de Aloisio Gritti la Poartă după sosirea sa la Brașov, la începutul lui august 1534. În el era menționată dușmănia dintre Vlad Vintilă și „vestitul ban zis fost marele Barbul ban”³⁵, fapt care exprimă clar conflictul latent care exista între Vintilă-Vodă și Craiovești. Este adevărat că voievodul, „un om viteaz care pedepsește pe boieri”, cum se exprima cronicarul sas Hieronymus Ostermayer — referire la acțiunile subversive ale boierilor, reprimare cu severitate și chiar excesiv de către acesta — a promovat și o politică de compromisuri, de înțelegere cu Craioveștii. Expresia acestei politici poate fi considerată prezența în sfatul său domnesc a marelui ban Barbu III Craiovescu³⁶, în a doua parte a domniei sale. Voievodul ținea deci la împăcarea grupărilor boierești rivale în vederea unei acțiuni externe concertate, în alianță cu Petru Rareș, depășindu-și ezitățile din prima parte a domniei³⁷ și promovând o politică antiotomană mai hotărâtă. Pentru aceasta, domnul avea nevoie de un consens al forțelor boierești rivale, în frunte cu Craioveștii. Faptul că marele ban Barbu și-a menținut locul în sfat și după episodul Gritti, care limpezise în oarecare sens apele prin revolta înăbușită cu strășnicie de către voievod, însemnează că boierii Craiovești nu se raliaseră aventuricrului de origine venețiană, catolic prin confesiunea sa, dar împărtășit substanțial din levantinism. Îi va fi oprit de la aceasta și orientarea lor strict ortodoxă, de obediență constantinopolitană, fapt reieșit din tradiția pe care ei o aveau în familie: lăsând la o parte legăturile lui Neagoe Basarab cu patriarhia ecumenică și cu demnitarii de seamă ai acesteia, cum am văzut mai sus, aducerea, la ctitoria craiovescă de la Bistrița olteană, a moaștelor Sfântului Grigore Decapolitul, fie din sudul Dunării, fie direct de la Țarigrad³⁸, reprezintă un episod semnificativ pentru atașamentul lor față de cercurile patriarhiei ecumenice. Ne punem acum întrebarea dacă apariția marelui ban Barbu Craiovescu în sfatul domnesc al lui Vintilă-Vodă, pentru prima oară în luna martie 1534, la numai două luni după misiunea patriarhiei ecumenice la curtea din București a voievodului muntean nu reprezintă și o consecință directă a acestei misiuni, pentru care este posibil ca înșiși agenții din Țarigrad ai Craioveștilor să fi furnizat din timp informațiile necesare. Ne referim la faptul că delegația patriarhală a făcut deplasarea în Țara Românească exact în toiuul iernii, adică în momentul cel mai puțin indicat pentru asemenea călătorii. Textul nu oferă nici un detaliu privitor la preparativele și desfășurarea călătoriei până la Rusciuk, pe unde membrii delegației au trecut în raiaua Giurgiului traversînd Dunărea fie pe apa înghețată —

³⁵ A. Decei, *op. cit.*, p. 125.

³⁶ În sfatul lui Vlad Vintilă, personajul apare pentru prima oară în documentul din 17 martie 1534, prin care se întăreau hotarele orașului Gherghița, dar după vornic și logofăt, iar nu în fruntea listei, cum se cuvenea, potrivit rangului său (*DRH*, B (Țara Românească), vol. III, București, 1975, doc. nr. 175, p. 287). Aceeași poziție o va păstra și din septembrie 1534, când în locul lui Vâlsan mare logofăt apare Vlaicul, mare logofăt, întrucât, după cum avea să arate hrisovul aceluiași voievod din 11 ianuarie 1535, „Vâlsan logofăt a pierit cu rea viclenie față de domnia mea” (*DRH*, B, III, doc. nr. 188, p. 313). Textul făcea aluzie la tulburările din vara anului 1534, legate de campania lui Gritti, tulburări care fuseseră reprimare cu cruzime de către voievod.

³⁷ Pentru această schimbare de atitudine a lui Vlad Vintilă, v. Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 87–94.

³⁸ Episodul este datat „pe la 1498” (cf. Dragoș Petroșanu, *Sfântul Grigorie Decapolitul din mănăstirea Bistrița-Vâlcea*, BOR LIX, 1941, p. 682–703; D. Bodin, *Grigorie Decapolitul și Ioan de Capestrano*, RIR XVI, 1944, p. 307–314, aici p. 309).

datorită rămânării în urmă a calendarului iulian, data de 4—5 ianuarie corespundea mijlocului acestei luni în privința condițiilor climatice, de unde a și rămas expresia „gerul Bobotezci” în limba română — fie folosindu-se de vehicule fluviale puse la dispoziție de către autoritățile turcești. Izvorul este însă mut sub acest raport, spunându-ne doar că de la Dunăre au ajuns la București în 24 de ore, parcurgând acest drum de două ori și chiar de trei ori mai repede decât era necesar în mod obișnuit. Prin urmare, cursa spre București a fost grăbită în mod deliberat, pentru a nu se ajunge acolo după săvârșirea liturghiei de Bobotează de către mitropolitul pe care domnul îl instalase fără să se fi adresat în prealabil sinodului patriarhal de la Țarigrad. Faptul presupune concursul deplin pe care autoritatea turcească l-a acordat misiunii patriarhale, punindu-i la dispoziție încă de la Rusciuk mijloace rapide de deplasare spre București. Locul de pornire spre București fiind la Rusciuk, nu la Giurgiu, localitate nemenționată în acest context, ne face să admitem că trimișii patriarhului au trecut Dunărea înghețată ³⁹ folosind același vehicul de la Rusciuk până la București.

Întrucât la data respectivă Bucureștiul încă nu devenise capitala Țării Românești, însemnează că prezența aici a domnitorului, sfatului și curții sale cu ocazia sărbătorii de Bobotează era cunoscută de mai înainte cercurilor patriarhiei ecumenice, care au preferat totuși ca discuțiile, deloc lipsite de asperități, să aibă loc în acest loc și nu la reședința domnească obișnuită de la Târgoviște. Bucureștii ofereau probabil delegației țarigrădene un sentiment sporit de siguranță, având în vedere apropierea acestui oraș de teritoriul administrat direct de către turci.

Descrierea celei dintâi primiri a lui Karmalikes de către Vlad Vintilă, înconjurat de tot fastul curții sale și de sfatul său domnesc în formulă probabil lărgită, de față fiind și vlădicii Țării Românești, imediat după sosirea delegației patriarhale la București, arată că domnul se aștepta la această vizită, în legătură cu care fusese prevenit și că o considera importantă. Cedarea lui în fața cererii patriarhiei ecumenice, pe care la început a primit-o cu vădită ostilitate, îl arată conștient de limitele puterii sale, de faptul că existau forțe interne care susțineau poziția și prerogativele patriarhiei țarigrădene în cadrul ierarhiei eclesiastice a Țării Românești. Interesul său de a-și atrage aceste forțe în vederea unei acțiuni externe concertate a cântărit, în opinia noastră, mai mult decât „cartea de legi” și rânduieli canonice pe care i-a prezentat-o Karmalikes, așa cum ne lasă să înțelegem acesta din urmă.

Ce conținea însă acest manuscris, pe care Karmalikes l-a prezentat domnului spre a dovedi justificatul pretenții ale patriarhiei? Din descrierea lui Reinsch, manuscrisul Vatopedinus 555 provine din Italia de sud sau din partea vestică a Greciei peninsulare și e datat la mijlocul veacului al XII-lea, menționând expediția din anul 1147 a regelui Siciliei Roger la II-lea în Grecia Centrală, campanie pe care o consideră drept „rebeliune” (*antarsia kai koursos*) împotriva basileului bizantin. Soarta manuscrisului este necunoscută pînă în veacul al XVI-lea, când apare în mîna cercului de clerici ai „Marii Biserici”, pentru ca ulterior să intre în fondul unei mănăstiri athonite. Actuala lui legătură datează din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, situație valabilă

³⁹ Izvoarele bizantine menționează trecerea pecenegilor peste Dunărea înghețată, de la nord la sud de Dunăre, în iarna grea a anului 1048—1049 (cf. P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 58).

pentru mai toate manuscrisele de la Vatopedi⁴⁰. Noua legătură nu mai are nici un fel de podoabă, ceea ce înseamnă că prețioasa legătură anterioară făcută la curtea Țării Românești pe cheltuiala voievodului Vlad Vintilă nu s-a mai păstrat. Această situație ne face să ne întrebăm dacă manuscrisul din forma actuală mai este același cu cel aflat în posesia lui Karmalikes, pe care-l putem crede mai complet decât cel păstrat până la noi. El va fi conținut și adaosuri ulterioare veacului al XII-lea, eventual și copii ori regeste ale actelor privind întemcierea mitropoliei Ungrovlahiei din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Din informațiile oferite de Reinsch⁴¹ nu putem preciza ce document de legislație bizantină — canon ori alt act sinodal anterior veacului al XIV-lea — a fost invocat de către delegația țarigrădeană și a avut darul să lase fără replică partea românească, exceptând pe cele privitoare la începuturile mitropoliei Țării Românești, din secolul al XIV-lea. Mai puteau fi utilizate diversele „Notitiae episcopatum”, acele liste de scaune eclesiastice subordonate bisericii bizantine, redactate în diferite perioade, eventual listele și actele referitoare la mitropolia de Justiniana Prima, al cărei titlu fusese preluat de către scaunul de la Ohrida. În secolele XV—XVI, veleitățile scaunelor eclesiastice de la Peș și mai ales de la Ohrida față de ierarhia bisericii ortodoxe din Moldova, Țara Românească și Transilvania nu au lipsit, evident că în detrimentul „Marii Biserici” de la Țarigrad.

Considerat o vreme fiu al lui Radu cel Mare și deci nepot al lui Vlad Călugărul, întrucât în documentele sale își spune „fiul marelui Radu voievod”, Vlad Vintilă era în realitate fiul buzoianului Radu-Dragomir (numit și Radu Călugărul de către Radu Popescu sau Dragomir Călugărul într-o scrisoare a regelui maghiar Ludovic al II-lea către sibieni), a cărui domnie efemeră se plasează după moartea lui Neagoe Basarab, când fusese înălțat în scaun împotriva Craioveștilor. Acest Radu-Dragomir era fiu al lui Vlad cel Tânăr sau Vlăduț, ucis „în cetatea București” la 23 ianuarie 1512, când „a venit domn Io Basarab voievod”, adică Neagoe Basarab⁴².

Faptul — admis și de N. Iorga⁴³ — că Vlad Vintilă provenea din boierii buzcieni, adversari ireductibili ai Craioveștilor, este azi în afară de orice discuție. Un ultim argument în acest sens provine din menționatul Raport

⁴⁰ D. R. Reinsch, *op. cit.*, p. 316, n. 31.

⁴¹ *Ibidem*, p. 308 și 316, n. 32, unde autorul reproduce și aserțiunea lui G. Konidares, după care drepturile patriarhiei de la Constantinopol asupra ierarhiei eclesiastice de pe teritoriul de azi al României s-ar baza pe prescripțiile canonului 28 al conciliului de la Chalcedon (451), prea generale, în opinia noastră, pentru a putea permite o asemenea precizare.

⁴² Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 108; N. Stoicescu, *adnotările la A. D. Xenopol, op. cit.*, ediția a IV-a, București, 1986, p. 414, n. 13 și p. 417, n. 47.

⁴³ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV (Cavalerii), București, 1937, p. 367, folosind ca argument existența mănăstirii Vintilă-Vodă din nordul județului Buzău. În legătură cu numele „Menedic” al aceleiași mănăstiri, este de luat în considerare opinia lui A. Decei, *op. cit.*, p. 126, n. 114, conform căreia el ar proveni din maghiarul „Menedék”, însemnând refugiu, adăpost, fapt explicat prin infiltrațiile secuiești din zonă. Existența județului Săcuieni, menționat și de Dionisie Fotino la începutul veacului al XIX-lea (D. Fotino, *Historia țes palai Dakias*, III, Viena, 1819, p. 202), constituie, la rândul ei, o dovadă a acestor infiltrații. I. Rusu, *Românii și secuii*, București, 1990, p. 83, înregistrează doar comuna Secuieni din Harghita.

al lui Gritti către Poartă, care afirmă că Vintilă-Vodă „i-a pregătit pentru acea țară a bănici (adică Oltenia — n.n., T.T.) pe oamenii lui din țara Buzăului, care îi este supusă lui și de unde este el însuși, ca să facă liniște în amintita țară a băniei și ca să fie una și uniți cu el, atunci când se va ridica. Făcând ordine în chipul acesta în vilaletul Țara Românească, el este pe cale de a și-o supune sicii”⁴⁴. Găsim în acest text dovada planurilor mari ale lui Vlad Vintilă, curmate în iunie 1535 odată cu viața lui, asemenea atâtor voievozi ai evului mediu românesc.

Aceste planuri nu puteau fi realizate fără înlăturarea rivalităților interne, a disputelor pentru domnie dintre grupările boierești, care au curmat viața majorității domnilor munteni din intervalul de timp cuprins între anii 1510 și 1535. În această lumină apare firească tendința voievodului de a-i atrage pe Craiovești în orbita puterii sale și a integra mai strâns Oltenia în teritoriul general al Țării Românești. Pentru aceasta, el s-a aflat în situația de a rivaliza cu Craioveștii și pe plan cultural, înălțând „o sfântă mănăstire, foarte mare și frumoasă, și cu ziduri de piatră împrejur, pre apa Slănicului, într-un munte ce să chiamă la Menedic” (Letopisețul cantacuzinesc), ctitoria sa cu hramul Sf. Nicolae al Myralykiei, în interiorul căreia a și fost înmormântat.

Dar capitolul cel mai bine ilustrat pe plan cultural al acestei domnii este cel oferit de foarte strânsele ei legături cu Muntele Athos. Considerăm că sub acest raport, în resorturile cele mai intime ale sufletului său, Vlad Vintilă a dorit să-l întrecă pe Craiovescul Neagoe Basarab, ale cărui binefaceri către Sfântul Munte au inspirat cu atâta generozitate pana protosului Gavriil în „Viața lui Nifon”. Vlad Vintilă n-a avut noroc de un asemenea cântăreț al faptelor sale, în schimb actele de cancelarie din vremea lui — relativ numeroase pentru o domnie atât de scurtă — vădesc un sprijin constant și substanțial acordat mănăstirilor athonite. Petre Ș. Năsturel — autorul ultimei cărți pe tema raporturilor româno-athonite în evul mediu — găsește șapte dintre cele mai importante mănăstiri de la Sf. Munte care s-au bucurat de favorurile lui Vintilă-Vodă. Aceste mănăstiri au fost: Marea Lavră, Vatopedi, Kutlumuș, Chilandar, Zographou, Xeropotamou și Docheiariou⁴⁵. Unora dintre acestea voievodul le-a hărăzit un mertic anual de 10.000 aspri, la care se adaugă câteva sute de aspri pentru cheltuiala de drum a monahilor care la o anumită zi a anului, stabilită pentru fiecare caz în parte, veneau să încaseze ofranda voievodului, care proceda astfel „după obiceiul împăraților ortodocși”⁴⁶. Această ultimă sintagmă reapare și la Radu Paisie, sub forma „după cum este intrat

⁴⁴ A. Decei, *op. cit.*, p. 152.

⁴⁵ P. Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIV-e siècle à 1654* (= Orientalia Christiana Analecta, 227), Roma, 1986, p. 61–63, 77, 91–95, 130–131, 172, 177–179 și 204. Autorul merge pe linia lui A. D. Xenopol în privința genealogiei lui Vlad Vintilă, considerându-l fiu al lui Radu cel Mare, respectiv nepot al lui Vlad Calugărul. Aceeași filiație a fost susținută și de Stoica Nicolaescu, *Domnia lui Vlad Vintilă Vodă de la Slatina, în lumina unor noi documente istorice inedite*, 1532–1535, extras din „Arhivele Olteniei”, nr. 83–85, 1936, p. 3–27, aici p. 3.

⁴⁶ DRH, B, rol. III, doc. nr. 178 (hrisovul din 25 aprilie 1534), p. 290–293. (Cf. P. Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 130–131).

în olicei pentru împărații ortodocși”⁴⁷. Formula „încoronat cu coroana imperială” mai apăruse la Radu cel Mare, precum și la Neagoe Basarab⁴⁸.

Tot de la Vlad Vintilă s-au păstrat, printre bunurile de preț ale mănăstirii Kutlumuș, numită și mănăstirea lui Hariton în unele documente de cancelarie sau în „Viața lui Nifon”, după renumitul ei egumen din secolul al XIV-lea, care mai deținuse concomitent demnitățile de protos al Athosului și mitropolit al Țării Românești, două țesături brodate, probabil de mâinile doamnei Rada, soția voievodului. Foarte asemănătoare între ele, acestea îi reprezintă pe Vlad Vintilă cu fiul său Drăghici și doamna Rada, cu înscrisuri slavone și reprezentări religioase. Considerate de unii istorici drept steaguri, aceste broderii sunt de fapt poale de icoană sau de iconostas, servind pentru împodobirea icoanelor de preț din biserică. În limba română mai veche, atâta accesorii de cult sau broderii decorative se numeau zavese⁴⁹, noțiune care corespunde într-un totuțel bizantine de podcăi⁵⁰. Mai mult decât acest subiect de istoria artei, pe noi ne interesează să observăm că și aici Vlad Vintilă are ca înaintaș și concurent pe Neagoe Basarab, de la care nu ni s-a păstrat o asemenea țesătură. Dar „Viața lui Nifon” afirmă că între binefacerile lui pentru Marea Lavră athonită, Neagoe „au făcut vase de treaba bisericii de aur și de argint și zevere cusute cu sârmă de aur prea înfrământate audat.” Iar pentru mănăstirea Ivron, „cinstita a lui Doamnă, Despina, dat-au o zăvase, cusută tof sârmă de aur și prea înfrământată, să o pue înaintea sfintei și făcătoarei de minuni icoană, în care este scris chipul Preacuratei Fecioară și Maicii lui Dumnezeu Maicii, care să chieamă Portăriță care au venit pre mare la acea mănăstire cu mare minune, cum să află scrise de dânsa”⁵¹. Având în vedere acest text, putem acum afirma cu destulă certitudine că ambele „podcăi” sau „zavese” păstrate la Kutlumuș de la Vlad Vintilă au fost lucrate de mâinile soției sale, Doamna Rada. Ambele reproduc în partea de sus a imaginii câte o icoană, dar nu aceeași: una icoana lui Christ, cealaltă pe a Maicii Domnului Platytera, aceasta din urmă corespunzând Maicii Domnului Portaraia din broderia dăruită de Doamna Despina pentru a împodobi respectiva icoană de la Ivron.

Dacă la aceste date sumare adăugăm știrea că Vlad Vintilă s-a ocupat și de legătura prețioasă a manuscrisului pe care Karmalikes i l-a prezentat la București, nu ne rămâne decât să constatăm că realizările culturale ale domniei lui Neagoe Basarab n-au reprezentat singura floare a acelei epoci de primăvară a culturii românești. Atât înainte, în numeroasele danii făcute de Vlad Călugărul Muntelui Athos, în aducerea tiparului în Țara Românească a lui

⁴⁷ P. Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 204 (hrisovul din 26 febr. 1536). Alte exemple la P. Ș. Năsturel, *Considérations sur l'idée impériale chez les Roumains*, „Byzantina” V, 1973, p. 395–413.

⁴⁸ Bibliografie la P. Ș. Năsturel, *Le Mont Athos...*, p. 130, n. 25 și resp. p. 76, n. 9.

⁴⁹ Șt. Nicolescu, *op. cit.*, p. 5–8.

⁵⁰ A. Frolow, *La „podcă”, un tissu décoratif de l'Eglise byzantine*, „Byzantion” XII, 1938, 2; p. 441–504; P. Ș. Năsturel, *Dix contributions roumano-athonites (XIVe–XVe siècles)*, VI. *Les deux podcăi valaques de Kutlumuș (vers 1533)*, „Bulletinul Bibliotecii Române”, XII (XVI), Serie nouă, Freiburg im Breisgau, 1985, p. 1–46, aici p. 28–32, unde cele două țesături sunt descrise în detaliu. O reproducere paralelă a lor se află în studiul citat al lui Șt. Nicolaescu, p. 6 și 7.

⁵¹ „Viața lui Nifon”, ed. Dan Zamfirescu în *Literatura română veche*, I, p. 90. Icoana Maicii Domnului Portăriță („Portaraia”) este menționată și în MM I, p. 378.

Radu cel Mare, ca și după aceea, Neagoe Basarab a avut concurenți deosebit de serioși. Între aceștia, Vlad Vintilă se înscrie la loc de frunte. Faptul că cu atât mai demn de relevat, cu cât realizările sale au fost obținute în mai puțin de trei ani de domnie. Promovând o linie politică diferită de aceea a lui Neagoe Basarab, tensiunea din raporturile sale cu patriarhia ecumenică ne explică de ce figura și personalitatea sa nu au fost atât de „mediatizate”, cum a fost cazul cu Neagoe Basarab, în lumea ortodoxă.

Misiunea patriarhiei ecumenice la curtea lui Vlad Vintilă trebuie deci încadrată contextului mai larg al istoriei politice și eclesiastice a momentului respectiv, situat la începutul anului 1534. Contextul politic ține de raporturile Porții otomane cu Europa centrală și spațiul românesc, frământat de căutarea unei poziții favorabile în cadrul confruntării dintre puterea turcească și cea habsburgică, aceasta din urmă fiind însă prea departe și neavând posibilitatea de a imprima lucrurilor o evoluție decisivă în favorul ei nici măcar în Transilvania, deci cu atât mai puțin în spațiul extracarpatic al Țării Românești și Moldovei. Speranțe și atitudini mai independente nu au lipsit însă, mai ales în cazul unor ultimi voievozi aleși încă de țară, cum este și cazul lui Vlad Vintilă. Contextul eclesiastic ține însă de un alt raport de forțe, al rivalității dintre centrele ortodoxe din sudul Dunării, ajunse în stăpânirea turcilor, în speță scaunele de la Țarigrad, Ohrida și Ipek (Peć), ultimul fiind desființat la data când avea loc vizita delegației patriarhale țarigrădene, fapt însoțit de valuri în lumea ortodoxă, ale căror unde treceau și la nord de apa Dunării. Patriarhia ecumenică avea să se trezească, e drept că nu pentru mult timp, concurată de pretențiile Ohridei, care vizau și teritoriul românesc, după acțiunea reușită — care avea să fie însă de scurtă durată — de a-și vedea centrele bisericești dependente de scaunul de la Ipek intrate în propria ei jurisdicție.

Acest capitol — mult discutat și important pentru istoria românească — implică însă o tratare aparte ⁵².

În același cadru ar mai putea fi abordate și alte detalii de istorie eclesiastică medievală a românilor pe care ni le aduce la cunoștință textul editat de Reinsch, cum ar fi sărbătoarea Bobotezei la români, rolul Bucureștilor înainte de a fi devenit capitală politică, un veac mai pe urmă și eclesiastică a Țării Românești, dar mai ales știrea că misiunea patriarhală din ianuarie 1534 a avut ca efect înlocuirea mitropolitului printr-un altul, fără a da vreun nume în acest sens ⁵³. Să ne mulțumim pe moment a reitera observația făcută în prima parte a acestui studiu, anume aceea că urmașul lui Theolept I — patriarhul Ieremia I — nu a mai ajuns să viziteze Țara Românească decât în finalul celor trei păstoriri ale sale, datat în ultima parte a anului 1545, când Țara Românească avea un domn numit direct de la Poartă, în persoana lui Mircea Ciobanul.

⁵² Această nouă tratare va trebui să utilizeze neapărat studiile semnate de Al. Elian în „Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare”, 1964, p. 97–179, P. Mihail în RESEE IV, 1966, p. 239–264, Tit Simeș în BOR LXXXV, 1967, 9–10, p. 975–1003 și M. Maxim în RESEE XIX, 1981, 4, p. 653–671.

⁵³ Această schimbare pare să fi existat, după cât se poate întrezări prin natura obscură a izvoarelor (M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a II-a vol. I, București, 1991, p. 447).

O ultimă observație privește numele exarhului *Karmalikes*, aproape identic cu acela al lui Slavotă *Karmalakes*, pe care autorul bizantin *Kekau-menos* ni-l prezintă în calitate de căpetenie a vlahilor din Thessalia, răsculați în anul 1066 împotriva stăpânirii bizantine⁵⁴. Asemănarea de nume, ca și legăturile lui Antonios *Karmalikes* cu Grecia de Nord, de unde provenea și patriarhul Ieremia I, ne determină să admitem ca foarte probabilă o origine vlahă a personajului. Pentru această ipoteză ar pleda și relatarea discuțiilor sale la curtea din București, care nu menționează existența unui interpret. El putea înțelege bine daco-româna, de care dialectul aromân trebuie să fi fost atunci mult mai apropiat decât în zilele noastre. Aceleași cunoștințe de limbă îi vor fi fost de un real folos în cursul misiunii anterioare, din insulele egeene, unde întâlnește, firește, mulți „latini”, mai ales italieni.

Faptul că la sfârșitul lui 1533 Ieremia I trimitea o misiune exarhială în Țara Românească, în loc să vină el direct, așa cum procedase înaintașul său, denotă o stare de încordare în raporturile bilaterale. Această stare era depășită în 1545. Odată cu domnii trimiși direct de la Poartă, patriarhia ecumenică și-a văzut, liberă de orice emoții și rivalități, jurisdicția asupra Țării Românești definitiv recunoscută.

UNE MISSION DE LA PATRIARCHIE ŒCUMÉNIQUE À BUCAREST, AU TEMPS DU VOÉVODE VLAD VINTILA DE SLATINA

Résumé

L'étude porte sur un épisode tout à fait inconnu jusqu'à présent, avec des implications des plus importantes pour l'histoire ecclésiastique, mais aussi politique, des Roumains au Moyen Âge. Cet épisode est sorti à la lumière de l'histoire grâce à un document grec publié pour la première fois en 1987 par D. R. Reinsch.

Les faits narrés par cette source assez précieuse témoignent de la présence, à la cour du voévode valaque Vlad Vintilă de Slatina (sept. 1532 – juin 1535), d'une mission envoyée par la patriarchie œcuménique et arrivée à la cour princière de Bucarest au jour de l'Épiphanie, c'est-à-dire le 6 janvier 1534. Cette mission s'inscrit dans le contexte plus vaste de l'histoire politique et ecclésiastique du moment, et doit être mise en relation avec la « mission de couverture » d'Aloisio Gritti, envoyée six mois plus tard au Nord du Danube, par la Porte ottomane, dont les buts politiques étaient assez bien définis. On voit que dans le même sillage s'inscrivaient les efforts de la patriarchie œcuménique pour réinstaurer sa suprématie sur la « fameuse diocèse » qui était l'Église de la Valachie, entrée de droit dans la hiérarchie de la Grande Église de Constantinople depuis 1359, mais échappée en fait au contrôle de celle-ci dans les circonstances troubles du XVe siècle, marquées par la chute de Byzance.

Pour reprendre ce contrôle, la patriarchie œcuménique avait à sa disposition deux points d'appui : l'argument de droit canonique, dont sa mission de janvier 1534 en Valachie a fait largement usage, mais aussi le contexte politique

⁵⁴ *Fontes Historiae Daco-Romanæ*, vol. III, publicat de Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca, București, 1975, p. 31, n. 39 și p. 37, n. 58.

créé par la conquête des Osmanlis, qui ont soutenu de façon décisive le rôle dirigeant de la patriarchie œcuménique sur l'ensemble du monde orthodoxe.

Le fait que le patriarche Jérémie I-er envoyait en Valachie, à la fin de l'année 1533, une mission conduite par l'exarque Antonios Karmalikes, au lieu de se rendre personnellement en terre roumaine, sur les traces de ses prédécesseurs — Théolepte I-er en 1517 y compris — témoigne d'un état de tension entre la Grande Église et la Valachie, durant la première partie du règne de Vlad Vintilă surtout. Soumis à la pression des événements et de ses redoutables rivaux qui étaient les boyards Craiovești, très liés aux intérêts des milieux fidèles à la patriarchie œcuménique, ce voévode a cédé aux prétentions de celle-ci, pour élargir les bases de son pouvoir à l'intérieur et renforcer, de la sorte, ses attitudes politiques dans les circonstances à venir.

En se rendant compte que les conditions pour une visite patriarcale n'étaient pas des plus favorables au temps du règne de Vlad Vintilă, le patriarche Jérémie I-er s'est rendu en Valachie seulement à la fin de ses trois patriarchats, notamment dans la deuxième moitié de l'année 1545, lorsque la Valachie avait un prince régnant nommé directement par la Porte, en la personne de Mircea le Pâtre. Avec les règnes des princes envoyés directement par la Porte, la patriarchie voyait sa juridiction sur la Valachie définitivement établie.

MIHAI VITEAZUL ȘI ROMA

ȘTEFAN ANDREESCU

Correspondența lui Mihai Viteazul cu papa Clement al VIII-lea, așa cum este ea cunoscută astăzi, ne apare... „acefală”! Într-adevăr, cel dintâi document dintre cele care o compun este o scrisoare de *răspuns* a pontifului roman, datată 16 august 1597¹. Dar când și în ce context s-a adresat pentru prima oară voievodul român direct capului spiritual al lumii catolice? Iată o întrebare la care vom încerca să răspundem în rândurile de mai jos, spre a examina, mai apoi, semnificația în ansamblu a acestei corespondențe.

Este de observat, însă, în prealabil, că imaginea existentă la Vatican cu privire la situația politică de la Dunărea de Jos a fost — și a rămas! — multă vreme extrem de săracă, dacă nu chiar imprecisă. De pildă, în 21 noiembrie 1593, când la Roma erau redactate instrucțiunile pentru abatele Alessandro Comuleo, care trebuia să plece în curând în Europa răsăriteană ca emisar pontifical pentru înjghebarca Ligii creștine, despre „Valahia” se spunea deschis că „nu se știe în chip special cum stau lucrurile”. Și, din acest motiv, autorii acestor instrucțiuni erau de părere că oamenilor din acele părți nici nu le putea fi încredințată o „taină așa de mare”, cum era proiectul alianței antiotomane a puterilor europene creștine, fără ca mai înainte să se ivească semne relevante ale atitudinii lor autentice².

Cum se știe, abatele Comuleo și-a început misiunea în ianuarie următor în Transilvania, la curtea principelui Sigismund Báthory, unde a zăbovit toată luna februarie și în prima jumătate a lunii martie 1594. De aici, din Alba Iulia, într-un raport al său din 16 februarie 1594, el să declara gata, de va fi nevoie — *se vederò esser bisogno* —, să se întâlnească și cu „principii Țării Românești și Moldovei”, în vederea atingerii nobilului țel al „unirii” acestora cu principele transilvănean³. Și tot el, în 23 februarie, semnală sosirea în Alba Iulia a unor soli din țările românești extracarpătice câteva zile mai devreme, în 19 februarie, cerând să intre în alianță cu Sigismund contra turcilor, „cu toate forțele lor”⁴. Totuși, abatele Comuleo nu s-a deplasat în Țara Românească, ci numai în Moldova, la curtea lui Aron vodă, sosind în Iași

¹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VIII, București, 1894, nr. CCXCI, p. 199. Comentarii la: Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul domnul Țării Românești*, ed. îngrijită de Damaschin Mioc, Timișoara, 1976, p. 547, Chiril Karalevskij, *Bernardino Quirini, episcop de Argeș (1591–1604)*, în „Revista Catolică”, an. IV (1915), p. 197.

² O. Pierling, *Novi izvori o L. Komuloviću*, în „Starine”, t. XVI, Zagreb, 1884, p. 228.

³ A. Veress, *Relationes nuntiorum apostolicorum in Transsilvaniam missorum a Clemente VIII (1592–1600)*, Budapesta, 1909, nr. 17, p. 44.

⁴ *Ibidem*, nr. 18, p. 47; vezi și *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 364.

la 22 martie 1594. El va explica în chipul următor renunțarea la intenția de a-l vizita și pe Mihai vodă: „Cu domnul din Țara Românească nu se cuvine să se trateze acum, căci stă la București cu mai mulți turci decât creștini”. Ba chiar el se vădea convins că Mihai este o simplă uncaltă a turcilor și... „va fugi într-o clipă cu acci turci”, îndată ce Aron vodă „va porni la luptă”⁵.

Un ecou al acestei viziuni deformate asupra lui Mihai Viteazul îl regăsim în instrucțiunile din 15 ianuarie 1595 pentru nunțul apostolic Alfonso Visconti, episcop de Cervia, pe cale de a fi trimis în Transilvania. „Cu Valahul nu a vrut Don Alessandro să se întâlnească, judecându-l prea unit și dependent de sultan”. Dar, se adaugă numaidecât, veștile sosite mai apoi au schimbat substanțial această imagine, căci s-a aflat că același domn s-a legat strâns cu principele transilvănean, oferindu-și forțele în lupta împotriva „dușmanului comun”. În plus, „penultimele scrisori” anunțau că el este gata să-și expedieze „soția și fiul” în Transilvania „ca ostateci” (!), iar supușii săi erau în așa măsură predispuși să-l sprijine pe Sigismund, încât, oricum, domnul va fi constrâns să se supună voinței alor săi. În schimb, „ultimele” scrisori, care erau de la însuși cancelarul transilvănean, Ștefan Jósika, au avut darul să stârnească iarăși confuzie la Roma. Și asta fiindcă din ele rezulta că „mare parte din Țara Românească” se „predase” (*s'era resa*) lui Sigismund Báthory. De aici provenea și nedumerirea autorilor instrucțiunilor: „nu știm cum să îmbinăm aceste știri, nici cum poate exista prietenie între acei principii, dacă unul ocupă statul, care este totuși deținut de celălalt”⁶...

Încă o dovadă despre slaba informație de la Roma, din această fază, cu privire la Țara Românească și domnul ei sunt două scrisori de recomandare pentru nunțul Visconti, purtând aceeași dată de 15 ianuarie 1595. Una dintre ele, destinată domnului Moldovei, consemnează în chip corect numele lui Aron vodă, domnul în funcție. Însă cealaltă, pentru Țara Românească, era adresată imprecis: „Dilecto Filio, Nobili Viro, Principi Valachiac...”⁷. De unde se vede limpede că la data menționată identitatea celui ce ocupa scaunul domnesc de la miazăzi de Carpați încă nu era cunoscută la curtea pontificală. Din câte știm astăzi, în multitudinea de „avvisi” care curgeau neconținut spre Roma din diverse părți ale lumii, numele voievodului muntean răsare întâia oară către finele anului 1595, într-o relatare din Cracovia, datată 11 noiembrie. Iată crâmpeul respectiv: „Dalla parte di Moldaunia⁸ già si sà che il Transilvano

⁵ *Călători străini...*, III, p. 367 și 682 (orig).

⁶ A. Veress, *op. cit.*, nr. 21, p. 57. Nedumerirea de la Roma a fost în chip limpede provocată de curtea din Alba Iulia, care a căutat de la bun început să-l prezinte pe Sigismund Báthory drept „eliberatorul” Țării Românești. Vezi, de pildă, cel dintâi „buletin de război” al principelui, trimis în 23 noiembrie 1594 arhiducelui Mathias de Habsburg și conținând o dare de seamă exagerată asupra rolului său în răscoala Țării Românești (*Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. V, București, 1990, nr. 3, p. 44–45; mai departe se va cita: *MVCE*). Aceleași știri deformate erau comunicate, printr-o scrisoare redactată în ziua precedentă, și iezuitului Alfonso Carrillo, aflat în Praga (Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor din arhivele din Simancas*, București, 1940, nr. CCCXXII p. 102). La rândul lui, cancelarul Jósika îi scria lui Carrillo în 11 decembrie 1594: „Iam Valachiam occupavimus per Dei gratiam, et omnia loca Turcarum occupavit noster exercitus Cis-Danubia penes Constantinopolim” (A. Veress, *Epistolae et acta P. Alfonsi Carrilli S. J. (1591–1618)*, Budapesta, 1906, nr. 63 p. 98).

⁷ Vezi Chiril Karalevskij, *op. cit.*, p. 190–192.

⁸ După cum se știe, în Polonia deseori Țara Românească era indicată sub numele „Moldova”.

ui hauca messo per Governo uno Michele Valoroso soldato..."⁹. Este vorba, prin urmare, de un ecou al luptelor din Țara Românească, din toamna lui 1595, care au dus la izgonirea oștilor turcești peste Dunăre. Merită, totodată, să ne rețină atenția faptul că numele lui Mihai este înregistrat împreună cu o caracterizare deosebit de elogioasă: „viteaz oștean”!

Să trecem, fără altă zăbavă, la discuția asupra întrebării enunțate la început. Este adevărat că a fost descoperită și publicată o scrisoare a lui Mihai Viteazul către papa Clement VIII, redactată la Târgoviște în 3 iulie 1597. La prima vedere, s-ar părea că aceasta este cea la care răspundea papa în 16 august următor. Dar, dacă reflectăm puțin asupra distanței dintre Târgoviște și Roma, ne dăm seama că lucrurile nu pot sta chiar așa. A existat, de bună seamă, o altă scrisoare a lui Mihai Viteazul, expediată ceva mai devreme.

Din fericire, dispunem de o mențiune cu privire la această scrisoare, deocamdată necunoscută, a voievodului muntean într-un raport din Praga, din 3 martie 1597, al nunțiului apostolic de acolo, Cesare Speciano, episcop de Cremona. Cităm din acest document: „V.S. Ill-ma vedrà parimente la l<ette>ra del Vaivoda di Valachia a N<ostro> S<igno>re come lo confessa Pontefice Massimo della Chiesa Universale. Haveva destinato un suo Ambasciatore, che di qua, venisse a' piedi di S<ua> B<eatitudi>ne, ma per esser molto vecchio s'è infermato, et non potrà fare il camino”¹⁰. Așadar, Mihai a vrut chiar să trimită la Roma, cu această scrisoare a sa, un sol. Însă, „fiind foarte bătrân”, solul cu pricina a ajuns numai până la Praga și nu și-a mai continuat drumul! Pentru ca, totuși, scrisoarea în cauză să parvină destinatarului, adică papei Clement VIII, el a încredințat-o nunțiului din Praga, Cesare Speciano, care, într-adevăr, a expediat-o mai departe, probabil anexată raportului său din 3 martie 1597.

Cine a fost solul valah ce se găsea în capitala imperială în pragul primăverii anului 1597 nu este greu de ghicit: banul Mihalcea Karadja sau Mihalcea „din Cocorăști”¹¹. După cum prea bine se știe, el a fost cel dintâi sol al lui Mihai Viteazul care a putut răzbate până la curtea împăratului Rudolf II. Căci anterior încercările domnului muntean de a intra în legături nemijlocite cu imperialii au fost zădărnice de către principele transilvănean Sigismund Báthory¹². Această solie, în cursul căreia Mihalcea banul a fost însoțit de sasușul Marcus Schunckabunck, cetățean de vază al Brașovului, a fost posibilă numai în urma vizitei pe care Mihai a întreprins-o, cu o suită restrânsă — din

⁹ Vezi Aurel Decei, *Documente din Arhivele Vaticanului privind anul 1595*, în „Revista Arhivelor”, an. X (1967), 1, p. 201 și 238.

¹⁰ *La nunziatura di Praga di Cesare Speciano nelle carte inedite vaticane e ambrosiane*, a cura di Natale Mosconi, Arcivescovo di Ferrara, t. IV, Brescia, 1966, nr. 47, p. 122; act editat anterior de A. Veress, *Relationes...*, nr. 205, p. 283.

¹¹ Sumare date asupra lui, care pe alocuri reclamă îndreptări, la N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1971, p. 42—43; a se completa cu comunicarea, inedită, a lui Dan Pleșia, *Mormântul marelui ban Mihalcea din Cocorăști, la mănăstirea Mărgineni și ceva despre urmașii săi din veacul XVII*, prezentată în 5 iulie 1973, în cadrul Comisiei de Genealogie, Heraldică și Sigilografie de pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga”.

¹² A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IV, București, 1932, nr. 137, p. 253 (= *Călători străini*, III, p. 261).

care făceau parte doar doi mari boieri: Radu clucerul Buzescu și Mihalcea însuși — la curtea din Alba Iulia, în ultimele zile ale anului 1596 și în primele al celui următor¹³. De altminteri, cei doi soli au plecat spre Praga chiar din Alba Iulia, în 2 ianuarie 1597. Iar în 5 ianuarie știm că Mihalcea banul era găzduit în Cluj¹⁴. Audiența solilor voievodului român la împăratul Rudolf II a avut loc în ziua de 12 februarie, precedând cu puțin sosirea la Praga a însuși principelui Sigismund Báthory.

Din așa-numita „cronică a Buzeștilor”, inclusă în *Letopiseșul Cantacuzinesc*, aflăm în chip laconic că atât principele, cât și solia munteană au purces spre curtea imperială „pentru tocmécele țărilor”¹⁵. Era vorba, de fapt, de discutarea posibilităților concrete de ajutor militar pentru Transilvania și Țara Românească, în vederea reluării ostilităților cu turcii, în primăvara următoare, pe linia Dunării de Jos¹⁶. Dar, în realitate, gândul ascuns al lui Sigismund Báthory și pe care el nu l-a dezvăluit decât în ultimul moment, după întâlnirea cu arhiducele Maximilian de Habsburg la Böhmischbrod, nu departe de Praga (14—15 februarie 1579) a fost cu totul altul: vroia să cedeze atât tronul, cât și... soția, arhiducesa Maria-Christierna, acestui frate al împăratului Rudolf II¹⁷! Cu greu a putut fi convins să renunțe deocamdată la acest proiect și să-și reia îndatoririle¹⁸. În aceste condiții ne putem întreba, fir ște, dacă nu cumva însăși îngăduința dată lui Mihai vodă de a-și trimite solii la împărat nu trebuie pusă în legătură cu proiectul abdicării, pe care negreșit tânărul și orgoliosul, dar atât de șovăielnicul principe îl nutrea încă dinaintea plecării spre reședința imperială.

Numai solia munteană și-a îndeplinit întocmai misiunea cu care a plecat la drum. În audiența din 12 februarie, așa cum a consemnat Marcus Schunckabunck, ea a solicitat și obținut de la Rudolf II suma de 20000 de florini, cu care trebuiau recrutati și plătiți timp de șase luni, începând din vara următoare, 4000 de oșteni mercenari pentru oastea lui Mihai Viteazul. Cei doi soli au zăbovit la Praga „șase săptămâni”, pornind spre casă în 24 martie 1597¹⁹. Nu s-a știut, însă, până acum că, de fapt, Mihalcea banul ar fi trebuit să meargă și la Roma, la papa Clement VIII, ceea ce conferă dintr-o dată o altă dimensiune acestei faimoase misiuni diplomatice. Și este de bănuț că alegerea lui Mihalcea drept principal sol a ținut seamă chiar de acest ultim obiectiv al misiunii. Fiindcă el a mai fost o dată la Roma, în

¹³ Pentru această vizită, vezi: I. Sârbu, *op. cit.*, ed. cit., p. 247—249, N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ed. N. Gheran și V. Iova, București, 1968, p. 215—216.

¹⁴ Ștefan Meteș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj și românii din Cluj*, Cluj 1935, p. 7. Tot în 5 ianuarie 1597, în Alba Iulia, Mihai Viteazul semna scrisoarea de a editare a solilor pe lângă arhiducele Maximilian (*MVCE*, I, București, 1982, nr. 40. p. 149—150).

¹⁵ *Istoria Țării Românești (1290—1690). Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 66.

¹⁶ Vezi mai sus nota 13.

¹⁷ A. Veress, *Relationes...*, nr. 202, p. 275; vezi și I. Sârbu, *op. cit.*, p. 250.

¹⁸ *Ibidem*, p. 251—252.

¹⁹ *Ibidem*, p. 252—253; N. Iorga, *Un sol sa; la Praga al lui Mihai Viteazul*, în „Revista Istorică”, an. I (1915), 9—10, p. 167; o traducere a izvorului, la: Dr. Thomas Năgler, *Mihai Viteazul în conștiința cronicarilor și ilumiiniștilor sași*, în „Magazin Istoric”, an. XV (1981), 11, p. 8.

iunie 1586, împreună cu gentilomul francez François Ponthus de la Planche²⁰, spr a obține intervenția papei Sixt V pentru eliberarea stăpânului lor, fostul domn Petru Cercel — fratele lui Mihai Viteazul —, pe atunci prizonier în Transilvania, în cetatea Chioar²¹. Potrivit lui Franco Sivori, care l-a cunoscut bine, banul Mihalcea era în anul 1586 „în vârstă de cincizeci de ani”²². Prin urmare, în martie 1597, când a renunțat să execute și partea a doua a misiunii încredințate de Mihai Viteazul, pare să fi fost trecut de șaizeci de ani, ceea ce îndreptățește oarecum caracterizarea nunțiului Speciano: „foarte bătrân”!

Odată întors în Țara Românească banul Mihalcea și după ce a aflat de rezultatul fericit al demersului său pe lângă curtea din Praga, Mihai probabil aștepta un răspuns favorabil și la scrisoarea lui către papa Clement VIII. Cum, însă, acesta întârzia, domnul a hotărât să-i scrie încă odată pontifului roman. Și a făcut-o în 3 iulie 1597. Textul acestui din urmă document, care ni s-a păstrat, ne vadește despre ce a fost vorba și în cea dintâi scrisoare. Era o cerere de ajutor, al cărei iniez este acesta: „...sunt gata să-mi dau viața pentru creștinătate; dar, cum sunt lipsit de oaste și de bani, care sunt nervul războiului, socotesc că trebuie să tulbur încă o dată, cu această scrisoare a mea, pe Sanctitatea voastră, ca pe un părinte al tuturor, rugând-o prea plecat să binevoiască a mă ajuta și a mă înconjura cu marea sa bună-tate pe mine cel aflat în atât de mari nevoie și întâiul dintre toți lăsat în voia furiei preacrudului vrăjmaș ” (s. n. — Șt. A.)²³. În chiar pasajul citat vedem că Mihai făcea aluzie la o scrisoare precedentă, care a fost tocmai cea transmisă prin intermediul nunțiului de la Praga, Cesare Speciano. Răspunsul papei Clement VIII la acest demers repetat a fost unul singur — scrisoarea din 16 august 1597. Și el era desigur dezamăgitor pentru voievodul român. Căci Sf. Scaun se declara strâmtorat din punct de vedere financiar și deci în imposibilitate de a-i expedia vreun ajutor bănesc. Totuși oastea creștină din Ungaria, din care o parte era întreținută pe cheltuiala curiei romane și era comandată de Giovanni Francesco Aldobrandini, însuși nepotul papei (*noster secundum carnem nepos*) — îl îmbărbăta Clement VIII pe Mihai —, va fi gata neîndoicnic să-l sprijine în caz de nevoie²⁴.

A doua legătură directă a lui Mihai Viteazul cu Roma a avut loc în cursul anului 1598 și este mai bine cunoscută. De astă dată avem de-a face cu un sol, Hector Vorsi, care și-a atins efectiv ținta. Dar merită să stăruim puțin asupra contextului în care a părăsit el curtea în Târgoviște. Dintre

²⁰ Un al treilea membru al soliei a fost tot un hoier muntean, Radu postelnicul, poate Radu Florescu, frate vitreg al lui Petru Cercel și al lui Mihai Viteazul (Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec. XVI*, Sibiu, 1944, p. 237 și 239). François Ponthus de la Planche l-a slujit cu credință pe Petru Cercel până la capăt: într-un raport (*telhis*) al marelui vizir Kodja Sinan pașa, databil în 1589, numele său stălcit — „Planča” — figurează în legătură cu o misiune la Ierusalim, efectuată din însărcinarea fostului domn, „pentru a face spionaj”! (Tahsin Gemil, *Documente turcești inedite (sfârșitul sec. XVI și XVII)*, în „Revista Arhivelor”, an. LVIII, vol. XLIII, 1981, 3, nr. 2, p. 359).

²¹ Audiența la papă a durat „mai mult de o oră” (Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 246). Scrisoarea papei Sixt V către regele Ștefan Báthory, în care stăruie pentru punerea în libertate a lui Petru Cercel, poartă data 21 iunie 1586 (Hurmuzaki, *Documente*, III-1, București, 1880, nr. LXXVII, p. 92—93). În pragul lunii iulie, Mihalcea și însoțitorii săi treceau prin Veneția (*Ibidem*, Supl. I, vol. I, București, 1886, nr. CLI, p. 100).

²² Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 234.

²³ Ultima ediție: *MYCE*, V, nr. 67, p. 143—144.

²⁴ Vezi mai sus n. 1.

scrisorile pe care le-a purtat solul cu sine numai una ni s-a păstrat, cea adresată de Mihai cardinalului Cinzio Aldobrandini, secretar de stat la Vatican. Ne interesează deocamdată data ei: 18 iunie 1598. Aceasta înseamnă, însă, că Mihai Viteazul a decis să întreprindă noul său demers diplomatic pe lângă Sf. Scaun practic numaidecât după ce, în 9 iunie, la Târgoviște, a încheiat faimosul său tratat cu împăratul Rudolf II (rămas, însă, neratificat de către curtea imperială!). Putem astfel observa că în acest interval al anilor 1597—1598, fiecare contact major al voievodului român cu imperialii a fost „dublat” de un apel după ajutor și către Roma. Așadar, în optica lui Mihai Viteazul, el era îndrituit să ceară și să obțină sprijin financiar și militar nu numai de la curtea din Praga, ci și de la Sf. Scaun, care era celălalt centru coordonator al efortului de război european — al „Creștinătății”, cum spunea el! — contra „dușmanului comun”...

Într-adevăr, scrisoarea din 18 iunie 1598, după ce evocă distrugerile suferite de Țara Românească din pricina războiului cu turcii, pe care domnul i-a înfruntat neîntrerupt „în diferite locuri” în ultimii cinci ani, conține rugămintea către cardinalul Cinzio Aldobrandini de a interveni pe lângă papă spre a-l ajuta în așa fel încât dușmanul să poată fi mai lesne „doborât și biruit” (*accio possiamo piu facilmente rompere et superare detto inimico*). Pe lângă Hector Vorsi, ne mai spune aceeași scrisoare, la Roma pleca și un călugăr catolic, „il Padre Evangelista Magno”, care „de mulți ani” era stabilit în Țara Românească²⁵. Pe de altă parte, știm că Hector Vorsi a sosit la Praga în 12 august, iar în ziua următoare a fost primit în audiență de împăratul Rudolf II²⁶. După alte câteva zile, în 17 august 1598, de acolo se raporta că acest emisar al lui Mihai va porni „cât de curând” înspre Ferrara, ca să-l vadă pe papa Clement VIII și să-l roage să „nu-l lipsească de ajutor” pe voievod, fiindcă acesta „a rezistat totdeauna cu multă vitejie și cu tot atâta credință”, în slujba Domnului și „della religione Cattolica”, împotriva necredincioșilor²⁷. Vom lăsa deoparte, deocamdată, chestiunea „religiei Catolice” de care se pomeniște în acest act în legătură cu numele lui Mihai, spre a reține doar faptul că el confirmă că Hector Vorsi a avut aceeași misiune ca a banului Mihalcea, în anul precedent, adică o cerere de ajutor material, pentru efortul său de război la Dunărea de Jos. Și nimic altceva!

În scrisoarea lui de răspuns, datată 12 octombrie 1598, în Ferrara, papa Clement VIII spunea că pentru anul în curs, care se apropia de sfârșit, nu poate oferi nici un ajutor, dar va încerca să o facă în anul următor. De astă dată, papa încheia cu un îndemn către Mihai Viteazul de a trece la catolicism, căci schisma nu a pricinuit decât mult rău, iar Dumnezeu este unul și a făcut o singură Biserică²⁸! În paralel, după numai două zile, papa răspundea și episcopului de Vác, nimeni altul decât Ștefan Szuhay, unul din cei doi comisari imperiali care în pragul lunii iunie au venit la curtea din Târgoviște, spre a încheia, în numele lui Rudolf II, tratatul cu Mihai Viteazul. Lectura acestui al doilea document vădește că Hector Vorsi a adus cu sine și scrisoarea din partea episcopului Ștefan Szuhay. De unde putem deduce fie că delegații imperiali au fost înștiințați încă de la Târgoviște de proiec-

²⁵ Vezi I. C. Filitti, *Din Arhivele Vaticanului*, vol. II, București, 1914, nr. LXIX, p. 78—79.

²⁶ Hurmuzaki, *Documente*, XII, București, 1903, nr. DLXXXV, p. 380.

²⁷ *Ibidem*, III—2, București, 1888, nr. CCCXXXV, p. 290—291.

²⁸ *Ibidem*, VIII, nr. CCXCII, p. 199—200. Vezi și I. Sârbu, *op. cit.*, p. 547—548.

tata ambasadă la Roma, fie că Vorsi a primit respectiva scrisoare numai pe când traversa Transilvania. Oricum, ceea ce trebuie să reținem din răspunsul papal este că episcopul de Vác a fost pus în temă în legătură cu recomandarea de convertire făcută lui Mihai. Iar el, prelatul catolic care îndeplinea și o însemnată funcție politică în Transilvania — în calitate de reprezentant al Habsburgilor —, urma, la rândul lui, să depună stăruințe pe lângă domnul muntean în vederea aceluiași scop²⁹. Să nu uităm, însă, că în momentul când la Ferrara erau redactate cele două scrisori, în Transilvania se petrecuse deja o nouă răsturnare politică, prin revenirea neașteptată a lui Sigismund Báthory (20 august 1598), care a făcut ca principatul să iasă de sub controlul habsburgic. Ba chiar cei doi comisari imperiali, Istvánffy și Szuhay, au fost arestați și temporar reținuți, până în 23 septembrie, la Alba Iulia³⁰. Acest deznodământ explică, poate, de ce papa, în vara anului următor, când l-a trimis în Transilvania, în calitate de nuntiu apostolic, pe Germanico Malaspina, l-a însărcinat în subsidiar să meargă și în Țara Românească, la curtea lui Mihai Viteazul³¹. Lucru pe care, însă, acesta nu a mai apucat să-l facă, fiind surprins și el, alături de cardinalul-principe Andrei Báthory, pe lângă care se găsea, de expediția voievodului român din octombrie 1599, încheiată prin bătălia de la Șelimbăr.

Ce s-ar mai putea adăuga cu privire la atitudinea lui Mihai Viteazul față de catolicism în acest prim răstimp al anilor 1597—1598, care corespunde celor dintâi contacte diplomatice ale lui cu Roma? Cronica franciscanilor din Târgoviște (1761) îl evocă pe voievod ca pe un „protector” al mănăstirii de acolo (... *noster fuit Patronus*), căci el a ajutat la refacerea ei, după ce fusese pentru a treia dată ruinată³². Este de bună seamă o referire la distrugerea acestui așezământ catolic în anul 1595, cu ocazia ocupării cetății de scaun a Țării Românești de către oștile otomane ale lui Sinan pașa. Iar refacerea menționată nu a putut avea loc decât cel mai devreme în cursul anului următor, 1596. Ne întrebăm, însă, dacă nu cumva bunăvoința lui Mihai față de mănăstirea franciscană de la Târgoviște a fost gândită ca un viitor argument pentru îngăduința cerută — și obținută — de la principele Sigismund Báthory, la finele aceluiași an, de a zidi, lângă incinta cetății din Alba Iulia, mănăstirea ortodoxă ce va deveni curând sediul stabil al Mitropoliei Ardealului³³. ... Apoi, lăsând la o parte această ipoteză, credem că oricum domnul muntean trebuia să-și manifeste protecția față de puțin numerosul cler catolic din țară, în măsura în care aceasta răspundea atitudinii similare a principelui Sigismund față de clerul ortodox român transilvănean, inițiată

²⁹ Chiril Karalevskij, *op. cit.*, p. 213—214.

³⁰ I. Sârbu, *op. cit.*, p. 355—356.

³¹ Hurmuzaki, *Documente*, VIII, nr. CCXCV, p. 262.

³² B. P. Hasden, *Arhiva Istorică a României*, t. I—2, București, 1865, p. 48 și 52 (trad.); Idem, *Istoria toleranței religioase în România*, ed. a II-a, București, 1868, p. 45—46. Pentru așezământul franciscan de la Târgoviște, vezi și Cesare Alzati, *Terra romana tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500*, Milano, 1982, p. 172—174 și 176—178.

³³ Asupra acestui edificiu dispărut, vezi: Silviu Dragoniir, *Mormântul lui Mihai Viteazul și vechea catedrală de la Alba Iulia*, în „Analele Academiei Române”, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. XXI, București, 1939, p. 483—498; Cristian Moisesescu, *Considerații asupra tipologiei monumentelor dispărute ale Mitropoliei Bălgradului*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, Seria *Artă Plastică*, t. 19 (1972), 2, p. 287—293.

odată cu tratatul de la Alba Iulia, din 20 mai 1595³⁴. Prin urmare, nu putem desluși în această împrejurare vreun semn al unei eventuale dorințe a lui Mihai de apropiere de biserica catolică³⁵.

Dimpotrivă, dispunem pentru perioada de care ne ocupăm de o mărturie limpede, care-l plasează pe voievod în poziția de ferm apărător al Ortodoxiei, în raport chiar cu ofensiva catolică din răsăritul Europei, încheiată prin proaspăta „unire de la Brest” (1596). Într-adevăr, în vara anului 1597, el i-a scris la Constantinopol patriarhului Meletie Pigas, cerându-i să dea „o mână de ajutor fraților creștini ortodocși, care în Lehia sunt în conflict cu <credincioșii> ce țin de vechea Romă”³⁶. Cu alte cuvinte, Mihai l-a rugat pe locțiitorul patriarhului ecumenic să intervină și să-i îmbărbăteze pe prelații și credincioșii ortodocși din ținuturile rutene, care au refuzat să adere la unirea ratificată prin sinodul de la Brest. Pe de altă parte, știm că ierarhii munteni aflați la Alba Iulia în mai 1595, în componența delegației trimise acolo pentru încheierea tratatului mai sus pomenit, au fost ispitiți de nunțul Alfonso Visconti — abia sosit la curtea transilvăneană — să îmbrățișeze și ei actul unirii cu Roma. Dar răspunsul acestora a fost evaziv: au amânat orice decizie în acest sens până... după încheierea războiului cu turcii³⁷! În fine, așa cum am relevat altundeva, în ajunul expediției lui în Transilvania — care, inițial, ar fi trebuit să înceapă în ultimele zile ale lui august sau în primele din septembrie 1599 —, mai exact în 28 august 1599, (st.v.), Mihai a emis un hrisov solemn, redactat în slavonește, prin care înțarea închinarea ctitoriei sale din București, mănăstirea cu hramul Sf. Nicolae (Mihai Vodă), împreună cu toate posesiunile ei, la mănăstirea Simonopetra de la Muntele Athos. Era deci un gest de pietate în legătură cu principalul focar spiritual al Ortodoxiei³⁸. Din aceste câteva repere putem desprinde lesne concluzia că până în momentul în care a devenit stăpânul Transilvaniei, Mihai Viteazul — împreună cu ierarhii din jurul său — nu a dat dovadă de nici un fel de șovăială în chestiunea unirii cu Roma. Cuvintele prin care se adresa domnul în cea dintâi scrisoare către papa Clement VIII — „Pon-

³⁴ Însemnătatea majoră a clauzei din tratatul din 1595, care pune sub autoritatea mitropolitului din Târgoviște „toate bisericile românești” din Transilvania, a fost relevată de N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și Mitropolia Ardealului*, în *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. îngrijită de Șerban Papacostea, București, 1984, p. 374–375. Despre aceeași clauză, care „stabilea indirect” și o legătură între Biserica ortodoxă transilvăneană și voievodul muntean, vezi și Cesare Alzati, *op. cit.*, p. 118, n. 80.

³⁵ În Țara Românească, așa cum semnală în 28 august 1598 emisarul imperial Giovanni de Marini Poli, veneau frecvent călugări franciscani din Țara Securilor, din mănăstirea Ciuc, pe care se pare că el i-a întâlnit acolo (Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. DLXXXVI, p. 381). Este încă o informație care privește prezența catolică la miazăzi de Carpați în timpul domniei lui Mihai. Ea nu arată însă altceva decât că, probabil, mănăstirea franciscană din Târgoviște se afla în dependența celei de la Ciuc...

³⁶ Ultima ediție: *MVCE*, I, nr. 49, p. 165; vezi și Niculae I. Șerbănescu, *Legăturile patriarhului Meletie Pigas cu țările române*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an. LXIV (1946), 7–9, p. 364–365.

³⁷ Ștefan Andreescu, *Exarhul patriarhal Nichifor Dascălul, cneazul Constantin Vasile de Ostrog și Mihai Viteazul*, în „Revista Istorică”, serie nouă, t. III (1992), 5–6, p. 499–500, n. 57.

³⁸ *Ibidem*, p. 508–509; asupra semnificației decorației hrisovului original, vezi: D. Nastase, *Une aigle bicéphale déguisée sur une charte inédite de Michel le Brave (1599)*, extras din „Bulletin de la Société Hellénique d'Héraldique et de Généalogie”, t. 8, Ateua, 1992, p. 166–176.

tefice Massimo della Chiesa Universale” — nu au fost altceva decât o formulă de reverență. Și, ca atare, nu au avut nici o altă semnificație, așa cum s-a grăbit să le speculeze — fără temei! — nunțiul apostolic din Praga, Ccsare Speciano...

A doua fază a raporturilor lui Mihai Viteazul cu lumea catolică și, bineînțeles, înainte de toate cu Sf. Scaun, trebuie neîndoielnic fixată în intervalul octombrie 1599 — septembrie 1600, adică în răstimpul când s-a aflat la cârma Transilvaniei. Aici, în primul rând, el a găsit o „clasă politică”, adică cele trei „națiuni” ce aveau un cuvânt de spus cu privire la destinul politic al principatului, care aparținea altor confesiuni decât cea ortodoxă. Nobilimea maghiară adera, aproape în totalitate, la confesiunile calvină și ariană³⁹. În schimb, sașii erau luterani, iar secuii, în majoritate, catolici⁴⁰. Pe de altă parte, în plan extern calitatea de prinț ortodox a lui Mihai — deci „schismatic”! — nu putea constitui decât un grav obstacol în calea recunoașterii lui. Și aceasta mai cu seamă din perspectiva Sf. Scaun, care nu putea trece ușor cu vederea faptul că el, în fond, a preluat frâncle puterii în Transilvania de la un cardinal al Bisericii romane, Andrei Báthory. Iar acesta, în plus, cu acest prilej și-a pierdut și viața în condiții tragice... Sub aceste unghiuri trebuie așadar analizate și interpretate informațiile de care dispunem asupra poziției lui Mihai Viteazul în chestiunile religioase, în chip special intenția lui de unire cu Roma, care i s-a atribuit⁴¹. Și trebuie subliniat din capul locului că aceste informații s-au îmbogățit sensibil în ultimul timp, prin publicarea scriei de rapoarte iezuite din perioada stăpânirii sale în Transilvania⁴².

Nunțiul Germanico Malaspina a părăsit curtea din Alba Iulia în 18 noiembrie și a sosit la Viena în 25 decembrie 1599⁴³. Lunga sa scrisoare-raport din 14 noiembrie 1599, întocmită chiar la Alba Iulia, reflectă printre altele eforturile depuse de el pe lângă noul stăpân al Transilvaniei pentru protejarea intereselor catolice: „Mă străduiesc apoi să se facă confirmarea alegerii episcopului, cca a colegiilor părinților iezuți și a altor posturi catolice, și m-am îngrijit să fie confirmați senatorii catolici în dregătoriile lor”. Episcop ales (*episcopus electus*) al Transilvaniei era Dimitrie Naprágy. Iar Malaspina recomanda să i se trimită curând confirmarea și de la Roma, întrucât

³⁹ Hurmuzaki, *Documente*, IV—I, București, 1882, nr. CCXXVI, p. 284—285; vezi și Ion I. Nistor, *Domnia lui Mihai Viteazul în Transilvania (1 noiembrie 1599—19 august 1601)*, în „AAR”, MSI, seria III, t. XXVIII, București, 1946, p. 505.

⁴⁰ Andrei Veress, *Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus Principum Báthory (1571—1613)*, II (1575—1588), Budapesta, 1913, nr. 103, p. 7 și nr. 127, p. 58; în raportul din 28 aug. 1598, mai sus citat (n. 35), Marini Poli observa și el că secuii „sono la maggior parte catholici”.

⁴¹ Vezi, de pildă, Dr. Nicolae Brânzen, *Unificarea religioasă a românilor. Politica lui Mihai Viteazul*, în „Cultura Creștină”, an. XVI/1, Blaj, 1936, p. 32; Scarlat Callimachi, *Din cărți vechi (Pagini privitoare la istoria românilor)*, București, 1946, p. 221—222.

⁴² *Monumenta Antiquae Hungariae*, IV (1593—1600), ed. Ladislaus Lukács S. J., Roma, 1987. Mai departe, când vom reveni în amănunt asupra acestor documente, volumul va fi citat prescurtat: MAH, IV.

⁴³ Hurmuzaki, *Documente*, III — 2, București, 1888, nr. CCCCVI, p. 337; din Viena, episcopul s-a îndreptat direct spre Italia (*Ibidem*, nr. CCCCV, p. 337). Pentru data plecării din Alba Iulia, vezi A. Veress, *Relatione*, nr. 276, p. 368.

îi era teamă că altminteri „această catedrală” — catedrala romano-catolică Sf. Mihail din Alba Iulia — „va fi adusă la ritul schismaticilor”... Mai mult, de această confirmare, arăta în continuare episcopul de San Severo, depindea și numirea lui Naprágy în calitate de cancelar al Transilvaniei.

Cu privire la atitudinea lui Mihai Viteazul față de situația confesională dinlăuntrul principatului, același prelat a notat următoarele: „Palatinul a arătat multă bunăvoință față de religia catolică și scârbă față de eretici și în timpul din urmă a propus măsurile ce le-ar putea lua pentru a purcede contra ereticilor și a curăța țara de această sămânță blestemată. Dar consultându-se cu mine, episcopul numit și cu părinții iezuiți, am socotit că palatinul ne-a cerut părerea în chestiunea de mai sus nu din zel religios, ci pentru a stârpi nobilimea. Noi i-am răspuns să ia, în această privință, înțelegere cu împăratul”⁴⁴. Alte două izvoare, însă, ne lămuresc suficient de convingător că cel ce l-a îndemnat pe voievod să ia măsuri contra „ereticilor”, adică mai ales a nobilimii calvine și ariane (unitariene), în sensul de a-i obliga „să trăiască după ritul roman”, a fost însuși episcopul Naprágy. Și tot acesta l-a sfătuit să ceară consimțământul nunțiului apostolic, încă prezent la curtea din Alba Iulia, pentru această acțiune de catolicizare forțată⁴⁵. Bineînțeles, refuzul de a trece la catolicism ar fi atras după sine represalii, aceasta însemnând chiar pedeapsa capitală, însoțită de confiscarea averii celor în cauză.

La Roma, receptarea știrilor cu privire la cele întâmplate în Transilvania a trecut prin două faze. La început, papa Clement VIII a interpretat succesul expediției lui Mihai Viteazul prin prisma intereselor împăratului Rudolf II și, implicit, ale Ligii creștine: împăratul, prin intermediul acțiunii temerare a lui Mihai, a dobândit Transilvania — „grand'acquisto”, aprecia papa! —, iar ca urmare în anul viitor va putea să asedieze cetăți însemnate, precum Buda, Alba Regală sau Belgrad, ba chiar „să se îndrepte asupra Constantinopolului, de care acum îl desparte cale nu mai lungă de opt zile”⁴⁶. Odată, însă, cu sosirea lungului raport, de la fața locului, al lui Germanico Malaspina, s-au ivit și primele semne de întrebare asupra intenției domnului român de a ceda Transilvania imperialilor. Îndată după lectura acestui raport, așa cum nota în 18 decembrie 1599 ambasadorul imperial della Torre, papa Clement VIII a mărturisit că ar fi vrut ca episcopul Malaspina să fie reținut de Mihai pe lângă sine, întrucât astfel l-ar fi putut înrâuri și îndepărta de la un „oarecare gând ciudat al lui”. Dar papa nu știa sub ce titlu ar putea să-l mențină pe Malaspina la curtea din Alba Iulia, deoarece nu i se părea potrivit să-i confere mandatul de nunțiu apostolic, dat fiind că voievodul era „schismatic”. Iar della Torre, la rândul lui, i-a întărit această reținere, observând că altminteri ar părea că Sf. Scaun îi „confirmă” lui

⁴⁴ *Călători străini...*, IV, București, 1972, p. 164—165. Într-adevăr, sugestia confirmării lui Naprágy a găsit ecou la Roma, ea fiind dată în 7 ianuarie 1600 (Cesare Alzati, *op. cit.*, p. 87).

⁴⁵ Vezi Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. MCVIII, p. 742; Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români (1566—1608)*, Cluj, 1928, p. 127.

⁴⁶ *MVCE*, V, nr. 114, p. 197—198; vezi și cele raportate din Roma, în 11 dec. 1599, despre discuția avută în ziua precedentă de ambasadorul imperial cu papa Clement VIII, care „... non disse altro, che la M. V. si sapesse valere dell' occasione et della congiuntura” (Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. DCCCLXV, p. 540); la fel, A. Veress, *Relations*, nr. 343, p. 448.

Mihai stăpânirea asupra Transilvaniei⁴⁷. Ulterior, în 20 decembrie 1599, într-un consistoriu și, mai apoi, într-o congregație a douăzeci de cardinali, (12 ianuarie 1600), papa s-a mulțumit să deplângă moartea violentă a cardinalului Andrei Báthory, fără însă a insista în a învinovăți pe cineva. În ambele împrejurări discuțiile au fost îndreptate către *efectele* răsturnării politice din Transilvania, papa sperând că acestea vor fi în final benefice pentru tabăra puterilor creștine angajate în războiul cu Poarta otomană⁴⁸.

După întoarcerea la Roma a lui Germanico Malaspina, în cursul lunii februarie 1600 acesta a făcut, pentru uzul papei Clement VIII, o nouă dare de seamă și analizează a situației politice a Transilvaniei sub cărmuirea lui Mihai Viteazul. Evaluarea din textul la care ne referim acum gravitează în jurul chestiunii-cheie, enunțate limpede din capul locului: „voievodul Mihai dorește să stăpânească Transilvania”, fapt care pune grav în pericol demnitatea și interesele împăratului Rudolf II. Iar unul din argumentele prin care episcopul de San Severo se opunea ferm ideii ca domnul român să fie recunoscut în această calitate era următorul: „În orice caz, nu trebuie scăpat deloc din vedere că, pe lângă faptul că <Mihai> este ortodox și fiu de grec (adică un îndârjit adversar și dușman de moarte al catolicilor), odată ridicat la o așa demnitate și putere poate deveni un inamic și un adversar al latinilor atât de ostil și de periculos, precum, spre durerea și neplăcerea noastră, simțim și cunoaștem că este acum sultanul”. Ceva mai devreme, în cuprinsul aceluiași text, domnul primea această caracterizare, în care una din trăsăturile negative o constituia iarăși confesiunea lui: „De fapt el este ortodox, ușuratic, capricios și sperjur” (*Natione enim schismaticus est, levis et inconstans est, periurus est*)⁴⁹. Față de asemenea răspicate afirmații, ostile, și încă provenind de la un prelat catolic venit de la Alba Iulia, nu mai există loc pentru nici o îndoială: „multa bunăvoință” a lui Mihai față de mediul catolic transilvănean a fost strict interesată. Ea nu însemna nicidecum că domnul ar dori să părăsească Ortodoxia.

Și totuși au existat unele zvonuri potrivit cărora voievodul român ar fi fost dispus să se convertească la catolicism. De pildă, la Roma, un asemenea zvon era consemnat de către ambadorul venețian Giovanni Mocenigo în 11 martie 1600. Dar este de observat că, potrivit acestei surse, convertirea era condiționată de Mihai de acceptarea lui în fruntea principatului transilvănean: „...quando se le avesse lasciata godere pacificamente la provincia di Transilvania”⁵⁰. Putem deci presupune că a fost vorba de un zvon lansat în mod intenționat, la un moment dat, din chiar ambianța curții din Alba Iulia a lui Mihai Viteazul. Și el era menit, fără doar și poate, să „îndulcească” atitudinea Sf. Scaun în privința domnului român și să pro-

⁴⁷ Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. DCCCLXXVIII, p. 547. În 29 decembrie la Roma se auzise deja că Mihai „i-ar fi dat poruncă nuntului Malaspina să plece în două zile din Transilvania și că cere pentru sine stăpânirea acelei provincii, lucru care ar fi mai rău, el fiind schismatic și de lege grecească” (MVCE, V, nr. 136, p. 222).

⁴⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. DCCXCXVII, p. 556 și nr. CMXCVIII, p. 640–641; MVCE, IV, București, 1986, nr. 149, p. 203 și nr. 150, p. 204–206 (altă ediție a acestui din urmă act, la A. Veress, *Relationes*, nr. 345, p. 449–452).

⁴⁹ Act editat întâia oară în MVCE, I, nr. 125, p. 337–350. Datarea lui, destul de imprecisă — „Sfârșitul lui 1599 — începutul lui 1600” —, poate fi, însă, corectată deoarece dispunem de un termen *post quem*. Iar acesta este 6 februarie 1600, când Malaspina s-a întors la Roma (A. Veress, *Relationes*, nr. 346, p. 452).

⁵⁰ A. Veress, *Relationes*, nr. 347, p. 453.

voace o eventuală intervenție a acestuia pe lângă împăratul Rudolf II în vederea recunoașterii lui. Dar papa era neîncercător și aștepta alte „semne”, mai concrete decât simplele vorbe puse în circulație pe căi ocolite...

Un astfel de „semn” ar fi putut fi scrisoarea pe care Mihai Vitcazul i-a adresat-o papei Clement VIII, din Alba Iulia, la 2 februarie 1600. Emisarul imperial Carlo Magno, care s-a aflat la curtea lui Mihai în preajma acestei date, a relatat ulterior despre intenția domnului de a-i scrie papei, „...voină a-i cere bani, lucru pe care gîndește a-l face cu toți principii, precum și cu toți aceia care voiesc a lupta contra turcului”. Cu acest prilej, își exprima el părerea, „poate” că Mihai va scrie — „forsi scriva” — și asupra viitoareii lui convertirii, căci și Carlo Magno a avut impresia „...că este dornic, *cau măcar se arată într-astfel*, a veni la sânul sfintei biserici catolice” (s. n. — Șt. A.)⁵¹. Cum vedem, a fost vorba de o impresie temperată de bănuiala unei simple manevre cu substrat politic din partea voievodului. Ceea ce a și fost în realitate, deoarece scrisoarea lui Mihai abia pomenită, în afara unei cereri de ajutor — cu care făgăduia să treacă Dunărea și să-i atace pe turci nu numai în ținuturile de hotar, ci să încerce să ia cu asalt chiar capitala, Constantinopolul! —, nu conținea nici un element care să verifice zvonul despre așa-zisa intenție de convertire⁵². Absența aceasta a fost numaidecât sesizată de papa Clement VIII, care în răspunsul lui din 29 aprilie 1600, după ce în chip succint lauda „răvna” domnului român „întru ajutorarea creștinătății împotriva turcilor”, se oprea și stăruia asupra chestiunii care-l interesa cel mai mult: „...dar scrisoarea ta ne-ar fi fost, desigur, cu mult mai plăcută dacă ne-ar fi vestit despre tine acel lucru pe care, din voință proteguitoare către tine, îl așteptam cu nerăbdare încă de multă vreme și, fără îndoială, dorim să fi ascultat de sfatul cel bun, ca, lepădând orice schismă și orice greșeli, să primești cu toată inima unirea cu biserica catolică și apostolică...”. Cât despre subsidiul bănesc solicitat, papa se scuza din nou, sub motivul că „putințele” Sf. Scaun „nu sunt atât de mari ca singure să facă față un i asemenea poveri și, împărțite în mai multe locuri, să poată fi îndestulătoare”. Pe de altă parte, papa a ținut să-l îndemne pe Mihai să respecte „cu toată răvna tratatul de sinceră prietenie” prin care se legase de împăratul Rudolf II și „nu cumva” printr-o altă înțelegere să se lase abătut de la această alianță⁵³. Recunoaștem aici temerea papei Clement VIII — vădită de alte izvoare — ca Mihai, fiind „de rit grec” (ortodox), și din pricina vecinătății cu Moldova și cu polonii, să nu cedeze ispitirii din partea turcilor și să basculeze în cealaltă tabără⁵⁴. Oricum, scrisoarea din 29 aprilie 1600 se încheia cu repetarea ideii că papa aștepta unirea voievodului și a bisericii sale cu biserica romană „fără de care nu există mântuire”.

Un deosebit de interesant ecou al acestui ultim schimb de scrisori între Mihai Viteazul și papă îl întâlnim într-un raport din Praga, cu data 11 septembrie 1600. Din acest document rezultă mai întâi că voievodul a primit răspunsul pontifului roman. Însă, așa cum după „se spune” (*dicono*), voie-

⁵¹ *MVCE*, V, nr. 165, p. 252.

⁵² A. Veress, *Documente*, vol. VI, București, 1933, nr. 27, p. 26—27.

⁵³ Ultima ediție: *MVCE*, V, nr. 177, p. 263—265. Comentarii la: Chiril Karalevskij, *op. cit.*, p. 534; Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 505—506.

⁵⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XII, nr. MXI, p. 651—652. Cealaltă grupare de forțe era reprezentată, cum se știe, de „axa” polono-otomană, căreia din 1595 i se alăturase și Moldova lui Ieremia Movilă.

vodul nu a receptat deloc cu plăcere recomandarea cu privire la convertirea sa (*non l'habbia havuto per troppo caro*). Și totuși, el pretindea că nu vroia să îngăduie în Transilvania decât „il rito Greco et latino, et la eresia luterana”. Aici, firește, trebuie să ne oprim și să observăm că, în viziunea lui Mihai, cea dintâi religie „receptă” avea să fie, de fapt, Ortodoxia, prin urmare... însăși confesiunea lui! Mai departe, autorul raportului discuta comenta că, dacă „ar fi adevărat” ceea ce se spunea despre politica adoptată de domnul român în problema confesională, atunci „va trebui să-i izgonească aproape pe toți afară din țară, întrucât acolo este drojdia tuturor ereziilor din lume”! În fine, el mai semnala că ultima solie a lui Mihai, abia sosită la Praga — știm că este vorba de logofătul Teodosie Rudeanu și nobilul ardcean Găspăr Kornis. — , a adus cu ea și scrisori pentru nunțul din capitala imperială, precum și pentru papa Clement VIII⁵⁵. Aceasta trebuie să fi fost cea din urmă „pîcsă” din corespondența între domnul român și papă. Scrisoarea nu a fost până acum găsită. Tot ce putem presupune este că a fost redactată în pragul lunii august 1600, când solia se pregătea să părăsească Alba Iulia⁵⁶.

Avem din fericire la dispoziție una din sursele de informare ale raportului de mai sus. În vara aceluiași an 1600 se întorcea de la Roma, prin Transilvania, episcopul catolic din cele două țări românești extracarpătice, Bernardino Quirini⁵⁷. Trecând prin Cașovia, el a avut o întrevvedere cu generalul Basta. Potrivit mărturiei acestuia din urmă, prelatul purta cu sine și i-a arătat o scrisoare din partea arhiepiscopului de Strigoni, din care rezulta că el se îndrepta către curtea lui Mihai Viteazul, cu misiunea ca, în numele papei Clement VIII, să-l convingă pe voievod să cedeze Transilvania împăratului Rudolf II⁵⁸. Dar, în 10 august 1600, pe când se afla în localitatea Göncz, într-o scrisoare către nunțul din Praga, Spinelli, generalul Basta își exprima totalul scepticism față de acest demers al Sf. Scaun, deoarece tocmai se încheiase înțelegerea între Mihai și ambasadorul imperiei Bartolomeu Pezzen (prezent la Alba Iulia în răstimpul 12—22 iulie⁵⁹), iar o solie a domnului se pregătea să plece spre a obține confirmarea tratatului. Spre a-și motiva mai temeinic părerea, Basta a invocat și următorul argument suplimentar: „...intendo il Valacco esser alquanto resentito, che Sua Santità l'habbi essortato a farsi cattolico, tenendosi egli per cattolicissimo”. Așadar, la primirea scrisorii de răspuns, din 29 aprilie, care conținea îndemnul insistent la convertire al papei Clement VIII, Mihai a fost „întrucâtva supărat”, deoarece — după cum a spus și a aflat Basta — el se socotea drept „preacatholic” (*cattolicissimo*)⁶⁰! Această formulare merită negreșit să ne rețină aten-

⁵⁵ Hurmuzaki, *Documente*, III—2, nr. CCCCXXXIX, p. 363.

⁵⁶ Teodosie Rudeanu a sosit la Cluj în seara zilei de 8 august 1600 și a plecat spre Zalău peste două zile, adică în 10 august (Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 17—18).

⁵⁷ El se afla la Roma încă din octombrie 1599; papa a vrut să-l trimită înapoi încă de la sfârșitul lunii ianuarie 1600 (Chiril Karalevskij, *op. cit.*, p. 515—517 și 532—534).

⁵⁸ A. Veress, *Epistolae et acta Generalis Georgii Basta (1597—1607)*, vol. I, Budapesta, 1909, nr. 588, p. 438—439 (= *MVCE*, V, nr. 238, p. 349—350).

⁵⁹ Vezi C. Rezachevici, *Cunoscuta însemnare a lui Mihai Viteazul privind stăpânirea țărilor române și semnificația ei reală*, în „Apulum”, XIII, Alba Iulia, 1975, p. 344.

⁶⁰ A. Veress, *Epistolae et acta Generalis Georgii Basta...*, I, nr. 535, p. 401—402. 11 timii editori ai actului au modificat radical, în tălmăcirea românească, sensul cuvintelor din original. Astfel, „tenendosi egli per cattolicissimo” a fost tradus prin... „lucru la care papa ținea foarte mult”!?! (*MVCE*, V, nr. 207, p. 298—299).

ția și trebuia explicată. Ce a susținut de fapt voievodul român, ca să-și justifice iritarea față de demersul pontifical?

Sfinții Părinți ai Bisericii, în cursul primelor două Concilii ecumenice, de la Niceea (325) și Constantinopol (381), au proclamat că Biserica a fost și este „catolică”, adică „universală, integrală, totală”. *Crezul* niceeano-constantinopolitan, recunoscut și folosit în toate Bisericile de tradiție apostolică, deci atât din Apus, cât și din Răsărit, cuprinde această formulă: „Cred ... în Biserica una, sfântă, catolică și apostolică”. Textul grecesc al *Crezului* atestă prin urmare că Biserica de Răsărit — Ortodoxă — se proclamă „universală”, la fel de altminteri cum face și sora ei latină. Însă, în versiunea românească a *Crezului* niceeano-constantinopolitan cuvântul „catolică” a fost înlocuit prin cuvântul de origine slavonă *sobornicească*⁶¹. De pildă, în *Mărturisirea de credință* a lui Petru Movilă (1642) „al nouălea articol al credinței” sună astfel în tălmăcire românească: „... Într-una sfântă, sobornicească și apostolească Biserică”⁶². Cu alte cuvinte, afirmația lui Mihai Viteazul trebuie înțeleasă în sensul că el se socotea fiu devotat al „Bisericii Universale”! Iar, în această viziune, el aprecia că este de prisos trecerea de la Ortodoxie la Catholicism, așa cum îi pretindea papa...

Ne-am referit doar în treacăt ceva mai sus, pe temeiul raportului din 11 septembrie 1600, la proiectul confesional al lui Mihai din vremea când el s-a găsit la cârma Transilvaniei. Există un unic text cu caracter oficial care probează că acesta într-adevăr a existat. Este vorba de un act, pe care emisarul imperial Carlo Magno l-a lăsat la Alba Iulia, în versiune românească, înainte de a se înapoia la curtea imperială (13 februarie 1600). În scrisoarea lui către împărat din 1 februarie, Mihai spunea despre Carlo Magno: „Dându-mi scrisorile Măriei Tale, mi-a destăinuit verbal (*verbo mihi aperuit*) bunăvoința Maricii Tale și mi-a spus toate câte i le-au dat în seamă Măria Ta”⁶³. Actul de mai sus reflectă deci, așa cum a relevat Nicolae Iorga, expunerea orală a emisarului imperial⁶⁴.

Textul actului înregistrează, de fapt, o serie de răspunsuri la cereri ale lui Mihai trimise împăratului Rudolf II prin cel dintâi sol al său la curtea imperială de după biruința de la Șlimbăr, Petru Grigorovici Armeanul. La punctul 17 al respectivului text putem citi următoarele:

„Eu, împăratul, rog pre domneta să nu laș într-acel loc mulți credincioși, numai să laș 3: greci și frânci și lotreni; numai să gonești calvini și arelianș și să le iei besearca, să o dai unde veri vrea domneta...”⁶⁵.

⁶¹ Vezi discuția la Petre Ș. Năsturel, *Le christianisme roumain à l'époque des invasions barbares (Considérations et faits nouveaux)*, în „Buletinul Bibliotecii Române”, Serie nouă, vol. XI (XV), Freiburg i. Br., 1984, p. 221–223 și 225; Idem, *Sud-Estul european privește O identul*, în „Verbum”, an, II (1991), 7–12, p. 141–142.

⁶² *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe (1642)*, trad. de Alexandru Elian, București, 1981, p. 81.

⁶³ Dr. Szádeczky Lajos, *Erdély és Mihály Vajda (1595–1601). Oklevéltárral*, Timișoara, 1893, nr. LXXIX, p. 329–330.

⁶⁴ N. Iorga, *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Miha Viteazul*, în „AAR”, MSI, Seria II, t. XX, București, 1898, p. 456–458 și 461.

⁶⁵ *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, cu o introducere de Alexandru Mareș, București, 1979, nr. XXXII, p. 129. Comentarii la: Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 490–491 și, mai nou, Ovidiu Ghitta, *Un colaborator al lui Mihai Viteazul — Episcopul Sarghie*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, t. XXVII, 1985–1986, p. 379–380.

Este limpede că Mihai a fost cel ce a solicitat împăratului Rudolf II — așa cum am văzut că i-a sugerat chiar Germanico Malaspina — consimțământul pentru această nouă „ordine confesională”. Oricum, existența actului sus-pomenit pare să fi stat la originea primelor măsuri luate de voievod împotriva „ereziei” ariane. Cronicarul Szamosközy este cel ce relatează că exact acum, la începutul lunii februarie 1600 (*Sub initium Februarii*), Mihai a poruncit închiderea bisericilor ariane. Și el adaugă: „După aceea început-a persecuțiile împotriva nobililor; acelor cari s-au crezut că sunt arieni le-a luat vitele”⁶⁶. Dar, pentru problema care ne interesează trebuie să reținem doar că voința lui Mihai a fost ca, alături de confesiunile catolică și luterană, în Transilvania să fie religie „acceptată” și Ortodoxia. Or, privit și examinat din acest unghi de vedere, proiectul lui confesional nu mărturisește deloc despre o înclinație specială, personală, față de Catholicism.

Vom păși acum la examinarea în amănunt a mănunchiului de rapoarte iczuite, amintite ceva mai devreme. Ele aparțin în totalitate vice-prepozițului Societății iezuiților, Pietro Maggiore (Petrus Maiorius), care rezida în Cluj. Fără a oferi revelații spectaculare, aceste documente au marele merit că sunt mărturii de la fața locului cu privire la politica confesională a voievodului român, așa cum a fost ea văzută, trăită și interpretată de un iezuit. În al doilea rând, elementele desprinse din seria de rapoarte luată în discuție au darul să întregască, să nuanțeze sau, pe alocuri, să corecteze informația care ne-a stat la îndemână până astăzi.

Cel dintâi act păstrat poartă data 30 decembrie 1599, fiind redactat în Cluj (ca de altminteri aproape tot restul rapoartelor!). Dar vice-prepozițul menționează într-un text mai amplu, din 12 aprilie 1600, alte trei rapoarte, din 25 octombrie, 3 noiembrie și 8 decembrie 1599, care nu ne-au parvenit. Numai despre primul știm ce conținea, căci el l-a rezumat lapidar: „de ingressu Vayvodae”. Din fericire, chiar raportul din 12 aprilie 1600 suplinește în mare măsură această lipsă, întrucât acesta este, de fapt, o sinteză asupra mișcărilor și a activității depuse de autorul lui cu precădere în ultimele două luni ale anului 1599. De aceea vom trece direct la prezentarea acestui raport-bilanț.

Pietro Maggiore evocă succint bătălia de la Șelimbăr, din 28 octombrie 1599, fuga și sfârșitul tragic al cardinalului Andrei Báthory, pentru ca apoi să descrie funeraliile fostului principe care au avut loc la Alba Iulia în 24 noiembrie și la care a asistat el însuși, împreună cu un grup de șase iezuiți: „... 28 octobris concurreunt exercitus. Noster bis reiecit Vayvodam. Sed tandem, quia Scr. mus Andreas discessit, fugit totus exercitus, nemine persequente. 31 octobris Cardinalis Illustrissimus occisus est a rusticis in sylvis siculicis, cum vellet penetrare in Moldaviam cum 200 et amplius nobilibus, qui omnes trucidati sunt. Ipse fugiens apud opilionem in caulis ovium necatus est. 11 novembris caput allatum est Albam; 19 reliquum corpus. Quo ego etiam perveni 20. Et 24 in comitiis celebratum est funus, sex ex nostris patribus praesentibus, et funus celebrante Rev. mo Electo <Naprágy>, praesente Vayvoda et facem gestante. Omnia more catholico peracta sunt, toto regno praesente et senatoribus corpus deferentibus, cum feretro,

⁶⁶ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 129–130.

quod fratri iam alias necato paraverat...⁶⁷. Așadar, acest izvor, alături de altele, susține că deznodământul bătăliei de la Șelimbăr a fost precizată de fuga cardinalului Andrei Báthory de pe câmpul de luptă (după ce oastea lui a respins de două ori atacurile celei a lui Mihai Viteazul). Apoi, este o înfirmată data de 31 octombrie pentru uciderea cardinalului în ținuturile sale uiești⁶⁸. În sfârșit, funeraliile defunctului principe — ne spune același martor avizat — s-au desfășurat cu respectarea întocmai a ritualului catolic, fiind de față atât voievodul român, cât și reprezentanții tuturor Stărilor transilvane, convocați la Alba Iulia pentru lucrările celei dintâi diete de sub noua ocărnuire (20—28 noiembrie 1599)⁶⁹.

După funeralii, Pietro Maggiore a acționat pentru interesele Societății. Însă, deocamdată, s-a ales numai cu promisiuni — „Multa pollicitus est” —, cu care s-a și întors la Cluj în data de 29 noiembrie, adică îndată după închiderea lucrărilor dietei. De aceea, la vestea că sunt în pericol bunurile Colegiului din capitală, el a fost constrâns să revină la curtea din Alba Iulia împreună cu alți trei frați, în răstimpul 14—19 decembrie. Aici, în ziua de 16 decembrie 1599 a fost primit în audiență publică. Mărturisește că, în această împrejurare, a fost decepționat de atitudinea episcopului Naprágy, care în pofida făgăduielilor anterioare nu a intervenit în nici un fel în favoarea iezuiților. De acum încolo reproducem însăși relatarea vice-prepozitului din Cluj asupra desfășurării acestei audiențe acordate de Mihai Viteazul:

„...Tunc post salutationem et caeremonias alias, collegi me et cepi proponere, quo modo Societas per beatae memoriae Stephanum <Báthory> regem fuisse inducta in Transsylvaniam, conservata per Sermos Christophorum et Sigismundum; qui etiam fundavit collegium albense; et nos semper fuisse sub peculiari protectione principum, nec posse alias subsistere; et alia huiusmodi, quae proculdubio Deus dabat, et ita cognosco. Tum dedi illi imaginem B. Virginis, tenentem filium mortuum super genuas. Quae placuit illi mirum in modum. Et, vocatis praecipuis nobilibus, quaerebat, an haberent huiusmodi etc.

Hoc facto, proposui petitionem nostram, ut dignaretur, primo, nos defendere contra omnes, qui nobis adversari vellent; 2°, ut fundationes nostras dignaretur nobis confirmare. Primum prolixè fuit pollicitus et praestitit hactenus. Alterum non ita. Ex nostris enim redditibus abstulit 1000 florenos annuos. Ex redditibus et bonis albensibus 1000 item florenos, et pa-

⁶⁷ MAH, IV, nr. 453, p. 453—454.

⁶⁸ Vezi discuția la I. Sârbu, *op. cit.*, p. 548—549. Printre izvoarele care au ieșit între timp la iveală cu privire la sfârșitul cardinalului, de un interes deosebit este cel publicat de Ilie Corfus, *Cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul după o relație polonă contemporană*, în „Romanoslavica”, XVII, București, 1970, p. 567. Însă, potrivit acestui act, ceremonia funerară a fost în 23 noiembrie. Din ordinul lui Mihai, după ce capul lui Andrei Báthory i-a fost adus și înfățișat, a fost despus „la biserica iezuiților” din Alba Iulia (Sf. Ștefan). Tot acolo a fost apoi trimis și corpul, „...la iezuiți ca să-l spele și să-l pregătească pentru înmormântare”. Despre ceremonia propriu-zisă, mai extragem următoarele: „Mihai a poruncit ca trupul să fie purtat de șase senatori transilvăni, el însuși ținând în mână o lumânare aprinsă, a mers în urma trupului, care a fost îngropat în biserica cea mare din Alba Iulia lângă mormântul prințului regal Ioan”.

⁶⁹ Pentru deciziile acestei diete, vezi Ioachim Crăciun, *Dietele Transilvaniei ținute sub domnia lui Mihai Viteazul (1599—1600)*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, VII (1936—1938), București, 1939, p. 622—628.

gum quendam Gald, quem dedit suo Vladicae, hoc est episcopo. De aliis dedit nobis litteras, Totam Stephani foundationem, tum pro collegio, tum pro seminario, tum pro albensibus reliquit intacta. Sigismundi non ita. Ille tamen pollicitus est, se daturum plura. Egerunt pro nobis legati omnes, cosacorum capitanci, senatores. Et idem respondit, sed iam se egere pecunia⁷⁰.

Decizia lui Mihai Viteazul, în urma audienței din 16 decembrie, a fost deci să ia sub protecția lui Societatea iezuiților din Transilvania. În schimb, ...le-a redus iezuiților veniturile, iar satul Galda (de Jos) le-a fost luat și trecut în stăpînirea „vlădicăi”, adică a episcopului ortodox Ioan de Prislop. Pentru restul drepturilor și posesiunilor, Pietro Maggiore afirmă că a primit de la voievod acte scrise. Un asemenea act ni s-a păstrat. El poartă data 19 decembrie 1599. A fost prin urmare emis în chiar ziua în care vice-prepozitul a apucat calca de întoarcere la Cluj. Este vorba de un ordin al lui Mihai Viteazul către Francisc Bánfy din Bonțida ca să reinstaleze în biserica din Macău un paroh catolic și să-l îndepărteze de acolo pe preotul „eretic” (calvin), care-l înlocuise. Ordinul a fost emis, așa cum precizează textul, spre a satisface cererea părinților iezuiți de la Colegiul din Cluj⁷¹.

În continuarea raportului său, Pietro Maggiore vădește că la începutul lui ii ianuarie 1600 și-a redeschis porțile Colegiului de la Alba Iulia. Celălalt, de la Cluj — subliniază el —, și-a desfășurat activitatea fără nici o întrerupere⁷². Aici trebuie să luăm în considerare cele câteva elemente oferite de același raport cu privire la tulburările care au însoțit intrarea domnului român în Alba Iulia și care au provocat, desigur, suspendarea temporară a cursurilor de la Alba Iulia. În acel moment, arată autorul raportului, doi călugări iezuiți se găseau în Alba, iar alții trei în satul Tăuți (*Tođfalud*). Cătr seară, în sat a pătruns o ceată de oșteni sârbi din oastea voievodului, fapt care i-a făcut pe iezuiți să fugă. Dar mai grav a fost ceea ce s-a întâmplat în ziua de 3 noiembrie, când s-au răzvrătit „supușii români”, care împreună cu cei învecinați au năvălit în același sat și au jefuit tot. Dacă sârbii s-au mulțumit să ia bani și vase prețioase — comenta vice-prepozitul din Cluj —, de astă dată s-a luat totul, de la grâne și vin, până la veșminte bisericesti și relicve. Paguba a fost estimată, numai în privința bunurilor iezuiților, la vreo cincisprezece mii de florini. Însă acolo se aflau în depozit și bunurile altora, asta adăugând la daune alte multe mii de florini sau monezi de aur... Și acum călugării iezuiți au fost siliți să fugă, căci altminteri ar

⁷⁰ MAH, IV, p. 454. Despre drumul de la Cluj la Alba Iulia, P. M. a notat: „Ivi autem cum aliis nobilibus, ut essemus ad 100 homines in curribus, cum aliquot equitibus. Ego duos habui et tres ex nostris”.

⁷¹ Hurmuzaki, *Documente*, III — 1, nr. CCCXIII, p. 388; altă ediție: A. Veress, *Documente*, V, Bu urești, 1932, nr. 237, p. 345. Comentarii la Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 506. Vezi și nota următoare.

⁷² MAH, IV, p. 455. Pentru instalarea iezuiților în Transilvania și fundarea celor două Colegii, vezi Cesare Alzati, *op. cit.*, p. 69—82. Observații ale aceluiași autor ne îngăduie să înțelegem pe ce s-a întemeiat intervenția lui Pietro Maggiore în legătură cu parohia din Macău: încă din 8 iulie 1580, Cristofor Báthory a atribuit Colegiului din Cluj, în curs de organizare, decima anuală percepută în acest sat; pe de altă parte, în virtutea unui decret din 1581, principele era autorizat să trimită preoți catolici în acele sate în care exista o consistentă comunitate catolică (*Ibidem*, p. 71, n. 54 și p. 73—74, n. 67).

fi fost uciși⁷³. Ne găsim prin urmare, mulțumită evocării făcute de Pietro Maggiore, în posesia a încă unei informații despre reacția spontană a românilor transilvăneni la vestea că un prinț din neamul și de „legea” lor a pătruns, biruitor, în Alba Iulia și a preluat cârma principatului⁷⁴!

Vom examina mai departe actele iezuite în ordinea lor cronologică. Cel dintâi, așa cum am semnalat, este din 30 decembrie 1599. După ce se referă la scrisoarea lui anterioară, din 8 decembrie — pierdută! —, Pietro Maggiore relatează că, între timp, a aflat că voievodul a preluat două sate ale Colegiului din Alba Iulia, Benic (*Benedek*) și Galda. Iar această veste l-a făcut, de fapt, să se ducă din nou la curte. Asupra audienței, a atmosferei în care acesta s-a desfășurat, el a notat: „Humaniter me excepit”. În cursul ei a insistat mai cu seamă pentru restituirea primului din cele două sate, lucru care a fost acceptat. Cât despre satul Galda, își exprima teama ca nu cumva să încape pe mâna călugărilor „greci” (ortodocși): „Alterum nondum habemus, et vereor, ne detur calogeris monachis graecis”⁷⁵. Ceea ce, în final, s-a și întâmplat, dacă ne amintim de cele scrise de Pietro Maggiore câteva luni mai târziu, în 12 aprilie 1600.

Următorul act din seria celor discutate poartă data 6 ianuarie 1600. Este un raport adresat, la Roma, lui Claudio Aquaviva, prepozitul general al Societății iezuitorilor. Din textul propriu-zis desprindem, mai întâi, această remarcă privitoare la ansamblul relațiilor de până atunci cu noua autortate, întruchipată de voievodul român: „... De bonis iam non est sermo. Modo conservemus, quae habemus, ut speramus. Hic enim homo <Mihai Viteazul> est propensus ad statum ecclesiasticum promovendum. Sed habemus adversarios. De quo fusius scripsi 30 decembrie, et ante 8”. Apoi, consemnând sosirea în Cluj a doi iezuți, Pietro Maggiore notează că a aflat de la aceștia vestea venirii în Transilvania a comisarilor imperiali. Comentariul său: „Si ita sit, omnia bene succedent”. Adaugă numaidecât zvonul despre intențiile războinice ale lui Mihai, fără a putea preciza împotriva cui: „Et est verosimile, quia Vayvoda cogitat bellum. Nescimus ubi. Dei voluntas fiat. Certe milites innumera ubique inferunt damna, et queruntur pecuniae ubique”⁷⁶.

⁷³ MAH, IV, p. 454. Vice-prepozitul mai adăuga: „Quedam tamen ecclesiastica indumenta recuperata sunt, sed non reliquiae, neque calices. Doluit Vayvoda hoc facto, sed patientia”. Lângă satul Tăuți (com. Meteș, jud. Alba) a existat mai întâi o cetate, cunoscută sub numele *lapis Sancti Michaelis*, înălțată în anul 1276 de Petru, episcop de Alba. Către sfârșitul veacului XIV, vatra satului Tăuți, de sub cetate, a fost dăruită unor călugări din ordinul paulinilor, care și-au ridicat acolo o mănăstire (în 1469 mănăstirea era amintită ca fiind așezată *sub castro Sancti Michaelis*). Așezământul era complet abandonat în 1574, când l-a vizitat Pierre Lescalopier (vezi Paul Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescalopier în Țara Românească și Transilvania la 1574*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, 1960, p. 453 și, mai ales, Gh. Anghel și Ion Berciu, *Cetăți medievale din sud-vestul Transilvaniei (Piatra Craivii, Tăuți, Vurpăr și Stremț)*, București, 1968, p. 20–32). Încă din 9 august 1585 se știa că regele Ștefan Báthory a dăruit iezuitorilor din Alba Iulia o mănăstire „cum pago Valachico” (Tăuți), aflate la numai „o milă și jumătate” de oraș (A. Veress, *Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae...*, II, nr. 147, p. 114). Această donație a fost făcută pentru înființarea celui de-al doilea Colegiu iezuist, în chiar capitala principatului. Dar acesta nu a început să funcționeze decât în 1597 (Cesare Alzati, *op. cit.*, p. 80–81).

⁷⁴ Pentru alte asemenea mențiuni, vezi Ștefan Pascu, *Miscări țărănești prilejuate de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1956, p. 129 și 132–133.

⁷⁵ MAH, IV, nr. 425, p. 408 și 409. În același text, Pietro Maggiore ne oferă precizarea că el se afla în funcție de patru ani.

⁷⁶ MAH, IV, nr. 429, p. 419.

Dar, fără doar și poate, cele mai prețioase elemente din acest rașort le întâlnim într-un *post-scriptum*: „...Interim, sciat P. V., nos in eo puncto esse et statu, ut vel arriani et heretici sint pellendi; vel, si cum turcis conveniat, sit futura aliqua tribulatio. Nullus est iuri locus, sed prout fit in sua provincia, ita iam hic fit. Quod dicit Princeps, est Dei oraculum, et nemo audet contradicere. Haec, ut speramus, erit occasio boni alicuius. Fuit in sacro, et matutinis in Nativitate more catholico in cathedrali templo. 4 huius celebravit ipse Nativitatem iuxta vetus calendarium. Ad quod festum convenit R. mus noster electus <Naprágy> et nobilitas, quae aderat”⁷⁷. Este cazul, bineînțeles, să stăruim și să chibzuim asupra acestor observații și informații.

Înainte de toate, este extrem de interesantă punerea în legătură a perspectivelor confesionale din Transilvania sub stăpînirea lui Mihai cu evoluția relațiilor lui externe, mai exact cu cele două „superputeri” ce se găseau în plină confruntare. Vedem astfel, potrivit opiniei viceprepozitului din Cluj, că în eventualitatea alianței voievodului cu Habsburgii — așa cum am spus, ceva mai devreme, în text el anunța apropiata sosire în Transilvania a comisarilor imperiali! — calvinii și arianii urmau să fie alungați. Din contră, dacă Mihai Viteazul ar fi ajuns la o înțelegere cu turcii, atunci el însuși se aștepta la momente dificile. Este, negreșit, cea mai de seamă confirmare a concluziei desprinse anterior, pe temeiul materialului documentar publicat mai demult: domnul român, în perioada stăpînirii lui în Transilvania, a conceput proiectul său confesional — și aici ne gândim, firește, la catolicism — în funcție de interesele lui politice, de nevoia recunoașterii și ajutorului din partea curții din Praga și a celei pontificale. În al doilea rând, fragmentul citat — alături de alte mărturii⁷⁸ — atestă practica de guvernare autocratică introdusă de Mihai Viteazul în Transilvania, după modul tradițional de cârmuire a Țării Românești. Pe de altă parte, mai observă iezuitul din Cluj, în ambianța curții princiare transilvane cuvântul voievodului se bucura de autoritate absolută „... și nimeni nu cutează să-l contrazică”! În fine, Pietro Maggiore mai consemnează faptul participării lui Mihai Viteazul la slujbele de Crăciun, atât după ritul catolic, pe 25 decembrie 1599 (st. n.) — în catedrala din Alba Iulia —, cât și după ritul ortodox, pe 4 ianuarie 1600 (st. n.). Această din urmă ceremonie, la care a ținut să fie prezent domnul, a avut loc, fără doar și poate, în mănăstirea ctitorită chiar de el la Alba Iulia⁷⁹. Ne întrebăm dacă nu cumva știrea care a ajuns mai târziu la Roma și a fost adusă la cunoștința suveranului pontif, după care Mihai „se duce cincisprezece zile în biserica latinilor, și alte cincisprezece în cea a grecilor”, își are originea tocmai în împrejurarea abia menționată⁸⁰.

La 1 februarie 1600, Pietro Maggiore scrie încă un raport către generalul iezuiților, Aquaviva. Cităm iarăși crâmpciul de text pe care-l socotim esențial: „A 6 die ianuarii non habemus quidquam novi, et sumus eodem

⁷⁷ *Ibidem*, p. 420.

⁷⁸ De pildă, un raport din Cașovia (Košice), cu data 15 martie 1600, susținea că în Transilvania „non vi è giustizia di nessuna sorte: il tutto si governa tiranicamente” (*MTCE*, IV, nr. 174, p. 232).

⁷⁹ Vezi mai sus n. 33. Este de bănuț că și cu ocazia vizitei de la răscrucea a ilor 1596 — 1597 Mihai a zăbovit în Alba Iulia până în ziua de 5 ianuarie (st. n.) tot spre a serba Crăciunul după rit ortodox, dar în vechea biserică, mult mai modestă!

⁸⁰ *MTCE*, V, nr. 169, p. 255 — 256.

loco. Habuimus literas novas de bonis nostris, sed subtrahuntur 1000 floreni huic collegio, totidem albensi, et pagus Gald; quem tamen spero, nos recuperaturos. Immo etiam ista 2000 florenos, quia Ill. mus Vayvoda non scivit, ut audio. Expectantur commissarii. Adhuc erit una mutatio et postea videbimus, quid sperandum sit. Aperte dixit Vayvoda, se nolle in hoc regno, nisi tres religiones: romanam, valachicam seu graccam, et lutheranam. Sed nescio, an sit res habitura exitum. Omnes timent et sperant. Res non conficietur tam pacate, ut cuperemus. Nos sequimur institutum nostrum, et nemo infert iniuriam aut molestiam ullam. Solum dolemus, istos novos incolas non amare studia. Amant tamen religionem...". Către sfârșitul raportului său, vice-prepozitul vestea că o nouă dictă a fost fixată pentru data de 16 februarie⁸¹. Și el adăuga: „Tunc, putamus, adfuturos dominos commissarios, qui pecuniam pro bello contra turcas afferunt centum quinque milium taleros”⁸².

Sigur că cel mai prețios element oferit de acest raport din 1 februarie 1600 este cel privitor la declarațiile publice ale lui Mihai Viteazul, potrivit cărora el nu va tolera în Transilvania decât trei confesiuni: „romană, valahă sau greacă (= ortodoxă) și luterană”. Este astfel verificată încă odată, printr-un izvor demn de toată încrederea, existența și persistența acestui „proiect confesional” în mintea voievodului. Să ne amintim, de asemenea, că tocmai acum, în jurul datei de 1 februarie, voievodul discuta pe marginea acestui proiect cu emisarul imperial Carlo Magno, care-i aducea de la Praga dezlegarea — că-i drept, doar verbală! — pentru punerea lui în aplicare. Vom mai reține, din același document, informația că, prin comisarii ce urmau să sosească, domnul va primi suma de 105000 de talcri, subvenție „pentru războiul împotriva turcilor”.

Icuzitul din Cluj nu a expediat numaidecât raportul de mai sus. De aceea, în 6 februarie, el a fost în măsură să-l completeze cu știri proaspete, dintre care cea mai însemnată, din punct de vedere politic, era cea a apariției în oraș, în seara precedentă, a celor doi comisari imperiali, David Ungnad — „luteranus” — și Mihail Székely, „capitaneus sakmariensis, catholicus et nobis bene affectus”. Ei urmau să-și continue drumul către curtea din Alba Iulia a doua zi, 7 februarie. Viceprepozitul îi salutase în cursul dimineții și, în chip vădit, își puna mari speranțe în succesul misiunii lor, căci încheia astfel: „Orabimus Dominum, ut legatio et commissio haec habeat effectum”⁸³.

⁸¹ În realitate, lucrările acestei a doua Diete au avut loc până la urmă între 12–15 martie la Brașov (Ioachim Crăciun, *Dietele Transilvaniei...*, p. 629–632).

⁸² *MAH*, IV, nr. 438, p. 431. Suma de bani trimisă a fost, de fapt, de numai 30000 de tleri și a sosit cu mare întârziere (A. Veress, *Documente*, VI, nr. 8, p. 9; *MVCE*, I, nr. 126, p. 354 și nr. 140, p. 383; *IV*, nr. 173, p. 236).

⁸³ *MAH*, IV, p. 431–432. Cei doi comisari au ajuns la Alba Iulia în data de 9 februarie (*MVCE*, V, nr. 152, p. 240). Pe când încă se găseau în Cluj, adică în 7 februarie, Mihail Székely a sosit de cuviință să expedieze un raport despre o convorbire pe care a avut-o „în marc taină” cu o „persoană de vază” din oraș, de la care a aflat despre intenția polonilor de a-l sprijini pe Sigismund Báthory să revină în Transilvania, în așa fel încât țara să ajungă a fi „supusă turcului și protecției Poloniei” (*MVCE*, I, nr. 144, p. 395–396).

În același *post-scriptum*, vorbind despre succesele în convertirea la catolicism ale părintelui Valentin Ladó (de curând, acesta fusese trimis la Ștefan Bodoni, pe a cărui soție o convertise, împreună cu alte 20 de persoane!), Pietro Maggioro face o referire și la Mihai Viteazul: „Ill. mus Vayvoda non poterat ferre, esse adultos et non baptizatos. Si haleret mores christianos, esset egregius”.

Următorul raport iezuit este din 27 februarie 1600. El nu oferă noutăți deosebite, cu excepția veștii popasului în Cluj al solului polon Andrei Taranowski, care se îndrepta și el către Alba Iulia: „Venit etiam Legatus ex Polonia, bonus catholicus est nostri amantissimus, Ill.mus Terranozky. Hi omnes et alii plerique commendarunt res nostras Ill.mo Vayvodae, ut nobis restitueretur et Gald et pensio 1000 florenorum utrique collegio. Pollicitus est, se plura additurum et nihil detracturum...”⁸⁴. Cum se vede, preocuparea principală a vice-prepozitului rămânea în continuare recuperarea subvenției de 2000 de florini pentru cele două colegii, precum și a satului Galda. Iar în acest scop, el intervenea pe toate căile pe lângă voievod.

Asupra raportului din 12 aprilie, de care ne-am ocupat pe larg mai devreme, nu vom mai stărui decât spre a spicui un comentariu politic de strictă actualitate: „Fit tamen manifestius, Vayvodam tendere ad foedus cum Imperatore, nisi Sigismundus <Báthory> praeveniat. Utcunque sit, spero, Societatem mansuram illaesam, quidquid sit de aliquibus bonis”⁸⁵. Prin urmare, la această dată, după semnele pe care le avea, Pietro Maggiore se arăta încredințat că Mihai Viteazul se îndreaptă, totuși, către o înțelegere, un tratat de alianță, cu împăratul Rudolf II. Dar asta numai dacă Sigismund Báthory nu va izbuti să i-o ia înainte! Revenirea numelui fostului principe într-un asemenea izvor reflectă, de fapt, opțiunea secretă, alternativă, la care se gândeau anumite medii politice dinlăuntrul Transilvaniei, cu care se găsea în contact și simpatiza vice-prepozitul din Cluj.

De altminteri, interesul și nădejdea cu care Pietro Maggiore urmărea acțiunea lui Sigismund Báthory reies și din faptul că în următorul său raport, din 1 mai 1600, el s-a grăbit să consemneze zvonul — neverificat! — după care Sigismund ar fi pătruns deja în Țara Românească, unde l-ar fi înfrânt și pus pe fugă pe fiul lui Mihai Viteazul, Nicolae vodă Pătrașcu: „Ser.mus Sigismundus <Báthory> est in Valachia, eamque iam totam cepit cum tartaris, kosacis et hungaris. Fugavit filium Vayvodae, devicto illius exercitu. Vayvoda <Mihai Viteazul> est in finibus, vel ut conveniat, vel aliquid aliud faciat. Ipsi valachi amant alium. Hoc solum dubitandum est, ne raptus aliqua desperatione provinciam tradat turcis”. Singura informație autentică este cea despre deplasarea voievodului român la hotare, unde era pe punctul să treacă în Moldova. Teama exprimată în legătură cu posibilitatea ca Transilvania să încapă până la urmă pe mâna turcilor i-a prilejuit, însă, autorului raportului câteva considerații despre însemnătatea strategică a țării, precum și despre bogăția și modul de viață al locuitorilor ei. Este vorba, în fond, despre o succintă descriere a Transilvaniei, făcută de un observator străin, care o cunoștea nemijlocit de mai bine de patru ani. Iat-o:

„...Et vete, si Turca haberet istam provinciam, intra paucos annos haberet totam Hungariam, Poloniam et Boemiam. Est arx naturalis, quae decem millibus hominum defenditur a quacunque vi externa. Regio ferax vini, tritici, auri, argenti, salis, et omnium rerum necessariarum ad vitam. Unum deest, quia homines non sunt laboriosi, et dure vivunt, super nudo solo dormiunt, et patientissimi sunt frigoris, inediae etc. Speramus autem,

⁸⁴ MAH, IV, nr. 446, p. 440. Andrei Taranowski se afla deja în 21 februarie la Alba Iulia și peste două zile urma să plece după voievod, care chiar atunci a părăsit orașul, îndreptându-se către Făgăraș și Brașov (MVCE, IV, nr. 169, p. 225).

⁸⁵ MAH, IV, p. 455.

Ser.mum Sigismundum conventurum cum S. C. M.te. Quae iam esset in pacifica possessione, si misisset tempestive. Haec ipsa dicuntur ab omnibus S. M.tis amicis et famulis”⁸⁶.

Ultimele fraze reproduce ne lămuresc deplin asupra a ceea ce numai se întrezărea din raportul precedent, din 12 aprilie: Pietro Maggiore, laolaltă cu un grup de nobili și, desigur, membri ai patriciatului din Cluj, trăgea nădejde într-o reconciliere a lui Sigismund Báthory cu împăratul Rudolf II, care să ducă la înlăturarea voievodului român de la cârma Transilvaniei. Însăși vestea falsă a pătrunderii lui Sigismund, cu o oaste alcătuită din „tătari, cazaci și unguri”, în Țara Românească, pare să fie o dovadă că aceste cercuri erau în legătură cu fostul principe, îi cunoșteau planurile⁸⁷.

În 24 mai 1600, Pietro Maggiore va raporta veștile pe care le-a putut culege despre campania din Moldova, proaspăt declanșată, cât și asupra apropierii de hotare a noului trimis imperial, Bartolomeu Pezzen, care din Oradea i-ar fi scris domnului spre a-i cere renunțarea la „provincie” (Transilvania): „...Res enim nostrae sunt ut antea. Publicae vero sunt in crisi. Exercitus maior pars 12 missus est in Moldaviam, ubi initio caesus, postea dicitur ingressus, sed nihil boni auditur. Alia pars missa est in Valachiam. Dicitur agi de compositione. Ill.mus D. Petz est Sakmarini. Fuit etiam Varadini. Inde scripsit Ill.mo Vayvoda de provinciae resignatione”⁸⁸. Aceste două aspecte ale desfășurărilor politico-militare îl vor preocupa, de altminteri, pe vice-prepozitul din Cluj și în raportul următor, din care este de reținut impresia că Mihai Viteazul stăruie în hotărârea de a se înțelege cu împăratul: „...Vayvoda adhuc est in Moldavia, obsidem Huttin, arcem praecipuam ad Nestram. Plurimos remisit et multos amisit. Persistit in voluntate conveniendi cum Imperatore. Et Ill.mus Doctor Petz, qui est in Sakmar, rem illic tractabit, missis hinc legatis, nisi res mutetur”. Din același raport, ce poartă data 13 iunie 1600, vom mai desprinde și informația că Pietro Maggiore a fost contrâns să amâne — „propter pericula et temporis incommoda” — trimiterea înapoi, la Colegiul din Alba Iulia, a părintelui Grigore Vásárhelyi și a încă unui iezuit⁸⁹. Aceasta întrucât despre primul din cei doi va fi vorba și ceva mai jos.

⁸⁶ *Ibidem*, nr. 456, p. 458. A se compara cu știrea consemnată la Alba Iulia, în 24 aprilie, potrivit căreia Sigismund, aflat în Moldova, cu sprijinul polono-tătar, va încerca „să aducă Valahia sub ascultare”. De aceea, explica în continuare autorul aceluiași act, „voievodul este decis să nu-l aștepte în țară, ci să-l atace în Moldova, înainte ca el, Báthory, să-și poată aduna oastea” (MVCE, IV, nr. 183, p. 246).

⁸⁷ La începutul lunii martie, la Brașov, Stoica din Strâmba și Petru Grigorovici Armeanul înmânau comisarilor Ungnad și Székely scrisori trimise de Sigismund transilvănenilor, prin care le cerea „să se dezică de vodă și să îl urmeze pe el”. Aducătorul lor fusese prins la Bistrița (*Călători străini*, IV, p. 144; MVCE, IV, nr. 171, p. 229).

⁸⁸ MAH, IV, nr. 463, p. 466–467. Și Mihai, în 26 mai, când încă se afla în Suceava, știa că Dr. Pezzen a sosit cu bine la Satu Mare și îi cerea să vină la Brașov, unde el însuși sconta să se întoarcă peste opt zile (MVCE, V, nr. 188, p. 279). Pentru pretențiile inițiale ale lui Pezzen, vezi A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ed. a IV-a, București, 1988, p. 252. și, mai ales, N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 330 și 342–344.

⁸⁹ MAH, IV, nr. 466, p. 474. Asupra cronologiei expediției din Moldova, vezi Gernot Nussbächer, *Din cronici și hrisoave*, București, 1987, p. 124–126 (consideră că această campanie a început luni 8 mai 1600, când Mihai a plecat din Târgu Secuiesc către Moldova).

În 30 iulie 1600, Pietro Maggiore va consimți la ultima sa intervenție pe lângă Mihai Viteazul în favoarea Societății iezuiților, făcută prin intermediul lui Bartolomeu Pezzen, care în drum spre Alba Iulia, în 8 iulie s-a oprit și el la Cluj: „... 8 huius venit Ill. mus Doctor Petz, commissarius. Cui res nostras studiose commendavi, et cupide suscepit. Fuit cum Vayvoda et rediit. Retulit mihi, Vayvodam omnino convenire cum S. C. M. te, et pollicitum, se nobis omnia restitutum, ut ex Ser. mae (arhiducesa Maria Christierna) dona dotalia”. Astfel, vedem că, în contextul încheierii acordului cu reprezentantul imperial, voievodul român a promis să satisfacă și revendicările vice-prepozitului iezuit, care, de bună seamă, erau aceleași cu cele indicate în celelalte rapoarte ale sale. Dar Mihai nu s-a grăbit să-și țină făgăduiala, căci în 30 iulie, cum nota în continuare Pietro Maggiore: „Nihil tamen hactenus factum est”. Explicația nu poate fi decât una — domnul român aștepta mai întâi ca tratatul perfectat la Alba Iulia împreună cu Dr. Pezzen să fie ratificat de către curtea din Praga⁹⁰. Deocamdată, oricum, un alt semn concret al ameliorării raporturilor voievodului cu imperialii și pe care vice-prepozitul a ținut să-l înregistreze în același raport, era acela că „ieri” (29 iulie 1600) în Cluj fusese adusă suma de 125000 de taleri, bani trimiși de împărat lui Mihai Viteazul: „... Ut video, res tendere ad bonum exitum. Heri hinc missa sunt a S. M. tae 125 millia talerorum ad Vayvodam, qui dicitur futurus gubernator, nomine Imperatoris. Utcunque sit, spero. Deum non derelicturum Ecclesiam suam...”. Este limpede că această subvenție nu a fost expediată decât după încheierea cu succes a convorbirilor de la Alba Iulia și după înapoierea comisarului Bartolomeu Pezzen în ținuturile imperiale. Demn de subliniat este și faptul că Pietro Maggiore a scizat corect sensul primordial al tratatului convenit între reprezentantul lui Rudolf II și Mihai Viteazul: într-adevăr, domnul român urma să rămână în fruntea Transilvaniei, cu titlul de „guvernator”, în numele împăratului⁹¹.

În actul acum discutat se mai comunică, în altă ordine de idei, sosirea în Cluj pe 26 iulie 1600 a lui Bernardino Quirini — „episcopus Moldaviae et Valachiae” —, care venea de la Roma și urma să-l întâlnească pe Mihai Viteazul⁹². Acest reper cronologic, de care dispunem pentru prima oară, constituie un reazem sigur spre a încerca să evocăm un episod straniu al relațiilor prelatului catolic cu domnul român. Generalul Basta va scrie nunțului apostolic din Praga că, atunci când el a intrat în Alba Iulia, „două zile după biruință” (de la Mirăslău), adică în 20 septembrie 1600, l-a găsit în oraș pe Bernardino Quirini. Iar acesta a susținut că, în afara unei singure audiențe, nu a mai avut ocazia să stea de vorbă cu Mihai Viteazul⁹³. Este locul să ne reamintim că episcopul Quirini a fost însărcinat de papa Clement VIII să insiste

⁹⁰ Versiunea românească a tratatului, în: *Documente și însemnări românești din sec. XVI...*, nr. XLVIII, p. 145—146; pentru condițiile în care s-a efectuat ratificarea lui, vezi Ștefan Andreescu, *Alfi soli ai lui Mihai Viteazul*, în „Revista Istorică”, Serie nouă, t. III (1992), 3—4, p. 392—398.

⁹¹ La Viena, în 12 iulie, se știa că „pentru mai mare siguranță”, Bartolomeu Pezzen a lăsat la Satu Mare, pe lângă trimișii voievodului care l-au întâmpinat, și banii din partea împăratului (*MVCE*, IV, nr. 214, p. 284). Suma a fost achitată în Alba Iulia la 5 august (*Ibidem*, V, nr. 205, p. 295). Din câte știm, izvorul acum semnalat este cel dintâi care indică la cât se ridica această ultimă subvenție imperială pentru Mihai Viteazul.

⁹² *MAH*, IV, nr. 474, p. 484—485.

⁹³ *MVCE*, V, p. 349.

pe lângă voievodul român să „restitue” Transilvania lui Rudolf II⁹⁴. Dar această misiune era din capul locului sortită eșecului, întrucât — așa cum observase tot Basta — între timp intervenise acordul cu Dr. Pezzen. După cât se pare, însă, întrevăderea cu Mihai a avut și un cu totul alt rost. Așa cum susține misionarul dominican Andrea Bobbi da Faenza, într-o lungă scrisoare-raport către cardinalul Cinzio Aldobrandini, întocmită la Lvov, în 12 aprilie 1601, Quirini l-a informat pe domn cum că, la Roma, „o doamnă i-a spus că în Suceava, oraș din Moldova, sub pământ, într-un anume loc, era o comoară”. Drept urmare, Mihai i-a dat episcopului o trăsură, cai și slujitori înarmați, ca să se ducă la Suceava și să cerceteze locul cu pricina. Căutarea comorii s-a dovedit, însă, zadarnică și, astfel, Quirini s-a întors „îndată”, pe drumul cel mai drept, „cu aceeași trăsură și slujitori la Mihai în Alba Iulia”. Episodul a stârnit murmure în mediile catolice din Transilvania, iar Andrea Bobbi pretinde chiar că nu i-ar fi dat crezare, dacă nu l-ar fi auzit povestit de înșiși ieruiții din Alba Iulia (*E se non che li istessi padri Gesuiti d'Alba Giulia me lo narorno, io non credeuo a secolari*)⁹⁵. Apoi, povestește tot el, s-a întâlnit cu Bernardino Quirini la Cluj, unde acesta a sosit — desigur, de la Alba Iulia — în data de 1 noiembrie 1600. De aici au călătorit împreună spre Moldova, ajungând în Iași, la curtea proaspăt restauratului vodă Ieremia Movilă, nu mult înainte de Crăciun. Iar la curte, la începutul audienței acordate de Ieremia, înainte ca acesta să-și fi făcut apariția, s-a petrecut o scenă la care Andrea Bobbi a fost martor ocular: marele logofăt al Moldovei — nimeni altul decât Luca Stroici — i s-a adresat lui Quirini, în românește, cu următoarea remarcă sarcastică: „Eu nu știam că episcopii catolici ar fi umblând scormonind pentru a căuta comori”⁹⁶!

Nu-am întrebat și noi, firește, dacă relatarea misionarului dominican corespunde sau nu adevărului. Faptul că acum știm că în 26 iulie 1600 prelatul catolic se afla deja în Cluj, în drum spre Alba Iulia, lasă loc pentru un răgaz suficient de lung înainte de lupta nefericită de la Mirăslău spre a admite că „expediția arheologică” de la Suceava a putut avea loc. Pe de altă parte, un alt raport al lui Pietro Maggiore, din 26 august 1600, pare să ateste că Bernardino Quirini a revenit curând în Cluj, de unde a plecat către „Valahia” (= Moldova): „Venit hoc mense Rev. mus Bernardinus Quirinus, cretensis, venetus, episcopus Moldaviae... Is, praeter nostram voluntatem, iussus est habere hospitium in collegio, sed postea ivit in Valachiam”⁹⁷. Întoarcerea precipitată de la Suceava la Alba Iulia a lui Quirini, de care pomenește Andrea Bobbi, trebuie pusă în legătură cu veștile despre pătrunderea oștilor polone în Moldova. Or, așa cum se știe, trecerea Nistrului de către acestea s-a produs în 4 septembrie 1600⁹⁸. În consecință, există premise suficiente, după părerea noastră, spre a accepta drept veridic episodul consemnat de misionarul dominican⁹⁹. Faptul în sine nu are mare importanță, dar el luminează destul de elocvent mentalitatea unuia din cei mai înalți reprezentanți ai Sf. Scaun, cu care a in-

⁹⁴ Vezi mai sus n. 58.

⁹⁵ Anton Mesrobeanu, *Contribuție la istoria catolicismului din Moldova*, în „Cercetări Istoric”, an. IV (1928), 2, nr. III, p. 87–88 (= *Călători străini*, IV, p. 191).

⁹⁶ A. Mesrobeanu, *op. cit.*, p. 88; *Călători străini*, IV, p. 192.

⁹⁷ MAH, IV, nr. 480, p. 494. A existat, deci, de astă dată o poruncă ca episcopul să fie găzduit în Colegiul din Cluj. Iar acest ordin nu putea fi decât de la curtea voievodului.

⁹⁸ Vezi Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1936, p. 149.

⁹⁹ Cf. nota introductivă din *Călători străini*, IV, p. 189, unde relatarea lui Bobbi este pusă sub semnul întrebării.

trat în contact Mihai Viteazul: însărcinat la Roma cu o grea misiune politică, episcopul Quirini, în cursul audienței de la Alba Iulia, după ce, probabil, a fost lămurit că misiunea lui a rămas fără obiect, a trecut cu maximă ușurință la chestiunea... „comorii” de la Suceava! Iar voievodul, om practic, s-a gândit pe loc să-l pună chiar pe episcop să-și verifice informația...

Dar să revenim la evoluțiile politice, așa cum sunt ele reflectate de „ba rometrul” ultimelor rapoarte ale lui Pietro Maggiore. În cel din 26 august, mai sus pomenit, vice-prepozitul vorbește mai întâi de temerile ivite în Alba Iulia din pricina tulburărilor izbucnite în rândurile oștenilor cazaci și români ai voievodului (*propter tumultum kosacorum et valachorum*); între timp, însă, acestea se potoliseră. Apoi, după ce înregistrează plecarea soliei lui Mihai Viteazul, care trebuia să obțină ratificarea tratatului cu imperialii, Pietro Maggiore trece numaidecât la câteva elemente care vădesc din plin creșterea tensiunii politice: Moldova este în mâinile polonilor, mulți nobili fug fiindcă se așteaptă apropiata intrare în Transilvania a lui Sigismund Báthory: „... Interim Vayvoda videtur propensio rem ad Imperatorem nostrum. Misit tamen legatos etiam alio. Ser. mus Sigismundus <Báthory> dicitur venire, multi nobiles profugerunt. Moldavia est, ut erat, in manu polonorum”¹⁰⁰.

Cât privește cele ce au urmat, răscoala nobililor adunați în tabăra de la Turda, sosirea la Cluj a generalului Basta, care ulterior s-a alăturat acestora, etc., Pietro Maggiore va raporta în 18 septembrie în chipul următor: „... Prima huius mensis nobilitas, quae erat in castris, secessit a Vayvoda. Ill. mus Dominus Basti, cassoviensis prorex 13 huius mensis ingressus est urbem, et 14 ivit in castra, adiungens se nobilitati et regno contra Vayvodam. Iamque castra mota sunt, et tres arces captae, et res bene succedunt pro S. Caes. M. ti et christianis. Omnes milites stipendiarii reliquerunt Vayvodam”. Iar acum nobilimea răzvrătită încerca să-i atragă și pe secui, „qui faciunt praecipuam partem exercitus Vayvodae”. Mai departe, autorul raportului trece la primejdiile la care sunt expuși părinții iezuiți din Alba Iulia. Și el dă pilda lui Grigore Vásárhelyi, care, împreună cu un predicator calvin, a fost obligat să joace rolul de emisar al lui Mihai Viteazul în tabăra nobilimii, în scopul de a obține în ceasul al doisprezecelea o reconciliere: „Nostri patres Albae Iuliae fuerunt et sunt in magno periculo. Sed Dei gratia incipio respirare, quia P. Gregorius, cui maxime timebam, missus est a Vayvoda legatus cum alio praedicante calvinista ad castra nostra, ut sibi reconciliaret nobilitatem, sed frustra. Et nobilitas noluit illum remittere, ut neque alios ante vel postea missos”. Ne grăbim să notăm că astfel sunt verificate spusele cronicarului Ștefan Szamosközy, care, însă, precizează că Mihai a recurs la clerici pentru a potoli nobilimea numai după ce a eșuat o primă încercare, prin solii Luca Trauzner și Andrei postelnicul¹⁰¹. Orișum, în 18 septembrie — chiar ziua bătăliei de la Miră-

¹⁰⁰ Szamosközy a însemnat sub data 3 august: „Conflictus Valachorum et Kozakorum. Albae, in quo praecipui viri Kozakorum et capitanei interficiuntur” (I. Crăciun, *op. cit.*, p. 133; vezi și *MVCE*, V, nr. 212, p. 306). Referirea lui Pietro Maggiore și la soli trimiși de Mihai în alte părți îl privește, probabil, pe Stroe Buzescu, care chiar în zilele precedente (23–24 august), a fost găzduit în Cluj (Ștefan Metes, *op. cit.*, p. 19). El trebuia să meargă la regele polon „pentru pace”, dar a fost oprit la Munkács și, apoi, închis câțeva vreme în Satu Mare (I. I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopiseșului Cantacuzinesc*, în „Mitropolia Olteniei”, an. XIII (1961), 7–8, p. 521).

¹⁰¹ I. Crăciun, *op. cit.*, p. 137.

slău! — , Pietro Maggiore era la curent cu faptul că misiunea' celor doi clerici a fost zadarnică și că ei au fost reținuți în tabăra de la Turda ¹⁰².

Pietro Maggiore și-a scris raportul în cursul dimineții. Seara, însă, i-a sosit vestea înfrângerii voievodului. De aceea a adăugat un *post-scriptum*, care merită a fi reprodus mai ales pentru a descifra retrospectiv starea de spirit autentică a vice-prepozitului iezuit din lunile în care Mihai Viteazul s-a aflat în fruntea principatului: „Accipimus, partem exercitus pugnasse cum Vayvoda et prospere, cum Dei gratia. Et iamiam, dicunt mihi, esse profligatum: Quod non est incredibile, quia nostri sunt ad 25 millia selectorum militum, qui pugnant pro patria, libertate, liberis et uxoribus. Et omnes sunt sub vexillo Suae Maicstatis . . .” ¹⁰³. Dacă reluăm cu atenție lectura rândurilor abia reproduse, ne dăm seama că știrea primită la Cluj în seara zilei de 18 septembrie 1600 anunța doar că balanța victoriei înclina la Mirăslău de partea oștilor nobililor răsculați și generalului Basta. De fapt, bătălia încă nu se încheiase. . . Și totuși, vice-prepozitul Pietro Maggiore se grăbea să găsească argumente pentru această biruință, deocamdată numai întrezărită: oastea care îl înfrunța pe Mihai Viteazul, al cărei efectiv se ridica la 25000 de oameni, era alcătuită din „oșteni aleși”, care, în plus, luptau pentru „patrie, libertate, copii și soții” . . . Iată deci implicit revelate și adevăratele sentimente nutrite de autorul raportului față de voievodul român.!

Trei zile mai târziu, în 21 septembrie 1600, Pietro Maggiore va confirma vestea înfrângerii lui Mihai Viteazul, adăugând: „. . . Ipsé autem fugi, et quae-ritur adhuc. Vix effugiet. Ill. mus Dominus Basti apud omnes magnam habuit laudem. Iam est Albae Iuliae. Ubi nostri omnes, Dei gratia, sunt incolum-nos. Nobiles catholici captivi liberati sunt. Denique speramus fere, ut tranquillitas et quies accipiat firmamentum. Ac proinde nos libere facturos, quae pertinent ad nostrum Institutum” . . . ¹⁰⁴ Nu putem decât constata din nou cât de ușurat a răsuflat vice-prepozitul iezuit din Cluj după doborârea voievodului român. Iar reacțiile sale din aceste ultime două rapoarte sunt numai ele suficiente spre a consolida temeinic principala concluzie a demersului nostru: domnul român, pe toată durata cărmuirii lui în Transilvania, nu s-a îndepărtat deloc de Ortodoxie. Zvonurile despre eventuala lui convertire la catolicism au fost lansate intenționat, au fost doar o manevră politică menită a-i asigura sprijinul Romei la curtea imperială, în vederea obținerii recunoașterii stăpânirii asupra principatului.

¹⁰² MAH, IV, nr. 483, p. 498. În același raport este pomenită și incendierea satului Benic (jud. Alba): „Benedicti pagus noster albensis totus combustus est a valachis. Occisi sunt ibi quotquot inventi sunt cuiusque aetatis et sexus, et omnia direpta. . .”. Dacă aici prin „valachi” se înțeleg oștenii voievodului, atunci poate fi vorba de executarea unui ordin al lui Mihai. Alte izvoare vorbesc de existența unui asemenea ordin de a „pustii cu foc” satele din scaunul Miercurii și cele din jurul Sibului, dar spre a-i intimida pe sași (Leonardus Basilius, la Rădu Constantinescu, *Lupta pentru unitate națională a țărilor române (1590–1630)*, București, 1981, p. 316). Pe de altă parte, P. M. mai semnalează și o înțelegere a iezuiților d. la Colegiul din Alba Iulia cu cazacii, care, fiind „într-un anumit fel neutri”, au jurat să-i apere (desigur, contra unei sume de bani!): „Praeterea cosaci, qui sunt quodammodo neutri, iurarunt, se nostros defensuros Albae, et totam suam pecuniam et supellectilem pretiosam contulerunt in collegium, et custodiantur omnia a 50 coșacis”.

¹⁰³ MAH, IV, p. 499.

¹⁰⁴ *Ibidem*, nr. 484, p. 500.

Vom încheia semnalând și raportul lui Pietro Maggiore din 26 noiembrie 1600, de astă dată redactat nu în Cluj, ci la Alba Iulia, unde el sosise încă din 20 noiembrie. Actul cu pricina are marele merit că este, din câte știm, una din cele mai timpurii mărturii asupra lipsei de efect pentru interesele imperiale a înlăturării de la cârma Transilvaniei a voievodului român. Generalul Basta, cu toate că locuia în palatul princiar din Alba Iulia, nu avea nici o autoritate. Toată puterea politică se afla, de fapt, în mâinile nobilimii ardelene, care-l ignora pe general până și în chestiunea negocierilor cu curtea de la Praga. Dar Pietro Maggiore începe chiar prin a anunța că în ziua precedentă a plecat din Alba Iulia solia destinată să trateze cu împăratul Rudolf II¹⁰⁵. Iar condițiile, cererile, duse de aceasta sunau cât se poate de prost pentru Casa de Austria: „... Heri discesserunt legati ad S. Caes. M. Qui tamen parum aut nihil efficient, quia petuunt, ut Episcopus <Naprágy> non remittatur, ut nullus germanus sit miles in provincia, fiat omnino pax cum turcis, arces teneantur ab hungaris et si non mittat fratrem suum <Maximilian de Habsburg>, sit libera electio principis. Haec sunt praecipua. Atque ita parum proficiunt. Sed vereor, ne hyemps extrahatur agendo”. În continuare, în legătură cu situația existentă în țărilor românești extracarpătice, vice-prepozitul discută alternativa politică reprezentată de Sigismund Báthory, sprijinit de turci și poloni: „Turca omnino vult, ut Ser. mus Sigismundus sit princeps. Is statuit, ut frater Hieremiae moldavi sit vayvoda in Valachia. Et ex ipsius literis probatus est etiam turcis. Et iam semipacificus. Michael vayvoda est in montibus cum 3000 hominum vel circiter. Provincia haec non habet milites neque annonam ad exercitum alendum. Negocia regni non per Ill. mum D. Georgium Bastam, sed per senatores expediuntur, qui signant omnes cum sigillis privatis. Ill. mus D. Basta habitat in palatio, sed nullam habet auctoritatem. Vocatus tamen locum tenens S. Caes. M. tis, et nullam habet custodiam. Si quaerat, quid iudicem. Ego existimo, fore ut Ser. mus Sigismundus vocetur et admittatur, et rursus provincia diripiatur. Si S. Caes. M. illum induceret, essent res quietae. Sed non potest fieri, tum propter regem istum cum Turca et polonis, tum quia non se submittet S. M. ti. Diligentia tamen Caesaris et ministrorum et industria posset aliquid remedium afferre. Hic est status provinciae...”¹⁰⁶. Pietro Maggiore, care cunoștea bine atmosfera din mediile politice transilvane, rămânea deci — la fel precum în primăvara lui 1600 — adeptul unei soluții imposibile: reconcilierea împăratului Rudolf II cu ex-principele Sigismund Báthory. De altminteri, peste puțin timp, în pragul anului următor, decizia nobilimii ardelene de a-l rechema pe tron pe Sigismund va provoca reacția știută din partea curții din Praga — Mihai Viteazul va fi primit în audiență de împăratul Rudolf II (4 martie 1601) și va căpăta dezlegare și mijloacele necesare spre a reîntra în acțiune...

„Proiectul confesional” al lui Mihai Viteazul, atestat și prin intermediul rapoartelor vice-prepozitelui iezuit din Cluj, ținea în primul rând aducerea Ortodoxiei printre religiile „recepte” în Transilvania. Iar aceasta însemna, de

¹⁰⁵ Pentru această solie, vezi printre altele narațiunea lui Leonardus Basilius (Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 318); vezi și N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, p. 385 și 387.

¹⁰⁶ MAH, IV, nr. 490, p. 506—507.

fapt, includerea românilor printre „națiunile” politice. Era singura modalitate prin care, în perspectivă, domnul român își putea asigura înlăuntrul principatului un sprijin trainic și eficient ¹⁰⁷...

MICHAEL THE BRAVE AND ROME

Abstract

The first part of the study is a survey of previously published documents concerning the relations established between Michael the Brave, voivode of Wallachia (1593—1601) and the Holy See, and especially of the correspondence carried out with Pope Clement VIII during the years 1597—1598 and 1600. While the Romanian prince merely kept advocating for support to his war effort directed against the Turks in the Lower Danube, the Pontiff seemed mainly concerned with Michael the Brave's conversion to catholicism. His summons reached a climax once the Romanian voivode — as a result of his courageous expedition which ended successfully in the battle of Șelimbăr (28 October 1599) — took the helm of Transylvania. On the other hand, it was exactly the stage of Michael the Brave's relations with Rome when rumour was set about that he would actually be quite willing to go from Orthodoxy to Catholicism should his authority over Transylvania be granted. How did things really stand? Was Michael the Brave actually willing at a certain moment to give up his Orthodox creed and embrace Catholicism?

Not very long ago, Jesuit reports dating from the period in which Michael the Brave was ruling over Transylvania surfaced and were subsequently published. They were drawn up by the viceprepositus Pietro Maggiore (Petrus Maiorius), a resident of Cluj at that time. The second part of the study is devoted to an analysis of this series of reports dated 1599—1600, which give a major insight into the denominational policy of the Romanian voivode, as well as into his personal attitude toward the issue at stake. The documents in question indicate that Michael the Brave stepped into the line set by his foregoer and offered his protection to the Society of Jesus. Thereby, nothing ever hindered the functioning of the two Colleges in Cluj and in Alba Iulia

¹⁰⁷ După cât se pare, cele dintâi măsuri de natură confesională luate de Mihai Viteazul în Transilvania au fost contra „ereticeilor” anabapțiști și antitrinitari, cărora le-a poruncit „să plece din țară” încă înainte de sfârșitul anului 1599. În 28 decembrie, demnitarii ai curții imperiale erau deja la curent cu aceste prime măsuri. Ba chiar unul dintre ei, baronul Wolfgang Rumpf se arăta incredințat că până într-un an „Valahul” va interzice „toate celelalte secte eretice, dacă nu se hotărăsc să trăiască în credința fie catolică, fie luterană”. Din aceste cuvinte, observatorul anonim care le-a consemnat a desprins concluzia că acest ministru „ar fi gata să-l lase pe Valah la căma țării” (ultima ediție a actului: *MVCE*, IV, nr. 138, p. 192—193). Așadar, din această perspectivă Mihai Viteazul — deși ortodox! — era privit ca acționând în spiritul și pentru interesele Contrareforme catolice. Merită subliniat, de asemenea, că actul abia citat face deosebit de plauzibil răspunsul imperial, comunicat lui Mihai prin Carlo Magno, de care ne-am ocupat ceva mai devreme (v. nota 65). Adăugăm că aceste măsuri de natură confesională din „programul de guvernare” al „voievodului erau semnalate la Satu Mare lui Mihail Székely încă în 2 decembrie 1599, de către un trimis al său care tocmai se înapoiașe din Transilvania. Numai că în relatarea cu pricina se susținea că Mihai era gata să pună sub interdicție atât pe ariani și calvini, cât și pe ... evrei! (Virginia Vasiliu, *Miscellanea di piccole notizie riguardanti la storia romana dei secoli XVI e XVII*, în „Diplomatarium Italicum”, I, Roma 1925, p. 240).

(the latter would resume its activity only in early January 1600!). The Romanian prince nevertheless cut off the yearly subsidy of 1000 florins, with which princes of the Báthory family had endowed each of the two Colleges. Moreover, the village Galda (Alba County) — a thoroughly Romanian village as it was! — which was one of the assets of the Jesuit College in Alba Iulia was taken back by Michael the Brave and given away to „suo Vladicae, hoc est episcopo” (Ioan de Prislop, the first Orthodox Metropolitan of Transylvania).

The document dated 1 February 1600 actually corroborates what we might call Michael the Brave’s “denominational project”: he then made a public statement, says the author of the report, showing that he had no further intention to tolerate any other religion in Transylvania beside “the Roman, the Wallachian or Greek (= Orthodox) and the Lutheran ones”. Which obviously meant an ousting of the Calvinist and Arian denominations, largely adopted by the Transylvanian aristocracy of Hungarian extraction. It actually was a religious option with political object and aimed at doing prejudice to the aristocracy which had previously betrayed the interest of the House of Austria and which would eventually oppose the Romanian prince in his turn.

A similar and plainly stated political finality was exhibited by the introduction of Orthodoxy among the acknowledged religions. It meant that Romanians in Transylvania were to be given a part to play in the political life after having been denied this right over several centuries. Seemingly, the Imperials in Prague gave the aforementioned project a thumbs-up. As Michael the Brave’s effort toward uprooting heresy was being viewed as serving the interests of the counter-reformation.

Another report by the Jesuit vice-prepositus in Cluj (6 January 1600) establishes the link between denominational perspectives in Transylvania under the rulership of Michael the Brave and the evolution of his external relations with the two confronting “superpowers”. Should the Romanian prince, he reckoned, come to terms with the House of Austria building thus an alliance, the Calvinists and Arians would be banned and persecuted. On the contrary, should Michael the Brave make a covenant with the Turks, then troubled times would come for the Jesuits. Hence, one might find it quite easy to understand, given several other existing testimonies, that Michael the Brave was not in the least prepared to abandon his Orthodox faith. Rumours by which he would have been ready to turn to Catholicism were obviously set about so that the Holy See might tilt the scales in his favour and ease his way toward an international recognition of his authority over Transylvania. The outspoken hostility Pietro Maggiore’s last reports exhibit toward him on the eve of the battle of Mirăslău (18 September 1600) all but bears this conclusion.

BIȘERICA, CLERICI ȘI CĂTITORI ÎN EVOLUȚIA SOCIO-POLITICĂ A ȚĂRII ROMÂNEȘTI (sec. XVII a doua jumătate — sec. XIX primele decenii)

UNELE CONSIDERAȚII

CONSTANTIN BĂLAN

Numeroasele cercetări întreprinse până în prezent privind trecutul bisericii și rosturile sale, ca una din cele mai însemnate instituții ale statului, au fost îndreptate mai ales în sfera activităților cultural-eclesiastice, a prezenței slujitorilor ei, de la înalții ierarhi și până la clerul parohial, în viața poporului nostru în evul de mijloc și în epocile modernă și contemporană ¹.

Cum se cunoaște, lăcașurile de cult și îngrijitorii lor au îndeplinit, pe duratele lungi ale timpului, un important rol în păstrarea credinței străbune în spațiul etnic românesc, a obiceiurilor și tradițiilor, în menținerea legăturilor dintre locuitorii de la sud-est și nord de Carpați ² și totodată în sprijinirea lumii ortodoxe din Balcani și Orientul apropiat ³.

Împrejurările dramatice pe care le-a cunoscut populația Țării Românești, pornind din spre sfârșitul domniei lui Matei Basarab ⁴ și până la înscăunarea lui Șerban Cantacuzino, a succesorului său, Constantin Brâncoveanu ⁵, evenimentele ce s-au desfășurat apoi, după uciderea principelui la Poartă, în 1714, în condițiile instituirii regimului fanariot ⁶ (1715—1821), biserica, în-

¹ Cf. M. Păcurariu, *Istoria bisericii române*, I — II, București, 1980—1981; să se vadă și *Bibliografia istorică a României*, I — VII, București, 1970—1989 (= *Bibl. ist. rom.*)

² Cf. N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1983; cf. și Al. Stănculescu Bârda, *Creștinismul ortodox — elemente de unitate și rezistență în istoria poporului român*, în „MO”, XLIII (1991), nr. 6—8, p. 125—130.

³ Să se vadă și referințele bibliografice la V. Căndea, *Mărturii românești peste hotare. Mica enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții din străinătate*, I, *Albania Grecia*, București, 1991; pentru alte date cf. și vol. *Symposium. L'Époque Phanariote, 21—25 Octobre 1970, à la mémoire de Cléobule Tzurcas*, Thessaloniki, 1974; cf. de asemenea A. Pippidi, *Phanar, Phanariotes, phanariotisme*, în vol. *Hommes et idées du sud-est européen à l'aube de l'âge moderne*, Paris—București, 1980; să se vadă și cercetările întreprinse de Olga Căcar i și Cornelia Papacostea-Danielopolu în vol. *Intelectuali din Balcani în România (sec. XVI — XIX)*, II, coord. Al. Dușu, București, 1984, p. 15—67 și p. 68—113; cf. și *Bibl. ist. rom.*, vol. cit.; N. V. Dură, *Political — juridical and religious status of the Romanian countries and the Balkan people during the 14 th — 19 th centuries. Some general remarks*, în „RESEE”, XXVII (1989), nr. 1—2, p. 159—170.

⁴ Cf. N. Stoicescu, *Matei Basarab*, București, 1988.

⁵ Să se vadă A. Popescu, *Șerban Cantacuzino*, București, 1978; de asemenea vol. *Constantin Brâncoveanu*, red. coord. P. Cernovodeanu și Fl. Constantiniu, București, 1989; pentru alte aspecte cf. și Tahsin Gemil, *Țările Române în contextul politic internațional (1621—1672)*, București, 1979; M. M. Popescu și A. N. Beldeanu, *Mihnea al III-lea Radu (1658—1659)*, București, 1982.

⁶ Cf. studiile din vol. cit., *Symposium. L'Époque Phanariote*; să se vadă și A. Pippidi, vol. cit., *supra* nota 3.

drumătorii ei nu au putut rămâne în afara lor ⁷.

Este relevant spre pildă, faptul că, în prima jumătate a anului 1655, când răscoala slujitorilor producea mari dezordini în țară ⁸, în fruntea credenționarului acordat de „toți boerii și toate satele de pria lângă munte, din Țara Muntenescă”, lui Șandru Mateiași „șpanul cel mai mare ot Luța” și boierilor din Țara Oltului, figurează, nu întâmplător, egumenul Nicolae de la mănăstirea Argeș. El este amintit împreună cu Ivan iuzbașa și alți dregători și slujitori din Bucșenești, Corbșori, Berindești, Corbeni, Aref, Căpățâneni ș.a. „Noi toți” — așa cum menționează ei — în actul în cauză, din 4 iunie 1655, prestau jurământul de a fi frați cu cei de pe versantul nordic al Carpaților, arătând că atunci când „va fi dumneavoastră nevoe să scăpați la noi”, iar „când vom avea noi nevoe să scăpăm la dumneavoastră” ⁹. Așadar, într-un moment de cumpănă pentru oamenii dinspre plaiuri, ce a premers înfruntării decisive de la 26 iunie, dintre oștile lui Constantin Șerban, sprijinite de principele Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi al II-lea, cu seimenii și dărbăbanții răzvrătiți, starețul vestitei ctitorii voievodale de la Curtea de Argeș era privit ca principal garant al înțelegerii localnicilor de aici cu boierii ardeleni ¹⁰.

Starca de nesiguranță creată de campaniile turco-tătare la nord de Dunăre, după înlăturarea lui Mihnea al III-lea Radu din scaunul țării în 1659, când însăși autonomia statului era amenințată, avea să determine domnia, în etapa ce a urmat, să acorde mai mult sprijin instituției ecleziastice și clerului pentru împlinirea îndatoririlor misionare, nu numai în slujba ortodoxiei ci și a statului. Acest deziderat a fost receptat cu interes în mediul local. Încă de la numirea lui Grigore Ghica ca principe în Țara Românească, el a fost privit ca un „НАСТАВНИКЪ КЪМЪ” ¹¹, adică un așezător sau întocmitor al statului, după incursiunile pustiitoare ale armatelor otomane din etapa precedentă ¹². Faptul este însemnat pe un monument lapidar ridicat la 1660 septembrie 14 ¹³, în spațiul muscelan ¹⁴, importantă zonă de contacte și multiple legături cu Transilvania, unde numeroase alte cruci de piatră străjuiesc principalele

⁷ Să se vadă Ioan F. Stănculescu, *Reforme, rânduieli și stări bisericești în epoca fanariotă*, în „BOR”, 1963, nr. 5—6, p. 522—545; cf. și Al. Ciurea, *Quelques aspects essentiels de l'époque phanariote dans l'histoire de l'église orthodoxe de Roumanie*, în vol. cit., *Symposium. L'Époque Phanariote*, p. 17—28; cf. de asemenea *Bibl. ist. rom.*, vol. cit.

⁸ Să se vadă și Lidia Demény, L. Demény, N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoala populară? 1655, Țara Românească*, București, 1968; cf. și N. Stoicescu, *Constantin Șerban*, București, 1990.

⁹ Să se vadă actul la Arh. St. Buc., Documente istorice MDXCI/7.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Inscriptia pe crucea de piatră ridicată odinioară în zona Câmpulungului-Muscel (să se vadă *infra*, nota 13).

¹² Cf. Tahsin Gemil, *op. cit.*; să se vadă și Anastasie Iordache, *Principii Ghica: o familie domnitoare din istoria României*, București, 1991.

¹³ Data, marchează cu două zile mai devreme exercitarea atributului de domn al țării de către Grigore Ghica (La I. Ionașcu, *Domnii din Moldova și Țara Românească până la 1859*, în vol. *Documente privind istoria României, Introducere*, 1, București, 1956, p. 492 — DIR)

¹⁴ Monumentul lapidar, păstrat acum în Lapidarul Muzeului mănăstirii Câmpulung, a fost ridicat de Manea, Boga, Gorăcia, Calea, Laota, Sora, Despa, Rusul, Boba, Sărbul, David, Sandul (cf. Inscriptii medievale și din epoca modernă a României (în ms.), la Institutul de Istorie „N. Iorga” (= *Inscriptii — ms.*) — județul istoric *Muscel*.

căi de acccs dincolo de munți¹⁵ — pornind tocmai din această vreme — ca expresie a afirmării credinței¹⁶, cu atât de adânci și de puternice rădăcini în existența poporului nostru¹⁷. Alături de cele mai bine de 1000 de vechi lăcașuri, investigate de noi împreună cu prof. univ. H. Chircă, în partea de vest a Munteniei, aceste vestigii și ctitorii se constituie într-un adevărat tezaur istorico-ecclesiastic, de arhitectură și artă, atât de grăitor pentru trecutul bisericii, al restului clerului și al activității fondatorilor lor¹⁸.

Pentru a întări prestigiul instituției ecclesiastice și al preoților deservenți domnia le-a acordat imunități și le-a asigurat unele privilegii, lucruri, îndeajuns de bine cunoscute¹⁹. Grigore I Ghica, prin actul din 1673 mai 2, dat spre folosul clerului din Loviște le va conferi însă drepturi neprevăzute în cărțile precedente și anume „ca tot poporul” să le presteze clacă cu plugul, câte două zile, toamna și primăvara, și alte două zile la coasă și la seceră sau sătenii să le dea în schimb câte un obroc de grâu, eventual, echivalentul acestuia în bani²⁰. Uncori, hotărârile domnești se refereau chiar și la feciorii preoților” — în ceea ce privește reglementarea sarcinilor fiscale ale acestora, cum se prevede în documentul din 1672 ianuarie 1, de la Antonie vodă din Popești, pentru eparhia episcopului Varlaam al Râmnicului²¹ (1670—1672).

Măsurile adoptate sub aceste aspecte au o motivație complexă, fiind în principal reclamate de realitățile sociale și politice ale vremii. Nu trebuie uitat astfel faptul că până spre sfârșitul secolului al XVII-lea și chiar după 1700, sursele istorice atestă existența unor preoți în stare de *rumânie* pe moșii mănăstirești sau boierești²², fapt care aducea prejudicii chiar poziției bise-

¹⁵ Acestea sânt răspândite mai ales în zona Topolovenilor, Ștefăneștilor, la Câmpulung, Dragoslavele, Rucăr (cf. *Inscripții — ms., Muscel*)

¹⁶ Menționăm că, în septembrie 1786, când ofițerul — inginer, J. G. Monier, vizita Țara Românească, impresionat de existența atâtor cruci, a căror prezență îi stârnise curiozitatea, putea crede că locuitorii de aici, de rit grecesc „abusent un peu de la permission d'être chrétiens, car à tous les cent pas on trouve des croix sur les chemins” (cf. Jacques Paviot—Paris, *Un itinéraire inédit à travers le sud-est européen: le voyage de J. G. Monnier en 1786*, în „RESEE”, XXIV (1986), nr. 3, p. 248).

¹⁷ Cf. M. Păcurariu, *op. cit.*; să se vadă și Antonie Plămădeală, *Romanitate, creștinătate, unitate (Pornind de la un izvor narativ din 1666)*, Sibiu, 1988; să se vadă și Arta creștină în România, 1—5, București, 1979—1989.

¹⁸ Ele au fost cercetate pe teren, începând din 1959 aprilie, prilej cu care s-au ccipt inscripțiile din sec. al XIV-lea — sec. al XIX-lea mijlocul, de la lăcașurile din Oltenia, și cu deosebire de către autorul prezentului material, pentru textele de la bisericile din județele istorice Argeș, Muscel și Olt; pentru monumentele de interes istoric cf. și N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I — Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobruța, I — II)*, București, 1970 (— *Bibliografia, I — II*); să se vadă și *Bibl. ist. rom., vol. c't.*

¹⁹ Cf. și N. Stoicescu, *Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova până la Regulamentul Organic*, în „BOR”, 89 (1971), nr. 3—4, p. 335—354

²⁰ Cf. doc. la Arh. St. Buc., A. N., CCXXXVIII/25.

²¹ Cf. ibidem, Documente istorice, XC 77; să se vadă și N. Stoicescu, *art. cit.*

²² Să se vadă Fl. Constantiniu și Ș. Papacostea, *Aspecte ale rumâniei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea*, în „RA”, III (1960), nr. 2, p. 226—247; să se vadă și A. Sacerdoțeanu, *Eliberarea preoților din rumânie în secolul al XVII-lea*, în „BOR”, LXXXVI (1968), nr. 11—12, p. 1392—1404; să se vadă de asemenea doc. din 1699 iulie 20, referitor la popa Voicu și fiii săi (la Arh. St. Buc. ms. rom. nr. 705, f. 212—220); cf. și actul din 1703—1707 (7212), despre popa Badău din Ploșor și fiul lui, Radu diaconul, cu familia lor, ca să fie slobozi de rumânie din partea lui Udrea, fiul lui Gherghina armașul (ibidem, f. 362—363).

ricii, mai ales după introducerea limbii române în desfășurarea cultului²³, menită a temeinici dialogul cu enoriașii creștini. Statutul de om liber al preotului se impunea astfel ca un factor determinant.

Prospectând evoluția evenimentelor care s-au succedat de la 1654—1688, când, în acest interval de 34 de ani spațiul de la nord de Dunăre a fost supus în 26 de rânduri unor grele încercări²⁴, care nu vor conțeni nici în domnia de mai mare stabilitate a lui Constantin Brâncoveanu²⁵ (1688—1714), ce au agravat situația locuitorilor, au sporit obligațiile țării față de turci sau de imperiali și au condus la neorândueli, rostul bisericii apare mai lesne de înțeles. Căci în împrejurările înscăunării principilor prefanarioți și ulterior a regimului fanariot, clerul trebuia să vegheze și la susținerea intereselor statului și ale creștinătății răsăritene²⁶.

Dacă ar fi să ne referim numai la cele scrise în 1701 iulie 5, de voievodul Brâncovean preoților de la Brașov și altor locuitori din Șchei, referitor la felul în care se purtase și ce a făcut „dumnealui piscupul de aici din Ardeal”²⁷, precizându-și bucuria că „nu v-ați lunecat” și că „ați păzit curata lege cea pravoslavnică” păstrată de la moșii lor²⁸, am avea desigur, o imagine edificatoare asupra preocupărilor ce au stat în atenția prelaților ortodocși în epocă.

Biserica a întâmpinat uneori dificultăți și datorită abuzurilor săvârșite de principii numiți de la Fanar sau de îngrijitorii anumitor așezăminte monastice veniți din Levant. Ele s-au manifestat mai puternic în timpul înfruntării dintre facțiunile boierești, Băleni și Leurdeni cu Cantacuzinii și sprijinatorii lor. Fără a stărui aici la acestea, ne vom opri totuși asupra practicilor folosite de voievodul Radu Leon, în domnia reînnoită de Poartă, când — așa cum aminteste cronica țării — „să porni asupra sfintelor mănăstiri” prădându-le și topind arginturile găsite în zestrea acestora²⁹. Tot acum, principele fanariot avea să preia pe seama sa și cele rămase la moartea arhimandritului mănăstirii Tismana, Vasilie, în 1665, obligând pe rudeniile acestuia să-i vândă partea de vie de la Cetățuia Râmnicului Vâlcea, pentru a scăpa de prigoana voievodului. Starea de insecuritate reverberată asupra locuitorilor, în urma măsurilor luate de Radu Leon se desprinde din înscrisul prin care sora arhimandritului, deja menționat, îl întocmea la 1667. Ea se hotărâse să-i ofere spre vânzare via în cauză egumenului Teodosie, de la m-reă Cozia, viitorul mitropolit, din familia lor,

²³ Cf. și M. Păcurariu, *op. cit.*; *Bibl. ist. rom.*, vol. cit.

²⁴ Pornind de la Răscoala slujitorilor și continuând cu incursiunile turco-tătare împotriva lui Mihnea al III-lea Radu, cu intervenția detașamentelor otomane pentru înlăturarea lui Gheorghe Ghica din scaunul țării (1660), cu obligațiile țării de a trimite corpuri de oaste în apanajele turcești din Ungaria Superioară, din Ucraina și Polonia, până la incursiunea din 1683, de sub zidurile Vienei (cf. Tahsin Genül, *op. cit.*; să se vadă și A. Popescu, *op. cit.*)

²⁵ Cf. și C. Rezachevici, *Constantin Brâncoveanu — Zdrnești 1690 —*, București, 1989; să se vadă și vol. cit., *Constantin Brâncoveanu*. În domnia lui oști străine au traversat de cca 20. de ori teritoriul țării (să se vadă Șt. Ionescu, P. I. Panait, *Constantin voivod Brâncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*, București, 1969).

²⁶ Cf. și cele relevate de D. Ciurea, *art. cit.*, în vol. *Symposium. L'Époque Phanariote*.

²⁷ Lectura după o Foto. la Bibl. Acad., Fotografii X/38, 1—2.

²⁸ *Ibidem*. Voievodul Brâncoveanu le arăta totodată preoților că deține știri de la Curtea împărătească „de la Beci”, că episcopul nu are voie „să facă silă oamenilor, fără cât numai cei ce vor vrea de voia lor”; el nu uită să precizeze că nici părinții de la Făgăraș și alți creștini” nu s-au lunecat cu firea” (*ibidem*).

²⁹ Cf. *Cronicari munteni*, 1, ed. de M. Gregorian, București, 1961, p. 191—192.

apreciind „că-l va ducea inema”, ca de un frate și-l va putea pomeni în timp, pe fostul egumen al Tismenei³⁰.

Ecolul acestor întâmplări, a nestatorniciei lucrurilor, a rămas viu în amintirea ierarhului Teodosie ajuns în scaunul mitropolitan (1668—1672; 1679—1708). Astfel, la 1700, când se arăta interesat de soarta ctitoriei sale în viitor, și anume de Schitul Cetățuia, de la Râmnicu Vâlcea (1680), el se gândea să găsească un îngrijitor pe care „să-l doară inima” pentru acest lăcaș, fiindcă, după cum observa atunci mitropolitul Teodosie” schimbându-se oamenii împreună cu vremile și obiceiurile”³¹, zidirea sa putea fi supusă impactului acestor prefaceri.

Reflexiile sale au fără îndoială o mai adâncă semnificație, căci asupra înaltului ierarh se abătuse la 1672 mânia voievodului Grigore I Ghica, cel ce l-a surghiunit la mănăstirea Tismana, sub acuzația de a fi cerut pedepsirea lui Stroe Leurdeanu, prigonitorul Cantacuzinilor³².

Cele câteva date și exemple utilizate aici evidențiază nu numai aspecte, ci și dimensiuni ale cadrului larg în care poate fi supusă cercetării relația, biserica-cler-ctitori și susținători ai lăcașurilor, sub impactul realităților socio-politice. Și aceasta, pornind și de la prefacerile petrecute în structurile societății, care au făcut posibilă ridicarea și afirmarea treptată, a reprezentanților noilor pături ale populației, în ascensiune, dregători, slujitori, orășeni înstăriți, negustori, meșteșugari, boiernași de țară, obștii ale megieșilor de la sate și evident, a clerului³³. Pe această cale a putut spori odată cu numărul edificiilor de cult și activitatea ecleziastică, a cărui proces de organizare și îndrumare din partea mitropoliei și a episcopilor avea să dea roade atât în plan teologic, cât și în aclele ale tiparului, învățământului, culturii și artelor³⁴.

Evoluția societății românești de la lumea evului de mijloc către modernitate, pe fagașul multiplicării și al amplificării activității instituțiilor eclesiastice, dar și laice a deschis un orizont mai larg locuitorilor autohtoni despre prezența lor în vatra străbună și unitatea de limbă a românilor, aflați de o parte și de alta a Carpaților, ceea ce a condus la formarea conștiinței unității lor de neam³⁵.

Manifestarea dorinței de emancipare de sub dominația Porții a populației Țării Românești, în mod deosebit în perioada războaielor austro-rusoturce de la 1769—1774 și 1786—1792, vădită și de memoriile și protestele

³⁰ Cf. A. Sacerdoțeanu, *Arhimandritul Vasile Tismăneanu și mitropolitul Teodosie*, în „MO”, XV. (1963), nr. 7—8, p. 548 și doc. nr. 7, din 26 noiembrie 1667, la p. 557—558.

³¹ Să se vadă doc. la Arh. St. Buc., ms. rom. nr. 136, f. 285 v — 286 (1700 mai 2).

³² Așa cum se arată în scrisoarea ierarhului adresată lui Radu Crețulescu, în 1674 august 9, cu „dor mare pentru Vlădicie” (cf. N. Iorga, *Studii și documente*, V, București, 1903, p. 487, nr. 25).

³³ Așa cum rezultă și din cercetarea noastră *Aportul ctitorilor locali la edificarea monumentelor istorice din partea de vest a Țării Românești (sec. XII — XIX primele decenii)* — în ms.; pentru unele aspecte cf. și observațiile noastre, *Ctitori și societate în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea. Date privind monumentele din partea de vest a Țării Românești*, în vol. *Artă românească în „Secolul luminilor”*, București, 1984, p. 146—158.

³⁴ Să se vadă M. Păcurariu, *vol. cit.* Pentru unele observații cf. și R. Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern. Orizontul imaginii (1550—1800)*, vol. II, București, 1987; să se vadă și *Bibl. ist. rom.*, VII, București, 1989.

³⁵ Cf. M. Păcurariu, *op. cit.*; să se vadă pentru unele aspecte și Antonie Plămădeală, *Clerici ortodocși ctitori de limbă și cultură românească*, București, 1977; cf. și *Bibl. ist. rom.*, I — VII, București, 1970—1989.

adresate marilor puteri europene³⁶, avea să fie însă întâmpinată cu severe măsuri inițiate de regimul turcocratiei pentru a o menține în supunere. Și aceasta cu atât mai mult cu cât boierimea din Oltenia îl recomandase ca domn, după pacea de la Kuciuk Kainardgi (1774) pe puternicul dregător Ștefan Pârșcoveanu. Într-un atare context nu mai surprind observațiile principelui numit acum de turci, care găsisese în țară un „haos al neorândueli”, după „anarhia de atâția ani” — cum remarcă Alexandru Ipsilanti³⁷. De aceea voievodul va pune în practică unele hotărâri administrative, extinse și asupra instituției ecleziastice cu o atât de mare audiență în rîndul locuitorilor, pentru a menține ordinea în țară, măsuri ce-și află — sub anumite aspecte — analogie în dispozițiile date de imperiali, în vederea apărării poziției uniților din Transilvania³⁸.

Așa cum se desprinde din actul de la 5 iulie 1775, Ipsilanti recomandase ierarhilor de la cîrma eparhiilor să ceară tuturor localnicilor să fie prezenți la slujbele bisericești, după rînduile cunoscute, astfel ca ei „cu mare cu mic” să rămână atașați de „sfînta casă ce ne iaste maică”³⁹. Dacă înscrisul în cauză nu ar fi cuprins în continuare prevederi relativ la sancționarea acelor care nu „va asculta și nu va păzi biserica”⁴⁰, s-ar fi putut crede că recomandările principelui însemnau numai o priveghere mai atentă asupra vechilor datini creștine. Dar, documentul aduce precizarea că cei aflați în culpa de a nu veni la slujbele rînduite să fie dați „căpitanului plășii”, precizându-se în scris „pricina lui”, iar acesta să-i trimită „aicea pe un slujitoriu, să-și ia căzuta pedeapsă”⁴¹. Ceea ce surprinde însă sunt măsurile luate în plan local, pe baza hotărârilor domniei, de către pîrcălabii așezărilor, măsuri încă necunoscute pînă atunci, în raporturile instituției ecleziastice cu enoriașii din eparhii⁴².

În partea de sfârșit scrisoarea adresată clerului de la sate — la care ne-am referit — făcea apoi un aspru rechizitoriu unor deservenți din cinul acestora⁴³, precizînd că „voi sunteți sarea, dacă v-ați îpuțit voi, care creștin va să să întărească cu sarea voastră”⁴⁴.

Mesajul, încărcat de atâtea semnificații, cuprins în actul citat, adresat preotului din Albenii Gorjului, dezvăluie de fapt realitățile politice în care Alexandru Ipsilanti, un principe luminat⁴⁵, a trebuit să folosească autori-

³⁶ Cf. Vl. Georgescu, *Memoires et projets de réformes dans les Principautés Roumaines, 1769—1830*, București, 1970.

³⁷ Cf. V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774—1786, însoțit de documentul cu totul inedit*, București, 1893, p. 56 și 60; cf. și N. Iorga, *Istoria Românilor*, VII, *Reformatorii*, București, 1938, p. 327.

³⁸ Cf. M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 300 și urm. și p. 312—313.

³⁹ Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, VI, București, 1904, p. 497—498.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² Astfel pîrcălabii satelor primeau poruncă „să cauți să faci un jug la biserică și să o și îngreădești foarte bine și cu cuvîntă; și cene nu va mearge să asculte sfînta liturgie i să dă preotului la mînă să aibă voe și putere să-l pue în jug” (*ibidem*).

⁴³ Voievodul, după ce se referă la neajunsurile și relele pe care le produc unii preoți bisericii, precizează că „necinstiți cinul preotesc” (*ibidem*).

⁴⁴ *Ibidem*; doc. și în „Prietenul nostru” pentru popor — Câmpulung, VII (1923), nr. 1, p. 17—18.

⁴⁵ Cf. și C. C. Giurescu, *Un remarquable prince phanariote: Alexandre Ipsilanti voévode de la Valachie et de Moldavie*, în vol. *Symposium. L'Époque Phanariote*, p. 61—69; să se vadă și M. Mihalache, *Biserica din Țara Românească în timpul domnitorului Alexandru Ipsilanti (1774—1782)*, în „BOR”, LXXXIV (1966), nr. 7—8, p. 808—835.

tatea sporită, conferită clerului parohial, ca mijloc de a determina populația să rămână în liniște și ascultare, în vederea îndeplinirii obligațiilor față de puterea suzerană, a cărei influență asupra Principatelor Române fusese îngrădită prin tratatul din 1774.

Evoluția situației popoarelor din sud-estul Europei, creșterea în rândul acestora a tendințelor de emancipare de sub dominația Porții, mai ales la nord de Dunăre, îl va determina și pe Mihai Șuțu (1783—1786), să ceară și el locuitorilor ca pe lângă „lucru pământului” să nu „uite biserica”. Principele fanariot porunca ispravnicilor de la județe să nu-i lase pe aceștia să petreacă timpul fără a se duce la slujbele religioase și mai întâi să-i îndemne „cu blindețe”, iar apoi „să-i și siliți”⁴⁶.

Succesorul său în scaunul fării, Nicolae Mavrogheni (1786—1790), în împrejurările desfășurării războiului austro-ruso-turc de la 1786—1792, pentru menținerea ordinii va recomanda — pe calea folosită de predecesorii lui — așa cum însemna și Dionisie Eclesiarhul, în Cronograful său, că, în zilele de sârbători cine „nu va merge la biserică să va bate rău, fără milă”⁴⁷.

În dorința de a păstra o imagine a bisericii cât mai apropiată de trebuințele cultului, Mihai Șuțu, nu va ezita nici el de a cere, în 1784 februarie 14, ispravnicului de Romanai, ca „noaptea într-ascuns”, să dea foc lăcașului bordei, făcut un an mai înainte, cu posibilități modeste, de către sătenii din Gârla, așezare la hotarul de sud, de la Dunăre⁴⁸.

Drumul parcurs pe făgașul instituirii ordinii în viața bisericii, al îndreptării celor ce nu se mai adecvau cursului vremii, ne este dezvăluit și de măsurile luate de-a lungul timpului de ierarhii din fruntea clerului. Dacă ar fi să amintim spre exemplu cuprinsul cărții din 1762 mai 21, adresate preotului Tudor, din Plasa Râului Doamnei, jud. Muscel, am desprinde preocupări ca lăcașurile de cult să nu fie ținute *dezgrădite și dezvelite*, să nu se mai slujască în *vase de lemn*⁴⁹ (discosuri și potire) etc., măsuri menite a ridica prestigiul bisericii și al preoților, în rândul credincioșilor.

La ctitoria clădită în 1811, la Valea Danului, de Iosif I-ul episcop al Argeșului (1793—1820), cu ajutorul lui Meletie economistul, ierarhul fondator va dispune să se înscrie pe piatră poruncile pe care trebuiau „să le păzească preoții”, relativ la înhumări, cununii sau judecăți — în legătură cu stricăciunile holdelor și fânașurilor, pentru ca lăcașul să fie ferit de rele⁵⁰.

Cercetarea atentă a vestigiilor conservate la monumentele istorice și investigarea documentelor privind evoluția societății românești dinspre mijlocul sec. al XVIII-lea și din primele decenii ale veacului următor, dezvăluie faptul că, în pofida dificultăților create de exercitarea suzeranității Porții, de războaiele și oștile care au pătruns pe teritoriul de la nord de Dunăre, opera — impresionantă prin proporțiile ei — de clădire sau refacere a lăcașurilor de cult a continuat cu sprijinul fruntașilor mai tuturor categoriilor sociale. Astfel de la marea boierime și până la megieșii satelor și la lumca orașelor

⁴⁶ Cf. V. A. Urechia, *Istoria românilor*, I, Seria 1774—1786, București, 1891, p. 370—371, unde se arată, în actul din 1785 august 8, că după aceea „să-i înfricoșați cu jugul”.

⁴⁷ Să se vadă Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf (1764—1815)*, ed. de D. Bălașa și N. Stoicescu, București, 1987, p. 40 (f. 24 v).

⁴⁸ Cf. V. A. Urechia, *vol. cit.*, p. 376.

⁴⁹ Doc. în „Prietenul nostru” pentru popor — Câmpulung, VII (1923), nr. 1, p. 15—17.

⁵⁰ Textul la V. Brătulescu, *Biserica din Valea Danului, raionul Curtea de Argeș*, în „MO”, XII (1960), nr. 1—2, p. 88.

și târgurilor, noi generații de ctitori ridicați fie din vechile neamuri boierești, fie din cele în ascensiune⁵¹, au înălțat biserici ale căror surse pun în lumină dimensiunile efortului de apărare și susținere a credinței⁵².

Între fondatorii locali se vor situa — în mai bună măsură decât în etapele precedente — și dregători cu rosturi în supravegherea plaiurilor, în asigurarea pazei hotarelor, în îndeplinirea poruncilor domnești sau deținând atribuții ostășești, și anume vătafi, căpitani, polcovnici, armași, slujitori ai agiei ș.a., parte dintre ei provenind din lumea Balcanilor. Așa vor fi durate bisericile de la: *Oteșani*, j. Vâlcea (1774—1782), cu sprijinul lui Ioan Talin, vătaful de plai și al fiilor săi Constantin și Drăghici-Cincă — polcovnic⁵³, aceea de la *Robești*, tot din j. Vâlcea (1777), clădită de Constantin (Dinu), vătaful⁵⁴, fiul lui Anghel Robescu — dintre alogenii greci; *Schitul Crasna*, j. Gorj, cunoștea pe la 1798, munificența lui Dumitru Ursache, de asemenea vătaf de plai la Novaci⁵⁵ ș.a.

Insemnată este și participarea *căpitanilor* la construirea de lăcașuri. De pildă, Mihai Poenaru se angaja la 1776 ianuarie 26, față de Mitropolie, să ridice la *Voinighești*, j. Argeș, o biserică prețuind 600 de taleri⁵⁶, care, potrivit contractului încheiat un an mai târziu, trebuia să fie aidoma celei de la *Vlădești*⁵⁷, jud. Vâlcea. În *Zorilești* Gorjului, Barbu Zorilescu, protopopul cu fratele său Mihai Trocănescu căpitanul, Ion căpitanul, fiul protopopului și Radu Popescu și el căpitan se angajau la clădirea fundației de cult de aici, la 1775⁵⁸. Numele lui Dumitrașcu Olcescu, al lui Gherghina, căpitani, și al lui Nedelea vameșul sunt figurate alături de ceata moșnenilor din *Optașii-Oltului*, la înălțarea bisericii sătcești în 1785⁵⁹ ș.a.

Polcovnicul Nicolae Poenaru zugrăvea pe la 1790—1791, fundația localnicilor de la *Spineni*⁶⁰ jud. Dolj, iar Hagi Nițu și el polcovnic contribuia împreună cu alți enoriași la întemeierea bisericii *Găușani*⁶¹, jud. Argeș, în 1790—1792, lăcașuri la care și-au adus contribuția și unii ceauși⁶², armași⁶³,

⁵¹ Cf. *supra*, nota 33.

⁵² Să se vadă și referințele bibliografice la N. Stoicescu, *Bibliografia*, I — II; de asemenea *Bibl. ist. rom.*, vol. cit.

⁵³ Cf. *Inscripții* — ms. Vâlcea, Fond Oteșani; cf. și Teodora Voinescu, *Contribuție la o istorie a artei păturilor mijlocii: ctitori de vătafi de plai din Țara Românească*, în „SCIA”, XX (1973), nr. 2, p. 304, nota 14.

⁵⁴ Cf. *Inscripții* — ms. Vâlcea, Fond Robești.

⁵⁵ Cf. Al. Ștefulescu, *Schitul Crasna*, București, 1910, p. 37 și foto pl. după p. 88.

⁵⁶ Cf. N. Stoicescu, *Cum se construiau bisericile în Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea — prima jumătate a secolului în al XIX-lea*, în „SCIA”, XV (1968), nr. 1, p. 84—85.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 82.

⁵⁸ Cf. Al. Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Târgu Jiului, 1904, p. 382.

⁵⁹ Cf. *Inscripții* — ms. Olt, Fond Optași.

⁶⁰ Cf. *Inscripții* — ms. Oltenia, Fond Spineni, Melinești (să se vadă și D. Bălașa, în „MO”, XXVIII (1976), nr. 5—6, p. 425).

⁶¹ Cf. I. Gh. Diaconescu, *Câteva ctitorii argeșene*, *ibidem*, XXXII (1980), nr. 3—6, p. 499.

⁶² La lăcașul din *Prundeni*, județul Vâlcea, Dușu ceaușu era ctitor în 1787 (cf. I. Popescu Cilieni, *Biserici, târguri și sate din jud. Vâlcea*, Craiova, 1941, p. 87, în timp ce Ion Doseanu ceaușul și soția sa Păuna erau donatorii la biserica *Roești*, tot în j. Vâlcea (cf. *Inscripții* — ms. Vâlcea, Fond. Roești).

⁶³ La lăcașul din *Budeasa Mare*, j. Argeș, ctitorul este Șerban Budisteanu, fost mare armaș, cel ce începe zidirea bisericii în 1796, fiind apoi ispărvită la 1824 (cf. P. Cernovodeanu și Paula Popescu, *Monumentele istorice din comuna Budeasa (Raionul și regiunea Pitești)*, în „MM”, I (1958), p. 160).

serdari⁶⁴, vameși⁶⁵ etc. Și acestea sunt doar câteva segmente din impresionantul tablou al activității ctitoricești promovate de locuitorii de la nord de Dunăre și care dă expresie însăși evoluției societății românești pe noi trepte.

Sute de texte, din cele peste 6000 de informații epigrafice, adunate din zona de vest a Țării Românești, ne aduc însă și mesajul angajării unor ziditori de monumente ecleziaști și donatori de bunuri și obiecte aparținând lumii grecești, de asemenea arealului Bulgariei, Serbiei, Albaniei sau Vlahilor Balcanici. Între aceștia se disting ierarhi veniți din spațiul Creștinătății Orientale, al patriarhiilor de la Constantinopol, Ierusalim, Alexandria, Antiohia, de la Athos și din alte centre spre care, adesea, s-au îndreptat de-a lungul vremurilor ajutoarele și sprijinul — pentru biserică și școli — acordate de Principatele Dunărene⁶⁶.

O privire de ansamblu asupra locuitorilor străini de obârșie din zone mai îndepărtate ale Balcanilor și care s-au stabilit la noi, spre pildă din *Përmetul*⁶⁷ sau *Delvina*⁶⁸-ul Albanici ș.a., din *Ianina*⁶⁹, *Linotopis*⁷⁰, *Ostanița*⁷¹ și multe altele din Grecia, ca și din lumca greco-levantină de pildă din *Patrida*⁷²,

⁶⁴ Constantin Poenaru serdarul, figurează împreună cu soția lui, Bălașa Locusteanu și fiica lor Safta, în pictura murală la biserica Bădoși, j. Dolj (cf. *Inscripții* — ms. *Oltenia*, Fond Bădoși),

⁶⁵ Jupanul Matei vameșul din Slăvești ș.a., zidesc biserica Slăvești — acum Târgu Gângiulești, jud. Vâlcea, prin 1796—1797 (cf. *Inscripții* — ms. *Vâlcea*, Fond Tg. Gângiulești). Un Sarul vameș se număra printre donatorii de la *Schitul Dobrușa*, jud. Vâlcea, în 1780 (cf. D. Bălașa, *Mănăstirea Dobrușa*, în „MO”, XI (1959), nr. 5—6, p. 351).

⁶⁶ Referiri la acestea și în cercetarea noastră *Din legăturile Țării Românești cu lumca sud-est europeană și din Orientul apropiat* (în ms.) — pe baza datelor încorporate, mai ales, în sursele epigrafice din partea de vest a Munteniei și din Oltenia (cf. și *Bibl. ist. rom.*, I — VII, București, 1970—1989).

⁶⁷ Ne referim la acel Anastasie Ilie Zguru, locuitor din „Premeti”, ctitor la 1744 al lăcașului din zona de la Căineni, j. Vâlcea (cf. și V. Brătulescu, *Călimănești și monumentele istorice din împrejurimi*, ed. a III-a, București, 1941, p. 50).

⁶⁸ Cf. inscripția funerară de la 1815 mai 12, la biserica Sf. Nicolae, din Murgești-Turceni, jud. Gorj, amintind numele jupanilor Nicolae și Istratie din „satu Delvina”, aproape de Ianina, care fuseseră arendași la Murgași (cf. *Inscripții* — ms. *Oltenia*, Fond Murgași).

⁶⁹ De unde-și trăgea obârșia și jupanul Gheorghe, ctitorul la 1706, al bisericii Sf. Mihail și Gavriil, din cartierul *Inuri*, Topoloveni-Muscel (cf. și I. Gh. Diaconescu, *Materiale documentare istorice la monumentele feudale bisericesti din raionul Găiești, regiunea Argeș* [I, în „GB”, XXIV (1965), nr. 3—4, p. 293, nota 60; cf. de asemenea, V. Brătulescu, *Ctitori și zugrăvi din secolul al XVIII-lea la biserica din Inuri, raionul Găiești*, *ibidem*, XX (1961), nr. 11—12, p. 1051).

⁷⁰ Localitatea în eparhia Castoria, de unde venise Gheorghe Nicolau Smerna, ctitor în 1780 la biserica Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru, din cartierul *Suseni*, Rucăr-Muscel (să se vadă și N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, I, București, 1905, p. 139; să se vadă și I. Răuțescu, *Bisericile din Rucăr (Muscel)*, în „GB”, XX (1961), nr. 9—10, p. 818).

⁷¹ Din Pogoniana, de unde venise spre exemplu, egumenul Ioanichie Polidoros, de la mănăstirea Gura, care a contribuit la zugrăvirea bisericii — refăcute — a *mănăstirii Valea*, Titești — Muscel (cf. și V. Brătulescu, *Mănăstirea Valea din județul Muscel. O ctitorie necunoscută a lui Radu Paisie*, în „BCMI”, XXIV (1931), p. 12).

⁷² De aici provenea Gheorghe Filianu „imbrictar”, care venise în țară de la „Țaligrad”, fiind înhumat apoi în 1827 aprilie 4, la biserica Toți Sfinții, din *Calugăreasa*, Frigoria, j. Gorj (cf. *Inscripții* — ms. *Oltenia*, Fond Calugăreasa).

*Raidena-Agrafa Kost*⁷³, *Trebizonda*⁷⁴ (Trapezunt), *Silivri*⁷⁵ — Turcia, ș.a. fac dovada prezenței lor la noi. Mulți locuitori alogeni apar citați sub onomastice ce le atestă apartenența la lumea grecească, ca spre exemplu „Necula Râmlcanul”⁷⁶ sau „Necula Encotul”⁷⁷. Tot astfel pot fi întâlniți în izvoarele epigrafice Clisurenii și Farșcrofi⁷⁸, arnăuți, sârbi, bulgari Chiproviceni⁷⁹ sau din alte localități, căci un „Anghel Șfiștovl(ea)nu” împreună cu un „Hași Tenu Vrațalău”, ridicau biserica Sf. Voievozi din *Negreni-Muscel*, la 1798⁸⁰. Se cunoaște apoi că egumenul Partenie din îndepărtatul Mitilini, al insulei Lesbos, de lângă țărmul vestic al Asiei Mici, se străduise să rezugrăvească vechiul lăcaș al mănăstirii Valea⁸¹-Muscel. Și acestea sunt doar o parte din indicativele ce ar putea restitui o adevărată geografie a contactelor și prezențelor în Țara Românească a locuitorilor din aria ortodoxici, contacte ce poartă amprenta spiritului ecumenic promovat de înalții ierarhi și biserica românească în relații cu creștinătatea răsăriteană⁸².

⁷³ Cel ce venea de aici, era Dumitrache căpitanul, arendașul moșiei *Scorușu*, Borăscu, j. Gorj, ctitor în 1821, la biserica Sf. Dumitru (cf. și R. Crețeanu), *Bisericele de lemn din raionul Strehaia*, în „MO”, XVI (1964), nr. 5–6, p. 397.

⁷⁴ Evocarea toponimicului este făcută în legătură cu Gheorghe, episcopul de la biserica Sf. Nicolae, *Căinenii Vâlcii*, la 1733 (cf. și V. Brătulescu, *Comunicări. Biserici din Argeș și Vâlcea*, în „BCMI”, XXVII (1934), p. 89–90). Pe la 1752, jupanul Ștefan Trapezonda vel ban al Craiovei și familia sa erau înfățișați în taloul mural al bisericii Sf. Dumitru, *Balș* (cf. G. T. Bulat, *Biserica „mănăstirii” Sf. Dumitru, Balș — Romanai*, în „AO”, IV (1925), p. 60. Relevăm că unii egumeni de la mănăstirile *Hurezu* (la 1827) și *Brâncoveni* (la 1833, 1842 și apoi), sunt menționați ca fiind de la Trapezunt (cf. *Inscripții — ms. Olt și Vâlcea*, Fond. Brâncoveni și respectiv, Horezu).

⁷⁵ De unde-și trăgea obârșia jupâneasa Păuna, din „cetatea Silivrii”, fapt amintit pe lespede de funerară de la mănăstirea *Jitianul*, j. Dolj (cf. *Inscripții — ms. Oltenia*, Fond. Jitianu).

⁷⁶ Cf. și I. Dumitrescu și C. Florescu, *Jupânești, un vechi sat argeșan. File de istorie*, București, 1976, p. 154; cf. și *Inscripții — ms. Muscel*, Fond. Jupânești.

⁷⁷ Cf. R. Crețeanu, *Monumentele religioase de pe Valea Rîului Doamnei*, în „MO” XXI (1969), nr. 1–2, p. 43.

⁷⁸ Prezenți în bună măsură la susținerea lăcașurilor de la *Craiova*, *Dăbuleni*, *Târgu Jiului*, (să se vadă de pildă, Al. Ștefulescu, *Istoria Târgu Jiului*, Târgu Jiului, 1906, p. 131, inscripție din 1817, la biserica Sf. Voievozi, relevând numele lui „Cost(e)a Dimitriu Clisuri”, personaj înfățișat și în pictura murală a lăcașului „jupan Dumitru sin Cost(ea); Vlach Clisura” (cf. *Inscripții — ms. Oltenia, Târgu Jiu*). La *Dăbuleni*, „jupan Gher(gh)e” Căndea din Clisura (cf. pentru el G. Orman, în „AO” VII (1928), nr. 36, p. 110 și 219), ctitorul la 1817 biserica de aici împreună cu Hgi Enuși, de la Craiova. În ceea ce-i privește pe *farșcrofi* veniți din localitatea *Frașari* (Frasin), din Albania, ne referim spre exemplu la Sotir Pașale, fiul lui Pașalie fântănarul, stabilit la Craiova (cf. G. Orman, *art. cit.*, p. 227), cel care la 1848, oferea alături de episcopii și bătrânii din Corporația căreia îi aparținea o danie lăcașului breslelor lor (cf. D. Bălașa, în „MO”, XXVIII (1976), nr. 3–4, p. 266).

⁷⁹ Ctitorii și donatori la lăcașuri din *Craiova*, *Rm. Vâlcea* ș.a. (cf. *Inscripții — ms. Oltenia*, Craiova și Vâlcea; să se vadă și N. Stoicescu, *Bibliografia*, I — II — sub voce spre exemplu pentru biserica *Pătru Boj*, de la Craiova; de asemenea lăcașurile refăcute la *Rm. Vâlcea*, după distrugerile provocate de campaniile austro-turce, 1718, 1738, 1788, cu sprijinul locuitorilor din familiile lovipali, Ievoiu ș.a. cf. și I. Ionescu, *Pomelnicul bisericii „Cuvioasa Paraschiva” din orașul Râmnicu Vâlcea*, în „MO” X (1958), nr. 7–8, p. 561 și 565).

⁸⁰ Cf. R. Crețeanu, *art. cit.*, p. 44, lăcaș isprăvit apoi de Ștefan Bellu fost mare logofăt de Țara de Sus, în 1818 Este vorba de localitățile *Sviștov* și *Vrața*.

⁸¹ Să se vadă și V. Brătulescu, *art. cit.*, în „BCMI”, *loc. cit.*

⁸² Să se vadă și unele considerații la M. Păcurariu, *op. cit.*; de asemenea, observațiile noastre din cercetarea în ms. *Din legăturile Țării Românești cu lumea sud-est europeană și din Orientul apropiat*.

Aceste raporturi, care se înscriu în problematica activităților ctitoricești, privind instituția ecleziastică din zona nord-dunăreană, exprimă uncori cu limpezime și realități din sfera socio-politică a timpului. De pildă, cum ar putea fi privită altfel dania din decembrie 1802, a lui „Μιχαήλ Σηροδοούλου” (Mihail Sirovul), cel ce se intitula „του ἐκ Δακίας”⁸³ (cel din Dacia), danie făcută în vremea în care ideea refacerii Regatului Daciei era animată, la curtea principelui Constantin Ipsilanti (1802—1807), voievodul socotind că acesta putea fi închipuit odată cu declanșarea conflictului militar dintre ruși și turci⁸⁴ (1806—1812).

Dar, izvoarele epigrafice ne oferă și alte prilejuri de reflexie, dacă avem în vedere că un om de încredere al Porții, cum fusese Alexandru Vlangalis, decorat de sultanul Mahmud al II-lea, în 1837, pentru meritele sale în slujba Imperiului Otoman, care se născuse la Țarigrad, ca fiu al lui Mihalache chiurciubașa și îndeplinise în Țara Românească dregătoriile de mare clucer și mare agă, începea la 1843 zidirea bisericii din Câmpu Mare-Dobrotcasa, jud. Olt, pe o moșie ce aparținuse Crețuleștilor. Aici îi este înfățișat și chipul la 1845, dată la care lăcașul era isprăvit de soția lui, Sultana Vlangăr⁸⁵. Suntem deci în fața unui exemplu concludent—din atâtea altele—în ce privește opțiunea credinței locuitorilor alogeni, dincolo de angajamentele lor politice.

Într-un alt caz, ne referim la acela al lui Hagi Enuși al lui Consta Petru, din satul Negades, de la Zagora Ianinci, pentru care dispunem de mai multe dovezi privind vocația lui de ctitor⁸⁶, tribulațiile sale politice⁸⁷, i-a determinat pe unii contemporani ai lui să nu-l privească totuși ca pe un bun creștin. Avem în vedere caracterizarea severă pe care i-a făcut-o N.B. Locusteanu, participant la Revoluția de la 1848, după întoarcerea din exil⁸⁸.

Sunt apoi situații în care sursele vremii pun în evidență conflictele ivite între fondatorii de lăcașuri, aparținând locuitorilor alogeni și obștile satești din așezările respective. Astfel vâtaful de plai Constantin (Dinu)

⁸³ El este menționat ca urmare a dăruirii unei icoane, existente la biserica *Bradul, Ocnele Mari* (cf. *Inscripții* — ms. *Vâlcea*, Fond Ocnele Mari).

⁸⁴ Cf. și cele relevate în *Istoria României*, III, București, 1964, p. 609 și 719.

⁸⁵ Cf. *Inscripții* — ms, *Olt*, Fond. Câmpu Mare.

⁸⁶ El a participat la clădirea bisericilor: Sf. Gheorghe, din *Dăbuleni*, la 1813—1817, împreună cu jupânul Gheorghe; la înălțarea aceleia din *Negoiu*, tot din Dolj, pe la 1814—1816; la *Schitul Arhanghelul*, Râmnicu Vâlcea, către 1817; la *Constantinești*, j. Olt, în 1818, unde pisania de ordinioară îl menționează drept ctitor pe serdarul Polihronie Costapetriu și frații lui, Hagi Enuș fiindu-i frate (cf. *Inscripții* — ms, *Oltenia, Olt, Vâlcea*; cf. și N. Steoiescu, *Bibliografia I—II* — sub voce; de asemenea, I. Ionașcu, *Biserici, chifuri și documente din Olt*, Craiova, 1934, p. 68).

⁸⁷ Influența exercitată de el în viața administrativ-politică a Olteniei ne este dezvăluită, de pildă, de un dregător din Mehedinți, care-i răspundea la 1817, ca urmare a dispozițiilor primite de la Hagi Enuș — că reușise să-i determine pe boierii de acolo „ca nici odată să nu zică nu, în vreo chestiune, în fața grecului” — a unui Ștefan Ritzos, numit atunci ca jrdcător la Magistrat. Boierii trebuiau „să-l respecte pe grec precum turcii respectă pe Mahomed”, după cum se desprinde din corespondența cu bogatul negustor craiovean (cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, I, București, 1959, p. 140 și 141); cf. și M. T. Radu, 1821. *Iudor Vladimirescu și revoluția din Țara Românească*, Craiova, 1978, p. 247.

⁸⁸ Acesta arăta că Hagi Enuș a fost „moștenitorul tuturor românilor desmoșteniți de dânsul” (cf. N. B. Locusteanu, *Dușe exil*, Craiova, 1900, p. 262).

Robescu, descendent dintr-o familie grecească, era acuzat la 1794, în urma plângerilor repetate făcute de localnicii din Robești, că a săvârșit „multe jafuri”⁸⁹ împotriva acestora.

Vechile fundații de cult conservă însă și informații și imagini⁹⁰ ce-și așteaptă încă deslășirea, nelipsite, firește, de interes pentru trecutul poporului nostru. Ne referim la prezența chipului lui „Bechir aga”, din 1822, la biserica *Călugăreasa*, jud. Gorj, zidită de boierul Gheorghe Bengescu, lângă figura căruia este scris „care au păzit curtea”⁹¹. Oșteanul este înfățișat călare, cu capul acoperit cu un turban și cu o sulită în mâna dreaptă, așa cum apare zugrăvit pe latura de la nord a lăcașului, în registrul superior, lângă slugile Bengescului, și anume Ioan Moldoveanu logofătul, postelnicul Ioan și isprăvnicul Dincă⁹².

Se pune firesc întrebarea, în ce împrejurări portretul unui dregător turc a putut fi reprezentat în pictura murală de la lăcașul amintit? Răspunsul ne este dat de sursele vremii. Ele atestă pe deoparte legăturile de rudenie dintre Gheorghe Bengescu și Nicolae Glogoveanu clucerul, soția primului boier citat, Stanca era născută Glogoveanu, iar pe de alta, relația ce se poate face — pe această cale — între ctitoriile celor două familii și totodată între raporturile clucerului Glogoveanu cu subașii turci de la Dunăre.

În 1819, Nicolae Glogoveanu începuse zidirea lăcașului de la *Strâmba Vulcan*, jud. Gorj, fundație în care deabia la 1824 i-a fost zugrăvit chipul, la „al treilea an după răbelie” — deci după ridicarea la luptă a lui Tudor Vladimirescu⁹³, în timp ce biserica din *Călugăreasa* era înălțată pornind din 1821, iar lucrările de pictură se încheiau în anul următor⁹⁴.

Ca urmare a desfășurării mișcării lui Tudor Vladimirescu în primăvara lui 1821, Nicolae Glogoveanu, care întreținea ca și alți boieri din Oltenia legături economice cu subașii din Imperiul Otoman, i-a cerut probabil, unuia dintre aceștia, sprijin pentru apărarea curții sale și a rudeților lui, atunci când oștile turcești se pregăteau să treacă la nord de Dunăre, ca să-i înfrângă pe insurgenți. În aceste împrejurări, un agă turc îi va scrie lui Nicolae Glogoveanu, că el nu a putut să-i apere satele, fiind trimis din porunca Porții cu oastea către hotarele Moldovei⁹⁵. Cel ce avea să îndeplinească cererea amintitului boier, după cum o atestă imaginea de la ctitoria lui Gheorghe Bengescu, era tocmai Bechir aga.

Precizăm — în această ordine de idei — că în 1821—1822, după intervenția detașamentelor turcești în Țara Românească, ctitorul de la *Călugă-*

⁸⁹ Cf. V. A. Urechia, *op. cit.*, V, București, 1893, p. 88—89; cf. și I. Popescu Cilieni, *op. cit.*, p. 135, cu referire la abuzurile săvârșite, în perioada în care moșnenii i-au cedat pe timp de 22 de ani iarbă din muntele lor; pentru el să se vadă și *Îndrumător în Arhivele Statului județul Vâlcea*, București, 1972, p. 237.

⁹⁰ Să se vadă și observațiile lui A. Paleolog, *Pictura exterioară din Țara Românească (secolele XVIII—XIX)*, București, 1984, p. 17 și notele 38 și 41, la p. 80.

⁹¹ Cf. A. Pănoiu, *Pictura votivă din nordul Olteniei (secolul XIX)*, București, 1968, pl. 33 și 34.

⁹² Să se vadă și observațiile la A. Paleolog, *loc. cit.*; de asemenea R. Theodorescu, *La genea epocii moderne (I). Ctitorii ale spiritualității românești*, în „Contemporanul”, nr. 27 (1808), din 3 iulie 1981, p. 5.

⁹³ Cf. *Inscripții — ms, Oltenia, Fond. Strâmba—Vulcan*; cf. și N. Stoicescu, *Bibliografia*, II, p. 604.

⁹⁴ Cf. ibidem, Fond *Călugăreasa* și N. Stoicescu, *Bibliografia*, I, p. 133.

⁹⁵ Cf. Doc. la Arh. St. Buc., Documente Istorice, CCCXXX/148.

reasa, boierul Bengescu, a făcut parte din Divanul instituit atunci la Craiova⁹⁶, de unde îi comunica lui Nicolae Glogoveanu conținutul firmanului dat de sultan, care le cerea stăpânitorilor de pământ, „să-și țină moșiile în pace, să nu supere Raiaoa”⁹⁷.

Informațiile încorporate de noi în cercetarea de față au surprins unele imagini din trecutul atât de bogat în date și fapte al instituției ecleziastice, dar și din existența și activitatea clerului, din prezența ctitorilor autohtoni și alogeni la clădirea și sprijinirea bisericii. Lăcaș al spiritualității, biserica — factor de permanență și continuitate în spațiul etnic românesc, a îndeplinit un însemnat rol nu numai în viața poporului nostru, ci și pentru creștinătatea răsăriteană, în contextul socio-politic al vremii de după mijlocul secolului al XVII-lea — veacul al XIX-lea primele decenii.

THE CHURCH, CLERGYMEN AND FOUNDERS IN THE SOCIAL AND POLITICAL EVOLUTION OF WALLACHIA (The Second Half of the 17th Century—The First Decades of the 19th Century)

A FEW CONSIDERATIONS

Abstract

The events which followed after the reign of Matei Basarab and especially those having taken place during the establishment of the Phanariot regime in Wallachia (1716—1821) had a huge impact on the Romanian society.

The developments also left an imprint on the Church, leaders and servants alike, as the keeper of the sacred flame of faith, of customs and traditions, of links among Romanians in the three principalities, and the defender of Orthodoxy in the Balkans and in the Near East.

After the enthronement of Gregore I. Ghica, efforts were displayed toward reinforcing the position of the parochial clergy, which was subsequently granted immunities and rights. Some of them are of a peculiar character, as for instance those granted by the document of 1673 concerning the obligation of villagers in Loviște to work two days in benefit to the parish, every autumn and every spring. The measures were taken by princes at a time when the servants of the Church were still in a stage of serfdom, which actually didn't fit the statute of the clergy, its missionary rôle, especially in the full process of introducing the Romanian language in the religious service.

The necessity for consolidating the authority of the Church and of prelates, for giving support to Orthodoxy was becoming even more apparent under denominational pressures exerted from Transylvania in benefit to the Uniatcs. Constantin Brâncoveanu himself was expressing in 1701 his satisfaction for the fact that priests and other people in Scheii Brașovului and Făgăraș didn't „go astray” and guarded well „the straight orthodox law”.

⁹⁶ Să se vadă *DIR*, 1821, III, p. 69, doc. din 1822 februarie 20.

⁹⁷ Doc. la Arh. St. Buc., Documente Istorice CCCXXIV/186, din 1822 ianuarie.

It is a time when new generations of founders of various extractions, boyards, officials, servants, town-dwellers and free peasants would contribute to the building and repairing of a large number of churches and monasteries.

The ecclesiastic life and the founding activity would nevertheless be influenced by the decisions reached by Alexandru Ipsilanti (1774—1782), whose concern was to put at use the authority of the Church and of the clergy in order to maintain law and order in the Country, so that the requirements of the Porte may be better met. The measures were to be backed by his successors: Mihai Suțu (1783—1786) and Nicolae Mavrogheni (1786—1790).

Throughout the 18th and the 19th centuries, foreigners having taken up residence in Wallachia also gave their assistance to churches and monasteries. Having largely come from the Greek-Levantine world but also from various regions in the Balkans, they nevertheless happen to be blamed in some documents of the time for having committed various abuses on the locals.

Speaking for perenity in the life of the Romanian people, the Church and the clergy in Wallachia also fulfilled a well-gauged part in the defense of the world of the Eastern Orthodoxy.

NOI CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA RAPORTURILOR DINTRE BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ ȘI BISERICA ORTODOXĂ ALBANEZĂ

GELCU MAKSUTOVICI

De aproape cinci decenii, datorită condițiilor nefavorabile create de anii celui de-al doilea război mondial și apoi a instaurării socialismului totalitarist, au fost curmate raporturile normale cu Biserica Ortodoxă Albaneză fapt ce ne determină să reluăm atât cercetările în această problemă, cât și legăturile directe în vederea unei cât mai bune conlucrări. Pe bună dreptate, într-un excelent articol redacțional al prestigioasei publicații „Altarul Banatului”, se sublinia că, „...mutațiile profunde intervenite în ultimii ani vizează în mare state și popoare preponderent ortodoxe și de aceea nu putem face abstracție de ele. Aflate până nu de mult sub incidența absolutismului ateist, în preajma catastrofei economice și descompunerii spirituale, aceste popoare renasc la viață și odată cu ele spiritualitatea ortodoxă, ca dimensiune autentică și componentă definitorie a apartenenței lor religioase”¹.

Legăturile dintre noi și albanezi sunt multiseculare. Și poporul nostru și cel albanez, primul urmaș al geto-dacilor, ramura de nord a tracilor, al doilea urmaș legitim al vechilor illiri, au cunoscut creștinismul primelor veacuri, la noi prin Sf. Apostol Andrei, iar ei prin Sf. Apostol Pavel care a călătorit de mai multe ori la Apolonia (Fapte, cap. 17). După cucerirea Daciei, împăratul Traian aduce lucrători din tribul illirilor piruști pentru exploatarea aurului din Munții Apuseni. Dar prima atestare documentară referitoare la venirea unui grup mai numeros în țara noastră o avem din vremea lui Mihai Viteazul care îngăduie ca circa 15 000 de albanezi să se așeze la nord de Dunăre, în Țara Românească, în anul 1595, an socotit de noi ca dată de întemeiere a Comunității Albaneze din România. În veacurile următoare, în vremea lui Matei Basarab, dar mai ales în secolul al XIX-lea, noi grupuri de albanezi găsesc ocrotire și adăpost în țările române. Aici, departe de persecuțiile dominației otomane, cu substanțial sprijin românesc, o bună parte dintre ei vor participa la mișcarea de renaștere națională albancză (Rilijndja Kombetarë Shqiptarë) încheiată prin cucerirea independenței de stat a Albaniei de la 28 Noiembrie 1912. În cadrul acestei mișcări și mai ales după anul 1912, albanezii vor căuta să se elibereze și de tutela apăsătoare a clerului grec, în vederea cuceririi unei independențe reale pe toate planurile. Raporturile noastre cu ortodocșii albanezi sunt vechi și fructuoase. Am dori să semnalăm dintru început că studiul de față se vrea o completare a celor apărute până în urmă cu o jumătate de veac, și credem că este primul după înlăturarea totalitarismului din România prin revoluția din Decembrie 1989 și a celui din Albania prin

¹ „Altarul Banatului”, an I, nr. 7—8, iulie—august 1990, p. 3.

mișcările de masă din anii 1990—1991, reluând astfel cercetările asupra relațiilor româno-albaneze și sub aspectul celor dintre bisericile ortodoxe frățesti, tradiționale și ele, în multe privințe. De n-ar fi să amintim decât despre numeroasele danii ale voievozilor români către mănăstirile din sudul Albaniei în evul mediu², de ajutorare reciprocă în perioada modernă, și de susținerea de către români a autocefalicii Bisericii Ortodoxe Albaneze în cea contemporană.

Din punct de vedere confesional, albanezii aparțin cultelor musulman, ortodox și catolic, fiecare având propriile sale tradiții, personalități, în funcție de anumite zone de influență. În regiunile de nord și pe litoralul Mării Adriatice au dominat catolicii, avînd ca principal centru orașul Shkodra, în Albania centrală musulmanii cu geamii de rară frumusețe la Tîrana sau Elbasan, iar în sud ortodocșii răspândiți în regiunile din jurul orașelor Korçea și Gjirokastra, până la Marea Ionică. Am făcut, desigur, o schiță generală, deoarece întrepătrunderi și conviețuiri mixte sunt pretutindeni, în toate zonele locuite de albanezi, inclusiv în întinsa lor diasporă, fie că e vorba de Kosova și Macedonia jugoslavă, de Grecia, Italia de sud, Turcia, România sau America. Apoi, într-un viitor studiu, ne vom referi la conviețuirea albanezilor cu aromânii, la legăturile și colaborarea dintre ei nu numai în Albania, ci în întreaga Peninsulă Balcanică, din care vom cita numai un singur document, din 1896, ce ni se pare edificator și în care se consemna: „Pe lângă Mitropolitul Antim al Mesembriei, care a declarat din nou că rămâne nedespărțit de cauza românească, Mărgărit a mai câștigat pe Mitropolitul de Durazzo și Gora alban-român de origine, care, terminând doi ani de participare în Sinodul patriarcal din Constantinopol, se pregătea pentru a se întoarce în Eparhia sa. Acest Mitropolit s-a legat și el cu scrisoare către Mărgărit să introducă limba română în bisericile Eparhiei sale, unde românii formează majoritatea populației. El a vorbit despre aceasta cu Marele Vizir, și, decorat fără știrea Patriarhului cu Marele Oficer al Ordinului Osmanic, s-a pornit la Durazzo cu scrisori viziriale, ca să fie sprijinit în acțiunea sa de Pași din provincii. El va trece prin Salonic, Bitolia, Ianina și peste tot locul va căuta să încălzească pe românii pentru cauza lor națională”³.

Atât albanezii, cât și aromânii din Balcani, priveau cu încredere și speranță spre România considerînd-o apărătoarea cea mai devotată a drepturilor și libertăților lor, dar și a ființei naționale prin ortodoxie, a celor aparținînd la această credință, împotriva ingerințelor unor clerici care, chiar prin ortodoxie, căutau să-i deznaționalizeze. De altfel, în opinia publică a timpului, unii dintre oamenii politici ai Imperiului otoman, dintre diplomați, pe albanezii și aromânii de religie ortodoxă îi considerau „greci”. De aici și rolul important al statului român și al Bisericii Ortodoxe Române de a susține

² vezi Virgil Cîndea, *Mărturie românești peste hotare*, Mică enciclopedie I, *Albania—Grecia*, Edit. Enciclopedică, București, 1991; Nicolae Iorga, *Vasile Lupu ca următor al Împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopol și a Bisericii Ortodoxe*, în „Analele Academiei Române”, s. II, *Memoriile Secțiunii istorice*, t. 36, 1913—1914, p. 207—236; idem, *Fundațiunile domnilor români în Epir*, în ibidem, p. 881, 916; Marcu Berza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, 1935; Teodor Bodgea, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1914; A. Camarino-Cioran, *L'Epir et les Pays Roumains*, Ianina, 1989 ș. a.

³ Raportul semnat de D. A. Sturdza, ministrul afacerilor străine, adresat Regelui Carol I, documentul datat 1896, august 3/15, aflat în Arhiva Istorică Centrală, fond Casa Regală, dosar 10, 1896, filele 1—2 (După revista „Anale de Istorie”, nr. 3, 1975, p. 99).

școlile și bisericile românilor din Balcani, precum și autocefalia Bisericii Ortodoxe Albaneze, zbaterile ci de a fi o Biserică națională, independentă, scoasă de sub dominația clerului străin. În acest sens au existat numeroase acțiuni directe, morale și materiale, atât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cât și în prima jumătate a secolului al XX-lea, de care ne ocupăm în mod special în prezentul studiu. În anul 1903, după înăbușirea răscoalei din Macedonia, reprimată în mod brutal de autoritățile turcești, guvernul român ia o serie de măsuri pentru refacerea școlilor și bisericilor distruse. Ministerul de Externe al României arăta că, la 14 august 1903, s-au expediat telegrafic bani pentru ajutorarea populației din Krușevo, care fusese centrul acestei mișcări populare, specificând că ajutorul nu s-a limitat numai la români, că au fost ajutate și alte naționalități. În ședința Camerei din 28 noiembrie 1903 s-a creat un fond de 600.000 lei pentru construirea de biserici și școli, sumă votată în Parlamentul României de 98 de deputați din cei 99 prezenți, iar deputatul N. Dimancea a propus ca suma să fie majorată la 1 milion⁴. În același timp, I. I. C. Brătianu, sublinia poziția României de a menține cele mai bune raporturi cu toate popoarele din Balcani, „noi dorim să întreținem relațiile cele mai cordiale cu statele vecine... să punem de acord interesele noastre respective”⁵.

La începutul secolului nostru, la București funcționau mai multe societăți culturale albaneze ca de exemplu, „Dituria” (Cultura), „Drita” (Lumina), „Shpresa” (Speranța), „Bashkimi” (Unirea) ce avea și o filială foarte puternică la Constanța, care editau manuale școlare, cărți, ziare și reviste, ce erau difuzate în teritoriile locuite de albanezii din Balcani și chiar a celor din diasporă⁶. Albanezii ortodocși din București se organizează și în societăți religioase, la început femeile ortodoxe, iar la 6 decembrie 1909, într-o Adunare generală, ținută în Sala Băilor Eforiei, va fi votat Statutul Comunității Ortodoxe Albaneze din București⁷. Dintr-un articol, intitulat *Alegerea episcopiei bisericii albaneze*, publicat în ziarul „Minerva”, din 8 decembrie 1909, aflăm că: „Au fost aleși d-nii Hristea Zapa, președinte; Eraclie Duro, Toma Ciarni, Ianache Cocio, Pandele Vanghele, Vasile Zografi, Nic. Ionescu, Gh. Tico și Vasile Tarpo, membrii; Achile Eftimiu și Spiro Arabi, cenזורi”⁸. După această dată se pune cu tot mai multă acuitate problema de a avea și o biserică proprie, unde să se slujească în limba albaneză. Într-un document, datat 19 martie 1911, se relatează: „În urma adunării generale a Comunității albaneze care a avut loc în ziua de 13 a.c. privitor la chestiunea biserică albaneză și pentru acest scop s-a făcut și o listă de subscripție în aceeași zi, în care listă s-a strâns suma de lei 5.000, ... unii din albanezi sunt de părere, ca suma strânsă pentru clădirea bisericii albaneze, este mult mai bine, și mai lăudabil pentru colonia albaneză din România, ca această

⁴ *Dezbaterile Adunării Deputaților, 1903–1904*, p. 25

⁵ *Ibidem*, p. 141

⁶ Pentru amănunte, vezi Gelcu Maksutovici, capitolul *Allama*, din *Afirmarea statelor naționale independente unitare din centrul și sud-estul Europei 1821–1923*, Edit. Academiei, București, 1979, p. 129–145.

⁷ Arhiva Centrală Istorică, Ministerul de Interne, Direcțiunea Poliției și Siguranței Generale, Dosar 54; 1910, f. 2 (Referirile ulterioare la acest fond, vor fi: A.C.I., Min. Int., ...)

⁸ *Ibidem*, dosar 129, 1909, f. 6.

sumă să se trimită ca ajutor răsculaților albanezi, care luptă pentru chestiunea națională albaneză...⁹.

Problema unei biserici proprii, o găsim și în articolul *O biserică albaneză în capitală*, publicat în ziarul „Scara”, nr. 419, din 13 martie 1911, în care se scria: „În urma demersurilor eforo-epitropiei albaneze, mitropolitul a acordat comunității ortodoxe albaneze din capitală autorizația oficială de a avea un local propriu de rugăciuni, în care preoții albanezi au să officieze întreg serviciul divin în limba albaneză”... arătându-se, în încheiere, că „... În acest scop, comunitatea face un apel la toți membrii ei să ia parte la o adunare națională ce va avea loc mâine duminică 13 martie, în sala Eforiei, la orele 2 d.a. spre a decide asupra primului local de rugăciune al acestei comunități”¹⁰. Dintr-un alt document, referitor la această consfătuire, se arată că „... s-a hotărât să se trimită 600 lei în America lui Fan Noli naționalistului și teologului albanez, pentru a veni în București, și să aducă toate cărțile bisericești traduse în limba albaneză de el, și venind în București, colonia albaneză, speră că prezența teologului Fan Noli va folosi mult pentru progresarea chestiunii bisericești albaneze...”¹¹. Alte informații sunt legate de faptul că Fan Noli a trecut de la Rotterdam direct la Petersburg și apoi va veni în România. O invitație, adresată conaționalilor albanezi, are următorul text: „Comunitatea Ortodoxă Albaneză face apel călduros tuturor albanezilor din București, spre a veni în număr cât mai mare în ziua de 3 septembrie ora 8 dimineața la Gara de Nord pentru primirea Sfinției Sale Preotului Fan S. Noli, pionierul chestiunii religioase albaneze, care vine să ne viziteze”¹². Într-adevăr, dintr-o notă a Direcțiunii Poliției și Siguranței generale, datată 3 septembrie 1911, aflăm știri amănunțite, „Astăzi a sosit în Capitală venind din Rusia preotul albanez Fan S. Noli, unul din cei mai principali luptători ai cauzei albaneze... Dânsul va sta aici mai mult timp, găsind țara cea mai liberă din care va conduce interesele și mișcarea albaneză;... Colonia albaneză de aici este recunoscătoare acestui preot care acum prin meritele sale e ridicat la rangul de protopop de către clerul rus din Petersburg din cauza desvoltării ce aduce națiunii ortodoxe și lupta sa energică în chestia răscloalelor actuale în Turcia. Dânsului i se datorește intervenția ca Rusia să ajute materialicește pe răsculații care stau pe teritoriul munte-negrean, fapt îndeplinit prin suma de 100.000 ruble ce a dat Rusia — Muntenegruului”¹³.

Acum se deschide unul dintre cele mai interesante capitole ale raporturilor româno-albaneze pe linie de stat în legătură cu susținerea luptei pentru independență a poporului albanez, dublate de sprijinirea ortodoxiei de către Biserica Ortodoxă Română prin acordarea în folosință Comunității Ortodoxe Albaneze din București a uneia dintre cele mai frumoase biserici, monument de artă și arhitectură, Biserica Dintr-o zi din strada Academiei, iar indirect, prin intermediul lui Fan Noli și ajutorării popoarelor creștine din Balcani în eliberarea lor completă de sub dominația multiseclară a Imperiului otoman.

⁹ Ibidem, f. 25.

¹⁰ Ibidem, f. 24

¹¹ Ibidem, f. 26

¹² Ibidem, f. 39

¹³ Documentul nr. 230, din: *Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani*, volum de documente, editat de Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1986, pp. 596–597.

Înainte de a deschide acest capitol, câteva cuvinte despre personalitatea lui Fan S. Noli (Teofan Stilian Noli) născut în anul 1882 în satul Ibrik Tepe, de lângă Adrianopole (Turcia europeană) dintr-o familie de emigranți albanezi, decedat în anul 1965 în Florida (Statele Unite ale Americii) ca episcop al ortodocșilor albanezi. Luptător pentru independența națională a Albaniei, a intrat în proclamație în anul 1908 cu intenția de a milita și pe această cale pentru autocefalia Bisericii Ortodoxe Albaneze, de a o elibera de sub influența clerului grec care căuta să asimileze pe albanezi cu grecii prin intermediul apartenenței la ortodoxie, la forurile bisericești ale Greciei. Scriitor de talent, se impune atât în literatura albaneză, cât și în cea universală. În anul 1924, pentru câteva luni, va fi prim-ministru al Albaniei, conducător al revoluției burghezo-democrate din Albania. În 1907 publică drama *Israelii și Filistinii*, prin diferite teme biblice combătând racilele sistemului feudal, în 1913 tipărește la Boston *Triodul cel mic*, în limba albaneză, tradus de el din grecește, între anii 1922—1924 publică *Drumul crucii*, *Isus biciuit*, *Moise pe muntele Sinai*, traduce din literatura universală numeroase capodopere, între care, *Othello*, *Machbeth*, *Iulius Cezar* și *Hamlet* de Shakespeare, *Un dușman al poporului* și *Femeia* de Ibsen, *Catrene* de Omar Khayam, *Reîntoarcerea lui Skanderbeg la Kruja* de H. Longfellow, *Corbul* și *Annabel Lee* de Edgar Allan Poe și altele. Asupra calității sale de înalt ierarh al Bisericii Ortodoxe Albaneze, vom mai reveni pe parcursul studiului.

Sosit în România, primit cu dragoste și respect de către conaționali lui, dar și de autoritățile de stat și bisericești, de opinia publică românească, dă interviuri presei, ține o conferință la Atheneul Român (octombrie 1911), pleacă la Brăila și Constanța unde se aflau puternice comunități albaneze, discută cu oameni politici români și cu înalți ierarhi ai Bisericii Ortodoxe primind sprijinul acestora, trimite, prin intermediul Coloniei albaneze, o scrisoare de mulțumire I.P.S. mitropolitului Pimen al Moldovei, îmbărbătează pe albanezii din România în lupta pentru cucerirea independenței naționale etc. Prezența sa la București, va impulsiona întreaga Comunitate Albancă, nu numai pe cea ortodoxă, la noi acțiuni, pe linia luptei de eliberare națională, fiind primit în egală măsură și de albanezii musulmani sau de cei catolici, ca un patriot și luptător pentru emanciparea tuturor. Este interesant de semnalat și faptul că, traducând din limba greacă în albaneză *Triodul cel mic*, pe care-l tipărește la Boston, în anul 1913, Fan Noli scrie pe prima pagină, dedicația „Excelenței Sale Take Ionescu, în semn de recunoștință și stimă, traducătorul”, ceea ce ne face să credem că el a primit un substanțial sprijin material și de la omul politic român, de altfel cunoscut pentru poziția sa de susținător atât al românilor din Balcani, cât și a luptei de independență a Albaniei¹⁴.

Așa cum arătam mai înainte, Comunitatea Ortodoxă Albaneză încă din anii 1909—1910 a făcut diferite demersuri de a avea o biserică cu slujire în limba albaneză, dar odată cu sosirea la București a lui Fan Noli ele s-au intensificat și concretizat. Comunitatea solicitase mai de mult obținerea provizorie a Bisericii Dintr-o zi, filială a Bisericii Enei, atât autorităților de stat cât și celor ecleziastice. La data de 8 aprilie 1911 Primăria orașului Bucu-

¹⁴ vezi Gelcu Maksutovici, *Idealul Independenței albaneze devine realitate*, în „Magazin istoric”, anul XXI 1987, nr. 12, p. 57.

rești prin adresa nr. 20158/8808 B., comunica episcopiei Bisericii Enei că s-a aprobat Comunității Albaneze să slujească în Biserica Dintr-o zi, dar episcopia n-a fost de acord. Cu venirea lui Fan Noli Comunitatea se adresează Sfintei Mitropolii care, la data de 12 septembrie 1911, aprobă ca preotul Fan Noli să slujească la Biserica Doamnei până la data de 16 octombrie 1911, apoi Sfântul Sinod va aproba „cedarea provizorie” a Bisericii Dintr-o zi, la care inițial conducerea Bisericii Enei a consimțit numai pentru sărbătorile Crăciunului, dar la 19 decembrie 1911, printr-un Proces-Verbal încheiat între Biserica Enei și Comunitatea Ortodoxă Albaneză se arată că „se cedează vremelnice” sfântul lăcaș al bisericii filiale Dintr-o zi, „vremelnice” ce avea să dureze până după sfârșitul celui de al doilea război mondial. Astfel că, având sprijinul nemijlocit al Bisericii Ortodoxe Române și al autorităților române de stat, Comunitatea Ortodoxă Albaneză din București va beneficia timp de peste 35 de ani de unul dintre cele mai frumoase lăcașuri de cult ale Capitalei, monument istoric, de artă și arhitectură, din centrul orașului. Pentru cei mai puțin avizați amintim că sfântul lăcaș, cu hramul Sf. Nicolae, se află în strada Academiei nr. 22, în perimetrul dintre Institutul de Arhitectură și fosta Biserică Enei demolată, în condiții dubioase, după cutremurul din anul 1977, sub pretextul imposibilității reconsolidării. Este demn de semnalat faptul că aici, în secolul al XVII-lea a existat o bisericuță de lemn, „construită de Neagul”, locul avea să treacă în stăpânirea fratelui său mai mic Antonie, vornicul din Popești, domn al Țării Românești (1669—1672), după care va trece la fiul său Neagul Postelnicul Negoiescu zis și Popescu, apoi la fiica acestuia Marica odată cu căsătoria ei cu Constantin Brâncoveanu. În anul 1702 Doamna Marica „au ridicat acea bisericuță mititică foarte și au ridicat alta de piatră în locul ei”. Biserica avea să fie refăcută în anii 1826—1827, sub domnia lui Grigorie Ghica Vodă, după care s-a pus pisană: „Această Sfântă Biserică ce se numește Dintr-o zi cu hramul Sf. ierarh Nicolae a fost mai întâi făcută din lemn și învechindu-se luminată Doamnă Marica a Măriei Sale Constantin Basarab Brâncoveanu V.V. le-a luat 1702 de la nașterea Domnului nostru Isus Hristos, îndemnându-se a făcut-o toată de zid și a înfrumusețat-o cu toate podoabele spre pomenirea Măriei Sale, ispravnic fiind dumnealui Enache Văcărescu, vel logofăt, în urmă la leat 1825 în vremea Măriei Sale Grigore Ghica V.V. al patrulea, întâmplându-se de s-au ars s-au preînoit și s-au înfrumusețat, precum se vede cu ajutorul Măriei Sale Grigore Ghica și a altor pravoslavnici prin stăruința dumnealui vel stolnic Stanciu episcopul acestei Sfinte biserici, isprăvindu-se la preînoit la 1827”. Așa cum consemna Pr. M. Popescu Cernea în scurtul istoric al bisericii, afișat la intrare, „... Din 1911 până în 1945 această biserică a servit ca loc de închinăciune pentru comunitatea albaneză din București”. După știința noastră, ultimul preot deservant al Comunității albaneze din București a fost distinsul și regretatul Piru Buchiu, decedat în anul 1991, în comuna Corbu, județul Olt, om de aleasă ținută civică și spirituală, slujitor devotat al altarului străbun, care, pe toți cei patru fii ai săi i-a îndrumat să urmeze studii teologice, ca la rândul lor să fie și ei slujitori vrednici ai Bisericii Ortodoxe. Dintr-o epistolă de suflet a Prea Cucernicului părinte Piru Buchiu adresată autorului acestui studiu la data de 27 februarie 1991, dânsul ne precizează că: „Cei cinci ani, 1942—1947, de sfântă slujire la Biserica Sfântul Nicolae „Dintr-o

zi", a Comunității Albaneze din România, au fost cel mai frumoși ani ai tinereții noastre..."¹⁵.

La 28 Noiembrie 1912, în micul orașel Vlora, de pe litoralul Mării Adriatice, va fi proclamată independența de stat a Albaniei, dată crucială în istoria poporului albanez. Odată cu eliberarea de sub jugul apăsător al dominației otomane de aproape cinci secole, poporul albanez năzuia independența și în alte domenii, ca de exemplu și cel al Bisericii Ortodoxe Albaneze, în sensul de a avea o largă autonomie, proprii săi ierarhi și slujitori ai altarului. În lupta ortodocșilor albanezi pentru autocefalia Bisericii lor, vor fi angrenați și albanezii din diasporă, între care și cei din România, care la rândul lor vor avea un sprijin substanțial și din partea autorităților române, al unor oameni politici, precum Take Ionescu sau Nicolae Iorga. Despre activitatea Comunității albaneze legată de Biserica Dintr-o zi și mai ales de preotul Fan S. Noli, vom mai releva câteva documente. În ziarul „Universul”, nr. 57 din 28 februarie 1912, era publicat articolul *Întrunirea albanezilor din Capitală*, pentru „...a constitui o societate pentru întreținerea bisericeii și școalelor albaneze”, după care se consemnează: « Se decide ca societatea să poarte numele de „Uniunea Albaneză Ortodoxă”... », enumerându-se și membrii Consiliului de administrație: Eraclie Duro, Petre Tarpo, Toma Ciarni, Pandele Evanghele, Vasile Zografii, Vanghele Dumitru, Dr. Sp. Shunda, Sotir Filip, Mihail Kirița, Alexe Drenova, Victor Eftimiu, Athanas Cantili, Dum. Beratti, Cristea Cotadi, Visarion Dodani, Vanghelc Atanasie, Filip Papaiani, Grigore Goda, Gheorghe Țico, Ioan Danga, Pandele Durmiși, I. Costuri, C. Naumescu, N. Cristea și Teodor Emanoil¹⁶. În anul următor, în notele Poliției și Siguranței, găsim din nou semnalată prezența lui Fan Noli în România, astfel: „Cu Aradul de azi (23 aprilie 1913, n.n.) a intrat preotul albanez Fan Stelian Noli, însoțit de Dumitru Ciufecu și merge București, Hotel Central...”¹⁷, iar într-o altă notă, din 2 mai 1913, se relatează: „Astăzi de dimineață are loc la Biserica Dintr-o zi din str. Academiei un parastas pentru defunctul naționalist albanez N. Naci (este vorba de patriotul Nicolla Nașio întemeietorul societății culturale albaneze „Drita” (Lumina) la București, în anul 1884, a unui Institut albano-român, a unei școli normale cu elevi albanezi și aromâni, a editat mai multe publicații etc.—n.n.) și care serviciul divin se va face în limba albaneză de către Preoți albanezi Fan Noli și Papa Haralambie și la acest parastas va lua parte Colonia albaneză și se zice că vor lua parte și macedo-românii...”¹⁸. În notele următoare (din 3 mai 1913) se preciza: „În cercul albanez a adus mare bucurie și entuziasm declararea preotului albanez Fan S. Noli față de albanezi, despre rezultatul audierii ce a avut numitul preot cu D-nu Ministru Take Ionescu, care convorbire între altele este și promisiunea D-lui Ministru, că cât de curând va tipări un număr însemnat de cărți bisericești aici în București în limba albaneză și care cărți când se vor tipări și vor fi gata i le va trimite în Albania susnumitului preot”¹⁹, iar în nota, datată 9 mai 1913, se anunța: „Cu ocazia

¹⁵ Scrisoarea Pr. Piru Buchiu, datată 27 februarie 1991, expediată din com. Corbu, jud. Olt, către Gelcu Maksutovici, aflată în Arhiva Uniunii Culturale a Albanezilor din România, p. 1.

¹⁶ A. C. Ist., Min. Int. Dir. Poliție și Siguranței, dosar 54, f. 95.

¹⁷ Ibidem, f. 117.

¹⁸ Ibidem, f. 120.

¹⁹ Ibidem, f. 121.

plecării preotului albanez Fan Noli în Albania, albanezii din București au dat un banchet în restaurantul Carpați... susnumitul preot a părăsit Capitala plecând în Albania în ziua de 8 a.c. ieșind prin punctul Predeal..."²⁰.

Documentele vremii vorbesc pe larg despre sprijinul românesc. La Congresul albano-român din Trieste, din martie 1913, Dr. Shunde vorbind despre raporturile dintre români și albanezi, sublinia: „Întărind națiunea albaneză, România se întărește pe ea însăși, căci ea vede lămurit că Albania este amenințată de același pericol ca și dânsa, căci ea știe prea bine că soarta neamului românesc și a neamului albanez este pe veci comună”, concluzionând: „Ei bine! România vrea stăruitor și sincer o Albanie puternică și prosperă”²¹.

La sfârșitul primului război mondial, când la Conferința de Pace de la Paris era luată din nou în discuție și problema independenței și suveranității statului albanez, Nicolae Iorga va redacta și publica la București lucrarea *Brève histoire de l'albanie et du peuple albanais*, folosită ca argument istoric de delegația albaneză în susținerea intereselor sale, lucrare ce cuprindea, implicit, și susținerea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Albaneze, problemă ce va intra și mai mult în actualitate în această perioadă²². Dar în această privință cea mai completă și la obiect lucrare, cunoscută de noi până acum, rămâne teza de licență *Înființarea și organizarea Bisericii Ortodoxe Albaneze*, București, 1941, semnată Buchiu I. Piru, din care vom cita largi extrase²³. După ce, în primul capitol *Creștinismul în Albania*, ne este prezentată Albania și albanezii, concluzionând că: «Tot timpul cât a stat sub jurisdicția patriarhiei din Constantinopol, viața bisericească a albanezilor a primit un caracter aproape exclusiv grec: limba cultului a fost cea greacă, clerul — mai ales cel superior — a fost grec. Grecii și Patriarhia ecumenică s-au obișnuit a privit pe ortodocșii albanezi ca greci „albanofoni”»²⁴, în capitolul II, ne este prezentată pe larg *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Albaneze*, în întreaga sa complexitate.

Având în vedere datele, valabile și azi, conținute în lucrarea citată, am să redau câteva din ele, pentru a readuce în memorie și la cunoștința cititorilor lupta național-bisericească a albanezilor pentru cucerirea autocefaliei. Deși, așa cum am mai arătat, problema se punea mai de mult, mai ales după proclamarea independenței de stat a Albaniei din Noiembrie 1912, conflictul dintre ortodocșii albanezi și Biserica greacă, avea să izbucnească pe față, când, „În 1921, la Coritza (Korcea, oraș în sudul Albaniei, *n.n.*), preoții și tineretul alba-

²⁰ Ibidem, f. 122.

²¹ Documentul 234, din: *Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani*, București, 1986, p. 602.

²² Vezi Gelcu Maksutovici, *Istoricul Balcanilor străvechi*, în „Dacia literară”, anul I, 1990, nr. 5, p. 12.

²³ Aducem mulțumiri și pe această cale Prea Cucernicului Preot Laurențiu Buchiu de la Parohia Poiana Câmpina, județul Prahova, pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție excelenta teză de licență a tatălui său Piru Buchiu, atât de utilă studiului de față, cunoașterii mai aprofundate a raporturilor dintre Bisericile ortodoxe române și albaneză, cu multe date inedite și astăzi.

²⁴ Buchiu I. Piru, *Înființarea și organizarea Bisericii Ortodoxe Albaneze*, Teză de licență, București, 1941, p. 14—15; lucrare în manuscris, aflată în posesia Pr. Buchiu Laurențiu. Având în vedere importanța deosebită a acestor lucrări, am considerat deosebit de utilă tipărirea ei chiar în forma actuală, eventual completată cu o prefață lămuritoare asupra noilor informații survenite în ultimele decenii.

nez se hotărâsc a cânta prohodul la Vinerea Mare, în catedrala orașului, în limba albaneză”²⁵. Grecii sunt furioși și pornesc o campanie de represalii împotriva intențiilor albanezilor de a introduce limba națională și în biserică, considerând că „ortodocșii din Albania sunt propriu-zis greci, care vorbesc albaneză”. În anul 1922, este convocat un mare Congres național-bisericesc în orașul Berat, în care s-a luat hotărârea proclamării Autocefalicii Bisericii Ortodoxe Albaneze, fiind ales ca episcop arhimandritul albanez Visarion Giovani. S-a format un „sinod provizoriu”, iar o delegație, în frunte cu preotul albanez Vasil Marcu a fost trimisă la Patriarhia din Constantinopol pentru a prezenta dolcanțele clerului și credincioșilor albanezi. Aici nu găsesc înțelegerea cuvenită, problemele sunt tergiversate, se pun fel de fel de condiții, de neacceptat pentru un popor ce vrea să fie liber și în spiritualitatea sa. Albanezii intră în legătură cu Biserica sârbă, care în anul 1925 îl va hirotoni pe arhimandritul Visarion, dar rămăneau încă alte chestiuni nerezolvate. Albanezii sunt nevoiți să intre din nou în tratative cu Patriarhia ecumenică din Constantinople, care, în aprilie 1926, trimite în Albania pe mitropolitul Hrisant din Trapezunt care va purta discuții cu o Comisie albaneză în fruntea căreia se găsea omul politic și de stat Pandeli Vangheli (acesta provenea din Comunitatea Albaneză din București, fost comerciant în Calca Victoriei 112, cu un mare rol în conducerea și organizarea acestei comunități, în evenimentele legate de proclamarea independenței Albaniei, care chiar imediat după anul 1912 a primit o serie de solicitări de a fi prefect de Korçea sau ministru în guvernul național albanez.). Deși se ajunsese la unele compromisuri de ambele părți, mitropolitul Hrisant, care semnasese și un Proces-verbal, la 6 iunie 1926, privitor la acordul realizat, în loc să plece la Patriarhia ecumenică, se duce la Atena, iar peste câteva luni se reîntoarce „nu cu ratificarea protocolului și cu tomosul patriarhal”, ci cu un alt protocol, ceea ce dovedea o desconsiderare a dorinței albanezilor. Totuși Patriarhia va trimite în Albania doi arhiepiscopi provizorii, care au constituit un „Consiliu bisericesc suprem” din arhieriei amintiți, doi preoți și patru mireni. Activitatea celor doi arhiepiscopi era vădit ostilă mișcării pentru autocefalie, fapt ce a determinat pe albanezi să părăsească încercările de a ajunge la un acord cu Patriarhia de Constantinople, căutând alte soluții, intrând din nou în legătură cu Biserica sârbă. În februarie 1929 episcopul albanez Visarion împreună cu episcopul sârb Victor hirotonesce pe arhimandritul Agatanghel din Korçea, pe preoții văduvi Eutimie din Gjirokastra și Atanasie din Elbasan ca episcopi-eparhioți ai Bisericii Ortodoxe Albaneze, constituind astfel „Sfântul sinod” al cărui președinte, ca și Arhiepiscop al Albaniei și Mitropolit al Eparhiei de Durrës a fost ales Visarion. La 26 februarie 1929 membrii Sinodului au fost primiți în audiență solemnă de regele Albaniei Ahmet Zogu I, care le-a înmănat investitura după vechile tradiții.

| Patriarhia din Constantinople a reacționat foarte aspru cu depuneri și amenințări, a protestat înaintea regelui albanez în calitatea sa de „autoritate legală supremă a credincioșilor ortodocși din Albania”, a invocat „acordul de la Tirana” care până atunci îl ignoraseră, a trimis o epistolă către „turma ortodoxă albaneză”, alta către bisericile ortodoxe pentru a nu intra în comuniune cu episcopii albanezi etc. Situația va fi acceptată abia în martie 1937 când o delegație albaneză, împuternicită chiar de regele Zogu, formată din

²⁵ Buchiu Piru, *op. cit.* p. 16

episcopul Hristofor și Iosif Kedis, fost ministru de justiție al Albaniei, va discuta cu mitropoliții Ioachim al Dercosului și Ghenadie al Heliopolei, ca reprezentanți ai Patriarhiei. Convorbirile s-au încheiat cu un nou „acord” prin care se recunoștea autocefalia Bisericii Ortodoxe Albaneze, obligațiunea statului albanez de a asigura toate condițiile de liberă dezvoltare a Bisericii ortodoxe și a așezămintelor ei școlare și religioase și altele.

În ziua de 12 aprilie, Patriarhul ecumenic a proclamat în fața sinodului patriarhal Autocefalia Bisericii Albaneze, stabilind că ea intră în rândul bisericilor autocefale, potrivit ordinii stabilite, imediat după Biserica Ortodoxă din Polonia ²⁶. Un rol important în aplanarea conflictului cu albanezii l-a avut Patriarhul Miron al României, care a intervenit în mod energic pe lângă Patriarhul ecumenic ²⁷. Ar trebui să amintim și faptul că o bună parte dintre preoții albanezi au fost pregătiți în institutele de învățământ teologic din România până în anii celui de-al doilea război mondial, când, datorită conjuncturii politice bunele raporturi au fost întrerupte aproape o jumătate de secol. Înainte de război în Albania apărea revista „Kisha ortodoxe shqiptare” (Biserica ortodoxă albaneză) cu dese referiri la acest sprijin românesc. În concluzie, am dori să facem precizarea că, în Statutul Bisericii Ortodoxe Autocefale Albaneze, publicat la Korca în anul 1929, se face precizarea că: „Întregul cler și popor al Regatului Albaniez, reprezentat prin delegații împuterniciți, adunați la Congresul al II-lea ce s-a ținut în Korca votează în unanimitate statutul definitiv al Bisericii Ortodoxe Albaneze, proclamată ca autocefală la Congresul din Berat cu data de 12 Septembrie 1922” ²⁸.

Înainte de a încheia acest studiu selectiv din mulțimea de date și documente referitoare la raporturile româno-albaneze și în planul spiritualității ortodoxe, în momentul de față când și în Albania se restabilesc vechi legături, se reface viața religioasă după o lungă perioadă de interdicție totală, ortodocșii albanezi au nevoie de sprijinul efectiv ai celor ce le-au fost prieteni în toate timpurile. Între noi și ei au existat întotdeauna relații de colaborare, de într-ajutorare, în care sprijinul românesc a fost evident. El se manifestă și astăzi. În zilele Nașterii Domnului 1990, Prea Fericitul Părinte Patriarh Teoctist miluia unele familii de albanezi refugiați, ca altădată străbunii lor, pe pământul ospitalier al României. Începând cu anul școlar 1991—1992 s-a reluat tradiția venirii unor tineri din Albania la studii în România, între care și unii pentru învățământul teologic. În acest sens semnalăm un prim grup de trei persoane la Seminarul Teologic Ortodox din Craiova, sub ocrotirea Î.P.S. Nestor, iar după știința noastră sunt în discuție și rezolvarea altor burse, contribuind astfel la acoperirea unor cerințe stringente legate de renașterea și revigorarea Bisericii Ortodoxe Albaneze, în beneficiul credincioșilor ei albanezi și aromâni. „Noi am fost cei care l-am ajutat moral și material pe marele luptător Fan S. Noli în anii 1911—1913, ca primul slujitor de limbă albaneză din diaspora acestei etni, care va milita atât pentru independența statului albanez cât și a bisericii sale, viitorul episcop al albanezilor din America, decedat în

²⁶ Buchiu Piru, *op. cit.* p. 42

²⁷ *Ibidem*, p. 43

²⁸ *Ibidem*, p. 66 (traducerea Statutului în limba română, a fost efectuată de Pr. Buchiu Piru, în anul 1941, n. n.)

anul 1965, în slujba acelorași nobile idealuri până la sfârșitul vieții sale”²⁹. Trebuie să avem în vedere și faptul că în Albania religia a constituit și o problemă politică. Pe bună dreptate Ismail Kemalî, întemeietorul statului independent albanez, afirma: „Trebuie să avem în vedere că de-a lungul secolelor, în timpul Imperiului Bizantin, teritoriile ilire au avut „noiocul” să se afle sub influența Bisericii Ortodoxe. Mai târziu convertirea la religia catolică și la cea islamică, nu s-a efectuat numai pentru interese personale ci dintr-un sentiment mai adânc: pentru a nu fi înghițiți de cultura greacă și în mai mică măsură de cea slavă, influențe care se exprimau și se impuneau prin intermediul Bisericii Ortodoxe”³⁰. De aceea, albanezii țin cu atâta ardoare și astăzi la independența lor națională și pe planul religios, deoarece patriotismul lor, dragostea de țară, este pe deasupra tuturor considerentelor religioase sau politice.

NEW CONTRIBUTIONS TO A BETTER KNOWLEDGE OF THE RELATIONS ESTABLISHED BETWEEN THE ROMANIAN ORTHODOX CHURCH AND THE ALBANIAN ORTHODOX CHURCH

Abstract

The struggle for national liberation and for independence undertaken by Albanians by the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century was backed up by the Romanians in various ways, among which the religious affirmation of the Albanian Orthodox Community in Bucharest which had a huge part to play in the proclamation of the independence of Albania on 28 November 1912. Taking as a starting point the fact that as early as 1911 state authorities together with the Romanian Orthodox Church endowed the Albanian Community with the church „Dintr-o zi” from Bucharest, in which the high Albanian hierarch and brilliant writer Fan Noli officiated, the author points to the fact that support continued to be offered over the years to follow to Albanians in Romania, as well as to those in Albania in the issue at stake, that is the independence of the Albanian Orthodox Church. Romanian authorities, both laic and religious, rated favourably the attitude assumed by Albanians in Romania, taking into consideration their loyalty toward the country which had adopted them and the fact that they embodied a bond between the two countries and also a link with Macedo-Romanians in Albania, fostering thus excellent relations between Romania and Albania. Therefore, in the period between the two World Wars, with a special focus on the years 1923–1935, when Albanians displayed huge efforts toward throwing off any foreign authority, the religious one included, Romanian personalities such as the historian Nicolae Iorga, the metropolitan Pimen and the patriarch Miron Cristea gave their full support to the action taken by the Albanians. The author’s approach based on a number of writings and documents from the archives,

²⁹ vezi Naum Prifti, *Dy publicistika të Nolit të vdecur* ‘50. Două manuscrise ale lui Noli din anii ‘50), în: „Drita” (Liqina), Anul XXX nr. 1582 din 3 martie 1991, Tirana, p. 7.

³⁰ Ismail Kemalî, în „Dielli” (Scarce), an. I, nr. 18, Zagreb, 19. I. 1991, p. 11.

some of which unprinted before, pinpoints the support offered by the Romanians and concludes that it continues to be offered, as the Romanian Orthodox Church advocates for the restoration of the Albanian Orthodox Church after years of communist interdictions, while hierarchs of the former contribute effectively to the training of young men willing to take holy orders and are joined in their efforts by laymen, especially of Albanian origin. Together with the tradition Albanians young for to receive high education in Romania, relations between the Romanian and Albanian Orthodox Church have been resumed, while speaking for the multiple contacts between the two countries and peoples on the backdrop of the newly-recovered liberty and democracy.

BASARABIA ȘI BUCOVINA ÎN ISTORIA ROMÂNILOR STUDII ȘI DOCUMENTE

LEGISLAȚIA AGRARĂ ROMÂNEASCĂ PENTRU ÎMPROPRIETĂRI- REA ȚĂRANILOR DIN SUDUL BASARABIEI (1857—1878)

VITALIE VĂRATEC

A doua jumătate a sec. al XIX-lea a constituit perioada de adevărată cotitură în istoria românilor. Prin eforturile înaintașilor săi, care se bucurau de sprijinul maselor largi, poporul nostru a reușit să impună marilor puteri ale Europei voința și dorința sa de unitate națională statală, obținând aducerea în discuție la Congresul de pace de la Paris în 1856 a problemei românești¹. Rezultatul acestor eforturi și-a găsit reflectarea în mai multe articole ale tratatului de pace, semnat la 18/30 martie 1856 în urma încheierii războiului Crimeei. Conform art. XXII—XXVII ale tratatului, pentru Principatele Muntenia și Moldova era păstrată suzeranitatea otomană, protectoratul rusesc, impus încă la 1829, fiind înlocuit prin garanția colectivă a statelor semnatare. Principatele beneficiau de respectarea administrației independente și naționale, a libertății cultului, legislației, comerțului și navigației, de asigurarea posibilității exprinării și realizării dorinței populației pentru organizarea viitoare a țărilor române².

Deși erau concepute în contextul altei probleme, a Dunării, considerăm că și art. XX—XXI aveau tangență directă cu poporul și spațiul românesc. Ele prevedeau că împăratul Rusiei „consimte la o rectificare a frontierei sale în Basarabia” și că „teritoriul cedat de către Rusia va fi anexat la Principatul Moldovei, sub suzeranitatea Sublimei Porți”³. Este adevărat că acest eveniment a fost cauzat de coincidența parțială a intereselor statelor europene cu doleanțele românilor de reîntregire. Învingătorii în războiul Crimeei au impus imperiului țarist cedarea unei părți a Basarabiei, răpitate de el la 1812, doar pentru a-i diminua influența și stăvili expansiunea în sud-estul Europei prin îndepărtarea sa de la gurile Dunării și suspendarea calității sale de putere riverană. Sub acest raport, modificarea hotărului Rusiei în sudul Basarabiei se prezenta ca element al problemei dunărene. Momentul în cauză însă are și o altă semnificație, dacă ținem cont că teritoriul cedat a fost realipit Principatului Moldovei, care după unirea sa de la 1859 cu Țara Românească și crearea statului unitar român, a cunoscut multiple reforme cu caracter modernizator. Astfel, prin decizia Congresului de pace de la Paris, timp de două decenii (până în 1878) județele sud-basarabene Cahul, Ismail și Bolgrad le-a fost oferită posibilitatea încadrării în procesul înnoitor al societății românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, perioadă în care românii din restul Basarabiei au continuat să suporte consecințele administrației țariste ruse.

Din multitudinea transformărilor pe care le-a cunoscut România în primele decenii ale existenței sale ca stat unitar modern, un loc aparte îl ocupă problema evoluției relațiilor agrare. Agricultură constituia principalul compartiment al activității majorității populației din acea perioadă, alcătuind în același timp și pivotul economiei tânărului stat unitar românesc. Lichidarea servituților, înlăturarea sistemului de privilegii ale marilor proprietari funciari, acordarea libertății și independenței economice țăranimii prin împrumutarea foștilor clăcași și a locuitorilor de pe domeniile statului deveniseră o condiție *sine qua non* pentru succesul general al întregului proces de modernizare. Reușita acestor obiective era condiționată în special de caracterul legislației agrare, adoptată de corpurile legiuitoare ale țării, precum și de modalitățile prevăzute pentru aplicarea ei. Prin introducerea noilor legi era asigurat cadrul juridic necesar evoluției agriculturii

¹ Conferințele din Paris, București, 1856; *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, Vol. II, București, 1889, p. 999—1088.

² *Acte și documente*, II, p. 1082.

³ *Ibidem*, p. 1081.

pe făgașul instaurării regimului modern al proprietății individuale și inviolabile asupra pământului, fenomen prezent și în teritoriul basarabean, revenit în componența statalității românești după 1857.

La ora actuală, când cercetarea istoriei Basarabiei s-a ridicat pe o nouă treaptă, considerăm ne esară și oportună aducerea în circuitul istoriografic a acestei pagini din trecutul românilor din stânga Prutului. Ne propunem o încercare de analiză a principalelor legi românești, prin adoptarea și aplicarea cărora au devenit posibile transformările importante din agricultura basarabeană.

În cadrul numeroaselor dispoziții din societatea românească care au avut în vedere actul promulgării legii rurale de la 14/26 august 1864 și care aveau menirea găsirii căilor optime și posibile pentru acea perioadă de rezolvare a problemei agrare, s-a ținut cont și de realitatea din județele Basarabiei.

Este cunoscut faptul că formarea la 11/23 octombrie 1863 a guvernului Kogălniceanu marcase un putut etapei decisive în eforturile forțelor progresiste din România pentru schimbarea situației din agricultura țării. Prim-ministrul și-a expus de la bun început intenția de a purcede neîntârziat la pregătirea și înfăptuirea reformei agrare pe care într-o circulară către toți prefecții județelor o aprecia ca „cea mai vitală pentru țară”, precizând de asemenea că „chestia rurală are a reuși în curând în dezbaterile Adunării”⁴. Faptul în cauză s-a produs la 16/28 martie 1864, când proiectul guvernului de lege rurală a fost prezentat Adunării. Documentul propus atenției corpului legiuitor și întregii națiuni românești⁵ prevedea acțiuni reformatoare uni e pentru toate zonele României, în care diferite erau atât fondul funciar disponibil pentru improprietare, cât și capacitatea sâtenilor de a-și răsкупăra servituțiile. Deși departe de a avea un caracter perfect, proiectul avea drept obiectiv principal asigurarea unei stări de echilibru prin garantarea dreptului de proprietate absolută atât asupra pământului primit de țărani, cât și asupra pământului rămas moșierilor. În virtutea faptului că proiectul guvernului preconiza acțiuni identice de transformare a relațiilor agrare pentru toate zonele țării, putem considera că în sudul Basarabiei ca și în „toată întinderea României” urmau a fi desființate toate obligațiile de seraj, iar clăcașii aveau a deveni mici proprietari, creându-se astfel condițiile favorabile pentru dezvoltarea relațiilor de piață și în agricultura din teritoriul basarabean, retrocedat României după 1857. Anticipând puțin firul expunerii problemei, vom preciza că obiectivul modernizării relațiilor agrare prin introducerea dreptului proprietății absolute asupra pământului în România, inclusiv în sudul Basarabiei, propus în proiectul din primăvara anului 1864, a constituit scopul principal al politicii agrare promovate și de alte guverne ulterioare.

Dacă proiectul guvernului prevedea pentru județele basarabene aplicarea unor prevederi comune pentru toată țara, fără a se ține cont de specificul agriculturii din zonă, determinat de politica tarismului rus între anii 1812–1857, apoi în cadrul dezbaterilor parlamentare pe marginea acestui document s-au făcut auzite unele îndemnuri de a nu se neglija situația din stânga Prutului. În ședința din 13/25 aprilie 1864, când s-a dat citire raportului comisiei speciale a Adunării, desemnate pentru aprecierea proiectului guvernamental, și prin care s-a făcut cunoscută opinia majorității conservatoare față de documentul discutat și față de problema agrară în general, M. Kogălniceanu a atacat cu vehemență poziția adversarilor săi în materie de despăgubire a moșierilor. Demonstrând că suma recomandată de comisia specială este mult prea exagerată, el a exemplificat prin cazul județului Cahul, unde prețul real al unui lot de două fâlcă și jumătate era de 15 galbeni. În această situație prim-ministrul a declarat fără echivoc: „Și d-voastre veniți astăzi în Moldova și hotărâți să se plătească pentru două fâlcă și jumătate 60 galbeni! hotărâți ca în Cahul să se plătească această sumă pe 2/2 fâlcă? Dar atunci faceți pe d. Grigore Epureanu milionar, D-sa trebuie să voteze acest proiect cu amândouă mâinile”⁶. M. Kogălniceanu nu întâmplător s-a referit la persoana lui Gr. Epureanu, care poseda mai multe moșii în județul Cahul⁷.

Tot în discursul său de la 13/25 aprilie 1864 M. Kogălniceanu a ținut să precizeze: „În districtul Cahul e o legiuire în parte, și să-mi permită onor. comitet a-i spune că a trecut cu usurință, nu unaște legea de peste Prut, căci nu face amintire de dânsa. Conchista sau trecerea unui lot în stăpânirea altuia nu schimbă legea care regulează proprietatea. Așa când Basarabia a trecut către Moldova, a avut legea sa și aceea lege există și astăzi”⁸. Era de fapt o revenire la

⁴ „Monitorul Oficial”, nr. 225 din 11 noiembrie 1863.

⁵ Prin dispoziția lui M. Kogălniceanu proiectul guvernului a fost publicat în „Monitorul Oficial” din 16 martie 1864, fiind preluat și de alte publicații ca „Buciumul” și „Românul”.

⁶ D.C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I, Vol. II, București, 1907, p. 777 (Se va cita: *Acte și legiuri*).

⁷ Arh. Stat. București, fond. Reformă agrară din 1864, dosar 1871, f. 28–39.

⁸ *Acte și legiuri*, p. 777.

această problemă, deoarece doi ani mai devreme, în ședința Adunării de la 25 mai/6 iunie 1862, M. Kogălniceanu atenționa că județele de peste Prut „au o legiuire deosebită, aceea a Basarabiei, contractul normal din 1846, întărit de imperatorul Rusiei, Nicolae I, și care, la înapoierea Basarabiei de jos către Moldova, nu s-a oborât până acum prin nici o legiuire”⁹.

Observațiile cu referire la Basarabia, făcute în cadrul dezbaterilor parlamentare, au determinat necesitatea unei mai bune cunoașteri a situației din agricultura județelor sud-basarabene în procesul pregătirii și definitivării textului legii rurale. La 2 14 iunie 1864, domnitorul Al. I. Cuza a semnat un decret prin care Consiliul de Stat a fost invitat „în întâile sale ședințe a se ocupa de elaborarea unui proiect de lege rurală”¹⁰. Pentru realizarea acestui obiectiv Consiliul de Stat a solicitat ministerului de interne informații despre nunărul familiilor plugarilor de pe domeniile statului, așezămintelor publice sau particulare, prețurile legiuite pentru nuncan din Moldova etc. În urma acestei cereri, Consiliul de Stat a obținut datele necesare printre care și cele referitoare la situația clăcașilor din județul Cahul¹¹.

În activitatea Consiliului de Stat pentru elaborarea proiectului legii rurale s-a manifestat preocuparea pentru respectarea caracterului neomogen al agriculturii din diferite zone ale României, deci și al introducerii unor stipulații menite să asigure realizarea reformei agrare în concordanță cu specificul acestor zone. În scopul realizării obiectivului în cauză, au fost analizate cele mai importante documente ale legislației agrare aplicată în ultimile decenii până la 1864. Pentru cazul teritoriilor basarabene, Consiliul de Stat a examinat cuprinsul și prevederile „Contractului normal”, introdus de către țarismul rus în Basarabia la 27 martie 1846, și prin care erau legalizate obligațiile de servaj ale țăranilor, locuitori pe moșii¹².

Prin decretul de la 14 26 august 1864 domnitorul Al. I. Cuza a sancționat și a promulgat legea rurală¹³, care urma a fi pusă în practică și în sudul Basarabiei, ca în întreg spațiul României de atunci. Legea avea putere de acțiune în stânga Prutului atât prin articolele sale ce stipulau principiile generale ale transformărilor din agricultura românească, cât și prin unele articole speciale care se refereau la anumite particularități ale agriculturii basarabene. Acest document istoric, prin aplicarea căruia a fost asigurată realizarea principalului obiectiv al procesului modernizator românesc din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, și-a găsit reflectarea sa în istoriografie¹⁴. Noi ne propunem să încercăm o examinare a legii rurale de la 1864 sub raportul semnificației prevederilor ei pentru realizarea primelor transformări înnoitoare a relațiilor agrare din Basarabia.

Prin caracterul obligatoriu pentru întreaga țară a prevederilor desființării clăii și a tuturor sarcinilor țăranilor, „datorite stăpânilor de moșii”, precum și a împroprietăririi foștilor clăcași, legea din 14 26 august 1864¹⁵ marca începutul lichidării elementelor anacronice din relațiile agrare, existente în stânga Prutului după 1812 și consfințite de către țarismul rus prin „Contractul normal” la 1846. Aplicarea principiului de a impune agricultorului răscumpărarea doar a obligațiilor de servaj, nu însă și a pământului, avea o semnificație deosebită pentru spațiul basarabean, realizându-se astfel pătrunderea normelor de drept european și peste Prut în sec. al XIX-lea.

Primul capitol al legii rurale, care prin cele 16 articole ale sale stabilea dreptul sătenilor clăii la proprietate și la răscumpărare a sarcinilor lor, asigura tuturor clăcașilor, inclusiv și celor din Basarabia, posibilitatea dispunerii de „întinderea legală de pământ”, adică de lotul prevăzut în conformitate cu categoria în care erau trecuți¹⁶. Asupra județelor din stânga Prutului s-a extins clauza legii rurale prin care sătenilor le era asigurat dreptul de a primi în proprietate până la 2 3 din suprafața moșiei pe care locuiau. Fără nici o excepție, legea acorda parohiilor rurale dreptul la loturi pentru întreținerea clerului, prevedea orânduirea din contul statului a inginerilor topografi pentru hotărnicirea și „pietruirea” izlazurilor, fânețelor și a terenurilor

⁹ *Ibidem*, p. 415.

¹⁰ *Ibidem*, p. 836.

¹¹ *Ibidem*, p. 886—887.

¹² *Ibidem*, p. 838. (Textul „Contractului normal” vezi: Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond. 134, dos. 71, f. 33—44, precum și publicat în: Budac I.G., *Crestiane Bessarabiei*, Chișinău, 1956, p. 375—384).

¹³ Vezi textul legii rurale din 1864 (*Acte și legiuiri*, p. 892—903).

¹⁴ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 380; N. Adăniloae, D. Berindei, *Legiuirile agrare din 1864*, în „Lupta de clasă”, 1864, nr. 7, p. 300; Idem, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967.

¹⁵ *Acte și legiuiri*; p. 892—903.

¹⁶ *Ibidem*, p. 892—896.

arabile obținute de săteni, obligând astfel trecerea în cadastru a tuturor modificărilor survenite în proprietatea funciară de pe urma reformei agrare. Nu poate fi subestimată importanța art. 16 care oferea foștilor clăcași dreptul de a cere comasarea (întrunirea) pământurilor obținute „pe cât se poate de puțină”¹⁷.

Capitolul II, în cuprinsul art. 17-21, reglementa viitorul statut al vetrei satului. Prin prioritizarea moșilor păstrau tot imobilul din spațiul intravilan cu obligația de a permite sătenilor utilizarea heleşteelor (iazurilor) pentru adăparea vitelor, ambele părți fiind datoare a contribui la întreținerea lor. Erau desemnate suprafețele și clădirile care nu puteau aparține persoanelor particulare (bisericele, cimitirele, casele comunale, școlile, construcțiile menite pentru cler, piețele, străzile etc.) și care deveneau, fără despăgubire, proprietatea comunelor. Se desființa orice monopol, existent până atunci în limitele vetrei satului, dar menținându-se și mai departe dreptul la întreținerea cârciumilor, hanurilor și a altor clădiri, rămase în posesia proprietarilor de n oșii, cu condiția respectării legilor existente pentru comerț și îndatoriri către stat și comună¹⁸.

Articolele 23-24 (cap. III) stabileau modul răscumpărării de către săteni a clăcii, dijmii și a celorlalte sarcini, desființate de legea rurală, precum și acțiunile de pregătire a reformei. Constatarea numărului clăcașilor conform categoriilor de pe fiecare moșie și a sumei de despăgubire era încredințată comisiei din 3 membri, special creată în fiecare plasă, din care făceau parte delegatul proprietarilor, al clăcașilor și al fiscului. Comisia de constatare trebuia să determine numărul clăcașilor de fiecare categorie și volumul despăgubirilor conform situației din ziua promulgării legii rurale, urmând să-și încheie activitatea în 8 luni din ziua instituirii sale, dar nu mai târziu de 23 aprilie-5 mai 1865, zi în care conform art. 62 legea urma să se pună în lucrare¹⁹. Comisia avea sarcina să elibereze „proprietarului, în numele comunei, un titlu doveditor despre suma ce i se cuvine drept despăgubire, iar aceste titluri, verificate și legalizate de comitetul permanent sau consiliul județean, trebuiau prezentate la Comitetul central din București, spre a le schimba în obligațiuni pe numele fiecărei comune” (art. 28).

Procedura în cauză era chemată a exclude orice posibilitate de însușire și folosire ilegală a unor sume de despăgubire. Legea oferea tuturor părților și dreptul de contestare a lucrărilor comisiilor de constatare, consiliilor județene sau a comitetelor permanente, inclusiv posibilitatea de recurs la Consiliul de Stat.

Prin articolele 35-53 (cap. IV) legea preciza modalitatea despăgubirii proprietarilor de moșii. În schimbul titlurilor de despăgubire, Comitetul de lichidare a obligațiunilor comunale rurale (Comitetul de lichidațiune), creat la București, trebuia să elibereze obligațiuni comunale rurale. Achitarea lor urma să se facă în partide prin tragere la sorți timp de 15 ani, exact perioada în care foștii clăcași aveau a plăti despăgubirile. Pe parcursul acestei perioade de lichidare a despăgubirilor legea acorda prioritate proprietarilor particulari și asigura o dobândă de 10 %²⁰. În condițiile în care foștii clăcași obțineau pământul din momentul aplicării legii, iar proprietarii moșilor urmau a primi sumele pentru despăgubire timp de 15 ani, aceste prevederi erau un indice al politicii de echitate socială. Legea rurală de la 1864 recunoștea doar statului dreptul de a controla și a executa acțiunea de despăgubire a proprietarilor de moșii, apărând astfel pe foștii clăcași în fața unor eventuale intenții ale moșierilor de a-și însuși sume mai mari decât cele prevăzute. Prezența statului cu rol de mijlocitor între noii și vechii posesori ai pământului trebuia să asigure, pe de o parte respectarea de către clăcași a termenului de achitare a plății pentru despăgubire, iar pe de altă parte, obținerea de către moșieri a sumelor cuvenite la timp.

O deosebită atenție a fost acordată de către autorii legii rurale problemei proprietății funciare de stat. Aceste suprafețe urmau a fi folosite în scopul improprietății satenilor care nefăcând anterior claca și având doar loc de casă și grădină, solicitau și lot de hrană, clăcașilor cărora „din două treimi ale moșiei, nu li se poate împlini întinderea locurilor legiuite”, precum și spornicilor (însurăței), deveniți capi de familie după decretarea legii rurale (art. V și VI). Prin articolele 54-62 erau precizate condițiile și căile de utilizare a moșilor statului în vederea compensării lipsei de pământ la categoriile de țărani indicate mai sus. Legea prevedea posibilitatea vânzării loturilor de până la 12 pogoane (4 fâlcii) cu un preț relativ scăzut (5 galbeni pentru 1 pagon) și care la fel putea fi achitat timp de 15 ani și fără dobândă. Realizarea acțiunii în cauză era concepută ca o operație ulterioară și avea scopul completării procesului general de improprietărire a țărânimii române, iar prin crearea de noi comune, erau asigurate condițiile prielnice pentru dezvoltarea agriculturii în zonele cu o densitate redusă a populației²¹.

¹⁷ *Ibidem*, p. 895.

¹⁸ *Ibidem*, p. 896.

¹⁹ *Ibidem*, p. 902.

²⁰ *Ibidem*, p. 900.

²¹ *Ibidem*, p. 901.

Toate aceste prevederi ale legii rurale de la 1864 constituiau cadrul juridic general necesar acțiunii de realizare a reformei agrare. Ele aveau un caracter obligatoriu și valabil pentru toate teritoriile țării unde până atunci se mai păstra claca, dijma și alte elemente de servaj în relațiile dintre proprietarii și cultivatorii pământului. Prin aplicarea stipulațiilor legii rurale de la 1864 se urmărea scopul reorganizării pe o nouă bază a relațiilor agrare din România, inclusiv din teritoriul basarabean, revenit după 1857 în albia spațiului românesc.

O trăsătură distinctă a legii rurale de la 1864 rămâne recunoașterea celor trei regiuni geografice, care alcătuiau tânărul stat unitar românesc în acel timp: Țara Românească, Moldova și sudul Basarabiei. Oamenii politici, aflați la cârma țării, au înțeles să respecte și particularitățile de ordin secundar, prezente încă în agricultura zonelor menționate datorită intervalului relativ scurt de timp ce despărțea momentul decretării legii rurale de cel al revenirii județelor sudbasarabene în componența Principatului Moldova și al Unirii de la 1859.

Determinarea suprafețelor locurilor de hrană, prevăzută de art. 1 al legii, s-a făcut în funcție de regiunile geografice recunoscute. În teritoriul Basarabiei, frunțașii (sătenii care făcuseră claca cu 4 boi) urmau a rămâne în posesia a 6 fălci 30 prăjini (9 ha 1300 m²), mijlocașii (cu 2 boi) — 4 fălci 30 prăjini (6 ha 2657 m²), iar pâlmașii (sătenii care făcuseră claca fără vite de muncă, „cu brațele”) — 2 fălci 70 prăjini (4 ha 1175 m²)²². Erau cele mai mari loturi acordate clăcășilor din România cu ocazia reformei agrare de la 1864, deoarece în Moldova din dreapta Prutului frunțașul putea dispune de 5 fălci 40 prăjini (7 ha 8768 m²), mijlocașul de 4 fălci (5 ha 7286 m²) și pâlmașul de 2 fălci 40 prăjini (3 ha 5804 m²), iar în Țara Românească frunțașul obținea 11 pogoane (5 ha 5129 m²), mijlocașul — 7 pogoane 19 prăjini (3 ha 9050 m²) și topo-rașul (pâlmașul) — 4 pogoane și 15 prăjini (2 ha 3179 m²).

Momentul în cauză a fost atestat de către istoriografia română²³, mai puțin însă s-a încercat dezvăluirea acelor factori care l-au determinat. Acordarea pământului foștilor clăcăși în funcție de zona geografică se explică prin posibilitățile diferite, prin disponibilitatea suprafețelor arabile în raport cu numărul familiilor de agricultori din Țara Românească, Moldova și sudul Basarabiei. Fiind în stânga Prutului o densitate a populației mai scăzută, cuantumul pământului pe cap de locuitor era mai mare. Această situație și-a găsit reflectarea și în „Contractul normal”, al cărui prin paragraf stabilea pentru țaranii fără vite de muncă (pâlmașii, conform categoriilor acceptate de legea rurală) un lot de hrană cu o suprafață de 3 fălci, pentru cei cu o pereche de boi (mijlocașii) — 4 fălci 41 prăjini și pentru cei cu două perechi de boi — 6 fălci 42 prăjini²⁴. Practic suprafețe echivalente erau prevăzute și de legea rurală din 1864 pentru înproprietărirea sătenilor din stânga Prutului*. Statul român ofereea astfel locuitorilor basarabeni posibilitatea de a dispune cu drept de proprietate absolută de întreg lotul pe care-l muneau de mai mult timp în calitatea lor de clăcăși, consfințită la 1846 de către legislația imperială rusă.

Considerăm necesară abordarea și examinarea cuprinsului art. 4 care a fost inclus în textul legii rurale în următoarea formulă: „Văduvele fără copii, nevoinicii, sătenii care n-au meseria de agricultori, și n-au făcut claca, și prin urmare n-au avut pământ de hrană, mărginiți fiind numai în locul caselor și al îngrăditurilor lor, toți aceștia devin proprietari numai pe locurile legiuite, cvenite pentru casă și grădină, adică:

În județele de dincoace de Milcov:

Patru sute stânjeni patrați la câmp, și trei sute la munte, stânjenui Țării Românești.

În județele de dincolo de Milcov: zece prăjini fălcești.

În județele de peste Prut: zece prăjini fălcești pentru pâlmași, unsprezece prăjini pentru locuitorul cu doi boi, douăsprezece prăjini pentru locuitorul cu patru boi.

Nevârstnicilor unui sătean li se va da același pământ ce a avut și părintele lor la epoca morții sale, dacă văduva va oferi a plăti despăgubirea cuprinsă în acest decret”²⁵.

²² Ibidem, p. 893.

²³ Adăniloae N., D. Berindei, *Reforma agrară din 1864*, p. 210; C.C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 281; *Istoria României*, vol. IV, p. 380.

²⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 134, dosar 71, f. 34.

²⁵ *Acte și legiuri*, p. 893.

* Loturile ce urmau a intra în posesia sătenilor din fiecare categorie, prevăzute de legea rurală din 1864 erau mai mici doar cu 10 prăjini fălcești (1790 m²) pentru pâlmași, cu 11 prăjini fălcești (1969 m²) pentru mijlocași și cu 12 prăjini fălcești (2148 m²) pentru frunțași, în comparație cu loturile de hrană stabilite de către „Contractul normal”, fapt ce se explică prin creșterea numerică a populației din sudul Basarabiei după 1846.

Din textul reprodus se poate observa caracterul contradictoriu al articolului discutat. Da ă inițial autorii legii și-au propus să stabilească drepturile locuitorilor, care nu au făcut claca, asupra locurilor „cvenite pentru casă și grădină”, apoi, aplicând principiul diferențierii pe regiuni și referindu-se la județele de peste Prut, au introdus categoriile de pălmaș, mijlocaș și fru taș. Or aceste categorii erau aplicate pentru desemnarea doar a clăcașilor, în timp ce art. 4 își propunea a preciza situația locuitorilor „care n-au meseria de agricultori, și n-au făcut claca”. Rămânem la părerea că prin formula utilizată (în legea rurală) și citată de noi mai sus s-a încercat, poate nu în cel mai reușit mod, respectarea principiului existent în întreaga Basarabie și stipulat de către § 4 al „Contractului normal”, conform căruia sătenii pălmași aveau rezervate pe tru locul de casă și grădină 10 prăjini, mijlocașii — 11 prăjini și frunțașii — 12 prăjini²⁶.

Sătenii agricultori din stânga Prutului au fost avantajați și de prevederile articolelor capitolului III, care stabileau modul răscumpărării sarcinilor desființate de legea rurală. Conform art. 22 plata anuală ce urma a fi achitată de clăcași timp de 15 ani diferea doar în funcție de categorie, nu însă și de zona geografică, cum a fost în cazul determinării suprafețelor ce aveau a le bține în urma aplicării legii. Astfel, deși erau improprietăți cu pământ mai mult, clăcașii din sudul Basarabiei trebuiau să achite pentru răscumpărarea sarcinilor sume echivalente cu cele ale clăcașilor de la câmpie din întreaga Românie: frunțașul — 133 lei, mijlocașul — 100 lei 24 parale și pălmașul — 71 lei 20 parale (art. 22). Fenomenul în cauză s-a datorat recunoașterii de către legea rurală de la 1864 a principiului răscumpărării doar a obligațiilor de ser /aj, nu însă și a pământului.

Merită atenție și stipulațiile legii cu privire la răscumpărarea locurilor de casă și grădină. Art. 33 stabilea, fără nici o specificare, plata unică a 1 galben ce aveau a achita posesorii acestor supr fețe din vatra satului. Ținând cont că și în județele basarabene ele erau mai mari în comparație cu restul țării, atestăm un anumit avantaj și la acest capitol pentru locuitorii din stânga Prutului.

Prevederile legii privind răscumpărarea sarcinilor de către frștii clăcași, precum și a locurilor de casă și grădină de către locuitorii nesupuși clăcii creau o situație defavorabilă pentru proprietarii moșilor din spațiul basarabean. Fiind obligați prin legea rurală a ceda în favoarea sătenilor de fiecare categorie suprafețe mai mari decât în Moldova sau Țara Românească, moșieri din stânga Prutului urmau a primi recompensa pentru sarcinile clăcașilor egală cu cea din întreaga Românie, adică 1521 lei 10 parale din partea unui frunțaș, 1148 lei 20 parale din partea unui mijlocaș, 816 lei din partea unui pălmaș (art. 23) și câte 1 galben pentru fiecare loc de casă și grădină.

Legea rurală de la 1864 nu a fost urmată de un regulament ce ar fi orânduit modalitățile de aplicare a ei. Primul ministru, M. Kogălniceanu, a folosit metoda circularelor și instrucțiunilor trimise prefectilor. Drept mobil pentru asemenea acțiune a servit următorul său raționament: „Ași putea să dau prefectilor instrucțiuni generale, dar mă tem să nu se servească de ele cu parțialitate; prefer deci să-mi rezerv soluția fiecărui caz special. În felul acesta voi putea îndulci tot ceea ce ar fi prea aspru în lege”²⁷.

Prin telegrame și instrucțiuni adresate prefecturilor de către M. Kogălniceanu, s-au făcut un sir de precizări și completări importante. A fost confirmat dreptul la improprietărire al unor cat gorii de foști clăcași care în anul 1864 făceau provizoriu alt serviciu cum erau feciorii boieresti, pădurarii sau cei aflați „sub steaguri” (în armată)²⁸. Respectându-se principiul fundamental al legii rurale de împământenire doar a foștilor clăcași, au fost respinse cererile pentru obținerea locurilor de hrană ale unor locuitori de pe moșiile răzășești²⁹.

Acționând în spiritul unei politici echilibrate, guvernul a refuzat să recunoască cazurile pră ticării jumătăților de boieresc și a obligat pe proprietari să acorde loturi întregi, potrivit pre vederilor legii. Pe de altă parte, în circulara din 21 septembrie 1864 s-a făcut următoarea precizare: „Locuitorii care, având 4 boi sau 2 boi, au făcut lucrul proprietății în anul curent ca cu doi boi sau ca pălmași, nu pot pretinde pământ pentru boii cu care n-au lucrat; așa dar aceștia vor rămânea fiecare în pământul cuvenit după claca ce au făcut în anul acesta”³⁰. Vom preciza că în județele basarabene documentele de arhivă nu atestă nici un caz de semiboieresc, iar unu clăcași, având mai multe perechi de boi, au primit mai puțin pământ, datorită aplicării prin ipiului citat mai sus³¹.

²⁶ Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 134, dosar 71, f. 37.

²⁷ Cf. C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 288.

²⁸ *Colecție de toate instrucțiunile și des legările ce s-au dat în aplicația noii legi rurale*, Ediție originală, București, 1864, pp. 27–28, 65–66. Se va cita: (*Colecție*.)

²⁹ *Ibidem*, p. 15.

³⁰ *Ibidem*, p. 28, 36, 37.

³¹ Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1864, dosar 1871.

Și-a găsit dezlegarea și alt moment, mai puțin clar, al legii rurale: dreptul preoților bisericeștilor sătești la locurile de izlaz, arătură și fânețe. Prin decizia Consiliului de Miniștri din 11 septembrie s-a consfințit dreptul în conformitate cu care preoții din toată țara, incluziv din sudul Basarabiei, puteau dispune de o suprafață dublă față de lotul clăcașului, iar prin circulara guvernamentală nr. 25382 din 30 septembrie a.a., se preciza că „pământul de arătură, izlaz și fânaț, hotărât prin lege pentru hrana preoților, nu trebuie să se considere ca o proprietate definitivă a acestora, ci ca un pământ al comunei ce este dat pentru biserică”³². Slujitorii bisericii obțineau astfel o situație materială favorabilă doar în condițiile și pentru perioada când își făceau serviciul de bază ca funcționari de stat, fiind astfel exclusă una din posibilitățile creșterii proprietății funciare în afara meseriei de agricultor.

Un important adaos pentru legea rurală l-a constituit decizia guvernului prin care foștii clăcași au obținut posibilitatea de a achita suma pentru despăgubirea proprietăților de îndată, fără a plăti și procentele pentru dobândă. M. Kogălniceanu a motivat necesitatea unei asemenea oferte făcute sătenilor prin indemnul ca ei „să nu mai fie îndatorați a plăti dobândă într-un șir îndelungat de ani la un capital care obișnuit stă la dânzii fără a produce lor vreo dobândă”³³. Astfel au fost asigurate condiții propice pentru elementele instrăite ale țărănimii și implicarea lor mai rapidă în relațiile de piață ale agriculturii românești.

Proprietarilor de moșii le-a fost confirmat dreptul păstrării a 1/3 din suprafața pe care o dețineau până la promulgarea legii rurale, refuzându-li-se însă, eliberarea autorizațiilor pentru întreținerea târgurilor în vatra satelor. Tăgădnind acest fost privilegiu al moșierilor, M. Kogălniceanu a explicat că „prin legea rurală vatra satului este proprietate a comunei”, iar târgurile înființate de ei puteau funcționa doar pe pământurile ce le rămaseră în proprietate³⁴. Prin această dispoziție a fost lichidat un important mijloc de venit al foștilor proprietari din contul foștilor clăcași, simultan consolidându-se și independența sătenilor, locuitori ai comunelor.

Majoritatea completărilor, dezlegărilor și precizărilor expuse în circularele guvernamentale și incluse în colecția oficială se referă și la sudul Basarabiei. Această ediție conține și două telegrame adresate de către M. Kogălniceanu prefectului de Ismail prin care se lămurise că pot fi improprietăți chiar și agricultorii statorniciți pe moșii prin învoielile³⁵. Momentul în cauză vine să demonstreze că prim-ministrul țării, înțelegând și cunoscând condițiile specifice în care evoluase agricultura din acest județ în perioada anterioară anului 1857, a admis acordarea locurilor de hrană unor plugari care nu făcuseră până atunci claca.

Referiri la zona basarabeană s-au făcut și în circulara către prefecți din 12 septembrie 1864 în care se explica modul de alegere a suprafețelor oferite foștilor clăcași în proprietate absolută. Stabilind cuantumul fiecărei gospodării țărănești în spațiul intravilan, guvernul a consfințit principiul declarat în art. 4 al legii rurale, conform căruia mărimea locului pentru casă și grădină în stânga Prutului varia în dependență de categoria fostului clăcaș³⁶.

În baza celor relatate se poate conchide că circularele și instrucțiunile adresate de M. Kogălniceanu prefecților în primele săptămâni după promulgarea legii rurale, fără a avea putea unor documente legislative fundamentale, veneau să contribuie la completarea acestei legi și lămurirea unor prevederi ale ei cu caracter discutabil, la prevenirea interpretărilor tendențioase și subiective ale stipulațiilor ei, la contracararea acțiunilor de restrângere a caracterului reformei preconizată de legea rurală. Considerăm că aceste documente emise de către puterea executivă constituie un important element al legislației agrare românești din a doua jumătate a sec. al XIX-lea, care a fost aplicată și în stânga Prutului atât prin dispozițiile ce se refereau direct la zona basarabeană, cât și prin cele cu caracter general pentru întreaga țară, dar care erau valabile și pentru sudul Basarabiei.

Printre eforturile de definitivare a reformei agrare se înscrie și acțiunea pentru aplicarea art. 5 și 6 din legea rurală, adică improprietățile însușite și a altor categorii de săteni în drept. Executivul țării a emis cu această ocazie un șir de documente oficiale prin care a stabilit cadrul legal de realizare a obiectivului în cauză. La 27 octombrie 1876 președintele Consiliului de Miniștri și ministru al finanțelor, I.C. Brătianu, a adresat o circulară către prefecți prin care anunța intenția guvernului de a urgenta aducerea la îndeplinire a prevederilor din art. 5 și 6. Circulara a fost însoțită de instrucțiuni care fixau modalitățile concrete de improprietăți a sătenilor pe moșile statului³⁷. Dispozițiile circulare și a instrucțiunilor au fost puse la baza

³² Colecție, p. 63—64.

³³ Ibidem, p. 34.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem, p. 11, 35.

³⁶ Ibidem, p. 18—20.

³⁷ „Monitorul Oficial”, nr. 242 din 30 octombrie/ 11 noiembrie 1876.

, Regulamentului de aplicațiune pentru executarea art. 5 și 6 din legea rurală", promulgat de domnitorul Carol la 14 iunie 1878³⁸. Nu vom insista asupra unei analize a conținutului acestor documente, deoarece ele și-au găsit reflectarea în monografia istoricilor N. Adăniloae și D. Berindei, „Reforma agrară din 1864”³⁹. Dorim doar să precizăm că prevederile ce se conțineau în aceste acte aveau un caracter obligatoriu pentru întreaga Românie, exceptându-se județele Bolgrad și Ismail, unde nu au fost aplicate nici celelalte articole ale legii rurale*. Administrația românească a reușit totuși în ultimile luni ale activității sale (iunie-octombrie 1878) să folosească instrucțiunile din 27 octombrie 1876 și regulamentul din iunie 1878 pentru în proprietărea înșurăteilor din județul Cahul⁴⁰.

Faptele expuse mai sus ne permit să afirmăm cu certitudine că legea rurală de la 1864, precum și cele mai multe acte juridice, care au avut scopul completării ei, și-au găsit aplicarea și în sudul Basarabiei, far mai exact, în județul Cahul. Fenomenul se explică prin faptul că până la reforma agrară numai în acest județ exista marea proprietate funciară cu caracter particular sau de stat, iar țărani, locuitorii ai moșiilor, îndeplineau obligațiile de clacă. Obiectivul propus prin aplicarea legii rurale era prezent în sudul Basarabiei doar în județul Cahul.

La momentul preluării părții de sud a Basarabiei de către Moldova (1857), în județul Bolgrad exista o altă situație. Toate suprafețele arabile făceau parte din avutl statului, iar populația, alcătuită în exclusivitate din coloniști și domenieni, prelucra pământul în conliti de embatic, fără a-l avea în proprietate absolută. Nici un locuitor din colonii sau din satele de pe domeniul statului, conform legislației aplicată de Rusia, nu putea să vândă pământul pe care îl dețineau doar ca lot de hrană al familiei, iar transmiterea lui către urmași sau mostenitori se înfăptuia numai cu avizul întregii obști din care făcea parte⁴¹.

Deosebirea formelor de proprietate funciară în județele sudbasarabene, moștenită de la Rusia, a constituit un obstacol și din păcate nu unicul, în procesul general de modernizare din această zonă a României. Trasarea noului hotar în Basarabia la 1857 a coincis cu periada caimăcămiei lui T. Balș și N. Conachi-Vogoride, oameni străini de aspirațiile și interesele naționale românești. În adresarea sa „Către locuitorii părții din Basarabia ce trece către Moldova din 4 februarie 1875 caimacamul T. Balș făgăduia „noilor și vechilor locuitori ai acestei părți”, că „ocărmuirea Moldovei nu numai că nu va aduce nici o smintire la driturile de care v-ați bucurat până acum sub guvernul împărăției Rusiei, ci mai vărtos ea își va face o datorie de a păstra privilegiile și drepturile ce le aveți câștigate și vă face părtași binefacerilor ce așează-mintele Principatului vă pot asigura”⁴².

Sub caimăcămia lui N. Conachi-Vogoride s-a ținut ședința Consiliului administrativ extraordinar din 30 aprilie 1857, la care s-a hotărât transferarea coloniilor și domeniilor statului din Basarabia sub jurisdicția tală a Departamentului de finanțe. Conform celor 336 de paragrafe ale așezământului adoptat la acea ședință, întreg teritoriul județului Bolgrad ieșea de sub controlul celorlalte organe de stat, fiind în exclusivitate subordonat Departamentului finanțelor⁴³. În același context caimacamul N. Conachi-Vogoride s-a grăbit la 6 iunie 1858, printr-un hrisov, a ordona „tuturor cărora se cuvine a ști, că toate drepturile și imunitățile consfiite coloniilor bulgare de pe teritoriul nou al Moldovei prin chrisovul din 12 martie 1820 al guvernelui al Rusiei... să fie menținute și lucratore în tot ată puterea lor, spre care sfârșit Secretariatul de Stat va regula tipărirea în dialctul român, atât a precitatului act, întocmai după c pia legalizată ce se păstrează de colonii, cât și a așezământului cuprins în volumul XII din c lecțiunea legilor rosiege, spre a servi comunității bulgare ca și până acum, fără nici o abater”⁴⁴.

Peste mai mulți ani, în 1874, M. Kogălniceanu avea să constate cu regret: „Tractatul de Paris, când a anexat această parte a Basarabiei către Moldova, a zis că locuitorii ei să se bucure de aceleași drepturi de care se bucură locuitorii din Moldova și România. Din nenorocire însă guvernele de tristă memorie, în loc de a pune în aplicațiune această dispozițiune a

³⁸ Ibidem, nr. 135 din 20 iunie 2 iulie 1878.

³⁹ N. Adăniloae, D. Berindei, *Reforma agrară din 1864*, p. 323–334.

⁴⁰ Arh. St. București, fond Ministerul Agricult., înșurăței, Jud. Cahul, dosar I/1878; 2/1878; 3 1878.

* La 17 octombrie 1873 ministrul de finanțe, P. Mavrogheni, solicitând concursul ministerului de interne în cheștiunea împroprietării înșurăteilor, preciza că în județele Ismail și Bolgrad aplicarea legii rurale „n-a avut lor” (Arh. st. București, fond. Min. Int., Div. co rurală, dos. 96/1873, f. 1).

⁴¹ I. Ionescu de la Brad, *Basarabia*, — Jurnal de agricultură, 1857–1858.

⁴² Cf. Z. Arbore, *Basarabia în secolul XIX*, București, 1890, p. 610.

⁴³ Ibidem, p. 611–638.

⁴⁴ Ibidem, p. 680–690.

Tra tatului de Paris, au recunoscut privilegiile”⁴⁵. Acțiunile pripite ale guvernanților provizorii de la Iași, despre care tot M. Kogălniceanu menționa că „caimacamii nu aveau dreptul să dea hrisoave, ba încă chiar pe funcționari nu-i numea decât provizoriu”⁴⁶, au contribuit la crearea unei situații, când un județ al țării avea un statut special, administrat după legile altui stat, ce-l stăpânise în trecut.

Momentul în cauză este o mărturie a atitudinii tolerante de înțelegere a doleanțelor minorităților naționale, a asigurării unui cadru necesar și favorabil dezvoltării lor culturale. Drept confirmare a fost hrisovul caimăcamiei Moldovei din 10 iunie 1858, care oferea coloniștilor bulgari dreptul la învățământ în limba maternă, iar școala din Bolgrad, principalul lor centru spiritual, beneficia de un sprijin material considerabil⁴⁷. Nu poate însă fi trecut cu vederea faptul că grație acestor acte o parte a populației care locuia pe teritoriul României, se conducea de legi străine și pretindea în permanență respectarea și păstrarea unor privilegii, lăsate ei de o stăpânire trecută și confirmată de o administrație provizorie, care nici nu a avut dreptul la aceasta.

Errorile politice, care bănuim că intenționat au fost comise chiar de la începutul administrării părții de sud a Basarabiei, alături de alți factori obiectivi, au contribuit la stagnarea procesului de împroprietărire a plugarilor, locuitori ai comunelor și satelor de pe domeniul statului situate în stânga Prutului.

Abia în 1874 guvernul României a alcătuit „Proiectul de lege pentru regularea proprietăților statului din Basarabia ocupate de locuitorii coloniști și domenieni” spre a-l înaintea parlamentului pentru discuție. Z. Arbore preciza că acest document „a fost în partea sa esențială opera onor. academician d-l Ioan Kalinderu”⁴⁸. Însuși I. Kalinderu menționa în una din scrisorile sale în vara anului 1874: „Legea Basarabiei îmi dă multă trudă, prin stăruință însă, am ajuns la minunate rezultate”⁴⁹. Succesul se datora faptului că, fiind însărcinat de către ministerul finanțelor, I. Kalinderu s-a deplasat și a cercetat minuțios situația la fața locului comună cu comună.

Acțiunea pentru acordarea dreptului de proprietate absolută locuitorilor din județul Bolgrad asupra pământului, pe care îl cultivau de mai multe decenii, era concepută de oamenii politici ai României ca „având a complini legea din 1864” și care trebuia să satisfacă dorințele locuitorilor coloniști și domenieni „punându-i pe același picior de dreptate ca și ceilalți confracți ai lor Români”⁵⁰.

Conform art. I al proiectului guvernamental⁵¹, coloniștii urmau a intra în posesia a 50 desetine* și domenienii a 30 desetine pentru fiecare familie. Cuantumul stabilit cuprindea nu numai locul de hrană, ci „și vatra satului, precum și grădinile, viile, livezile, pădurile și plantațiunile de orice natură” (art. 2), exceptându-se „drumurile naționale, județene și comunale, râpele, prundurile, mătcile apelor, stuhurile și lacurile, ... precum și locul trebuincios împrejurul lacurilor pentru pescuire”, care „rămân pe scama Statului” (art. 11). Marimea lotului obținut de coloniști și domenieni era egală pentru fiecare cap de familie în cadrul unei comune, dar diferită între comunele județului, deoarece împroprietărirea se făcea în dependență de numărul locuitorilor plugari și a suprafețelor disponibile în fiecare comună. În cazurile când rămăneau prisoase, acestea deveneau „proprietate liberă a statului”, iar dacă pământul comunei era insuficient pentru asigurarea cuantumulului stabilit de lege, el se repartiza în părți egale capilor de familie, între care și văduvele cu copii necăsătoriți (art. 3).

Pentru întreținerea clerului și servitorilor bisericilor rurale, în fiecare comună se rezerva „fără nici o despăgubire, odată pentru totdeauna, câte 60 desetine teren pe seama bisericii”. Preoții puteau cere includerea lor în listele împroprietăriților, însă cu condiția abandonării funcției anterioare, fiind astfel puși în imposibilitatea cumulării calităților de proprietari funciari și slujitori ai bisericii.

Toți contribuabilii din comunele județului Bolgrad, cu excepția celor căsătoriți cu coloniste, nu puteau pretinde decât „a primi câte zece desetine de fiecare cap de familie din pământul ce privesc, aflat în diferite comune, sau în terenurile libere ale Statului”. Dacă contribuabilii

⁴⁵ M. Kogălniceanu, *Opere*, Vol. IV, București, 1982, p. 491.

⁴⁶ „Monitorul”, nr. 137 din 5 iulie 1874.

⁴⁷ Z. Arbore, *op. cit.*, p. 679–688.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 199.

⁴⁹ Biblioteca Academiei Române. Cabinetul de manuscrise, Fond. Ioan Kalinderu. S risoare a lui I. Kalinderu către Elie Angelescu din 26 iulie 1874.

⁵⁰ „Monitorul”, nr. 137 din 23 iunie 5 iulie 1874.

⁵¹ Vezi textul proiectului guvernamental: „Monitorul Oficial”, nr. 137 din 23 iunie/ 5 iulie 1874.

* 1 desetină = 10.925 m².

erau nevoiți a se strămuta într-o nouă comună pentru a fi împroprietăriți, rechea comună obținea dreptul răs umpărării caselor pe care ei le păraseau. Contribuabilii căsătoriți cu col-niste intrau în posesia terenurilor echivalente cu cele ale consătenilor lor. Semenii lor din comunele domeniene nu putea dispune de acest avantaj.

În timp de 15 ani după promulgarea legii, adică până la achitarea plății pământului, împroprietăriții sau moștenitorii lor nu puteau „înstrăina, nici ipoteca proprietatea lor nici prin testamente, nici prin acte între vii, decât către vre-un alt locuitor din acea comună” (art. 8). Comunei îi revenea dreptul însușirii pământului rămas de la locuitorii decedați fără testament sau moștenitori, la fel ca și obligațiunea de a achita datoriile acestora pentru pământ.

Prin art. 10 era prevăzută desființarea în așezările coloniale și domeniene a tuturor privilegiilor, monopolurilor de cârciume și a diverselor sarcini și îndatoriri, precizându-se că în viitor locuitorii de aici „să se bucare de aceleași drepturi și obligațiuni la care sunt supuși de obște toți Românii”. Pentru înlesnirea și facilitarea achitării despăgubirii către stat s-a inclus stipulația în conformitate cu care noii împroprietăriți erau „scutiți de orice serviciu militar în timp de 10 ani de la aplicarea acestei legi”.

În cap. II (art. 13—19) al proiectului guvernamental se expunea principiile răscumpărării dărilor, sarcinilor și a pământului de către foștii coloniști și domenieni. Prețul unei descaține era stabilit la suma de 80 lei. Astfel că, luându-se în considerare dobânda de 3%, și amortizarea, fiecare împănăntenit trebuia timp de 15 ani să achite anual, odată cu dările fiscale, câte 6 lei și 70 bani pentru fiecare descațină primită. Ca și în cazul legii rurale de la 1864, responsabilitatea pentru depunerea la timp a sumelor cuvenite era colectivă, adică era pusă pe seama întregii comune.

Pentru pregătirea și realizarea operației de împroprietărire se prevedea instituirea a două comisii, una pentru comunele coloniale și alta pentru comunele domeniene, din componența cărora făceau parte câte un delegat al statului și câte un delegat ales de consătenii comunale. Comisiile aveau sarcina constatării numărului capilor de familie cu drept de împroprietărire, a deciziei preotului dacă acceptă sau nu împroprietărire, suprafețele disponibile și mărimea cuantumului pentru fiecare comună, numărul contribuabililor datoriți de a fi împroprietăriți.

Activitatea comisiilor de constatare se finaliza cu încheierea unui proces-verbal pentru fiecare comună, în trei exemplare și semnat de ambii delegați, în care să se prezinte datele despre numărul capilor de familie, voința preotului și numărul descaținelor cuvenite fiecărui colonist sau domenian, suma despăgubirii cuvenite statului. Tot în triplu exemplar se pregătea și un alt proces-verbal cu rezultatele constatării numărului și voinței contribuabililor. Aceste documente urmau a se verifica de către comitetul permanent sau consiliul județian, apoi depuse câte un exemplar la primăria comunei, la comitetul permanent și la ministerul finanțelor (art. 18). Posibilele disensiuni între delegați, membri ai comisiilor de constatare, erau discutate și rezolvate definitiv într-un termen de 8 zile de către comitetul permanent sau consiliul județian.

Dispozițiile tranzitorii ale cap. III (art. 20—21) și ultimul din acest proiect conțineau precizarea că „legea se va pune în aplicare de la 1 ianuarie 1875”. Ministerul de finanțe era autorizat a efectua cheltuielile necesare aplicării acestei legi.

Proiectul a fost luat în discuție de către un comitet de delegați ai secțiunilor Adunării Deputaților, rezultatul căreia a fost expus în raportul prezentat de C. Racotă la ședința Adunării din 26 mai 1874⁵². Comitetul de delegați a aprobat majoritatea stipulațiilor proiectului, introducând și unele modificări. Din explicațiile raportului apare clară opinia legislatorilor despre egalarea în drepturi a foștilor coloniști și domenieni cu toți cetățenii țării, din care motiv nu s-a acceptat prevederea scutirii lor de recrutare și orice serviciu militar în timp de 10 ani de la aplicarea legii (art. 10). Comitetul de delegați a propus formula de scutire a foștilor coloniști și domenieni doar de la recrutare pentru armata permanentă, nu însă și pentru armata teritorială⁵³. Comitetul de delegați a recomandat și o precizare a ultimului articol, prin care stabila limita de 70 000 lei a cheltuielilor necesare pentru aplicarea legii.

Discuțiile care s-au desfășurat în cadrul ședinței Adunării Deputaților au seos în evidență intenția unor deputați din județul Bolgrad de a schimba conținutul art. 1 și a obține rămânerea prisoaselor în proprietatea comunelor. În luările lor de cuvânt deputații N. Florozov și G. Popovici au încercat să revendice dreptul comunelor la prisoase, acuzând chiar guvernul român în a fi exclus unele familii bulgărești din roluri și în a fi refuzat să restituie pământurile acelor bulgari care au emigrat în Rusia la începutul anilor 60 ai sec. al XIX-lea și apoi au revenit. Ei s-au referit la statutele coloniilor ca argument al dreptului lor asupra tuturor suprafețelor ce le-au avut încă sub stăpânirea ruscă⁵⁴.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

Prin aceste cereri s-a demonstrat odată în plus dorința reprezentanților populației minoritare de a conserva caracterul închis al fostelor comunități coloniale, de a obține dreptul de proprietate absolută asupra pământului fără a ceda nimic din fostele privilegii și fără a admite controlul statului asupra surplusului de pământ sau pătrunderea elementului românesc în fostele comune coloniale cu populație bulgărească.

Modul de a rezolva problema prisoaselor de către unii membri ai Adunării în detrimentul statului a fost respins cu hotărâre de către M. Kogălniceanu. În cuvântarea sa el a demonstrat caracterul insolvabil al unor aluzii despre încălcarea drepturilor minorităților din sudul Basarabiei. Pretențiilor de restituire a pământurilor celor care au emigrat și apoi s-au întors, ilustrul om politic a dat explicația că eschivarea de la drepturile și îndatoririle cetățenești ale României îndreptățește total politica statului la acest capitol. A încheiat prin indemnul a nu primi amendamentul cu privire la modificarea art. 15^a.

Au suferit eșec și încercările unor deputați de a obține transferarea stufăriilor și lacurilor din sudul Basarabiei în proprietatea exclusivă a școlii centrale de la Bolgrad sau a unor comune limitrofe. Nu a fost acceptată nici propunerea lui N. Horozov de a micșora prețul pământului pe care îl primeau coloniștii și domenienii⁵⁶.

Proiectul de lege guvernamental, cu modificările propuse de comitetul de delegați, a fost adoptat de către Adunarea Deputaților cu o majoritate covârșitoare, iar peste câteva zile a fost prezentat pentru deliberare Senatului. După unele discuții, legate mai puțin de conținutul concret al articolelor, proiectul a fost adoptat fără schimbări și de Senat la 30 mai 1874⁵⁷. Prin decretul nr. 1 247 din 10 iunie 1874 domnul țării, Carol I, a promulgat „Legea pentru reglarea proprietăților statului din Basarabia ocupate de locuitorii coloniști și domenieni”, publicată în „Monitorul” din 13 iunie a.a.⁵⁸, și al cărei conținut era identic cu varianta proiectului acceptat de către ambele camere ale parlamentului.

Primele acțiuni în direcția pregătirii pentru improprietărea coloniștilor și domenienilor care au fost întreprinse în vara anului 1874 au scos în vileag și un șir de imperfecțiuni ale legii din 13 iunie. S-au făcut simțite unele dificultăți cărora executivul nu era în stare să le poată da o rezolvare definitivă și legală, fără sancțiunea puterii legislative.

La sfârșitul anului 1874 guvernul a înaintat pentru discutare și aprobare în parlament „Proiectul de lege pentru modificarea legii din 13 iunie 1874, relativă la regularea proprietăților Statului din Basarabia”⁵⁹. În raportul ministrului de finanțe, P. Mavrogheni, alăturat proiectului, au fost arătate motivele unei asemenea inițiative a executivului, subliniindu-se că guvernul se vede nevoit a supune deliberărilor un șir de noi dispoziții, „menite a completa aceea legiuire și a-i asigura o mai dreaptă aplicațiune”⁶⁰. Proiectul propus avea un singur articol, în care se enumerau rectificările la legea din 13 iunie. Noile dispoziții se refereau la modalitatea înscrierii celor în drept de a deveni proprietari a unui număr însemnat de familii. În acest sens s-a adăugat un alineat special la art. 3 prin care obțineau dreptul la improprietărea mai multe familii de orfani⁶¹.

Completările și modificările au avut și scopul desemnării mai exacte a terenurilor oferite locuitorilor și a celor rămase în proprietatea statului. Astfel, într-o nouă redactare a fost formulat art. II, prin care terenul ocupat de drumuri, râpi, prunduri, mătcele apelor și aflat în limitele comunelor, rămânea fără nici o despăgubire în proprietatea comunei și nu a statului cum erau declarate în legea de la 13 iunie. În proprietatea statului rămăneau toate locurile publice și lacurile, cu excepția celor aparținând școlii din Bolgrad pentru întreținerea ei, precum și a grădiniilor publice din Bolgrad și Hași-Abdul, care deveneau proprietate a județului⁶².

Se propunau unele schimbări și la art. 13, în conformitate cu care era micșorat prețul desăteinei de la 80 lei la 74, iar pentru nouă comune (Eschipolos, Noul-Caragaci, Baccealia cu Spasca, Borisovca, Șagăna, Zolocari, Jibriani, Galilești și Kara-Cicov) prețul unei desăteine era stabilit la limita de 62 lei. Foștii coloniști și domenieni căpătau posibilitatea achitării despăgubirilor pentru pământ „sau odată la început sau în intervalul celor 15 ani”. Celor ce uzau

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ „Monitorul”, nr. 176 din 1874.

⁵⁸ *Codul General al României (Coduri, Legi și Regulamente)*. 1858—1939, vol. IV, d. a III-a, București, 1941, pp. 225—228.

⁵⁹ Arh. St. București, fond. Parlament, dosar 553/1874—1875, f. II, 12—14 v.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 23.

⁶¹ *Ibidem*, f. 24 v.

⁶² *Ibidem*, f. 16 v.

de dreptul plății prin anticipație completarea de la finele art. 11 le asigură posibilitatea de a ieși imediat din indiziune. Modificarea primului aleni al art. 14 consfințează prerogativa comunei de a apela la legea de urmărire împotriva locuitorilor care nu plăteau la timp sumele pentru achitarea prețului răscumpărării pământului⁶³.

De o importanță majoră sunt prevederile noi, introduse la art. 15, prin care comunele erau obligate ca timp de 3 ani după 1 ianuarie 1875 să înălțuiască delimitarea pământurilor cu venite fiecăru locuitor, să asigure plata pentru ingineri din contul locuitorilor în proprietăți, iar comisiile comunale deveneau prima instanță de rezolvare a contestațiilor⁶⁴.

După o aprobare unanimă de către secțiuni⁶⁵, proiectul a fost discutat și aprobat fără alte modificări în ședința de la 4 februarie 1875 a Adunării Deputaților⁶⁶. După o aprobare, la fel fără schimbări, în ședința senatului de la 12 februarie a.a., domnitorul a promulgat proiectul, acordându-i caracterul de lege⁶⁷.

Ultimul act juridic realizat în scopul reglementării problemei proprietății funciare în fostele comune coloniale și domeniene a fost „Legea pentru modificarea unor dispozițiuni din legea de la 13 Iunie 1874 și din cea de la 4 și 12 februarie 1875, relativă la regularea proprietății statului în Basarabia”, promulgată de domnitor la 19 mai 1878⁶⁸. Primul său articol prevedea o schimbare a termenului de 15 ani pentru plata pământului prin altul de 25 ani. Astfel că plugarii județului Bolgrad în proprietăți după 1874, beneficiau de o nouă înlesnire, care le facilita posibilitatea răscumpărării pământului.

Art. 2 al acestei legi îndreptăța pe sătenii din comunele Noul-Caragaci și Tropoclu a obține un cunantun mai mare decât cel de 10 desetine, stabilit la aplicarea legii din 13 iunie 1874 cu modificările ei ulterioare. Lipsa de pământ în aceste localități se datora hotarului trasat la 1857 în sudul Basarabiei, care a lăsat în afara țării o parte din moșiile lor. Statul român a înțeles să ofere mai mult pământ unor locuitori de la marginea țării care nu purtau nici o vină pentru deciziile Congresului de la Paris.

În încheiere putem face concluzia, că legislația agrară românească a constituit un element important al politicii din sudul Basarabiei în a doua jumătate a sec. al XIX-lea. Caracterul și timpul emiterii actelor juridice pentru agricultura acestor zone au fost determinate în mare parte de moștenirea grea, lăsată de stăpânirea rusească de până la 1857, care consta mai ales în diversitatea formelor de proprietate funciară. Condițiile specifice din stânga Prutului au impus o atitudine echilibrată, acțiuni eșalonate, fără a provoca puternice perturbații în evoluția agriculturii din zonă.

Statul român a manifestat în permanență, pe întreg parcursul perioadei 1857–1878, o înțelegere a problemei agrare din Basarabia, alegând momentele cele mai potrivite pentru introducerea noilor legi. O trăsătură importantă a problemei abordate a fost lipsa oricărei manifestări de intoleranță națională, dacă luăm în considerație pestrițimea etnică prezentă în sudul Basarabiei. Printre clăcașii județului Cahul și printre coloniștii și domeniinii județului Bolgrad s-au aflat foarte mulți neromâni, cărora legislația agrară românească le-a asigurat dreptul de proprietate absolută asupra pământului.

Important este și faptul că legislatorii români în permanență au ținut cont de problemele plugarilor din sudul Basarabiei. Până în ultimele luni și săptămâni ale prezentei administrației românești în stânga Prutului, s-a lucrat în vederea modernizării relațiilor agrare, a perfecționării formelor proprietății funciare. Dovadă servesc completările la legile din 1864 și 1874, care s-au făcut până în preajma retragerii autorităților românești. Ultimele acțiuni de acest gen au fost asigurarea legalității în proprietăți în surășilor din județul Cahul și facilitarea condițiilor răscumpărării pământului de către sătenii județului Bolgrad.

Legislația agrară românească din a doua jumătate a sec. al XIX-lea a determinat cursul dezvoltării ulterioare a agriculturii din sudul Basarabiei. Prin aplicarea ei s-au creat condiții favorabile pentru consolidarea relațiilor de piață. Puterea acestor acte legislative românești a fost demonstrată mai ales după 1878, când administrația imperială rusească, reînstituită în sudul Basarabiei, a refuzat abrogarea lor.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem, f. 25–60.

⁶⁶ „Monitorul”, nr. 36 din 15 27 februarie 1875.

⁶⁷ „Monitorul”, nr. 39 din 19 februarie/ 3 martie 1875.

⁶⁸ „Monitorul”, nr. 115 din 25 mai/6 iunie 1878.

O MĂRTURIE FRANCEZĂ DESPRE ROMÂNII DIN BASARABIA LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

VALERIU STAN

Intrată în componența Rusiei ca urmare a raptului teritorial consfințit prin pacea de la București din 1812, Basarabia a fost supusă unui intens proces de deznaționalizare. Prin introducerea limbii ruse în administrație, școală, biserică și justiție, dar și prin colonizări masive cu populație alogenă s-a urmărit în mod deliberat și constant modificarea compoziției etnice a acestei provincii. Dar, cu toate măsurile luate de administrația rusă, Basarabia și-a păstrat în toată perioada stăpânirii țariste — până la revenirea ei la patria mamă în 1918 — caracterul prepnderent românesc. Potrivit statisticilor vremii, moldovenii au reprezentat întotdeauna populația majoritară a provinciei, iar legăturile cu țara, adică cu conaționalii din Principate, în pofida opreliștilor de tot felul puse în cale de curtea de la Petersburg, au existat neîntrerupt. Basarabenii urmăreau cu atenție evenimentele din Principate, iar ocupațiile țariste dintre anii 1828—1834, 1848—1851 și 1853—1854, care au dus la desființarea temporară a graniței de prut, ușurau schimburile cu Basarabia.

Faptul că Basarabia — după cum constată pe drept cuvânt istoricul I. Nistor — „a rămas ceea ce fusese din vechime, o țară românească”¹, este confirmat și de unele mărturii străine. Publicăm în continuare o astfel de mărturie, din primăvara anului 1864, provenind de la consulul Franței la Iași din acea perioadă, Charles Tissot. Pentru a înțelege împrejurările care l-au determinat pe consulul respectiv să adreseze Ministerului de Externe al Franței un raport special referitor la Basarabia trebuie precizat că în acel moment Principatele Unite se aflau sub amenințarea unei duble invazii străine. Atât Rusia cât și Austria, cele două mari imperii limitrofe, concentraseră numeroase trupe la graniță și încercau să creeze pe plan internațional o atmosferă ostilă tânărului stat național român, prezentându-l ca un focar revoluționar care, chipurile, le-ar fi pus în pericol integritatea. Sesizate de această situație, datorita notelor de protest energice adresate de domnitorul Al. I. Cuza, guvernele puterilor occidentale, Franța și Anglia, au cerut consulilor lor din Principate, îndeosebi celor de la Iași, informații mai precise în legătură cu concentrarea de trupe rusești și austriece la frontierele României.

Căutînd să se conformeze instrucțiunilor primite, consulul francez Ch. Tissot se scuza în raportul său din 18 martie 1864 (stil nou) că nu putuse obține date mai precise în legătură cu măsurile militare luate de guvernul rus în Basarabia datorită faptului că legăturile dintre Moldova și ceaaltă provincie românească de dincolo de Prut erau rare iar „administrația rusă dovedea o grijă specială în a le face și mai dificile” (vezi anexa). Putuse constata însă, chiar din anul anterior, când avusese loc încercarea nereușită a unui detașament de insurgenți poloni de a forța pătrunderea prin Moldova pe teritoriul rusesc, că linia de frontieră dintre cele două țări era puternic păzită, fără a se fi înregistrat, după opinia sa, noi concentrări de trupe în Basarabia. El va reveni ulterior asupra acestui aspect, pe măsură ce, prin agenți speciali sau prin persoane care traversau Prutul, reușea să obțină informații mai precise privitoare la numărul și dispunerea trupelor rusești dislocate în Basarabia. Astfel, într-un raport din 3 mai 1864 informa pe ministrul de externe de la Paris, Drouyn de Lhuys, că efectivul forțelor rusești din Basarabia era apreciat la 46.000 de oameni, egal cu un corp de armată, iar concentrarea de forțe militare austriece de-a lungul întregii frontiere a Moldovei crease panică în rândul populației civile². Într-un alt raport, din 16 mai, același consul aprecia că rușii aveau nu mai puțin de patru divizii de infanterie între Prut și Nistru, precum și trei divizii de rezervă dincolo de acest fluviu. Pe lângă acestea, cavaleria regulată număra circa 5000 de călăreți, la care se adăugau încă aproximativ 10.000 de cazaci,

¹ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1991, p. 214.

² Arhivele Statului București, colecția microfilme Franța, rola 44; Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques, Correspondance politique des consuls, Turquie-Jassi, vol. 11, f. 154—155.

formând un dublu cordon de pază de-a lungul Prutului. Statul major al acestor trupe se afla la Biliș și tot aici erau 100 de piese de artilerie de campanie. În plus, autoritățile ruse ceruseră locuitorilor Basarabiei să repare imediat toate podurile și în general căile de comunicație din această provincie, atât de neglijate până atunci³, dovadă că, în primăvara anului 1864, o posibilă ocupație armată a Principatelor Unite fusese avută în vedere de guvernul de la Petersburg.

Dacă, în raportul său din 18 martie 1864, consulul francez de la Iași nu putuse oferi date mai precise de ordin militar, în schimb dovedea că era la curent cu situația demografică și tendințele care animau pe locuitorii Basarabiei. Astfel, își informa superiorul că, în pofida tuturor eforturilor administrației ruse de a deznaționaliza „această veche provincie moldovenească”, majoritatea populației rămăsese românească, manifestându-se ca atare mai mult ca niciodată în trecut. Rezistența la deznaționalizare — aprecia consulul respectiv — era o trăsătură specifică nu numai românilor de peste Prut. Ea caracteriza în egală măsură și pe conaționalii din celelalte provincii istorice românești aflate sub stăpânire străină și chiar pe aromânii din sudul Dunării. Puternic atașați originii, limbii, obiceiurilor și tradițiilor lor comune, românii din spațiul carpato-dunărean opuseseră invadatorilor nu atât o rezistență activă, cât mai ales o „invincibilă forță de inerție”, care îi ferise de a fi asimilați de vremelnicii lor stăpânitori. În Basarabia — mai constata Ch. Tissot — opoziția moldovenilor față de procesul de rusificare începea să capete chiar un caracter activ. Ei nu se mai mulțumeau să nu devină slavi, ca până atunci, ci, „tindeau energic să redevină români”. Rezistența pasivă de altădată, inerția opusă procesului de rusificare cedau treptat locul unei „mișcări generale”, care nu aștepta decât un moment favorabil pentru a se traduce în fapte. Chiar și în rândurile nobilimii basarabene, mai expusă deznaționalizării prin colaborarea ei cu autoritățile țariste, se păstra vie conștiința unității de neam cu românii de peste Prut, consulul francez reproducând în acest sens, ca dovadă, declarația mareașalilor nobilimii atunci când li se ceruse să-și exprime sprijinul față de guvernul de la Petersburg.

În fine, documentul la care ne referim surprinde încă un aspect interesant privitor la conștiința națională a românilor din Basarabia și anume impactul pe care l-a avut asupra acesteia constituirea statului național român prin Unirea Principatelor de la 1859. Se știe că acest eveniment a trezit „mare bucurie și vajnice nădejdi în inimile basarabenilor patrioți”⁴, fapt oglindit, între altele, de scrisoarea de felicitare adresată de Alexandru Hasdeu cu prilejul dublei alegeri a lui Al. I. Cuza. Consulul francez de la Iași remarcă și el că pentru românii din Basarabia, ca și pentru cei din Transilvania, noul stat național devenise un veritabil centru de atracție. Viața politică din România era urmărită cu „cel mai arzător interes”, iar domnitorul Cuza, considerat deja în intimitate un „lețar”, deci un suveran autentic, era privit cu un entuziasm mai mare chiar decât cel existent în cele două Principate, fapt ce îl îndreptăța pe Ch. Tissot să conchidă că provinciile românești aflate în acel timp sub dominație străină erau „dacă nu mai românești, în orice caz mai unioniste decât Principatele Unite”. Raportul consulului francez de la Iași din 18 martie 1864 reprezintă așadar o mărturie prețioasă privitoare la conștiința unității naționale a românilor la mijlocul secolului al XIX-lea, inclusiv în Basarabia unde, în pofida măsurilor de izolare luate de autoritățile țariste, ea s-a păstrat în permanență vie.

A N E X Ă

Consulat de France
à Jassi
Direction Politique
No. 14

Jassi, le 18 Mars 1864

Monsieur le Ministre,

Malgré tout mon désir de renseigner Votre Excellence sur les mesures militaires prises par le Gouvernement Russe en Bessarabie, je n'ai pu recueillir, jusqu'ici, que des informations fort incomplètes et dont l'origine diminue encore la valeur. Bien que Jassi ne soit qu'à deux heures de la frontière, on n'y sait que fort peu de chose de ce qui se passe au delà du Pruth: les commu-

³ Ibidem, f. 164-165. Înlocuitorul lui Ch. Tissot la conducerea consulatului, L. Castaing, informa și el pe Drouyn de Lhuys, la 21 mai 1864, cu privire la efectivele și repartizarea trupelor rusești în Basarabia. Între altele, dădea știrea, ce rămâne a fi confirmată de alte izvoare, că generalul Kotzebue, comandantul șef al corpului de armată din Basarabia, ar fi primit de două ori ordinul de a trece Prutul spre a invada România, dar de fiecare dată ordinul fusese contramandat de guvernul de la Petersburg (ibidem, f. 167-168).

⁴ I. Nistor, *op. cit.*, p. 261.

nications entre les deux pays sont rares et l'administration russe met un soin particulier à les rendre plus difficiles encore. Le peu de renseignements qui nous parviennent sur les provinces limitrophes nous sont fournis par des négociants juifs qui apportent dans leurs informations une réserve facile à comprendre. Sans s'arrêter aux chiffres, très divergents, auxquels on évalue le nombre des troupes répandues dans toute l'étendue de la Bessarabie, on peut affirmer que la ligne des frontières, d'Ackerman au Jalpuk, du Jalpuk au Pruth, et du Pruth à Chotyn, était déjà fortement occupée à l'époque de l'expédition de Milkowski⁵, et qu'elle n'a pas cessé de l'être depuis. J'ajoute peu de foi, d'ailleurs, aux bruits répétés en dernier lieu par les journaux et d'après lesquels de nouvelles concentrations de troupes auraient été récemment opérées en Bessarabie: rien du moins ne m'autorise jusqu'ici à les considérer comme fondés.

J'ai des renseignements plus certains sur les tendances actuelles de la Bessarabie. Malgré tous les efforts de l'administration russe pour dénationaliser cette ancienne province moldave, les masses y sont restées roumaines et le sont aujourd'hui plus que jamais. On admettra facilement qu'elles aient résisté aux influences russes lorsqu'on sait jusqu'à quel point le peuple moldo-valaque est attaché à sa langue, à ses coutumes, à ses traditions, lorsqu'on a pu juger de la force invincible d'inertie qu'il oppose à tout élément étranger qui tenterait de le modifier. Entourée de peuples d'origine différente et ennemis, toujours menacée, souvent envahie, n'ayant guère d'autre rempart pour défendre sa nationalité que le sentiment profond qu'elle en garde, la race roumaine ne s'est laissée absorber nulle part: partout elle s'est maintenue pure de tout mélange, gardant le sentiment de la supériorité de son origine, de ses coutumes, de ses lois, usant à force de patience les forces auxquelles elle ne pouvait résister de front, laissant passer le flot des invasions et justifiant, à toutes les époques, son proverbe favori: „L'eau s'écoule, les pierres restent”. Telle on la voit dans les Karpathes, ce véritable sanctuaire de sa nationalité, telle on la retrouve en Roumélie, où elle a formé, entre le Vardar et l'Olympe, ces républiques Kutzo-Vlaques que des siècles n'ont pu rapprocher ni des turcs ni des grecs, ni des slaves; telle en Bucovine, où les bienfaits matériels de l'administration autrichienne n'ont pas plus reconquis les masses à la domination impériale qu'ils n'ont triomphé de la répugnance des individus à s'allier avec l'„Allemand”; telle enfin en Transylvanie, où l'on sait comment les Roumains ont soutenu, en 1849, leur programme politique: „Nolemus Magyarisari”. Les populations moldaves de la Bessarabie ont opposé la même résistance aux envahissements de l'esprit russe et, si j'en crois les informations qui me parviennent à cet égard, elles ne borneraient plus leurs aspirations, comme naguère, à ne pas devenir slaves, elles tendraient énergiquement à redevenir roumaines; la force d'inertie, la résistance passive d'autrefois auraient fait plan, dans ces derniers temps, à un mouvement général qui n'attendrait que certaines éventualités pour se traduire en faits. Un propriétaire de Kichénieff m'affirmait dernièrement que lorsque les districts de la Bessarabie avaient été invités, comme tous ceux du reste de l'Empire, à se prononcer sur l'étendue des sacrifices qu'ils seraient disposés à faire, le cas échéant, en faveur du gouvernement russe, les maréchaux de la noblesse avaient unanimement répondu: „que bien que la Bessarabie eût été séparée de la Roumanie sans qu'on consultât ses vœux et que toutes ses sympathies restassent acquises à son ancienne patrie”, elle remplirait néanmoins ses devoirs envers l'Empereur”. Je rapporte le fait tel qu'on me l'a cité et sans le garantir puisque je n'ai pu en vérifier l'exactitude, mais bien d'autres informations analogues, puisées à des sources différentes, me permettent d'affirmer qu'en Bessarabie, comme en Transylvanie, on vit de la vie politique des Principautés, qu'on y suit avec l'intérêt le plus ardent, leurs efforts pour arriver à constituer et à affermir une véritable nation roumaine; le sentiment national y est d'autant plus vif qu'il est plus souvent froissé par la domination étrangère: bien plus, comme on n'y souffre ni des fautes ni des déchirements par lesquels la Roumanie proprement dite a acheté et achètera longtemps encore, selon toute apparence, la laborieuse réalisation de son unité politique et administrative, on y professa pour le Prince ré-

⁵ Este vorba de încercarea unui grup înarmat polonez, condus de colonelul Sigmund Milkowski, de a traversa teritoriul românesc și a pătrunde în Rusia spre a veni în ajutorul conaționalilor răsculați împotriva stăpânirii țariste. Întrucât expediția lui Milkowski din vara anului 1863, întreprinsă fără știrea și încuviințarea autorităților românești, putea antrena țara într-un război cu puternicul ei vecin de la nord, domnitorul Al. I. Cuza a dat ordin trupelor să dezarmeze acest detașament. După o luptă nedecisă la Costangalia, în sudul Basarabiei, polonezii au fost siliți în cele din urmă să se predea, fiind dezarmați. Prizonierii au fost bine tratați, ngăduindu-li-se ulterior să părăsească România și chiar să treacă, individual sau în grupuri mici, în Polonia rusească. Vezi pentru detalii C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, Edit. științifică, 1966, p. 176—182.

* Subliniat în original.

gnant, qu'on aime à saluer déjà, en famille, du nom de Roi, un enthousiasme qui n'existe, il faut bien le dire, ni dans l'une ni dans l'autre des deux Principautés. Les anciennes provinces détachées de la Moldo-Valachie sont, en un mot, sinon plus roumaines, du moins plus unionistes que les Principautés Unies.

Agréez...

Ch. Tissot

A Son Excellence, Monsieur Drouyn de Lhuys, Ministre des Affaires Etrangères de France.

Arhivele Statului București, colecția microfilme Franța, rola 44; Ministère des Affaires Etrangères, Archives diplomatiques, Correspondance politique des consuls, Turquie-Jassi, vol. 11, f. 133—136 v.

CONTRIBUȚIA SOCIETĂȚII ACADEMICE „JUNIMEA” DIN CERNĂUȚI LA FĂURIREA ROMÂNIEI MARI

ANGHEL POPA

Principalele evenimente desfășurate în istoria neamului românesc, începând cu debutul secolului al XIX-lea, au reliefat, fără putință de tăgadă, tendința de unitate națională a românilor și au constituit, totodată, punctul de plecare al unei eclatante lupte care se va încheia în anul 1918, odată cu realizarea statului național unitar.

La înfăptuirea Unirii, pe lângă factorii fundamentali, ca teritoriul, limba, conștiința națională, originea comună a tuturor românilor, viața economică și culturală unitară, au contribuit, indubitabil, o serie de elemente catalizatoare în șirul cărora societățile științifice și culturale au deținut un loc important. Între societățile ce au îmbrățișat cu însoțire ideea unității naționale, s-au impus, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cele ale tineretului studic. Astfel de societăți studențești au fost înființate în afara hotarelor țării, în centrele universitare din Viena, Paris, Budapesta, Berlin, Graz sau în orașele universitare din Vechiul Regat al României, la Iași și București. Toate aceste societăți au desfășurat o vie activitate culturală și patriotică, dând un impuls deosebit luptei pentru independență și unitate națională a tuturor românilor, având ca obiectiv realizarea vechiului stat dacic. Nu întâmplător, încă din 1848, unul din corifeii revoluționari din Transilvania, C. Romanu-Vivu, atrăgea atenția asupra unității de acțiune a neamului românesc în atingerea acestui deziderat comun: „Trebuie să luăm seama că, de nu va lucra tot românul în interesul comun, suntem pierduți, că toate elementele s-au conjurat în contra noastră și toate elementele omogene umblă astăzi să se concentreze, așa italienii, așa germanii, așa slavo-vonii. Apoi noi de ce să nu facem aceasta acum, când ni s-a arătat epoca? Toți ne strigă că vroim să formăm o Dacie, pentru ce să mai ascundem pisica în sac?... *Deviza noastră trebuie să fie formarea Daciei*”¹.

În teritoriile românești aflate sub ocupație austro-ungară, un rol important, în această direcție, l-a avut Societatea academică „Arboroasa” din Cernăuți.

Împlinindu-se, în 1875, 100 de ani de la rășuirea Moldovei, prin anexarea teritoriului numit Bucovina, împăratul Franz Iosef hotărăște fondarea Universității din Cernăuți cu limba de predare germană, în cadrul căreia avea să funcționeze și o catedră de limbă și literatură română. Intuind intențiile Vienei prin fondarea Universității, Mihail Kogălniceanu atrăgea atenția n Senatul României, că Austro-Ungaria dorea să răspândească, în rândul noii generații de români din Bucovina, un „spirit nemțesc”².

Prin inaugurarea Universității din Cernăuți, la 5 octombrie 1875, în cadrul căreia se aflau, alături de studenții aparținând diferitelor naționalități, și 53 de români, a fost creat un climat specific unui centru universitar. Ca urmare, studențimea s-a organizat în societăți academice după naționalități, având ca model societățile similare germane. În această situație, cum s-a remarcat în „Cronica” viitoare societăți, « foarte ușor, studențimea română din Cernăuți ar fi putut aluneca în direcția societăților și corporațiilor conservative străine, dacă nu s-ar fi aflat, pe atunci, în Cernăuți, un fost membru al „României June”, Tudor I. Ștefanelli. El îndrumează studențimea română din Cernăuți în sensul „României June” și alcătuiește statutele primei societăți academice române, „Arboroasa”³.

Conform unui Raport anual al societății, din perioada 10-22 decembrie 1875 — septembrie 1876, ședința de constituire a primului Comitet al societății s-a desfășurat la 10/22 decembrie 1875, având următoarea structură:

1. Gherasim Buliga (student la filosofie) — Președinte;
2. Ion Topallă (student la teologie) — Vicepreședinte;

¹ Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente, t. II, București, 1902, p. 136.

² „Familia”, Budapesta, anul XIII, nr. 7, din 25 februarie 1877, p. 83.

³ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, Cronica „Arboroasa-Junimea”, vol. 4, p. 12.

3. Gheorghe Popescu (student la juridică) — Secretar;
4. Zaharia Voronca (student la teologie) — Controlor;
5. Ilarie Onciul (student la juridică) — Cassier.

Membri extraordinari: Tudor V. Ștefanelli și Vasile Morariu.

Comisia de revizie: Vasile Morariu, Ion Grigorașu (student la filosofie) și Orest Popescu (student la teologie)⁴. În scurtă sa existență, societatea a mai avut două Comitete de conducere formate fiecare din 7 membri: unul sub președinția lui Iancu Cocinschi, student la juridică, în perioada 17 noiembrie 1876 — 17 februarie 1877 și al doilea, având ca președinte pe Ciprian Porumbescu, student la teologie, pentru perioada 17 februarie 1877 — noiembrie 1877⁵.

Societatea a fost recunoscută, imediat după constituire, de guvernul austro-ungar, de societățile studențești românești, din cadrul imperiului dualist, din Vechiul Regat al României și din alte centre universitare europene: „România Jună” (Viena), „Petru Maior” (Budapesta), „Inocențiu Clainiana” (Blaj), „Alexi-Șincaiana” (Gherla), „Clubul studenților universitari” (Iași), „L’uniunea” (München) și „Uniunea română” (Paris)⁶.

Întreaga activitate a societății, pentru scurtă sa existență, de numai 2 ani, poate fi cunoscută din cele două Rapoarte anuale, aflate în arhiva societății în copie, cea mai mare parte a documentelor fiind confiscate de Procuratura austro-ungară în 1877. Din aceste rapoarte reiese că societatea avea, în primul an de existență, un număr de 44 de membri, din totalul de 53 de studenți români din cadrul Universității din Cernăuți și ca deviză versurile lui Vasile Alecsandri: „Uniți s’ă fim în cugete Uniți în Dumnezeu!”. Ca semn distinctiv, fiecare membru purta o panglică, de culoare roșie-galben-albastră, prinsă pe piept de la dreapta spre stânga, având culoare roșie în partea superioară. Imnul societății, „În Țara mândră a fagilor”, a fost scris de Tudor V. Ștefanelli, muzica de Ciprian Porumbescu. Ideea de bază a societății era concretizată în adevărul universal valabil „că, limba maternă și simțul național conservă individualitatea unui popor”⁷.

Conducerea societății, sub pretextul cunoscutei telegrame, transmise Primăriei din Iași cu prilejul comemorării morții domnitorului Grigore Ghica, decapitat de turci în 1777 pentru că s-a opus „deslăpșirii de la sânul patriei mame a dulcii Bucovine”, a fost arestată la 15 noiembrie 1877. Procesul de „înalță trădare”, intentat de autoritățile austro-ungare celor cinci membri ai societății, s-a încheiat prin achitarea inculpaților, dar, și prin dizolvarea „Arboroasei”⁸. Violând dreptul și folosind ca argument forța, Viena considera că, prin măsuri abuzive, poate opri curentul național născut în rândul studențimii românești din Cernăuți.

Refuzând să admită înfrângerea, studenții români, constituiți într-un Comitet provizoriu au întreprins demersurile necesare pe lângă guvernul austro-ungar pentru a se reorganiza într-o nouă societate. Prin ordinul nr. 11328, din 28 noiembrie 1878, cererea a fost aprobată⁹. Ca urmare, la 7 decembrie 1878, în Sala VI, din cadrul Universității din Cernăuți, Comitetul provizoriu, sub președinția lui Gherasim Buliga, în prezența membrilor fostei societăți, au convocat Adunarea de constituire a noii organizații studențești, având următoarea ordine de zi:

1. Raportul Consiliului provizoriu.
2. Alegerea Comitetului definitiv și a diferitelor comisii.
3. Propuneri.

Noua societate a primit numele de „Junimea”. A fost ales, totodată, primul său Comitet:

1. Dimitre Onciul (student la filosofie) — Președinte;
2. Ștefan Cocinschi (student la juridică) — Vicepreședinte;
3. Ciprian Porumbescu (teolog) — Secretar;
4. Teodor Bujor (student la filosofie) — Cassier;
5. Metodi Luția (student la filosofie) — Controlor.

Inaugurarea festivă a Societății academice „Junimea” a avut loc la 12 ianuarie 1879, în Hotelul „Zum Kronprinzen von Oesterreich” (La principele de Coroană al Austriei) din Cernăuți¹⁰. Cum bine a remarcat, peste ani, Tudor V. Ștefanelli, într-o scrisoare din 1912, „Pe ruinele

⁴ Ibidem, p. 14.

⁵ Ibidem, p. 15.

⁶ Ibidem, p. 14.

⁷ Ibidem, p. 13, 15. Cf. Alexie Provopovici, *Societatea academică „Junimea”, în România din Bucovina, privire scurtă de la 1775—1906*, (f. 1.), 1906, p. 115—119.

⁸ Vezi Ilie Dușan, *Istoricul Societății academice române „Junimea” din Cernăuți, partea a întâia, „Arboroasa” (1875—1877)*, București, 1930, p. 19—39.

⁹ Cf. „Raportul p. anul 1876/77, perioada 1876—finea lui octombrie 1877” (Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, *Cronica „Arboroasa-Junimea”*, vol. 4, p. 17.

¹⁰ Ibidem, p. 16, 18.

societății „Arboroasa” s-a ridicat, apoi, societatea „Junimea”¹¹. De altfel, între cele două societăți, privite retrospectiv, a existat o evidentă similitudine prin statutele de organizare, prin activitățile desfășurate și obiectivele urmărite. O realitate sesizată chiar de fondatorii societății care, în Raportul anual din 1878-1879, menționau: „Junimea e în toate (statut, imn festiv, deviză, membri), urmașa „Arboroaselor”¹². Singura particularitate era că noua societate va avea un steag tricolor, simbolizând unitatea națională a neamului românesc. Confectionat de Societatea „Doamnele române din Bucovina”, steagul a fost oferit societății cu ocazia aniversării jubileului de 25 de ani de la fondare. Evenimentul a avut loc la Cernăuți, între 9 și 10 februarie 1904, participând „români de la noi (bucovineni n.n.), frați din țara liberă (pentru I-a dată), Ardeal, Banat, Ungaria și chiar Macedonia îndepărtată, care au adus, acestui focar național, omagiile lor de recunoștință și iubire sinceră”¹³.

Despre activitatea noii societăți în climatul vieții studentești din capitala Bucovinei, aflată sub stăpânirea păjuri austriece, s-a scris la începutul veacului nostru, insistându-se în special, asupra acțiunilor sale cultural-literare, seratelor muzicale și al promovării limbii naționale¹⁴. Dar, rosturile acestei societăți studentești au fost mult mai complexe, cu implicații și ecouri în viața națională a neamului românesc, a căror reverberații impun și astăzi.

Adevărată școală a patriotismului, „leagănul și educătoarea convingerilor mele naționale”¹⁵, cum o caracteriza, în 1910, membrul de onoare Constantin Isopescu, Societatea academică „Junimea” a acționat în cursul existenței sale, prin membri săi, pentru redeschiderea conștiinței naționale a românilor din Bucovina ocupată, amenințați cu rutenizarea și germanizarea de elementele alogene aduse de apele istoriei. Totodată, tineretul studios românesc, conștient de menirea sa, înțelegând comandamentele epocii, încrezător în justiția inexorabilă a istoriei, s-a angajat în lupta pentru realizarea României Mari. Acest obiectiv a fost reliefat cu pertinență de preotul Atanasie Gherman care, într-o scrisoare adresată conducerii societății, la 1 decembrie 1905, cu prilejul numirii sale ca membru emerit, menționa: „... să vă știți chemați a îndeplini, în unire cu ceilalți stegari români, marele ideal național al deșteptării și consolidării neamului, a înărității, să stăm ca o stâncă de granit împotriva oricărui pericol și oricărui dușman iar pentru ziua cea mare, a reafirmării noastre, să fim preparați”¹⁶.

Izbucnirea primului război mondial avea să ofere membrilor Societății academice „Junimea”, proba de foc, prin care au făcut dovada că au fost „preparați” pentru realizarea marelui ideal național. Fondul de arhivă al fostei societăți, ne oferă posibilitatea de a reliefa acest aspect, inedit, din activitatea acesteia.

Vestea asasinării prințului moștenitor al tronului austro-ungar, la 28 iunie 1914, a fost adusă la cunoștința Comitetului societății de Gheorghe Pridie care, a exclamat profetic: „Asta-i război și desrobire”¹⁷. În condițiile decretării mobilizării generale de către guvernul austro-ungar, membri societății Arcadie Dugan și Ioan Sahlean au pus societatea sub protecția „Societății pentru cultură” din Cernăuți, aflată sub președinția lui Dionisie Bejan. Steagul societății a fost salvat de George Traian cavalier de Gallin și tatăl său care, trecând hotărât în România, îl vor depune la Academia Română. De altfel, majoritatea Comitetului de conducere al societății, în frunte cu președintele Traian Popovici, vor lua drumul Țării, alăturându-se celorlalți pribegi bucovineni. Pe întregul parcurs al desfășurării războiului, societatea își înceta activitatea la Cernăuți¹⁸. Din acest moment, membri ei, vor împărtăși tragedia neamului românesc, urmând drumul aceleiași Golgote, la capătul căreia avea să se înfăptuiască, prin jertlă și sânge, România Mare.

Goana mobilizării generale a chemat sub arme toate popoarele din heteroclitul imperiu dualist. În șirul acestora s-au aflat și românii din Bucovina. Sub steagul negru-galben al păjuri împărătești s-au jertfit pentru o cauză străină idealului lor și o parte din membri Societății academice „Junimea”. Ei au înfruntat moartea, în tranșeele fronturilor din Italia sau Galiția, în luptă cu armatele italiene și rusești. Unii, ca Traian Iliuț, Aurel Polonic, Iancu Ursulac, Teodosie Gramatovici, Constantin Loghin I, Eudoxie Tarnavski, Leon Popovici, George Pânzar,

¹¹ Apud Ilie Dugan, *op. cit.*, p. 12.

¹² Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, Cronica „Arboroasa-Junimea”, vol. 4, p. 16.

¹³ Cf. „Raportul pe anul 1903/4, de la 8 noiembrie 1903 – 20 noiembrie 1904” (Ibidem, p. 164).

¹⁴ Ilie Dugan, *op. cit.*, p. 14 – 19.

¹⁵ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, Cronicarul – Albumul Mare, vol. I, p. 317.

¹⁶ Ibidem, dosar 29, f. 86.

¹⁷ Vezi „Raportul pe anul 1913/14, de la 1 decembrie 1913 – 31 iulie 1914” (Ibidem, Cronica „Arboroasa-Junimea”, vol. 4, p. 262).

¹⁸ Ibidem, p. 263.

Eugen Iliuș, s-au „împărtașit de eterna binecuvântare a morții — cum s-a consemnat în „Cronica” societății — în cadrul eroismului războinic și al martirajului național, jertfit, alături de atâtea mii de români, pe jertfelnicul imperialismului austro-ungar”¹⁹; alții, ca Nicu cavalier de Flondor, Octavian Tarnavski, Vasile Sauciuc, Nicolae Cărlan, Claudiu Isopeșcu, George Piticar, Emanuil Sauciuc, căzând prizonieri, au cunoscut lagărele din Rusia și Italia, intrând în legiunile românești constituite pe teritoriile acestor state, legiuni care, au luptat „alături de frații lor din România liberă, în vederea liberării lor de jugul milenar străin”, cum au cerut, prizonierii români din Rusia, într-un Memoriu adresat miniștrilor puterilor Antantei, acreditați la Petrograd²⁰. Dar, cei mai mulți, începând cu anul 1914, s-au îndreptat spre România. În șirul lor, nesfârșit, s-au înscris numele lui George Toma, Emilian Slușanschi, Aurel Morariu I, Anuliu Litviniciu, Dimitrie Cojocaru, Ion Grămadă, Dimitrie Marmeliuc, Fabian Bodnarescu, Silviu Patraș, Zaharie Popovici, Aurel Ștefanelli, George Traian cavalier de Gallin, Iustin Breabăn, Dionisie Para, Ioan Capverde, Ștefan Ieșan, Eugen George cavalier de Reus-Mârza, Lascar Luția, Eusebie Popovici II.

În Țară s-au atașat refugiaților transilvăneni, militând, alături de alte forțe politice, pentru intrarea României în război, „ca să ne mântuiască pe noi și să se întărească pe ea”²¹. cum a afirmat la 15 februarie 1915, în numele românilor din dubla monarhie, Octavian Goga. Cei doi ani de neutralitate ai României au constituit pentru pribegii bucovineni o adevărată criză a „iluziilor pierdute”, ei neînțelegând, sau refuzând să înțeleagă, politica lui Ionel I. C Brătianu, concretizată în faptul că, o țară nu putea fi angajată într-un conflict militar, de proporțiile primului război mondial, oricând și în orice condiții. Ideea este reflectată pregnant într-o scrisoare inedită, aparținând lui Dionisie Para, datată Botoșani, 3 august 1915:

„Câte iluzii nu s-au sfărâmat, câte existențe nu au fost distruse și noi cu ce ne alegem? Patria și familia ni le-am pierdut, în schimb ce avem? Nu suntem priviți drept frați vitregi? Mă refer la cei de la cârmă. Din fericire, mai sunt și oameni care gândesc altfel și care nu au renunțat la prea frumosul basm al înfăptuirii României Mari. Dar, deocamdată, suntem mici și n-avem decât un basm și nu un ideal. A trecut un an și tot nimic! N-am dreptate dacă spun că e numai un basm?”²².

În așteptarea „pornirii steagurilor”, refugiații bucovineni au acționat în cadrul „Ligii Culturale” și a „Federației unioniste”, sprijinind „prin toate mijloacele lupta pentru determinarea unei acțiuni militare a țării, așteptând clipa mobilizării armatei române, sub al cărei steag vom cădea sau vom vedea izbânda cauzei noastre”²³. Prin fondarea unor publicații de propagandă, prin conferințe, articole, discursuri sau printr-o importantă activitate desfășurată în cadrul Marelui Stat Major al armatei și al Ministerului de Interne²⁴, reprezentanții Societății academice „Junimea” au contribuit la pregătirea celui „ceas” — cum afirma N. Iorga — intrarea României în război. În comuna Carpaciu pe Siret, din Bucovina ocupată, parahul Atanasie Gherman, membru emerit al societății, „a murit, cum se povestește, de bucurie, când sosi vestea că România a declarat război în vederea înfăptuirii idealului național”²⁵.

În rândul armatei române, ce a trecut Carpații în Transilvania, se aflau și bucovinenii. Vestitori ai Unirii, ei au gustat din pâinea amară a retragerii și s-au acoperit de glorie, alături de întreaga armată română, în epoea din vara anului 1917. Prin reprezentanții lor, și prin ei, au contribuit la organizarea legiunilor românești, din Italia, Franța și Rusia sau au luptat în cadrul armatelor aliate²⁶. În condițiile prăbușirii Imperiului rus și austro-ungar, membri societății au contribuit la pregătirea unirii provinciilor românești, aflate sub ocupație străină, cu România. Menționăm cazul lui Zaharie Popovici²⁷, refugiat la Chișinău, care a deținut funcții

¹⁹ Ibidem, *Cronica* Albumul Mare, vol. III, p. 115.

²⁰ Vezi Raportul lui G. Moroianu, *Luptele de emancipare ale românilor din Ardeal în lumina europeană*, p. 60.

²¹ *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor, I-a întrunire a Ligii culturale ținută la București în ziua de 15 febr. 1915. Discursurile*, Vălenii de Munte, 1915, p. 15.

²² Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, dosar 29, f. 5.

²³ O. C. Tăslăuanu, *Sub flamurile naționale. Note și documente din războiul de întregire al neamului*, vol. I, (Sighișoara), 1935, p. 125.

²⁴ Vezi, în acest sens, activitatea desfășurată în Regatul României de George Toma (Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, *Cronica* Albumul Mare, vol. I, p. 370), Emilian Slușanschi (Ibidem, p. 474), Dimitrie Cojocaru (Ibidem, vol. II, p. 233) și Aurel Morariu I (Ibidem, p. 249).

²⁵ Ibidem, vol. I, p. 436.

²⁶ Cf. Vasile Gh. Miron, Ioan V. Cocuz, *Unirea Bucovinei cu România*, în „Anuarul Muzeului județean Suceava”, vol. V, 1978, p. 55–64.

²⁷ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, *Cronica* Albumul Mare, vol. II, p. 369.

importante în conducerea Republicii Moldova; Dorimedont Popovici²⁸ și George Jemna²⁹ l-au secondat pe Iancu cavaler de Flondor în organizarea Consiliului Național al românilor din Cernăuți; Vasile Bodnărescu³⁰ a îndeplinit o dificilă misiune la Iași, solicitând, în numele Consiliului Național, intrarea trupelor române în Bucovina; Cornel Corneanu³¹ a fost ales membru al Consiliului Național Român Central din Alba Iulia și secretar al delegației transilvănene care a înmănat regelui României, Ferdinand I, Actul de Unire al Transilvaniei cu România. În acest context putem afirma, fără a greși, că, alături de întreaga națiune română, membri Societății academice „Junimea” din Cernăuți au contribuit la făurirea României Mari.

În lumina acestei contribuții, prezentăm, în baza fondului de documente al societății, câteva microfișe biografice, așa cum au fost conturate în „Cronicarul — Albumul Mare”^{*}.

Nr. 879. LASCAR LUȚIA³² — student la filosofie.

S-a născut la 18 august 1895, în orașul Suceava, în familia cantorului bisericesc Eleazar Luția și a soției sale Teofila.

Scoala primară a urmat-o în particular, în orașul natal, având ca învățător pe Eugen Botezat. În același oraș a urmat și liceul. Era, după aprecierea profesorului său Vasile Morariu, „spiritul cel mai eminent între colegi și conducătorul lor”. Cunosător al istoriei naționale și al literaturii române, avea pasiunea cărților și un adevărat cult pentru apostolul neamului, N. Iorga. Dragostea de neam și mândria de a fi români i-au fost cultivate de mic copil, devenind în liceu „un naționalist infocat, influențat de atmosfera românească de acasă, de tata, fost membru al „României June”, de mama, care, ca d-ră, a apărut la primul bal al „Junimei” în costum național”.

În clasele superioare de liceu, a început să publice, intens, articole politice și culturale, prin intermediul cărora promova ideea unității naționale. Articolele sale, publicate în special în presa transilvăneană („Tribuna” — Arad, „Luceafărul” — Sibiu), au atras atenția lui N. Iorga, care i-a reproduș în „Neamul românesc” un articol, sub titlul semnificativ, *V rbe cuminiți*.

După susținerea examenului de bacalaureat în 1913, devine student la Universitatea din Cernăuți. În cadrul facultății a studiat limba română și germană, bucurându-se de o atenție deosebită din partea profesorului Sextil Pușcariu, care a văzut în tânărul studios bucovinean, un viitor specialist în domeniu. La 7 martie 1914 a fost primit în Societatea academică „Junimea”.

La izbucnirea războiului a trecut granița în România, unde devine student la Universitatea din București. În 1915, după numeroase cereri, a fost admis voluntar într-un regiment de artilerie. Concomitent, urmează și un curs de aviație. Acționează, alături de ceilalți pribegi bucovineni, pentru a determina intrarea României în război alături de Antantă. Scrie, în acest sens, articole politice în „Epoca” și „Românul”. Presimțindu-și sfârșitul, cu două săptămâni înainte de intrarea României în război, s-a întâlnit, în ascuns, în lunca de la Liteni (Suceava), cu familia sa.

La intrarea României în conflict, unitatea lui Lascăr Luția a fost detașată pe frontul din Dobrogea. Aici, a participat la luptele de la Turtucaia. În noiembrie 1916, când Bucureștiul a fost supus presiunii celor trei armate inamice — Krafft, Kühne și Kosch — Comandamentul român hotărăște să oprească aceste forțe, în zona cuprinsă între Argeș și Neajlov, încredințând această misiune generalului Constantin Prezan. În acest sector a intrat și unitatea din care făcea parte Lascăr Luția. Bătălia, fixată de Comandamentul român la 29 noiembrie, se anunța decisivă, de finalul acesteia cum se menționa într-un Ordin de zi³³ — „depinde soarta neamului. Așa fiind, trupele care atacă ori înving, ori trebuie să moară”. Luția nu a mai avut onoarea să participe la această luptă. La 21 noiembrie 1916, moare într-o acțiune de recunoaștere la Ștefănești, pe Neajlov. A primit, postmortem, „Virtutea Militară”.

În martie 1922, la cererea familiei, rămășițele pământești ale eroului au fost deshumate pentru a fi duse la Cernăuți. În gara din București, a vorbit, în fața sicriului acoperit cu tricolorul

²⁸ Ibidem, vol. I, p. 401.

²⁹ Ibidem, vol. II, p. 145.

³⁰ Ibidem, p. 83.

³¹ Ibidem, p. 225—226.

* Societatea a elaborat Albumele, în perioada 1929—1930, bazându-se pe documentația ce o deținea în acel moment. Numărul fiecărui membru reprezintă poziția sa „cronologică” în cadrul societății.

³² Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, Cronicarul — Albumul Mare, vol. III, p. 91—92.

³³ Cf. Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916—1919*, ediția a II-a, vol. II, București, (1921), p. 192—232.

romănesc, bucovineanul George Toma. A fost prezent, ca un omagiu deosebit. N. Iorga. La Cernăuți a fost reînhumat, cu mari onoruri, de Societatea academică „Junimea”, fiind primul membru al societății mort pe front pentru înfăptuirea României Mari. În numele societății, M. Vlaicu i-a evocat personalitatea și jertfa de erou. În memoria sa, societatea a înființat o bibliotecă ce i-a purtat numele.

Nr. 741. IUSTIN BREABĂN³⁴ student la juridică

S-a născut în anul 1889, în comuna Sf. Onufreiu, lângă Siret, într-o familie de țărani. A urmat școala primară în comuna natală, liceul la Suceava și Universitatea la Cernăuți.

A fost primit în societate la 23 noiembrie 1910. În cadrul acesteia a fost membru în Comisia de revizuire a statutelor, în secția muzicală și a îndeplinit funcția de bibliotecar. Era un aprig susținător al ideii că, într-un viitor război, România va ieși învingătoare, realizându-și unitatea națională.

În 1914, înainte de izbucnirea războiului, trece în Regatul României, țara dorințelor sale. Obținând înrolarea în armată, a urmat cursurile Școlii de ofițeri în rezervă de la Botoșani, după absolvirea căreia a făcut parte din Regimentul 35 Infanterie. Despre intrarea României în război, îi scria cu satisfacție fratelui său, preotul Casian, exprimându-și o ultimă dorință: „Acum, să văd sfârșitul, să ne vedem cu toții acasă la noi și, apoi, pot să mor”. Destinul a vrut altfel. Aflat cu regimentul său pe front, „a plătit gloria zilelor de la Mărășești cu sângele său, picând, cu capul zdrobit, de o grenadă germană, în ziua de 11 august 1917. Iustin Breabăn e unul din cei 5 eroi ai „Junimei”, care au pecetlurit înfăptuirea României Mari cu sângele lor”.

Nr. 739. GEORGE TRAIAN cavalier de GALLIN³⁵ — student la juridică

S-a născut la 24 noiembrie 1892. Era fiul lui George Dimitrie de Gallin, fost președinte și membru emerit al societății. Atât liceul cât și universitatea le-a urmat la Cernăuți.

A fost primit în societate la 23 noiembrie 1910, devenind membru activ în perioada 1910-1914. În cadrul societății a îndeplinit funcția de cassier, a fost membru al Comisiei de revizuire a statutelor și vicepreședinte. La 30 noiembrie 1913 a fost ales ca președinte, funcție pe care a deținut-o până la data de 9 mai 1914. În această calitate a militat pentru înțelegere și colaborare cu celelalte societăți ale studenților români din Cernăuți, „Moldova” și „Bucovina”. A făcut parte din delegația ce a participat la adunarea, convocată de Sextil Pușcariu și Ion Niștor, pentru împăcarea studențimii române.

La izbucnirea războiului, împreună cu tatăl său, salvează steagul societății, simbol al unității naționale, pe care-l depun la Academia Română, odată cu trecerea lor în România. Solicită guvernului român înrolarea în armată. Cererea fiindu-i aprobată, urmează stagiul militar în Regimentul 12 Artilerie, în cadrul căruia va face întregul război. Pentru eroismul dovedit pe front a fost decorat cu ordine și medalii:

1. „Coroana României cu spade” în grad de cavalier „pentru curajul și energia cu care a cooperat cu infanteria, cu locomotiva sa blindată, în 1916”;

2. „Steaua României cu spade” în grad de cavalier „pentru curajul și disprețul de moarte, ce a arătat în luptele din iulie 1917, neliniștind adesea, artileria din Valea Cașinului. A luptat cu carabina, alături cu trupa unei companii, contribuind la recucerirea unei poziții pierdute sub presiunea puternică a dușmană”;

3. „Crucea comemorativă a războiului din 1916—1918” cu baretele Ardeal, Carpați, Tg. Ocna;

4. Ordinul „Sfântul Vladimir”, clasa a IV-a, cu spade și funde;

5. „Crucea de Război” din partea Franței.

La sfârșitul războiului a fost demobilizat cu gradul de căpitan. Desfășoară o importantă activitate pentru reorganizarea Societății academice „Junimea”, convocând, în acest sens, la 11 mai 1919, o Adunare generală. A reprezentat societatea la Consfătuirea studenților care a pregătit Congresul Național de la Cluj (septembrie 1920). La 16 noiembrie 1919 a fost declarat membru emerit al societății.

A activat în diplomatie, fiind consul al României la Lwow. La 4 septembrie 1922, cu prilejul festivităților determinate de reactivarea societății la Cernăuți, a trimis o telegramă, din Varșovia, cu următorul conținut: „Junimea să rămâie, întotdeauna, simbolul studențimii române independente și mândre de rolul ei”.

³⁴ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, Cronicarul — Albumul Mare, vol. II, p. 419.

³⁵ Ibidem, p. 413—414.

Nr. 615. DIMITRIE MARMELIUC³⁶ — student la filosofie

S-a născut la 20 noiembrie 1886, în comuna Liteni (Județul Suceava), în familia lui Nistor Marmeliuc și a soției sale Floarea (născută Pauliuc).

Visul copilăriei sale a fost de a urma „școlile cele mari”. După absolvirea școlii primare în comuna natală, deși lipsit de mijloace financiare, încurajat și sprijinit de cantorul bisericesc, fugе la Suceava. Ajutat de Simion Florea Marian, susține examenul de admitere la liceu, devenind, după admitere, unul din cei mai străluciți elevi. S-a întreținut, pe tot parcursul liceului, din lecții particulare. La examenul de bacalaureat s-a prezentat în costum național, cu brâu țicolor, fapt ce a fost considerat de comisie, formată în majoritatea din profesori germani, o cutezanță.

Devenit student la Universitatea din Cernăuți a solicitat intrarea în Societatea academică „Junimea”, fiind membru activ începând cu anul universitar 1905/1906. Pentru merite deosebite la învățătură primește o bursă, de 300 fiorini aur, pentru a urma cursurile Universității din Viena. În noul centru universitar devine membru al Societății academice „România Jună”. La Viena își obține și doctoratul.

Războiul îl surprinde, în calitate de profesor, în orașul Câmpulung Moldovenesc. În anul 1915, fugе, trecând muntele Rarău, în Regatul României. La intrarea României în război, deși clasat medical din armata austro-ungară, solicită înrolarea în armata română. A urmat Școala militară de la Botoșani. După absolvire, a fost repartizat în cadrul Regimentului 8 Infanterie — Buzău cu care a plecat pe front. Participă la luptele de la Mărășești, din vara anului 1917, unde a fost grav rănit. A fost decorat pentru bravură, personal, de regele Ferdinand I, cu „Coroana României cu spade” în grad de ofițer. La începutul anului 1918, a fost repartizat în cadrul Marelui Cartier General al Armatei din Iași.

În cursul anului 1918 a desfășurat o amplă activitate pentru unirea Bucovinei cu România. Împreună cu Ion Nistor, în casa lui Ionel I. C. Brătianu, a conceput și redactat „Actul Unirii”, care a fost citit în cadrul Adunării Naționale din Cernăuți, la 15/28 noiembrie 1918, de Iancu cavalier de Flondor.

La 13 noiembrie 1920 a fost declarat membru emerit al societății academice „Junimea”.

Nr. 661. FABIAN BODNARESCU³⁷ — student la teologie

S-a născut la 28 aprilie 1889, în comuna Marginea (Județul Rădăuți), în familia lui Nicolae Bodnarescu și a soției sale Glicheria (născută Dașchevici).

A urmat școala primară în comuna natală, iar liceul în orașul Suceava. Devenit student la Cernăuți, a solicitat primirea în cadrul Societății academice „Junimea”. A fost membru activ în perioada 1906/7 — 1907/8, semestrul I. La 16 mai 1908 cere demisia din societate deoarece, trecând la Seminarul de teologie, devine membru al Societății „Academia Ortodoxă”. În cursul anului universitar 1910/1911, a fost ales președinte al acestei societăți.

La izbucnirea războiului trece în Regatul României, cerând, în mod imperios, mobilizarea în armată. A fost înrolat, ca preot, în Regimentul 23 Infanterie — Ialomița, fiind unicul caz al unui bucovinean ca preot militar în armata română. A fost decorat cu „Meritul Sanitar”, cu distincție de război.

La 16 noiembrie 1919 a fost declarat membru emerit al Societății academice „Junimea”.

Nr. 307. GEORGE TOMA³⁸ — student la juridică

S-a născut la 16 ianuarie 1871, în comuna Vama (Județul Câmpulung Moldovenesc), în familia lui Gavril Toma și a soției sale Ana (născută Lupașcu).

Cursurile școlii primare le urmează în comuna natală, iar liceul la Suceava. Începându-și viața universitară la Cernăuți, devine membru al Societății academice „Junimea” în 1891. În cadrul societății desfășoară o activitate laborioasă, fiind membru în Comisia literară, bibliotecar și secretar I. A avut plăcuta onoare, fapt deosebit de rar, de a fi ales, în două rânduri, președinte al societății, în 1894 și 1896. A fost declarat membru emerit la 15 noiembrie 1896. După absolvirea facultății, în calitate de membru emerit al societății, desfășoară o amplă activitate, la Suceava și Rădăuți, pentru organizarea instituțiilor de învățământ în limba română.

La 14 mai 1915 trece în Regatul României, unde, împreună cu Emilian Slușanschi, activează în cadrul Ministerului de Interne, „făcând propagandă pentru românii din Bucovina, în scris și în grai viu, redactează cu alții, toți junimeni, Revista „Bucovina”. Considerat „dezertor” și „trădător”, guvernul austro-ungar îl condamnă, în contumacie, la moarte.

³⁶ Ibidem, p. 273–274.

³⁷ Ibidem, p. 331.

³⁸ Ibidem, vol. I, p. 369–371.

După intrarea României în război, primește o misiune specială din partea guvernului român: organizarea, pe teritoriul Rusiei, a unor unități de voluntari români din rândul prizonierilor de război bucovineni, proveniți din armata austro-ungară. Cu mari greutatea își îndeplinește misiunea, punând, la Kiev, bazele „Corpului de voluntari români din Rusia”. În același scop a vizitat lagărele de prizonieri români din Siberia, ajungând la Vladivostok, „unde, organizează un nou Corp de voluntari români și scrie manifeste energice în limbile română, franceză și rusă”. Probabil, George Toma a făcut parte din delegația condusă de Vasile Lucaciu, care, în aprilie 1917, a plecat într-o misiune în Statele Unite ale Americii, având un dublu obiectiv: să organizeze o legiune din rândul emigranților români, care să lupte în cadrul armatei americane, și să prezinte, factorilor de decizie din lumea politică americană, dorința românilor din Transilvania și Bucovina de a se uni cu România³⁹. Cum trecerea prin Europa era imposibilă, delegația a străbătut un traseu lung și greu, trecând prin Rusia, Siberia, Japonia și traversând Oceanul Pacific. Cu acest prilej, George Toma a rămas în Rusia pentru a-și îndeplini misiunea menționată.

Pentru activitatea desfășurată a fost decorat, de regele Ferdinand I, cu „Coroana României” în grad de mare ofițer.

Nr. 825. CLAUDIU ISOPESCU⁴⁰ — student la filosofie

S-a născut la 5 aprilie 1894, în comuna Frătăuții Vechi (Județul Rădăuți), într-o familie, ai cărei ascendenți, cunoscuți din secolul al XVI-lea, au fost preoți și diaconi în Episcopia Rădăuților. După absolvirea școlii primare în comuna natală, a urmat liceul la Suceava și Universitatea la Cernăuți. Devine membru activ al Societății academice „Junimea” în anul 1912.

La izbucnirea războiului a fost mobilizat în cadrul Regimentului 41 Infanterie din Cernăuți. Cu acest regiment a luptat, în 1915, pe frontul din Galiția, iar în anul următor pe cel italian. La 11 august 1916 s-a predat armatei italiene. Pentru această atitudine, un Tribunal Militar austro-ungar l-a condamnat la moarte, în contumacie. Aflând, în lagăr, despre intrarea României în război, a luat inițiativa, secondat de patru camarazi, de a redacta un memoriu, adresat, la 1 septembrie 1916, autorităților militare italiene, prin care cereau să fie înrolați în armata română pentru a lupta pe frontul din Transilvania. Această acțiune a avut drept consecință declanșarea unei atitudini dușmănoase, din partea prizonierilor austriaci și unguri, care l-au amenințat cu moartea. Informate, autoritățile italiene l-au transferat, în mai 1917, în lagărul de la Camaldoli, unde se aflau cei mai mulți ofițeri și soldați români, proveniți din armata austro-ungară.

În acest lagăr, având condiții favorabile, Claudiu Isopescu a luat inițiativa memoriilor adresate Înalțului Comandament Italian și Legației române din Roma, prin intermediul cărora solicita să se organizeze din prizonierii români, o legiune care să lupte împotriva armatei austro-ungare. De remarcat, că acțiunea sa are loc în 1917, când nu se constituise Misiunea română, care avea să facă propagandă, în favoarea României, în Franța, Anglia și Italia, prin organizarea unor organisme speciale: la 30 aprilie 1918 s-a înființat, la Paris, „Comitetul Național al românilor din Transilvania și Bucovina”, sub conducerea lui Traian Vuia, iar în iulie, același an, „Consiliul Național al unității române”, sub președinția lui Take Ionescu⁴¹.

Când, în primăvara anului 1918, reprezentanții „Comitetului Național al românilor din Transilvania și Bucovina” au intrat în legătură cu Comisia specială pentru prizonieri, din cadrul Ministerului de Război al Italiei, cerând să ia contact cu prizonierii români, în vederea formării unei legiuni, au fost informați despre activitatea și demersurile făcute de Claudiu Isopescu. Profesorul Simion Măndrescu s-a întâlnit cu C. Isopescu, care a fost cooptat în „Comitetul de acțiune al românilor din Transilvania, Banat și Bucovina”, organizat la 19 iunie 1918 la Roma, având drept obiectiv activități de propagandă și formarea unei legiuni românești, care să lupte împotriva armatei austro-ungare pentru eliberarea Transilvaniei și Bucovinei. Isopescu reprezenta, în acest comitet, pe cei 117 ofițeri români, aflați prizonieri în lagărele italiene.

În noua sa calitate, C. Isopescu și-a desfășurat activitatea la Roma, având un rol important în constituirea Regimentului I „Horea”. Totodată, și-a adus o contribuție însemnată la organizarea, la 25 august 1918, la Roma, a unui impresionant miting de solidaritate a poporului italian cu cel român. Cu acest prilej, C. Isopescu a defilat, în fruntea Regimentului I „Horea”,

³⁹ Cf. Vasile Netea, C. Gh. Marinescu, „Liga Culturală” și Unirea Transilvaniei cu România, Iași, 1978, p. 297–302.

⁴⁰ Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, Cronicarul — Albul Mare, vol. III, p. 27–28.

⁴¹ Vasile Gh. Miron, Ioan V. Cocuz, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 64–65 pasim.

prin fața Columnei lui Traian. În septembrie 1918, a participat la o manifestație similară, organizată la Torino, unde a vorbit în numele prizonierilor români, purtând uniforma de ofițer al legiunii române. Aprobata cu întârziere de guvernul italian, în octombrie 1918, legiunea română, cu unitățile în formare, nu a participat la luptele împotriva Imperiului austro-ungar cu toate efectivele.

Sfârșitul războiului a dus la repatrierea legiunii române din Italia. Cu Regimentul I „Horea”, C. Isopescu a defilat la București, în 1919, prin fața regelui Ferdinand I. La scurtă vreme, în fruntea unei companii, formată din bucovineni, a defilat în Piața Vasile Alecsandri din Cernăuți, fiind trecut în revistă de generalul Iacob Zadik. A vorbit și cu acest prilej, în numele celor repatriați.

În 1919 și-a terminat studiile la București, susținându-și licența la Facultatea de Litere, pe care o obține cu Magna cum laude. Devine profesor suplinitor la Liceul „Gh. Lazăr” și „Matei Basarab” din București. Îndeplinește, totodată, funcția de vicepreședinte al Cercului studenților bucovineni. În semn de omagiu, la 13 noiembrie 1920, Societatea academică „Junimea” îl alege membru emerit.

În 1923 devine membru al Școlii române din Roma, unde a predat un curs de limba română, inaugurat cu disertația *Despre poezia populară română*. A conferențiat și la Universitatea din Napoli. A organizat, în Aula Universității din Palermo, prima comemorare solemnă a lui Nicolae Bălcescu, prilej cu care a ținut o conferință. Adept al extinderii raporturilor cu Italia pe plan științific și cultural, C. Isopescu participă, în aprilie 1928, la primul Congres de studii romane, în cadrul căruia a prezentat două comunicări. A publicat, până în 1929–1930, peste 120 de articole în revistele de specialitate italiene.

Nr. 943. EMANUIL SAUCIUC ⁴² — student la filosofie

S-a născut la 15 iulie 1894, în comuna Iordănești (Județul Storojineț), în familia preotului paroh Teofil și a soției sale Maria (născută Palievici).

Școala primară și liceul le-a absolvit la Cernăuți. A început Facultatea de Medicină la Universitatea din Graz. Izbucnind războiul, a fost mobilizat în cadrul Regimentului 27 Infanterie. În august 1915, aflat pe frontul italian, a fost rănit și luat prizonier, în apropierea localității Tarvis.

La intrarea României în război a solicitat, autorităților militare italiene, înrolarea, ca voluntar, în armata Italiei. A fost trimis ca ofițer voluntar pe frontul de la Piave. Apreciat pentru calitățile sale militare deosebite, în 1918 a fost atașat, ca ofițer de Legătură, pe lângă Marele Cartier General american din Franța. Pentru merite deosebite în război a fost înaintat la gradul de locotenent și decorat cu medalia „Fatiche la guerre comuna steletta”.

Reîntors la Cernăuți, în 1919, devine membru al Societății academice „Junimea”. Termină studiile de medicină, în 1923, la Cluj. La 2 noiembrie 1924 a fost declarat membru emerit al societății.

Nr. 853. EUGEN GEORGE CAVALER de REUS-MÂRZA ⁴³ — student la juridică

Ca student, în cadrul Universității din Cernăuți, și-a exprimat dorința de a deveni membru al Societății academice „Junimea”. În cadrul Adunării generale, din 23 noiembrie 1913, cererea i-a fost aprobată.

La izbucnirea războiului a trecut în Regatul României. Întregul război l-a petrecut pe front, ca ofițer de artilerie, în cadrul armatei române.

După război, alături de Didi Drăgan, a acționat pentru reactivarea Societății academice „Junimea”. În acest sens, la 11 mai 1919, a organizat Adunarea generală extraordinară a societății. În semn de recunoștință, societatea l-a declarat membru emerit, la 17 noiembrie 1921.

Nr. 856. NICOLAE CÂRLAN ⁴⁴ — student la juridică.

S-a născut la 27 noiembrie 1891, în comuna Bosanci (Județul Suceava), în familia lui Mihai Cărlan și a soției sale Safta (născută Țeianu). După absolvirea școlii primare, în comuna natală, a devenit elev al liceului din Suceava. Student la Universitatea din Cernăuți, a solicitat primirea în cadrul Societății academice „Junimea”. A fost primit, ca membru activ, la 23 noiembrie 1913.

La izbucnirea războiului a fost mobilizat în armata austro-ungară, servind în cadrul Regimentului 3 Artilerie de Cetate, în perioada 1 august 1914 — 23 martie 1915. Cu acest regiment a

⁴² Arh. St. Iași, fond „Frații Dugan”, Cronicarul — Albumul Mare, vol. III, p. 170.

⁴³ Ibidem, p. 62.

⁴⁴ Ibidem, p. 66.

participat la luptele de pe frontul cu Rusia. Luat prizonier, în perioada 23 aprilie 1915 — 1 iunie 1917, a cunoscut regimul lagărelor din Siberia. În lagărul din fortăreața Orenburg (Urali), a fost martor ocular al morții lui Ion Sahlean, membru al Societății academice „Junimea”. S-a înrolat, voluntar, în Legiunea română, constituită pe teritoriul Rusiei, formată din prizonierii români proveniți din armata austro-ungară, hotărâți să lupte în cadrul armatei române pentru desăvârșirea unității naționale. Cu această unitate sosește în România, fiind repartizat, la 1 iunie 1917, în cadrul Regimentului 26 l Obuziere, cu gradul de sublocotenent. Din toamna anului 1917 a trecut în cadrul Corpului de aviație, fiind demobilizat, ca locotenent observator, în februarie 1921.

Își definitivează studiile universitare la Iași, luându-și licența în Drept, în anul 1921. În același an, la 17 noiembrie, a devenit membru emerit al Societății academice „Junimea”. Și-a desfășurat activitatea în Administrația din Bucovina, în 1929 fiind Pretor în comuna Pojorâta (Județul Câmpulung Moldovenesc).

Nr. 687. SILVIU PATRAȘ⁴⁵ — student la filosofie

S-a născut în anul 1888, în comuna Banila Moldovenească, în familia preotului Ioachim Patraș. După absolvirea școlii primare, în comuna natală, a urmat cursurile liceale la Suceava și Cernăuți. Ca student, la 10 octombrie 1908, devine membru al Societății academice „Junimea”.

La izbucnirea războiului a trecut în Regatul României. După numeroase cereri, în anul 1916 a fost admis, ca voluntar, în armata română, în cadrul căreia a participat la întregul război.

După terminarea războiului și-a desfășurat activitatea în învățământ, fiind profesor la Roman, Dorohoi, Chișinău și Cetatea Albă. La 13 februarie 1920 a devenit membru emerit al Societății academice „Junimea”.

Nr. 900. IOAN CAPVERDE⁴⁶ — student la filosofie

S-a născut la 28 mai 1894, în comuna Pătrăuți (Județul Suceava), în familia lui Mardari Capverde și a soției sale Parascheva. După absolvirea școlii primare, în comuna natală, urmează liceul la Suceava. Ca student la Universitatea din Cernăuți, în anul 1914, devine membru al Societății academice „Junimea”.

La scurtă vreme după declanșarea războiului, în octombrie 1914, trece în Regatul României. Stabilît la Iași, urmează cursurile Facultății de Litere și Filosofie. Devine, totodată, membru al Societății academice „Aram Iancu”. Animat de dorința sinceră de a contribui la desăvârșirea unității naționale a neamului său, tânărul student obține aprobarea de a urma Școala de artilerie și geniu pentru ofițerii de rezervă, din București. După absolvire a făcut stagiul, ca elev plutonier, în cadrul Regimentului 64 Infanterie și a Batalionului 4 Pionieri din Focșani. A fost camarad de arme cu bucovineanul Lascăr Luția. După intrarea României în război, a participat la luptele din Dobrogea, unde a fost rănit, și la cele de la Nămolosa.

După război și-a continuat studiile, absolvind, în iunie 1924, facultatea. În 1929 era profesor la Liceul Militar din Iași. În semn de omagiu, societatea i-a acordat, în 1930, titlul de membru emerit.

Nr. 805. VASILE SAUCIUC⁴⁷ — student la filosofie

S-a născut la 1 noiembrie 1893, în comuna Cozmin (Județul Cernăuți), în familia preotului Samuil Sauciuc și a soției sale Elisaveta (născută Popescul). A urmat școala primară și liceul la Rădăuți. Ca student la Universitatea din Cernăuți, la 18 mai 1912, devine membru al Societății academice „Junimea”. În cadrul societății a fost membru al Secției literare, având onoarea de a fi ales și în funcție de vice-președinte.

La izbucnirea războiului a fost mobilizat în Regimentul 4 Artilerie. Cu această unitate a fost trimis pe frontul din Italia. Luat prizonier de italieni, s-a înscris, ca voluntar, în Legiunea română, constituită din prizonierii români. Cu această legiune, în anul 1919, s-a rentors în Bucovina.

În anul 1922 devine membru al Școlii Române din Franța. În această calitate a ținut cursuri la Sorbona. În anul 1924 a fost numit profesor la Liceul „Aron Pumnul” din Cernăuți. Societatea academică „Junimea” i-a oferit titlul de membru emerit, la 13 noiembrie 1925.

Nr. 828. ȘTEFAN IEȘAN⁴⁸ — student la juridică

S-a născut la 24 octombrie 1893, în comuna Tișăuți (Județul Suceava), într-o familie de țărani. După absolvirea școlii primare, în comuna natală, a urmat liceul la Suceava. Ca student la Cernăuți, la 2 noiembrie 1912, devine membru al Societății academice „Junimea”.

⁴⁵ Ibidem, vol. II, p. 359.

⁴⁶ Ibidem, vol. III, p. 113.

⁴⁷ Ibidem, p. 5.

⁴⁸ Ibidem, p. 31.

La izbucnirea războiului a fost mobilizat în armata austro-ungară. Dezertează, în iulie 1915, trecând în Regatul României. Se stabilește la București. Își continuă studiile, în cadrul Facultății de Drept, în perioada octombrie 1915 — iulie 1916. La intrarea României în război își intrerupe studiile, solicitând să fie mobilizat în armată. Cererea fiindu-i aprobată, din septembrie 1916 până în martie 1918, a servit în armata română.

După război își continuă studiile în cadrul Universității din București și Iași. A fost primul președinte al „Cercului studenților bucovineni” din București. La 17 noiembrie 1921, devine membru emerit al Societății academice „Junimea”.

Nr. 896. EUDOXIU SCRIPA ⁴⁹ — student la juridică

S-a născut la 28 mai 1893, în comuna Broscăuții Noi (Județul Storojineț), în familia lui Ion Scripa și a soției sale Domnica (născută Popovici). După absolvirea școlii primare, în comuna natală, a urmat liceul și universitatea la Cernăuți. Devine membru al Societății academice „Junimea”, înainte de izbucnirea războiului.

Mobilizat, a fost trimis pe frontul cu Rusia. În luptele de la Rarancea a fost grav rănit, rămânând invalid. Demobilizat, trece în Regatul României. Deși era invalid, solicită încadrarea, ca voluntar, în armata română, servindu-și țara, în această situație, până în anul 1920. La 17 noiembrie 1921, devine membru emerit al Societății academice „Junimea”.

Nr. 833. GEORGE PITICAR ⁵⁰ — student la juridică

S-a născut la 4 februarie 1893, în satul Bucșoaia (Județul Câmpulung Moldovenesc), în familia lui Ion Piticar și a soției sale Fevronia. După absolvirea școlii primare, în satul natal, a urmat liceul și universitatea la Cernăuți. Devine membru al Societății academice „Junimea” în anul 1912. Dorind să urmeze Facultatea de Medicină la Viena, la 19 februarie 1913, a solicitat demisia din cadrul societății. În procesele verbale ale societății nu se menționează obținerea demisiei, probabil, nu a mai plecat la Viena.

După declanșarea războiului a fost mobilizat în armata austro-ungară, luptând pe frontul cu Rusia. Grav rănit, a fost luat prizonier. Aflat într-un lagăr din Siberia, s-a înscris, volu tar, în Legiunea română, luptând împotriva trupelor bolșevice. La sfârșitul anului 1918 se reintoarce în Bucovina, pe ruta Siberia — Japonia — India — Constantinopol — România.

În condițiile oferite de sfârșitul primului război mondial, și-a adus o contribuție deosebită pentru reactivarea Societății academice „Junimea”. În anul 1920 a fost ales în funcția de președinte al societății. În această calitate, a acționat cu consecvență pentru realizarea unui climat de înțelegere și colaborare între toate societățile studenților români din Cernăuți. În acest sens, a organizat, în Palatul Național din Cernăuți, la 13 martie 1921, o întrunire cu Societățile academice „Moldova”, „Dacia” și „Bucovina”. Președinția acestei adunări a avut-o dorneanul P. Forfotă. Datorită eforturilor sale, revista „Deșteptarea”, editată de societate, a găsit apariție a fost intreruptă în perioada războiului, a fost republicată. Organizează, cu membrii Secției de teatru din cadrul societății, un turneu cu drama „Năpasta”. Cu banii obținuți, 3000 lei, contribuie la subvenționarea Monumentului Unirii din Cernăuți.

Pentru activitatea desfășurată, la 4 noiembrie 1923, societatea i-a acordat titlul de membru emerit. Fiind cardiac, moare subit la 1 iunie 1930.

Nr. 746. DIONISIE PARA ⁵¹ — student la filosofie

Documentele societății nu ne oferă informații despre Dionisie Para până în anii de l' eu, pe care l-a absolvit în orașul Suceava. Ca student, la Universitatea din Cernăuți, devine membru activ al Societății academice „Junimea”, la 23 octombrie 1910. Susține și promovează examenele regulamentare din cadrul societății, la 4 februarie 1912.

Izbucnind războiul a fost mobilizat, făcându-și stagiul militar în orașul Lemberg. Dezertează din armata austro-ungară, trecând, „cu arme cu tot, în România”. Dintr-o scrisoare expediată din Botoșani, la 3 august 1915, lui Ilie Dugan, membru al societății, aflat în România, cunoaștem tribulațiile lui Dionisie Para, care, prin extensie, erau ale tuturor bucovinenilor și niți în Țară. Sosit în România, în toamna anului 1914, s-a prezentat colonelul N. Petala, comandantul Regimentului 37 Infanterie, „rugându-l să mă însumeze acestui regiment, ca voluntar cu termen redus. Tocmai pe atunci, intrarea în acțiune a României se aștepta, din zi în zi. Col(onelul) P(etala) mi-a satisfăcut pe deplin cererea și așa m-am înrolat în armata română și am fost trimis la București, la Școala ofițerilor de rezervă. Acolo l-am găsit și pe Irimovici și nu la Reg. 6

⁴⁹ Ibidem, p. 109.

⁵⁰ Ibidem, p. 36 — 39.

⁵¹ Ibidem, vol. II, p. 424 — 425.

Mihai Viteazul). Eram foarte mulțumit, mai ales că armata română, ca disciplină, și în prima linie ca organizație, mi-a făcut o impresie excelentă; e o deosebire, f. mare față de armata austriacă”⁵².

La 17 noiembrie 1921, societatea i-a acordat titlul de membru emerit.

După înfăptuirea României Mari în anul de neuitată amintire 1918, la care au contribuit prin jertfa lor și românii din Bucovina, în Catedrala din Cernăuți, la 14 decembrie 1919, un mare sobor de preoți, în prezența unei imense mulțimi, a oficiat „Parastasul cel Mare pentru morții și căzuții din războiul mondial” pentru Țară. Din soborul de preoți a făcut parte și diaconul Mihai Ursuleac, membru emerit al Societății academice „Junimea”⁵³.

⁵² Ibidem, dosar 29, f. 3.

⁵³ Ibidem, Cronicarul — Albumul Mare, vol. I, p. 278.

CĂLĂTORIA PICTORULUI LUIGI MAYER ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ (1794)

PAUL CERNOVODEANU

În rândul numeroșilor călători britanici care au străbătut asiduu Principatele dunărene în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea Luigi Mayer deține un loc cu totul aparte.

Despre acest pictor italian de origine evreiască se cunosc foarte puține amănunte biografice¹. Se știe doar că a fost în slujba lui Sir Robert Ainslie, ambasador al Marii Britanii la Poartă (2 oct. 1776—22 iunie 1794), lucrând la indicațiile acestuia. A executat pentru diplomatul comanditar numeroase schițe, desene, acvarele a unor monumente din Egipt, Palestina, Siria, Asia Mică, Constantinopol și Sicilia în decursul celor aproape două decenii cât a funcționat Ainslie ca reprezentant al țării sale în Imperiul Otoman; producția artistică a lui Mayer, transpusă apoi în gravuri de William Watts (1752—1851) și Thomas Milton (1743—1827), a văzut lumina tiparului în albume tipărite succesiv la începutul veacului al XIX-lea². Date succinte despre activitatea artistică a lui Mayer în această vreme le deținem de la diplomatul prusian, colonelul baron Karl Ludwig von Götze care l-a întâlnit de mai multe ori în cursul șederii sale la Constantinopol între 1788—1791. Astfel în jurnalul său von Götze menționează că miercuri 20 august 1788 s-a întâlnit cu pictorul care i-a arătat mai multe vederi desenate de el: vulcanul Etna, templul antic al Dianei din Efes (Asia Mică), tipuri din Constantinopol; la 30 martie 1789 emisarul prusian îi face o nouă vizită lui Mayer iar la 9 aprilie, primind pe pictor, relatează că în acea zi sultanul Selim al III-lea, proaspăt urcat pe tron de două zile, a trecut prin capitală să vadă urmările unui incendiu izbucnit în oraș; pr babil că Mayer a desenat, cu acest prilej, cortegiul sultanului. La 16 mai 1789 von Götze îl întâlnește pe pictor la Scutari iar la 17 mai acesta pictează alaiul sultanului la Eyüb. Diplomatul prusian mai precizează la 6 august că locuința lui Mayer se afla lângă o moscheie iar la 15 septembrie că îl vede la dejun, la ambasadorul Ainslie, în tovărășia abateului Domenico Sestini. Schimbul de vizite între trimisul de la Berlin și pictorul italian continuă la 9, 15 noiembrie, 29 decembrie și 14 ianuarie 1790 iar la 19 ianuarie von Götze menționează că Mayer a asistat la sărbătoarea Bairamului³.

¹ Vezi sumarele mențiuni din A. Boppe, *Les peintres du Bosphore au 18e siècle*, Paris, 1911, p. 120 și 154 și *Allgemeine Lexicon der bildenden Künstler*, vol. XXIV, Leipzig, 1930, p. 490—491.

² Cf. Paul Cernovodeanu, *Ottoman picturesqueness: Luigi Mayer's drawings of the Turkish life (1776—1794)*, în „Revue roumaine d'histoire”, XXXI (1992), nr. 3—4, p. 339—343 + pl. și Marica Grigorescu, *Pe urmele stampelor despre România semnate de Luigi Mayer și William Watts în colecții publice din București și Londra* în „Revista Muzeelor”, XXX (1993), nr. 2, p. 71—74. Nu întreaga producție artistică a pictorului italian realizată în țările române a fost valorificată în albumele amintite. Cercetătorul englez Trevor J. Hope n-a făcut cunoscută descoperirea în diferite colecții a altor gravuri inedite alcătuite de Mayer în Țara Românească și Carpați.

³ Pentru toate acestea vezi Muzeul de Stat Széchenyi din Budapest, Folio german, 1072, *Tagebuch einer Reise von Potsdam aus, durch Sachsen, Bayern, Steyermark, Venedig, nach Constantinopel und zurück über Bukarest, Siebenbürgern und Ungarn (mit einigen Zeichnungen) vom 8 April 1788—May 1792*, la datele 20 august 1788, 30 martie, 9 aprilie, 16 mai, 15 septembrie 1789, 19 ianuarie 1791, etc. Pentru călătoria baronului von Gotze prin părțile noastre vezi amănunte la Maria Holban, *Misiunea secretă a unui colonel prusian la Poartă și drumurile sale prin țările române (1790—1792)* în „Revista de istorie”, tom 41 (1988), nr. 7 p. 697—708.

„Revista istorică”, tom V, nr. 1—2, p. 129—139, 1994

La rechemarea lui Ainslie la Londra, Mayer a făcut parte din suita ambasadorului care a luat drumul întoarcerii spre patrie pe calea uscatului, din pricina războiului cu Franța republicană fiind închisă calea Mediteranei; astfel convoiul diplomatului a străbătut Rumelia, Bulgaria de Nord, Țara Românească, Transilvania, Ungaria și Austria, trecând și pe la Viena. Cu acest prilej pictorul a realizat mai multe desene din ținuturile vizitate, printre care și din Țara Românească. Dar înainte de a insista asupra acestei călătorii — înfăptuite în vara anului 1794 — este cazul să ne aplecăm puțin asupra persoanei comanditarului artistului.

Scoborător dintr-o familie scoțiană, originară din Dolphington, Robert Ainslie s-a născut pe la 1730 ca fiu al lui George Ainslie esquire și al lady-ei Jane Anstruther. Copilăria și-a petrecut-o la Bordeaux, în Franța, unde tatăl său se îndeletnicea cu negustoria de vin. Intrat în diplomație și înobilat, obținând titlul de *knight* (cavaler), ca și frații săi Sir Philipp (1728—1802) și George (m. 1804), devenit general și guvernator al insulei Dominica, Sir Robert Ainslie a fost numit ambasador al Marii Britanii la Constantinopol la 20 septembrie 1775, în locul lui John Murray, decedat. A părăsit Anglia în mai 1776, ajungând la Constantinopol la 2 octombrie; și-a prezentat scrisorile de acreditare la 3 decembrie al aceluiași an. Deși reprezentant al unei puteri vădit interesată în problemele economice și politice ale Orientului⁴, Ainslie a strălucit mult mai puțin ca diplomat — arătându-se inferior, din punct de vedere profesional, colegilor săi, Choiseul-Gouffier, Herbert-Rathkeal, Bulgakov sau Diez, reprezentanții Franței, Imperiului Habsburgic, Rusiei și Prusiei la Constantinopol — preocupându-se mai mult de arheologie, numismatică și artă. A cutreierat Orientul Apropiat în diferite expediții de ordin științific, și-a alcătuit o frumoasă colecție de desene și acvarele datorită penelului talentat al lui Luigi Mayer și, ajutat de abatele Domenico Sestini⁵, a reunit o bogată colecție de monete antice din Europa răsăriteană, Asia Mică și nordul Africii. Cele mai interesante piese au fost publicate cu comentarii de către amintitul abate în 4 volume la Livorno între 1789—1790 sub titlul *Lettere e Dissertazioni Numismatiche sopra alcune Medaglie della Collezione Ainslieana* (un al 5-lea volum, cu un text modificat, a văzut lumina tiparului la Berlin între 1804—1806). În acest domeniu Ainslie rivaliza cu omologul sau francez Choiseul-Gouffier, la rândul său protector al artelor și literelor⁶.

Datorită îndelungatului său stagiul la Constantinopol, Ainslie a fost cunoscut de o serie de diplomați și călători care s-au perindat prin Imperiul otoman în cursul celor două decenii cât a funcționat ca ambasador. Comentarii — în general puțin favorabile asupra persoanei sale — se întâlnesc mai ales la colonelul baron von Götze ca și în rapoartele diplomatice ale lui Choiseul-Gouffier, Thugut, Herbert-Rathkeal, Bulgakov ș. a. Rivalitatea anglo-franceză — exacerbată în urma păcii de la Versailles (1783) consumind înfrângerea Marii Britanii în războiul pentru independența coloniilor americane — s-a extins și în Mediterana orientală, unde apropierea curților de la Versailles și Viena, (care nutreă împreună cu țarina Ecaterina a II-a vădite intenții de atacare și dezmembrare a Imperiului otoman) a stârnit îngrijorarea factorilor de răspundere englezi. Cabinetul de la Londra a găsit o contrapondere în Prusia, ostilă Casei de Austria, și împreună și cu Olanda s-a încheiat o triplă alianță (1788), cu vădite accente anti-austriace, franceze și ruse⁷. Ainslie, căzut la Constantinopol sub tală influență a colegului său prusian, von Diez, s-a lăsat cu ușurință antrenat în manevrele primejdioase, încurajând Poarta otomană să declare război Rusiei țariste, la 24 august 1787, căreia i s-a alăturat apoi și Imperiul habsburgic, datorită înțelegerii existente între Iosif al II-lea și Ecaterina a II-a⁸. Rezultatele dezastruoase pentru otomani ale războiului austro-ruso-turc din 1787—1791 se cunosc. Ainslie a fost complet depășit de situație, iar frânele me-

⁴ Vezi tezele generale expuse de Trevor J. Hope, *Interesele britanice în Europa de sud-est și în regiunea Dunării de Jos la sfârșitul secolului al XVIII-lea* (Rezumatul tezei de doctorat), București, 1979, 21 p.

⁵ La rândul său călător în Țara Românească, sosind la București în toamna anului 1779 spre a intra în slujba lui Alexandru vodă Ipsilanti ca secretar și educator al fiilor acestuia; vezi amănunte în propria carte a lui Sestini, *Viaggio da Constantinopoli a Bukaresti fatto l'anno 1779*, Roma, 1794, p. 50—51 și N. Iorga, *Călătoriile lui Domenico Sestini în Muntenia*, în „Arhiva științifică și literară”, Iași, vol. IV (1893), nr. 11—12, p. 572—575.

⁶ Vezi Léonce Pingaud, *Choiseul-Gouffier. La France en Orient sous Louis XVI*, Paris, 1887.

⁷ Cf. Sir R. Lodge, *Great Britain and Prussia in the Eighteenth Century*, London, 1923.

⁸ Amănunte la Alfred Arneth, *Joseph II und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, Wien, 1869, p. 333—336; Andrei Oțetea, *Contribuții la chestiunea orientală în vol. Scrieri istorice alese* (ed. Fl. Constantin și Ș. Papacostea), Cluj-Napoca, 1980, p. 136—141.

dietației de pace între Viena și Înalta Poartă au trecut în mâinile Prusiei și ale colegului său din capitala austriacă, Sir Robert Murray-Keith, ce au reușit să negocieze pacea de la Șiștov (1791). În ceea ce privește Rusia, ea a respins, cu dispreț, mediația de pace anglo-prusiană, negociind singură cu turcii, în condițiile pe care le-a dorit, pacea de la Iași (1791-2)⁹. Comportarea lipsită de perspicacitate a lui Ainslie în timpul acestui conflict a stârnit mai târziu critici vehemente din partea emisarului militar britanic Sir Sidney Smith, care examinând starea deplorabilă a flotei otomane și a fortificațiilor de pe țărmul Mării Negre, în 1792, a acuzat pe ambasador de opacitate și dezinformare a cabinetului de la Londra asupra realei situații existente în Imperiul otoman, lipsit de apărare în fața neînduplecatului și ambițiosului său adversar, Imperiul țarist¹⁰. Guvernul britanic a început să fie preocupat serios de „problema orientală” și de stăvilirea înaintării Rusiei țariste spre strâmători, și Mediterana, stânjenind hegemonia engleză în Mediterana orientală și amenințându-i căile de comunicație cu India¹¹. De altfel, în urma criticilor acerbe și acuzațiilor lui Smith, Ainslie a fost rechemat din post la 7 iunie 1794, părăsind Constantinopolul la 22 iunie spre a se înapoia în patrie în august al aceluiași an¹². Reîntors în Anglia, el a renunțat la cariera diplomatică, intrând în politică și fiind ales la 8 septembrie 1796 membru în Parlament ca deputat din partea circumscripției Milborn Port din comitatul Somerset. Creat baronet la 13 octombrie 1804, Sir Robert Ainslie a murit la Bath la 21 iulie 1812. Între timp a avut satisfacția să-și vadă tipărite colecțiile de gravuri în mai multe ediții, ca și cele numismatice¹³.

Revenind acum asupra călătoriei de întoarcere a lui Ainslie prin Țara Românească și Transilvania, în 1794, trebuie să mărturisim că nu cunoaștem vreo relatare a ambasadorului asupra ei. Tot ce știm este că el a întocmit o notă asupra cheltuielilor drumului parcurs de la Constantinopol la Londra (*Note explanatory of Sir Robert Ainslie's charge for the Expenses of his Journey from Constantinople to London*)¹⁴, ce nu ne-a fost, însă, accesibilă. Despre plecarea sa din București la 27 iunie/8 iulie 1794 întâlnim o mențiune într-un raport al consulului rus Ivan Ivanovici Severin din 30 iunie/11 iulie¹⁵, iar despre primirea lui la Curtea domnească, de către Alexandru Vodă Moruzi, există consemnarea inserată într-o Condică de ceremonial, de care voi aminti în comentariul însoțind ilustrarea acestui moment într-una din gravurile lui Luigi Mayer. În fârșit o ultimă mențiune despre trecerea lui Ainslie prin Țara Românească o aflăm în jurnalele de călătorie ale compatrioților săi John Morrill of Rokeby, Randle Wilbraham și Robert Stockdale ce menționează întâlnirea lor cu convoiul ambasadorului în apropiere de Pitești, la 9 iulie 1794¹⁶. În rest, singura mărturie asupra trecerii diplomatului englez prin principalul muntean este numai de natură iconografică și constă în desenele lui Luigi Mayer, parțial gravate de William Watts și reproduse în edițiile albumului de vederi din colecțiile ambasadorului, tipărite la Londra în două variante în 1801 și 1811. După cele șapte gravuri editate se poate reconstitui — în linii mari — itinerarul lui Ainslie, probabil identic celui urmat de înlocuitorul său la Poartă, Sir Robert Liston, în sens invers, mergând la Constantinopol în primăvara anului 1794, conform jurnalelor de drum lăsate de

⁹ Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (sec. XVIII-lea)*, Iași, 1986, p. 267–270.

¹⁰ Cf. Trevor J. Hope, *Rapoartele lui Sir William Sidney Smith asupra stării Principatelor Moldova și Țara Românească în anul 1792*, în „Studii. Revista de istorie”, tom 26 (1973), nr. 4 p. 715–727.

¹¹ Vezi A.I. Bağış, *The Advent of British Interest and the Integrity of the Ottoman Empire 1787–1792*, în „Haceteppe University Bulletin of Social Sciences”, I (1978), p. 102–118.

¹² O recentă monografie cu caracter general asupra activității sale diplomatice la Poartă se datorează tot lui A.I. Bağış, *Great Britain and the struggle for the integrity of the Ottoman Empire. Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul 1776–1794*, Istanbul, 1984, 165 p. + il.

¹³ Vezi datele sale bio-bibliografice esențiale în *The Compact Edition of the Dictionary of National Biography*, vol. I, Oxford, 1975, p. 16.

¹⁴ Public Record Office, Foreign Office, Turkey, dos. 78/17, f. 19–22.

¹⁵ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României. Serie nouă. Rapoarte consulare ruse (1770–1796)*, vol. I, București, 1962, p. 554, doc. 312.

¹⁶ Pentru care vezi C.J. Karadjă, *Un călător prin Muntenia: John B.S. Morrill of Rokeby (1794)* în „Revista istorică”, VIII (1922), nr. 10–12, p. 180; Eric D. Tappe – Trevor J. Hope, *A Cambridge Don and his companions in the Balkans (1794): some unpublished correspondence of Robert Stockdale, J.B.S. Morrill and Randle Wilbraham* în „Revue des études sud-est européennes”, XVIII (1980), no. 4, p. 597. Vezi și George Potra, *Bucureștii văzuți de călători străini (secolele XVI–XIX)*, București, 1992, p. 96–98.

John Sibthorp și James Dallaway¹⁷. Traversând Dunărea pe la Giurgiu, ambasadorul s-a îndreptat spre București prin Daia și Călugăreni, după care a luat drumul Piteștilor, a trecut prin Curtea de Argeș și a atins Oltul în dreptul Căinenilor, înainte de a trece în Transilvania prin trecătoarea, vama și carantina de la Turnu Roșu.

Prima ediție a albumului de gravuri înfățișând călătoria lui Sir Robert Ainslie prin Țara Românească a apărut la Londra în 1801 în două variante. Ambele se intitulează *Views in Turkey in Europe and Asia, comprising Romelia, Bulgaria, Walachia, Syria and Palestine*. Selected from the Collection of Sir Robert Ainslie. Drawn by Luigi Mayer and engraved by William Watts... Published March 1st 1801, by the Proprietor, William Watts, London, numai că una (foarte rară) cuprinde o listă de subscripție a celor ce au finanțat apariția lucrării, un indice al gravurilor inserate și 60 de planșe, cu 60 de pagini text bilingv englez-francez, pe când cea de a doua variantă și cea mai răspândită, nu cuprinde nici lista de subscripție și nici indicele gravurilor, ci numai 58 de planșe însoțite de textul explicativ.

Lista subscriptorilor se deschide cu proprietarul colecției Sir Robert Ainslie și continuă cu diferite figuri ale lumii diplomatice și culturale londoneze, printre care figurau publicistul Thomas Hope (c. 1770–1831), el însuși călător în Imperiul otoman și autor al cunoscutului roman *Anastasius*, diplomatul James Harris, conte de Malmesbury (1746–1820), reprezentantul Marii Britanii în Prusia (1772–1776), Rusia (1777–1783) și Olanda (1784–1788), Frederick North, (1766–1827), conte de Guildford, cunoscut fiilen, membru al Camerei Lorzilor și fiu al premierului omonim ș. a. În sfârșit foaia de titlu la varianta completă este dispusă normal, pe verticală, în timp ce la aceea incompletă este așezată pe orizontală. Gravurile sunt monocrome în ambele variante și precedate de un „Anunț” (*Advertisement*) identic al gravurului editor Watts în care subliniază valoarea desenelor originale ale lui Mayer și „fidelitatea” execuției lor după natură, mărturisind că „amănuntele lămuritoare” pentru fiecare planșă „au fost luate din cei mai buni autori” la care a adăugat și „observațiile făcute la fața locului de către artist”. În varianta completă, sub rubrica „Vederi din Turcia europeană” (*Views in Turkey in Europa*) gravurile se succed în ordinea inversă a etapelor străbătute de Ainslie în călătoria sa. Astfel planșa nr. 3 reprezintă „Vederea de pe Olt” (*View on the Aluta*) (cu specificarea „London. Published by W. Watts, April 1st, 1804”, probabil data punerii în circulația comercială a gravurei separată de album) și respectivul text explicativ bilingv; planșa nr. 4 se referă la „Pitești” (*Pitesti*) (cu indicația „Published by W. Watts, Jan. 1st 1801”) și textul aferent; planșa nr. 5 ilustrează „Biserica și mănăstirea Sf. Maria” (*Church & Convent of St. Mary*) (Mănăstirea Curtea de Argeș) (cu mențiunea „Published by W. Watts, June 1st, 1801”) și textul alăturat; planșa nr. 6, arată „Intrarea la mănăstirea Sf. Maria” (*Entrance to St. Mary's Convent*) (cu precizarea „Published by W. Watts, Jan 1st, 1805) și respectivul text; planșa nr. 7 zugrăvește o „Vedere lângă București” (*View near Bucoresti*) (cu referința „Published by W. Watts, May 1st, 1801) cu textul adiacent; planșa nr. 8 arată un „Palat la București” (*Palace at Bucoresti*) (Curtea domnească de la Mihai Vodă) (cu explicația „Published by W. Watts, Sept 1st, 1803) și textul însoțitor; în sfârșit planșa nr. 9 reprezintă scena primirii lui Sir Robert Ainslie la Curtea domnească din București sub titlul „Palat la București, Planșa a II-a” (*Palace at Bucoresti, Plate II*) (cu indicația „Published by W. Watts, Nov, 1, 1806”) și textul lămuritor. În varianta a doua, incompletă, a albumului din 1801, planșele privitoare la Țara Românească sunt răspândite în cuprinsul său, cu respectivele texte explicative bilingve, fără nici o succesiune logică sau tematică, amestecate printre vederi din alte colțuri ale Imperiului otoman. Astfel planșa nr. 6 reprezintă „Vedere lângă București”; planșa nr. 7, „Pitești”; planșa nr. 10, „Biserica și m-reă Sf-Maria”; planșa nr. 26, „Vedere de pe Olt”; planșa nr. 29, „Palat la București” (de fapt Mănăstirea Mihai Vodă), și în sfârșit planșa nr. 43, „Intrarea la mănăstirea Sf. Maria”. Valoarea gravurilor este inegală; cea mai reușită și mai apropiată de realitate este fără îndoială cea înfățișând mănăstirea Mihai Vodă și morile de peste Dâmbovița; de altfel pentru a eastă scenă s-a păstrat chiar desenul original în culori, al lui Mayer, 42 x 63 cm, purtând legenda în italiană „Fianco del Palazzo del Principe della Valachia nella città di Bucoresti, Tavola no LIV del Viaggio pittoresco del Signor Cavaliere Roberto Ainslie”, iar pe verso

¹⁷ C.F. Cushing, *Dr. Dalloway's < ! > Itinerary* in „Revue des études sud-est européennes”, VIII (1970), no. 3, p. 461–480; E.D. Tappe, *John Sibthorp in the Danubian Lands, 1794*, în *ibidem*, V (1967), no. 3–4, p. 461–473; Trevor Hope, *John Sibthorp's last expedition to the Balkans: the accounts of Sibthorp and Dallaway about their travels in 1794* în *ibidem*, XII (1974), no. 1, p. 100. Este interesant că în suita noului ambasador Liston, se afla de asemenea un artist și tot italian anume Gaetano Mercati, despre ale cărui schițe și desene realizate la noi sau în Imperiul otoman nu avem nici o cunoștință (Cf. T.J. Hope, *op. cit.*, p. 91, nota 11).

în limba engleză „Bucarest Capital of Wallachia and view of the Prince's Palace in ditto”, aflat cândva în colecția C. I. Karadja¹⁸. De unde rezultă că Mayer și-a executat schițele desenate într-un caiet-album, cu o numerotare aparte, din care editorul Watts a selectat ce i s-a părut mai interesant, fără să știm dacă a consultat pe autor sau pe proprietar în această privință. Vederea menționată cuprinde malul stâng al Dâmboviței la capul podului, unde se mai zăresc și două felinare și un hambar de lemne, suprimate în gravura tipărită. Relativ fidele sunt și reprezentările mănăstirii lui Neagoe Basarab din Curtea de Argeș ca și vederea Oltului cu Țigani aurari oferind marfa lor călătorilor. De un caracter mai puțin exact este scena primirii ambasadorului de către domnul Țării Românești, unde turau turcească deasupra tronului este un element inventat sau reconstituit greșit din memorie, ca și reprezentarea tuiurilor, ce este, la rândul ei, eronat redată. Tot atât de aproximativă este și imaginea luată de la marginea Piteștilor, iar gravura ce reprezintă cel mai puțin realitatea este intitulată „Vedere lângă București” de o compoziție suficient de fantezistă. Textele explicative însoțind gravurile sunt prea puțin originale; editorul face copios apel la pasaje preluate din impresiile călătorilor englezi anteriori lui Ainslie cum ar fi Chishull, La Motraye, lady Craven sau Hunter; foarte rar se citează mărturii directe de la Mayer.

Ediția a doua în care figurează scenele din Țara Românească, de data aceasta redată în culori, se datorează lui Robert Bowyer, albumul fiind tipărit de T. Bensley și închinat prințului regent, George (viitorul rege George al IV-lea). El poartă următorul titlu: *View in the Ottoman Dominions, in Europe, in Asia, and some of the Mediterranean Islands, from the original drawings taken for Sir Robert Ainslie by Luigi Mayer, F. A. S. With Descriptions historical and illustrative*. London, Printed by T. Bensley... for R. Bowyer..., 1810, 32 p. + 71 pl. + 71 text bilingv anglo-francez + 1 p. cu lista planșelor. Albumul este precedat de un excurs istoric, confuz și greșit, asupra istoriei Imperiului otoman și a principatelor, rezultat din compilații neinspirate și fără vreo utilitate pentru cititorul de astăzi (*Turkey in Europe*, p. 8—10). În sfârșit de data aceasta gravurile relative la Țara Românească, minus cea a primirii lui Ainslie la Curtea domnească, se reproduc policrom, succedându-se aproape ca în varianta completă din 1801; „Vedere de pe Olt”, „Biserica și mănăstirea Sf. Maria”, „Intrarea la mănăstirea Sf. Maria”, „Pitești”, „Palat la București”, „Vedere lângă București” (pl. 21—26). Explicațiile, în text bilingv anglo-francez, sunt identice celor figurând în ediția din 1801.

Ediția a III-a, foarte selectivă, intitulată chiar *A Selection of the most interesting of Sir Robert Ainslie's celebrated collection of views in Turkey in Europe, and in Asia: Syria, Sicily, the Eolian Islands; Temple of Diana, at Ephesus; Jupiter Ammon, in Libya & London*, Printed for R. Bowyer, 1811, 2 p. + 24 gr. policrome, nu redă decât 3 imagini: pl. 3 „Vedere de pe râul Olt” (*View on the river Aluta*), pl. 5, „Palat la București” (Curtea domnească de la Mănăstirea Mihai Vodă) și pl. 7 „Biserica și mănăstirea Sf. Maria”.

Alte vederi din Imperiul otoman, desenate de Luigi Mayer în Caramania, Egipt și Palestina, au fost gravate de Thomas Milton în trei albume editate de către Robert Bowyer în anii 1801, 1803 și 1804 [*Views in Egypt from the original drawings in the possession of Sir Robert Ainslie taken by Luigi Mayer. Engraved by and under the Direction of Thomas Milton*, London, R. Bowyer, 1801, 48 gravuri în acvarelă color + 102 [— 104] p. text (reeditat în 1804); *Views in the Ottoman Empire chiefly in Caramania... from the original drawings in the possession of Sir Robert Ainslie, taken... by Luigi Mayer*. London, R. Bowyer, 1803, 24 gravuri în acvatinta color + 37 p. text; *Views in Palestine from the original drawings by Luigi Mayer...*, London, R. Bowyer, 1804, 24 gravuri în acvatinta color]¹⁹.

¹⁸ Cf. C. I. Karadja, *O gravură necunoscută*, în „Revista istorică”, VII (1922), nr. 10—12, p. 188—190 și idem, *Două vederi ale palatului din București* în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XVII (1924), fasc. 40, p. 65—66.

¹⁹ Gravurile lui Luigi Mayer privitoare la țara noastră au fost cunoscute, studiate și publicate în istoriografia română de multă vreme dar nu totdeauna în condiții științifice corespunzătoare. O. Lugoșianu, *Stampe vechi înfățișând mănăstirea Curții de Argeș* în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice” IV (1911), p. 24—28, a reproduș planșele din albumul editat în versiunea incompletă la Londra în 1801 privind cltoria lui Neagoe Basarab (p. 25 și 27), traducând din versiunea franceză textele editorului englez (p. 24—26) și introducerea ediției din 1810 privind principatele (p. 26). Același autor în articolul *Stampe vechi înfățișând vederi din București* apărut în amintitul periodic, V (1912), p. 72—82, se apleacă asupra gravurilor lui Mayer din albumul menționat anterior înfățișând „Palat la București” (Mănăstirea Mihai Vodă) (p. 80) și „Vedere de lângă București” (p. 81), cu reproducerea textelor însoțitoare respective (p. 79 și 82). Totuși atât Lugoșianu cât și C. I. Karadja în articolul *Două vederi ale palatului din București* în BCMI, XVII (1924), fasc. 40, p. 65—66, ca și Al. Busuioceanu, *Un palat dom-*

ANEXA

TEXTELE ÎNSOȚIND PLANȘELE REALIZATE DE LUIGI MAYER ÎN CĂLĂTORIA SA PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ¹

pl. 1 *Anunț*². Piediciele numeroase și aproape de netrecut pe care călătorii le întâlnesc în peregrinările lor de-a lungul provinciilor îndepărtate ale Turciei³, unde artistul care ar dori să deseneze scenele ce i-ar trezi curiozitatea ar avea nevoie de o escortă pentru protecția sa, pot să constituie cauza rarității unor publicații interesante și instructive ale acestor țări altă dată vestite.

Vederile din lucrarea de față făcând parte din prețioasa colecție a cavalerului Robert Ainslie (de a căruia îngăduință îngrijitorul ediției <de față> a profitat grăbindu-se să le ofere publicului) au fost luate în împrejurări foarte prielnice pentru artist și unesc scenelor originale și pitorești, reprezentarea unor piese de foarte mare interes și care au în plus meritul celei mai scrupuloase fidelități a execuției.

Metoda de a le grava în *aqua-tinta* a fost adoptată în vederea grăbirii publicației și de a imita cât mai exact desenele originale prin înfrumusețarea adăugată a culorilor [...] Amănuntele lămuritoare au fost preluate de la cei mai buni autori la care am adăugat și observațiile făcute la fața locului de către artist <= Luigi Mayer>.

pl. 7 *Vedere lângă București*

București, capitala Țării Românești, este un oraș mare, răsfirat și foarte populat, așezat pe malurile râului Dâmbovița, la vreo 40 de mile de mieznoapte de Dunăre. El cuprinde un mare număr de biserici ortodoxe și mai multe mănăstiri dintre care în multe sunt atârinate clopote. Casele din acest oraș sunt de o construcție deosebită și în mai multe locuri au o înfățișare meschină și sărăcăcioasă, fiind <constituite> în mare parte sub pământ și cu acoperiș de paie și scoarțe de copaci; cele mai răsărite sunt clădite din piatră și acoperite cu șindrilă. Ulițele sunt ca niște poduri neîntrerupte fiind acoperite în toată lărgimea lor cu scânduri masive⁵

nesc din vremea Fanarioșilor. Curtea Nouă din București în *ibidem*, XXII (1929), fasc. 61, p. 130—131, greșesc identificând Palatul cu „Curtea Nouă” ridicată de Alexandru Ipsilanti în 1775, care se afla în apropiere de Mihai Vodă, dar mult mai departe de Dâmbovița care apare în stampă. Realitatea a fost intuită, însă, de Virgil Drăghiceanu, *Câteva note asupra Curții Arse*, în BCMI, XVII (1924), fasc. 40, p. 66—67 și Henri Stălu, *Mănăstirea Mihai Vodă palul domnesc* în *ibidem*, VII (1914), p. 35, ce restabilesc adevărul. Tot O. Lugoșianu a publicat planșele „Vedere de pe Ol” (p. 116) și „Pitești” (p. 117), traducându-le textele explicative din varianta incompletă a ediției lui W. Watts din 1801 (p. 115 și 116—118) în studiul *Stampe vechi înfățișând vederi din Țara Românească* în BCMI, V (1912), p. 115—118; prima din aceste gravuri a mai fost republicată de C.I. Karadja, *Ceva despre Turnul Roșu* în „Arhivele Olteniei”, III (1924), nr. 12, p. 106. În sfârșit stampa înfățișând primirea lui Sir Robert Ainslie la Curtea domnească de la Mihai Vodă a fost publicată și judicios comentată pentru publicul românesc de abia în 1922 de către C.I. Karadja. Istoricul amintit subliniază raritatea ei, nefigurând decât în varianta completă a ediției albumului editat de W. Watts în 1801 și achiziționat de dânsul, după primul război mondial, la Londra. Vezi *supra*, nota 18. De asemenea N. Iorga menționează zisa gravură în *Istoria românilor prin călătorii*, (ed. a II-a), vol. II, București, 1928, p. 263 și Domenico Caselli, *Primirea lui Robert Ainslie la Curtea Domnească* în „Gazeta Municipală”, VI (1937), nr. 294 (10 octombrie), p. 1—2.

¹ Traducerea s-a făcut după versiunea completă a ediției *Views in Turkey in Europe and Asia...*, Londra, 1801, p. 1 și textul însoțind planșele respective (exemplar păstrat la Biblioteca Națională, fond Karadja^{2a}).

² *Advertisment*. Aparține — ca de altfel întregul text și comentariu — gravurului și editorului William Watts, care utilizează însă și multe note luate la fața locului de Luigi Mayer.

³ *Turkey*. De fapt Imperiul otoman.

⁴ *View near Bucuresti*.

⁵ *massy planks*

de o lungime de 10–12 yarzi⁶, pe o grosime de tot atâția țoli⁷ și care se întind pe mai multe mile într-o mare parte a orașului.

Patriarhul Ierusalimului locuiește în acest oraș într-un han mare⁸, în care se află foarte multe încăperi spațioase și prăvălii pentru negustori.

Chiria — după cum se spune — se ridică la vreo 20 de pungi pe an, plătită de domnul Țării Românești patriarhului în folosul Sfântului Mormânt de la Ierusalim. Din câteva tipografii asezate aici⁹, au fost scoase mai multe cărți religioase pentru întărirea credinței locuitorilor țării, care sunt cât se poate de lipsiți de învățătură și <dedați> superstițiilor. Cei mai săraci capătă învățătură fără plată, prin numeroasele cruci de lemn și de piatră ridicate în acest scop la drumul mare, conținând sau inscripții alese din rugăciunile și din cele zece porunci sau unele zugrăveli proaste <înălțându-se pe> Isus Hristos, pe Fecioara Maria sau pe cei 12 apostoli, în fața cărora trecătorii se închină cu cea mai mare smerenie. Câteva din aceste monumente de devoțiune sunt reprezentate în vederea luată din împrejurimile orașului descris aici. Construcția circulară în ruină, se crede a fi fost ridicată în amintirea vreunui domnitor al țării, dar nu i se poate cunoaște epoca¹⁰. Cele trei turle deasupra bisericii ce se vede la stânga, reprezintă Sf. Treime, cea n-ai mare este <înălțată> în cinstea lui Dumnezeu-Tatăl, cea din mijloc întruchiează pe Fiul și cea mai mică pe Sfântul Duh.

⁶ 1 yard = 0,914 m

⁷ inches. 1 țol = 2,54 cm.

⁸ Este vorba de hanul Sf. Gheorghe clădit în incinta mănăstirii omonime închinată Sfântului Mormânt încă din a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Patriarhii Ierusalimului au obținut de la Constantin Brâncoveanu dreptul de stăpânire și de găzduire în amintitul han, unde poposeau de obicei în timpul vizitațiilor pastorale făcute în capitala Țării Românești, cf. George Potra, *Istoricul hanurilor bucureștene*, București, 1985, p. 51–52. Despre vizitele patriarhului Ierusalimului la Iași — locuind în hanul de la Trei Ierarhi — sau la București și despre activitatea sa la noi vorbește Andreas Wolf, *Beiträge zu einer statistisch — historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Hermannstadt, 1805.

⁹ Exprimarea este confuză. Nu se înțelege dacă prin „aici” (*here*), editorul înțelege hanul Sf. Gheorghe sau orașul București în general. Tipografie la Sf. Gheorghe n-a existat niciodată, iar în capitala Țării Românești nu funcționa decât una singură, cea de la Mitropolie. Restul tipografiilor se aflau în țară la Buzău, Râmnic, etc.

¹⁰ Identificarea acestei construcții ca și localizarea în ansamblu a imaginii desenată de Luigi Mayer, monument circular în apropierea unei biserici, din apropierea Bucureștilor la 1794, sunt foarte greu de rezolvat. Având în vedere itinerariul obișnuit al călătorilor de la Giurgiu până la București, trecând prin Daia și Călugăreni, putem lua în considerare mai multe ipoteze, deși toate, recunoaștem, nu ne satisfac pe deplin. Astfel colonelul von Götze trecând pe la Călugăreni la 6 dec. 1791 a remarcat „o veche capelă în mijlocul căreia se află o cruce zidită” (M. Holban, *Misiunea secretă a unui colonel prusian la Poartă*, p. 703) cu o biserică aflată în apropierea ei, construită între 1632–1654 de Matei Basarab în apropierea podului de pe Neajlov. (Vezi și N. Iorga, *Crucea de la Călugăreni*, în BCMI, XXII (1929), fasc. 61, p. 101–105). La intrarea în București, pe drumul ce venea de la Giurgiu, mitropolitul Filaret al II-lea (sept. 1792–sept. 1793), fost „mitropolit” al Mirelor și îndelungată vreme episcop de Râmnic (mart. 1780–sept. 1792) cu proprietăți în reședința de scaun a Țării Românești, a ridicat pe dealul din apropierea bălții lui Șerban Vodă, o frumoasă fântână adăpostită de un chioșc în piatră, renunțată prin frumusețea ei (cf. N. Vătămanu, *Fântâna de la Filaret*, în „Glasul bisericii”, XX (1961), nr. 3–4, p. 361–367), dar în apropiere nu se afla nici o biserică. Totuși această identificare este susținută de George Olszewski, *București. Note istorice și stampe*, București, 1929, p. 15 și pl. 7, reproducând amintita gravură sub titlul „Dealul Filaret”. În sfârșit, lângă biserica Slobozia, cu hramul Sf. Dumitru, ctitorită de Radu Vodă Leon în 1664–1665, se înalță crucea ridicată de tatăl său, Leon vodă Tomșa, în amintirea izbândei dobândite asupra oastei boierilor pribegi conduși de Matei aga din Brâncoveni (viitorul domn Matei Basarab) la 23 august 1631. Săpăturile arheologice întreprinse în 1962 în acest punct au depistat urmele unei construcții de protecție a crucii, în forma monumentului octogonal ce adăpostea crucea lui Șerban vodă Cantacuzino de la Călugăreni, cf. P. Cernovodeanu, *Crucea lui Leon vodă Tomșa* în „Glasul bisericii”, XXIX (1970), nr. 7–8, p. 773–775. Așadar, trebuie să mărturisim, că ne aflăm în imposibilitatea, în stadiul documentației actuale, de a preciza ce moment a zugrăvit Luigi Mayer în apropierea Bucureștilor.

pl. 8 *Palat la București*¹¹

La descrierea generală a Bucureștilor care însoțește vederea precedentă se pot adăuga următoarele observații: plimbările publice pe malurile micului râu Dâmbovița sunt foarte plăcute și foarte căutate scara, din cauza răcoarei și a așezării lor frumoase. Aerul orașului este, cu toate acestea, nesănătos și apa de calitate proastă. O parte însemnată din oraș este așezată pe dealul¹² care domină toate împrejurimile. Casele sunt în de obște clădite și rânduite după moda orientală¹³, mai ales ale boierilor și ale persoanelor cu avere. Foarte rar se văd geamuri la ferestre, ele fiind înlocuite cu bășici de porc¹⁴. Odăile locuite de femei au totdeauna astfel de ferestre, căci românii, întocmai ca și turcii, își țin ascunse femeile cât mai mult de ochii străinilor¹⁵.

Domnii sau voievozii țin în deobște o Curte pompoasă în acest oraș, dar palatul (care este descris în Chishull¹⁶ ca „o casă frumoasă și aleasă, clădită din piatră”) a ars¹⁷ și domnul de acum¹⁸ a fost nevoit să-și stabilească reședința într-o mănăstire¹⁹ și să trăiască într-un chip mai retras. [Urmează un pasaj din Hunter²⁰ privind primirea sa la Curtea domnească în 1792]. Vederea alăturată reprezintă actuala reședință a voievodului. Clădirea este spațioasă și neregulată, așezată pe o înălțime, aproape de malurile râului (Dâmbovița), cu o vedere plăcută asupra regiunilor învecinate.

pl. 9²¹ *Palat la București — Planșa a II-a*²²

Descrierea Bucureștilor și a palatului domnului Țării Românești s-a făcut în cele două planșe precedente. Această gravură înfățișează o vizită de ceremonie a lui Sir Robert Ainslie la înțoarcerea sa de la Constantinopol, făcută domnului sau voievodului, în palatul său din acest oraș,²³ în anul 1793 (!).

¹¹ *Palace at Bucaresti*

¹² Dealul Mitropoliei cu prelungirile sale de la Mihai Vodă și Spirea Veche.

¹³ *in the turkish manner*

¹⁴ Afirmație întâlnită și la James Dallaway.

¹⁵ Comparație nepotrivită, având în vedere gradul relativ de libertate ce îl aveau femeile, atât țărăncile, dar mai ales boieroaicele, să vadă pe străinii drumeți, adeseori adăpostiți în casele lor.

¹⁶ Vezi relatarea sa în vol. VIII al colecției *Călători străini despre țările române*, București, 1983, iar pasajul evocat la p. 196.

¹⁷ În text se succed o serie de confuzii. Chishull, aflat în suita lordului Paget, a fost găzduit împreună cu stăpânul său la 1702 în palatul personal al domnului Constantin Brâncoveanu de la poalele dealului Mitropoliei și acesta este descris de el în cuvintele reproduse de editor. Reședința oficială a domnilor se afla la Curtea Veche, distrusă și aproape dezafectată după incendiul din 1719 și cutremurul din 1738. Alexandru Ipsilanti a clădit Curtea Nouă de pe dealul Spirii, devenită reședință domnească care a ars, într-adevăr sub ocupația autriacă, în 1790—1791 și la care face aluzie textul de față, confundând însă clădirile amintite și socotindu-le drept una și aceeași.

¹⁸ Alexandru Moruzi (25 ian. 1793 — 17 august 1796).

¹⁹ Mihai Vodă. De fapt nu Moruzi, ci predecesorul său Mihai Suțu (mar. 1791 — 14 ian. 1793) a stabilit reședința provizorie a Curții domnești în incinta acestui monument.

²⁰ Vezi relatarea lui William Hunter, *Travels in the year 1792 through France, Turkey and Hungary*, London, 1796, p. 321—337.

²¹ O planșă, probabil, dintr-o ediție necunoscută nouă a albumului din 1810. Planșa detașată de album, dar în culori, purtând însemnarea „London Published by W. Watts, Nov, 1-st 1806” se află la Biblioteca Academiei Române, cota Dr-GE 18 II/Watts, W-1.

²² *Palace at Bucaresti, Plate II.*

²³ În *Condiția de alaiuri și alte orânduiri ce să păzesc la ținuturile ce se fac de prea înălțații domni ai Valahiei, adunate și întocmite din luminata poruncă a Mării Sale prea înălțatul domn Grigorie Dimitrie Ghica v(oi)e v(o)d la anul 1825* (copie în colecția prof. George Potra), consemnând toate ceremoniile de la Curtea domnească între 1776—1825, la p. 129 este descris și alaiul primirii lui Ainslie de către domn: *Alaiul cu care s-au condus de la conac la domneasca Curte, spre întâlnirea cu Măria Sa Alexandru vodă Moruzi, elciul englez ce s-au întors de la Țarigrad la Engletera*. Acesta consta din: „Căpitan de dorobanți, cu talpoșii dorobănțești, cu semnele în mâini // 4 postelnici // 4 căpitani agiești // 3 salam ceauși au eșit la poartă de l-au întâmpinat și l-au adus până la scară // Seimeni spătărești // Carăta dom-

Domnul, îmbrăcat în <caftan> verde este așezat pe sofă alături de Sir Robert Ainslie, care șade la stânga, locul de onoare în Turcia. Cei în picioare sunt boierii sau nobilii țării. În spatele lor stau slugi purtând <pe tipsii> felurite bucate. Jilțul golț reprezintă tronul sultanului²⁴, deasupra căruia se vede turaua²⁵ în loc de stemă, armeriile nefiind întruințate la turci. Autoritatea conferită domnului este reprezentată prin sabia stărnătată de perete, la spatele voievodului. Domnul este supusul sultanului și este ales și întărit de el. Domnul poartă câteodată titlul de hospodar (!), ceea ce înseamnă comandant general al oștii (!)²⁶.

pl. 4 Pitești

Pitești este un oraș neînsemnat, <dar> plăcut așezat într-un ținut romantic și roditor, oferind <călătorului> o mare varietate de priveliști frumoase și felurite. Este plasat pe drumul <ce duce de la> Sibiu la București, la vreo 10 poște germane sau 120 de mile engleze spre nord-est de acest din urmă <oraș> și aproape în centrul principatului Țării Românești. Argeșul, care izvorăște din munții ce despart această țară de Transilvania, șerpuiește pe la poalele orașului și îi înfrumusețează mult poziția. Acest râu, după ce se unește cu Dâmbovița, se varsă în Dunăre cam în fața satului Turtucaia <de pe malul celălalt> în Bulgaria. Despre înfățișarea romantică a acestui loc o călătoare distinsă (margrava de Ansbach)²⁷ face următoarea relatare [Urmează un pasaj reprodus din textul călătoriei Elisabetei Craven din 1786 privind pitorescul locurilor străbătute, cu observații critice privind starea drumurilor, sărăcia țăranilor asuprași, găsindu-și scăparea prin fugă, și oprirea țării de către Poarta Otomană, scoțând întreit suma datorată de 320 de punți sau 32 de mii de lire sterline]. Gravura <alăturată> înfățișează marginea orașului, cu o biserică ortodoxă și o mănăstire²⁸ așezată în partea dreaptă pe o ridicătură, ale cărei povârnișuri sunt udate de <râul> Argeș.

pl. 5 Mănăstirea Curtea de Argeș²⁹

Cale de o zi de drum de orașul Pitești, urmând cursul Argeșului, se află mareașă și venerabila mănăstire Sf. Maria, numită de români Sf. Maria de la Curtea de Argeș, dată fiind poziția ei față de acest râu.

Are două curți mari; una din acestea este înfățișată în gravură, cuprinzând o biserică frumoasă, trunică zidită din piatră și împodobită cu turle care se termină fiecare cu câte o cruce întreită, <reprezentând> probabil un simbol al Sfintei Treimi. În această biserică sunt mai multe morminte ale vechilor domni ai Țării Românești, a căror reședință se presupune a fi fost un castel mare și bine întărit așezat pe o înălțime la o leghe depărtare <de mănăstire> și din care se mai văd încă urme însemnate³⁰. Această mănăstire este ținută la mare cinste de locuitorii țării ca și de turci (!), care au respectat-o chiar și în timp de război. Este locuită de călugări ortodocși, care trăiesc foarte bine și sunt foarte primitivi față de străini.

nească cu șase telegari / 2 cîhodari — alți 2 cîhodari // Altă carătă cu doi telegari, cu sicritari // Iar înăuntru Curții domnești de la poartă până la scară era<u> puși de-a dreapta delii și tufecii cu odobașii lor, iar de-a stînga neferii agiești și spătărești cu odobașii lor. Opt cîhodari din dreapta aproape de scară, iar la mijlocul scării l-au întămpinat dumnealui vel postelnic (= Lucache Arghiropol) cu toți postelniceii, dinpreună cu dumealui vel portar <Gheorghe> până au intrat în Spătărie, cf. George Potra, *Din Bucureștii de ieri*, vol. I, București, 1990, p. 124—125.

²⁴ *Gran Signior*, Eroare! Domnii Țării Românești își aveau propriul tron sau jilț în care ședeau, prezidând ședințele Divanului sau cu prilejul altor ceremonii oficiale.

²⁵ Însemn al sultanului. Afirmatia nu corespunde adevărului.

²⁶ Altă eroare! Comandantul armatei a fost marele spătar iar începând de la 28 aprilie 1792 și-a împărțit atribuțiile cu marele hatman, dregătorie nou înființată în Țara Românească de către Mihai Suțu.

²⁷ Este vorba de lady Elisabeth Craven, a cărei relatare de călătorie este în de obște cunoscută. Vezi și G. Potra, *București văzuți de călătorii străini*, p. 73—78.

²⁸ Poate Schitul Trivalea, ridicat de mitropolitul Varlaam al Ungrovlahiei între 1672—1674 pe Dealul Papucești, la marginea Piteștilor.

²⁹ *Church & Convent of St. Mary*.

³⁰ Desigur ruinele curții din apropierea bisericii Sf. Nicolae domnesc.

Chishull care a cercetat mai multe așezăminte religioase din aceste ținuturi spune [Urmează o descriere generală a aspectului prezentat de bisericile ortodoxe din Țara Românească]³¹.

Figurile din gravură înfățișează în cea mai mare măsură călugări și slujitori ai mănăstirii; printre cele mai mici sunt pelerinii cărora un călugăr le ține predici religioase (cum se întâmplă foarte des) sub o boltă scundă, sprijinită pe patru stâlpi, <aflată> în fața bisericii. Chipul femeii care șade pe jos poate stârni mirarea celor care cunosc practicile <religioase> din mănăstirile catolice; biserica ortodoxă, mai rațională (cel puțin în această privință) îngăduie călugărilor să se însoare³².

pl. 6 <Intrarea la mănăstirea Curtea de Argeș>³³

În stampa precedentă este înfățișată o imagine a curții interioare a acestei clădiri întinse, <însoțită> de o descriere a așezării sale. Vederea alăturată s-a luat de aproape, adică din curtea exterioară a mănăstirii; la dreapta se vede turnul din mijloc iar deasupra acoperișului, turla și turnulețele bisericii, din care poți să îți făurești o idee a situației lor respective.

Următoarea relatare a lui Chishull privind o mănăstire³⁴ de lângă București poate fi considerată o descriere generală a lăcașurilor religioase din această țară ...

Toaca de lemn amintită în descrierea dinainte <se> folosește pentru a aduna cinul mănăstiresc acolo unde clopotele sunt interzise³⁵; constă dintr-o scândură atârnată, așezată la poarta <de intrare> a mănăstirii, producând un fel de sunet aspru când este lovită cu două ciocăi ele.

Grupul de persoane de sub bolta de viță este alcătuit dintr-o femeie care trage să moară adusă la mănăstire, pe o năsalie, de prietenii ei³⁶ din satul vecin pentru împărțanie. Această scenă a avut loc când artistul se afla de față.

pl. 3 Vedere de pe Olt³⁷

Țara Românească este foarte întinsă dar are puține orașe de seamă și <pământul ei> este în de obște puțin cultivat. Turcii o numesc „Carabogdana” adică pământul grâului „negru”³⁸, pentru că produce din belșug acest <soi> de grâne. Ținuturile <aflate> în spre apus sunt muntoase și înfățișează priveriștile cele mai romantice și cele mai mărețe. În râuri se găsește mult nisip <amestecat> cu aur și se crede că minele din munți ar produce aur din belșug dacă ar fi bine exploatate³⁹.

Vederea înfățișată < aici > este <luată> de pe <malul> Oltului. Acest râu izvorăște din apropiere de Miercurea-Ciuc⁴⁰, oraș neînsemnat așezat în partea de miazănoapte a Transilvaniei. După mai multe oculari prin munții din Țara Românească și după ce străbate un oraș (!) ce-i poartă numele⁴¹, se varsă în Dunăre, între Vidin și Nicopol.

Prin tratatul de la Passarowitz din anul 1718, Oltul a ajuns unul din hotarele dintre teritoriul otoman și cel imperial, <incepând> de la intrarea sa în Țara Românească <și> până

³¹ Vezi relatarea lui Chishull în *Călători străini...*, vol. VIII, p. 202.

³² Confuzie vădită între preoții și călugării ortodocși; se știe că numai preoții nu și călugării se puteau însura. Urmează o notă a autorului preluată de la Aubrey de La Motraye (a cărei relatare e cuprinsă în vol. VIII din *Călători străini...*, p. 512–531) relativă la austeritatea excesivă a călugărilor catolici trapiști.

³³ *Entrance to the St. Mary's Convent.*

³⁴ E vorba de mănăstirea Cotroceni (vezi *Călători străini...*, vol. VIII, p. 198–199).

³⁵ Afirmație gratuită și eronată.

³⁶ *her friends*. Este mai logic a fi fost adusă de rudele ei.

³⁷ *View on the Aluta.*

³⁸ Afirmație greșită. Numele de „Kara Bogdan” era dat de turci Moldovei, pe când Țara Românească era numită „Ifak”.

³⁹ Confuzie șablon întâlnită în multe relatări de călătorie contemporane.

⁴⁰ *Czyck*, oraș, jud. Harghita. Poziția geografică a orașului este indicată greșit, el aflându-se în realitate în estul Transilvaniei iar Oltul izvorăște din munții Hașmașul Mare, trecând doar prin această localitate.

⁴¹ Confuzie evidentă cu Oltenia.

la vărsarea sa în Dunăre. Prin tratatele ulterioare s-au făcut unele mici modificări cu privire la hotarele dintre aceste două imperii⁴².

Grupul de persoane <înfățișat> în primul plan al desenului este alcătuit din țigani care oferă spre vânzare călătorilor nisip aurifer. Una din indeletnicirile de căpetenie ale acestui popor ciudat, ale cărui numeroase șatre împânzesc provinciile otomane⁴³ constă în strângerea nisipului aurifer de prin râurile din această țară, pentru care indeletnicire sunt numiți spălători de aur. Unealta folosită pentru <îndeplinirea> acestei operațiuni e alcătuită dintr-o scândură îndoită prevăzută pe fiecare latură cu o ramă de lemn; deasupra acestei <scânduri> ei astern cârpe de lână și când se scutură deasupra ei nisipul aurifer amestecat cu apă, grăunțele mici de aur rămân lipite pe cârpe de pe care sunt lesne culese. Corturile <aflăte> de partea cealaltă a râului constituie locuințele acestor oameni în timpul indeletnicirilor lor; coliba de lângă ele este locuința unui dregător, trimis <anume> ca să-i supravegheze. Jumătate din aurul adunat este considerat drept proprietate a doamnei Țării Românești, iar cealaltă jumătate rămâne celui care a găsit-o.

⁴² Referire la prevederile păcii de la Șistov (24 iulie 1791), ignorând însă pe cele anterioare de la Belgrad (18 septembrie 1739) în urma căreia Imperiul habsburgic a trebuit să restituie Oltenia ce a fost realipită Munteniei.

⁴³ Urmează o notă a autorului după Richard Pococke (1704–1765) privind pe țiganii din Siria, trecuți la mahomedanism.

LĂSAMÂNTUL LUI ANDREI VERESS

KOVÁCH GÉZA

Dacă cineva a depus eforturi pentru cunoașterea legăturilor istorice româno-maghiare, acel istoric a fost Andrei Veress. Activitatea sa imensă; concretizată în zeci de volume de documente, rod al cercetărilor efectuate în diferitele arhive din Italia, Austria, Germania, Polonia, etc., are la bază strânsele legături între Transilvania, Moldova și Țara Românească.

Andrei Veress provine dintr-o familie calvină din comitatul Bichiș. Bunicul său a fost preot la Sarkad, tatăl său Sándor în timpul revoluției de la 1848/49 a luptat în armata lui Bem, până la ultima ciocnire cu imperialii (Mehadia, 23 august 1849), după care a emigrat în Turcia. A luat parte la războiul Crimeii ca translator și negustor. În 1853 pleacă la Paris, apoi la Londra, unde studiază ingineria. În 1859 luptă alături de Garibaldi, după care se stabilește la București, lucrând aici ca topograf pe moșile prințului Știrbei și pe cele ale coroanei, până la moartea sa (1884). Vasta sa corespondență se păstrează în fondul Veress în Arhiva Națională Ungară.

Din cei șapte copii, cel mai mare, Andrei, s-a născut în 1868 la Bichiș, dar tinerețea s-a petrecut-o la București. Terminând studiile gimnaziale aici, urmează cursurile liceului comercial la Brașov, și își începe activitatea în acest domeniu în capitala României. Înzestrat cu un deosebit talent, dispunând și de un condei deosebit, la vârsta de 16 ani începe să publice în diferite reviste scrieri despre România, cu caracter turistic, literar sau istoric și traduceri din Vasile Alecsandri și Carmen Sylva.

Începând din 1888 Andrei Veress ia legătura cu Márki Sándor, care cu un deosebit simț pedagogic remarcă talentul tânărului, îi plasează articolele geografice și istorice la diferite reviste din Ungaria și totodată îl îndrumă.

În 1892 Andrei Veress se stabilește la Cluj, se înscrie la facultatea de istorie-geografie, obține o bursă de două semestre la Viena, și după terminarea facultății își dă doctoratul cu Márki Sándor. Obține premiul Academiei Științifice Ungare și posibilitatea de a efectua studii și cercetări în diferite arhive: Viena, Roma, Padova, Bologna, Mantova, Cracovia, Varșovia, etc., unde adună un imens material documentar nepublicat, din care plănuiește să scoată 50 de volume cu titlul *Fontes Rerum Transylvaniae*, respectiv *Fontes Rerum Hungariae*.

Câțiva ani va preda ca profesor la Deva, de unde se mută la Cluj și va lucra 10 ani ca șef al arhivei de la Biblioteca Universitară. Plecând apoi la Budapesta, la sfârșitul războiului se angajează la Ministerul Afacerilor Externe ca referent cu problema românească și ani de-a rândul lucrează și ca translator.

Având legături strânse cu istoricii români, ca Nicolae Iorga, V. A. Urechia, Ioan Bianu, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu, etc., în 1924 înaintează către Academia Română propunerea de a publica în 20 de volume colecția sa de documente privitoare la relațiile celor trei țări române. Deși revista Academiei Române publică în șir studiile lui Veress, demersurile sale de a scoate grandioasa sa operă întâmpină suspiciuni și greutăți. În 1929, în urma prieteniei sale cu C. C. Giurescu și mai ales a legăturilor acestuia cu Fundația Regală în sfârșit va semna contractul privind scoaterea celor 20 de volume (două volume pe an), plus alte 4 volume privind bibliografia româno-ungară. Acțiunea pornește, volumele lui Veress apar pe rând până în 1939, când la volumul al XI-lea de documente și volumul al III-lea de bibliografie munca se oprește.

După război, în 1948, la vârsta de 80 de ani, Veress ia din nou legătura cu C. C. Giurescu, felicitându-l cu ocazia reprimirii catedrei sale universitare, propunându-i continua-

rea publicațiilor întrerupte din cauza războiului. Istoria însă a intervenit din nou, și încercarea lui Veress a rămas nefinalizată. El a murit în 1953 la Pécs*.

După moartea lui Andrei Veress lăsamântul său științific a ajuns în trei locuri: manuscrisele, fișele științifice și copiile de documente sunt păstrate la secția de manuscrise a Academiei Științifice Ungare, corespondența sa vastă se află în custodia Arhivei Naționale Ungare, și în sfârșit relicviile familiale se află la Muzeul Orășenesc din Bichiș. Nu știm deocamdată ce a mai rămas de la el la Academia Română, Biblioteca Universitară din Cluj și în arhiva fostei Asociații istorice și arheologie de la Deva.

În referatul de față ne vom referi la materialul aflător la instituțiile amintite din Ungaria.

La secția de manuscrise de la Academia Științifică Ungară se află cea mai mare parte a colecțiilor de documente și a studiilor neterminate sau nepublicate.

Două colecții se preocupă de relațiile ungaro-italiene¹. Prima colecție se compune din 30 de titluri, din care merită o atenție fișele și copiile de documente referitoare la activitatea lui Antonio Possevino în Transilvania, călătoriile lui Andrei Báthory în Italia (1583—1587), scrisorile istoricului italian din Bologna, Ciro Spotoni (1605—1607), rapoartele ambasadorului venețian din 1550—1552, precum și din 1684—1687, etc.

Cea de-a doua colecție se compune din 35 titluri, din care scoatem în evidență descrierea lui Giovanni Auban despre modul de viață în Transilvania, rapoartele ambasadorului venețian Giacomo Lorenzo din 1563, rapoartele căpitanului Giovanandrea Gromo din Transilvania din anul 1566, descrierea nunțiului Malteo despre Transilvania (1592), precum și descrierea lui Pietri Busto (1595), cărțile lui Paolo Mamazio (1596) și a lui Alfonso Visconti (1599), tot despre Transilvania, rapoartele lui Don Ottaviano, ambasador venețian la Constantinopol, o nouă descriere a Transilvaniei din 1609, făcută de protonotarul apostolic Giorgio Tomasi, rapoartele franciscanului Fra Stefani de Lopara despre relațiile religioase din Transilvania, cele ale iezuitului Marino de Boni despre situația catolicilor din Ungaria și Slavonia, ale lui Gabriel Tomassy Manzio despre situația catolicilor din Ardeal (1660), ale lui Giovanni Battista de Monte tot în acest sens (1670), ale abatelui Urbano Ceri despre situația religioasă din Ungaria (1677), ale lui Ludovic Ferdinando Marsigli despre situația catolicilor din Transilvania (1690), precum și cele două cărți ale preotului Sempliciano Bizezori despre Transilvania (1690)².

Dintre materialele adunate din Italia mai menționăm actele nepublicate ale lui Marsigli și colecția de „Avisi”, în total 753 foi volante, referitoare la perioada Bathoreștilor³.

Un imens material s-a păstrat de la Andrei Veress cu privire la epoca Bathoreștilor. Din acesta trei volume se referă la diplomatarul lui Andrei Báthory (1579—1599)⁴.

Cu privire la cancelaria transilvăneană și polonă a lui Ștefan Báthory găsim în fondul Veress o colecție de 1032 pagini⁵. Evident doar după o studiere temeinică putem afla ce a publicat de aici și ce nu. Colecția scrisorilor nepublicate ale lui Ștefan Báthory din perioada 1575—1587 conține 572 pagini și 85 fotocopii⁶. Cu privire la Sigismund Báthory ni s-au păstrat trei volume de documente și note⁷.

Cinci legături totalizând circa 1950 foi, în limba maghiară, latină și italiană, se referă la ceangăii din Moldova, având planul de editare⁸.

* Cu privire la viața și activitatea științifică a lui Andrei Veress, vezi autobiografia lui precum și o scurtă descriere de la fiul său, aflătoare la Fondul Veress de la Arhiva Națională Ungară, P. 1759, cutia 23; de asemenea, Ludovic Demény, *De l'activité historiographique d'André Veress*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, VI, 1967, nr. 1, p. 23—38; Csátári Daniel, *Veress Endre emlékezete*, Gyula, 1960.

¹ Academia Științifică Ungară, Budapesta, Secția de Manuscrise (în continuare Ms.), 458/1—30. Completări cu privire la relațiile ungaro-italiene.

² Ms. 475/1—35. Vechi descrieri italiene despre Ungaria și Transilvania.

³ Ms. 469. „Avisi” — date din ziare contemporane italiene din perioada Bathoreștilor.

⁴ Ms. 491/I—III. Diplomatarul lui Andrei Báthory. Date necunoscute cu privire la viața lui, I. 1579—1586, II. 1587—1593, III. 1585—1599.

⁵ Ms. 420/I—III. I. 1571—1575, II. 1576—1580, III. 1581—1586.

⁶ Ms. 421. Corespondența needitată a lui Ștefan Báthory (1575—1587), adăos la corespondența editată.

⁷ Ms. 421—423. Sigismund Báthory în Boemia (1602—1613), 172 pagini. Corespondența lui Sigismund Báthory cu privire la Polonia (1586—1594), 87 pagini. Corespondența lui de altă natură (1583—1613), 445 pagini.

⁸ Ms. 44. I—II. 1579—1661, III—IV. 1662—1860, V. 1579—1860.

• Pe lângă cele două volume privitoare la actele și corespondența iezuiților, Veress a mai adunat și un al treilea volum pentru perioada 1601–1613⁹.

- Veress avea planul să editeze un corpus de documente cu privire la războiul de 15 ani. Acest material conține 1853 pagini¹⁰. 600 pagini se referă la corespondența cancelarului Jan Zamoyski din perioada 1576–1605¹¹.

Din materialul inedit privitor la studenții maghiari la diferite universități italiene, Veress a mai adunat și un al patrulea volum¹².

Un imens material se referă la diferite familii nobiliare, ca familia Korniss, Kemény, Mikes, etc.¹³ Există și o serie de manuscrise, note adunate în Viena, Cracovia, Varșovia și diverse arhive din Italia.

Considerăm însă ca un lucru important să ne oprim la colecțiile de documente nepublicate cu privire la relațiile celor trei țări române. Două colecții se referă la relațiile Moldovei și Țării Românești cu Transilvania și Ungaria, primul volum pentru perioada 1384–1689, al doilea pentru 1527–1849. Acestea au fost planificate ca volumele VI și VII din colecția *Fontes Rerum Transylvanicae*¹⁴. Ulterior multe din aceste documente au fost intercalate în cele 11 volume publicate la București.

Ni s-a păstrat însă gata pentru tipar, cu note cu tot, cel al XII-lea volum de *Documente*¹⁵. Acest volum, care are 640 pagini dactilografiate, cuprinde materiale din perioada 1691–1710. Documentele se referă în primul rând la legăturile curuților cu principatele române, în total 448 documente, copiate în arhivele din Viena, Budapesta, Urbino, Veneția, Cluj, Brașov, etc., ele fiind întregite cu regește făcute pe baza colecției Thaly. Dintre aceste documente, nepublicate în proporție de 80%, evidențiem scrisorile lui Emeric Thököly, ale lui Francisc Rákoczy II, Alexandru Károlyi, generalul Veterani, Marsigli, dar mai ales scrisorile domnitorilor Constantin și Antioh Cantemir, Mihail Racoviță, Nicolae Mavrocordat, Constantin Brâncoveanu și stolnicul Constantin Cantacuzino.

Veress pe baza contractului semnat cu Fundația Regală se angaja să scoată și patru volume de bibliografie româno-ungară, din care au și apărut trei volume. La secția de manuscrise a Academiei Ungare se află și materialul adunat, dar încă neterminat, al volumului al IV-lea, în total 417 pagini, plus o întregire de 557 pagini pentru volumele deja publicate¹⁶. La acestea mai trebuie să adăugăm un repertoriu de două volume privind edițiile românești și maghiare ale tipografiei din Buda¹⁷. După cunoștințele noastre din acest material a apărut deja un volum sub redacția lui Domokos Sámuel.

Cu privire la relațiile româno-maghiare, Veress ne-a mai lăsat o colecție de circa 18.000 fișe, precum și o colecție heraldică din perioada 1565–1918¹⁸. Un alt volum, de 532 pagini, conține diferite referate, scrieri, fișe cu caracter românesc, din care amintim: biserica calvină românească, cronici maghiare și săsești cu privire la români (1329–1600), familia Kretzulescu, ambasadori venețieni de la Istanbul despre români, peregrinarea voievodului Ștefan Măzga în Ungaria (1558–1585)¹⁹, etc.

Evident un repertoriu total al lăsământului Veress cere un amplu studiu și confruntarea cu lucrările sale publicate. În sfârșit din acest lăsământ bogat trebuie să mai amintim autobiografia sa neterminată și sumară (150 pagini)²⁰.

*

⁹ Ms. 429. I–III. Corespondența iezuiților din perioada Bathoreștilor, I. 1589–1596, II. 1597–1600, III. 1601–1613.

¹⁰ Ms. 431. I. 1593–1601, II. 1602–1608.

¹¹ Ms. 433.

¹² Ms. 473. Matricolele studenților din Ungaria de la universitățile italiene – de la Colegiul Germanicum – Hungaricum, și Ms. 474, un adaos la cele publicate, circa 200 pagini.

¹³ Ms. 426, 442, 430, □ 25/I–VII. Diplomatiul familiei Korniss.

¹⁴ Ms. 478/I–III. I. 1576–1582, II. 1583–1586. III. 1587–1592.

¹⁵ Ms. 447/I–III. Acte și scrisori cu privire la relațiile Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească.

¹⁶ Ms. 455.

¹⁷ Ms. 448/I–7, Întregirea bibliografiei româno-ungare, 1. Întregire, 2. Bibliografia română până la 1921, 3. Bibliografia româno-ungară, 4. Românii în literatura universală, 5. Tipărituri maghiare din București, 6. Bibliografia revistelor, 7. Colecția Vasilescu.

¹⁸ Ms. 455, 453.

¹⁹ Ms. 479/7.

²⁰ Autobiografia lui Andrei Veress, Arhiva Națională Ungară, P. 1759, cutia 23.

În legătură cu activitatea științifică a lui Andrei Veress găsim anumite materiale și la Arhiva Națională Ungară din Budapesta, și anume: corespondența lui Gheorghe Basta, date cu privire la studenții maghiari și ardeleni de la universitatea din Padova (1264—1847), note privitoare la familia Sennyey și cu privire la bibliografia româno-ungară²¹.

rondul Veress din Arhiva Națională Ungară păstrează și imensa corespondență a lui Andrei Veress cuprinzând peste 13.600 scrisori, din care 91% scrisori adresate lui²². În cursul cercetărilor sale de peste șase decenii Veress a întreținut legături cu zeci, chiar sute de istorici renumiți ai vremii: maghiari, români, germani, italieni, polonezi, precum și cu o serie de instituții științifice din diverse țări. Din mulțimea acestor scrisori cu această ocazie dăm un tabel asupra corespondenței sale cu cărturarii români:

Numele și prenumele	anul	către	de la
		Andrei	Veress
Gheorghe Alexici	1890—1912	7	—
Vasile Bărbulescu	1909—1935	2	2
Ion Bianu	1900—1936	140	75
Ion Bogdan	1902—1921	11	1
G. I. Brătianu	1937	1	—
Emanoil Bucuța	1932—1934	3	8
Augustin Bunea	1904—1908	12	—
Ioan Carabaș	1936—1948	2	5
Ioachim Crăciun	1925—1929	9	5
Ilie Dăianu	1908—1920	9	—
Constantin Daicoviciu	1933	1	—
Vil Drăghiceanu	1925—1928	3	6
Silviu Dragomir	1927—1939	1	3
Dimitru Furnică	1912	1	—
Io. Georgescu	1931—1936	2	7
C. C. Giurescu	1926—1948	58	110
Dimitrie Gusti	1943	1	—
Carol Husar	1928—1937	6	2
Ioan Iordan	1926—1934	4	1
Nicolae Iorga	1899—1927	27	3
S. F. Kirileanu	1929—1934	40	63
Al. Lapedatu	1914—1926	5	4
Gheorghe Liciu	1893—1898	15	—
Ion Lupăș	1925—1926	6	—
Vasile Mangra	1918	1	—
C. Marinescu	1926—1936	9	6
Iulu Marțian	1907—1937	7	4
Ștefan Meteș	1936	1	1
Grigore Moldovan	1891	1	—
Boaventura Morariu	1926—1942	14	6
Francisc Pall	?	2	1
Em. Panaitescu	?	21	33
Vasile Pârvan	?	1	—
Dorin Popescu	?	2	—
Sextil Pușcariu	?	1	—
Al. Rosetti	?	40	19
Dr. Vasile Suci	?	5	—
Grigore Tocilescu	?	8	1
Ion Ursu	?	8	—
V. A. Urechia	?	3	—
A. D. Vasilescu	?	9	5

²¹ Ms. 458/1—24.

²² Arhiva Națională Ungară, P. 1569, cutia 23, precum și cota 7 și 8.

Correspondența lui Andrei Veress cu diferitele instituții științifice:

Biblioteca Elvețiană Berna	1951	1	—
Societatea Geografică Viena	1892	3	—
Arhiva de Război Viena	1930	1	—
Institutul Cultural Vinez	1913 — 1931	11	10
Arhiva de Stat Viena	1911 — 1942	14	9
Biblioteca Universitară Bologna	1920 — 1937	10	5
Biblioteca Orășenească Bologna	1921 — 1940	1	3
Arhiva Episcopală Bologna	1938	1	—
Arhiva de Stat Bologna	1930	1	—
Biblioteca Universitară Budapesta	1926 — 1934	2	—
Arhiva de Stat București	1932 — 1935	3	—
Institutul de Istorie al Academiei Române București	1925 — 1943	3	—
Universitatea din București	1932	1	—
Arhiva Teritorială Danzig	1902	4	—
Arhiva Orășenească Danzig	1903	1	—
Liceul din Elbing	1937 — 1938	2	2
Muzeul Ardelenesc Cluj	1909 — 1945	5	3
Universitatea din Cluj	1909	1	—
Biblioteca Orășenească Fermo	1939	1	—
Biblioteca Universitară Ferrara	1939	1	—
Biblioteca Orășenească Ferrara	1921	1	—
Universitatea Națională Firenze	1939	1	—
Fundația Regală Regele Ferdinand	1931	1	—
Arhiva de Stat Hanovra	1911	1	—
Universitatea Regală Haga	1929	1	2
Arhiva Tiroleză Innsbruck	1930 — 1934	1	5
Arhiva de Stat Karlsruhe	1903 — 1939	5	1
Arhiva de Stat Königsberg	1900 — 1905	2	—
Academia Științifică Cracovia	1932	1	—
Biblioteca Czartorsky Cracovia	1939 — 1943	3	3
Muzeul Czartorsky Cracovia	1948 — 1949	1	2
Biblioteca Jagello Cracovia	1912 — 1918	4	4
Biblioteca Żimskie Cracovia	1932	1	1
Biblioteca Universitară Lemberg	1936 — 1937	2	1
Biblioteca Națională Lemberg	1929 — 1936	2	6
Institutul de Istorie Lemberg	1899	1	—
Institutul Geografic Ungar Budapesta	1913	2	—
Arhiva de Istorie Militară Ungară Budapesta	1939 — 1940	4	3
Biblioteca Muzeului Național Ungar Budapesta	1948	1	—
Muzeul de Istorie Militară Budapesta	1928 — 1936	6	7
Institutul de Istorie Budapesta	1906 — 1951	6	10
Academia Științifică Ungară Budapesta	1892 — 1951	14	27
Biblioteca Academiei Științifice Ungare Budapesta	1914 — 1931	2	—
Secția de Istorie a Academiei Române	1938 — 1939	5	—
Secția de Istorie Cluj	1897 — 1944	9	28
Biblioteca Orășenească Mainz	1931	1	—
Arhiva de Stat Mantova	1911	2	1
Arhiva de Stat Milano	1913 — 1938	2	—
Biblioteca Orășenească Milano	1939	1	—
Biblioteca Orășenească Modena	1940	2	1
Arhiva de Stat München	1935 — 1939	3	—
Episcopia greco-catolică Oradea	?	1	—
Biblioteca Națională Napoli	?	1	—

 Corespondența lui Andrei Veress cu diferite instituții științifice

Arhiva Orășenească Nürnberg	?	2	1
Biblioteca Universitară Padova	?	3	4
Biblioteca Universitară Parma	?	—	1
Universitatea Regală Perugia	?	1	1
Biblioteca Orășenească Perugia	?	—	4
Biblioteca Orășenească Piacenza	?	—	1
Biblioteca Universitară Pisa	?	—	1
Academia Științifică Roma	?	3	25
Institutul Ungar Roma	?	—	2
Biblioteca Națională Roma	?	2	1
Institutul Austriac Roma	?	2	—
Institutul Român Roma	?	—	3
Arhiva Orășenească Siena	?	—	2
Biblioteca Universitară Varșovia	?	—	1
Institutul polono-ungar Varșovia	?	—	2
Biblioteca Zamoyski Varșovia	?	9	10
Biblioteca Orășenească Veneția	?	—	2
Institutul Științific Veneția	?	—	1
Biblioteca Provincială Wolfenbüttel	?	—	1 ²³

Bineînțeles, sute de scrisori provin de la istorici maghiari contemporani, dintre care scoatem în evidență pe cei transilvăneni ca: 15 scrisori de la Samuil Barabaș, 21 scrisori de la Arpad Bitay, 22 de la Samuil Borovszky, 11 de la Zoltan Ferenczy, 26 de la Samuil Gergely, 20 de la Coloman Juhász, 48 de la Alexandru Karácsonyi, 194 de la Ludovic Kelemen, 28 de la Iosif Koncz, 5 de la Ladislau Kóváry, 51 de la Géza Kuun, 62 de la Alexandru Márki, 38 de la Carol Papp, 20 de la Ludovic Szádeczky, 52 de la Alexandru Szilágyi, 14 de la Carol Tagányi, 7 de la Friedrich Teutschm, 20 de la Gavril Téglás, 53 de la Anton Valentiny, etc.²⁴

Studiarea și valorificarea acestui fond bogat rămâne o sarcină pentru viitor.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

MISIUNEA EPISCOPULUI HIEROTHEOS. CONTRIBUȚII LA ISTORIA TRANSILVANIEI ȘI UNGARIEI ÎN SECOLUL AL X-LEA

ALEXANDRU MADGEARU

La cumpăna secolelor XI și XII, cronicarul bizantin Skylitzes (copiat apoi de Kedrenos) consemna creștinarea a doi conducători unguri, deveniți astfel aliați ai împăratului Constantin VII Porfirogenetul. Este de presupus că onorurile și darurile acordate acestor noi stăpânitori barbari ai Pannoniei n-au fost motivate doar de dorința de a-i converti, ci și de nevoia de a le opri incursiunile în Imperiu și, eventual, de a le canaliza spre Bulgaria rivală.

Aflăm, așadar, că Boulosoudes, intitulat ἀρχηγός, a fost botezat la Constantinopole și că a primit demnitatea de *patriciu*, precum și o mare sumă de bani. După întoarcerea sa acasă, „nu după mult timp”, a mai venit și alt conducător, pe care Skylitzes îl denumește *Gylas*, ἀρχων τῶν Τούρκων. Și el a beneficiat de aceleași onoruri, dar, în plus, a plecat însoțit de monahul Hierotheos, care a fost uns episcop al Turciei (ἐπίσκοπον Τουρκίας). Ajuns în eparhia sa, acesta a creștinat pe mulți, ajutat fiind și de statornicia întru credință a lui Gylas, care n-a călcat legământul față de Dumnezeu (dar și față de împărat), precum a făcut în schimb Boulosoudes — care va fi, de aceea, pedepsit de Dumnezeu, fiind ucis de „franci”¹ (la Lechfeld, în 955). Cu unele deosebiri, evenimentele au fost relatate și în cronica ulterioară a lui Zonaras (din prima jumătate a secolului al XII-lea), care precizează că Gylas era „conducătorul unei părți (a ungarilor)” (ὁ τὸς μέρος ἀρχων)².

Mai sumare, dar și diferite, sunt informațiile aduse de izvorul cel mai credibil cu putință: *De Administrando Imperio*, opera împăratului Constantin VII Porfirogenetul. Prezentându-i pe urmașii lui Arpad și ajungând la Termatzous (nepotul celui mai mare fiu al lui Arpad), autorul adăuga că acesta „tocmai a devenit prieten (al Imperiului), alături de Boultzous, al treilea conducător și *karchas* al Turciei”³. Boultzous este, evident, identic cu Boulosoudes. Întemeiați pe scrierea împăratului, ne-am putea îndoi de adevărul spuselor lui Skylitzes, Kedrenos și Zonaras (toți, niște compilatori mai târzii). Ei nu cunosc faptul real, amintit de Constantin VII, că *gylas* era, la unguri, o demnitate, ca și cea de *karchas*⁴. În schimb, ei îl ignoră pe Termatzous. Credem că omiterea acestuia din tradiția cronicărească mai târzie se explică prin faptul că el, probabil, n-a avut soarta lui Boultzou, care, la rândul ei, a fost interpretată ca o pedeapsă divină primită pentru călcarea jurământului, soartă care a fost contrapusă exemplului pozitiv oferit de Gylas cel dreptcredincios. Deci, Boulosoudes și Gylas funcționează, în narațiune, ca doi eroi exemplari, care, din acest motiv, ar putea fi și imaginari. De aceea, se cuvine să privim cu o anumită rezervă relatarea despre misiunea episcopului Hierotheos. Totuși, Boulosoudes a existat; sub

¹ I. Skylitzes, *Synopsis historiarum*, ed. I. Thurn, Berlin—New York, 1973, p. 239. 59—76; G. Kedrenos, *Synopsis historiarum*, ed. I. Bekker, Bonn, 1839, III, p. 328. Traducere românească la I. Rămureanu, *Începuturile creștinării ungarilor în credința ortodoxă a răsăritului (...)*, în „Studii Teologice”, IX, 1957, 1—2, p. 29; Idem, *Rolul elementului românesc în creștinarea ungarilor*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 98, 1980, 1—2, p. 179.

² I. Zonaras, *Epitomae Historiarum*, ed. M. Pinder, III, Bonn, 1897, p. 484 (XVI, 21. 14—19). Traducere românească la I. Rămureanu, 1957, p. 30; Idem, 1980, p. 180.

³ Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ed. G. Moravcsik, R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks, 1967, p. 179 (cap. 40. 63—65).

⁴ Despre aceste ranguri, vezi în special Antal Bartha, *Hungarian Society in the 9th and 10th Centuries*, Budapeșt, 1975, p. 57, 73—74.

numele de Bulcsu, el apare în cronicile maghiare și chiar în unele izvoare apusene⁵. Karcha Bulcsu stăpânea în zona de la nord de lacul Balaton, în teritoriul controlat de clanul lui Arpad⁶. Rămâne de văzut de ce Constantin VII nu l-a pomenit și pe Gylas. Putem presupune că Gylas (sau cum se va fi numit el în realitate?) nu a fost menționat, din simplul motiv că vizita lui s-a petrecut după 952 — data încheierii operei *De Administrando Imperio*⁸. Majoritatea cercetătorilor datează botezul lui Gylas, în 953, iar al lui Boulousoudes în 948, bazându-se pe argumente asupra cărora nu putem insista aici⁹.

Identificarea regiunii unde stăpânea Gylas și unde a păstorit Hierotheos a preocupat numeroși istorici. În istoriografia românească, încă de la Gheorghe Șincai¹⁰ a fost pusă în circulație ideea localizării ei în Transilvania. Ea a mai fost susținută de diverși autori, între care: D. Onciul¹¹, Richard Huss¹², Ioan Lupaș¹³, Endre von Ivanka¹⁴, Simion Reli¹⁵, Aloisiu L.²⁰ Tăutu¹⁶, Radu R. Heitel¹⁷, R. Theodorescu¹⁸, A. Bartha¹⁹, Mircea Rusu²⁰. Interpretarea se întemeiază pe presupusa identitate a personajului menționat de izvoarele bizantine cu acel duce Gyula, tatăl prințesei Saroltu (mama viitorului rege Ștefan I), care apare, ca stăpânitor al Transilvaniei, atât în *Gesta Hungarorum* a Notarului Anonim, cât și în grupul de cronici maghiare mai târzii²¹. Și alți cercetători (B. Homan²², G. Moravcsik²³, I. Rămureanu²⁴, M. Păcurariu²⁵, L. Kovacs²⁶) au admis această identitate, dar l-au plasat pe Gyula pe teritoriul Ungariei, ori

⁵ Anonymi Belae Regis Notarii *Gesta Hungarorum*, cap. 39, 41, 43, 45; Simon de Keza, *Gesta Hunnorum et Hungarorum*, cap. II. 1. 15 18; *Chronicon Pictum Vindobonense*, cap. 33, etc.

⁶ M. von Ferdinandy, *Das Ende der heidnischen Kultur in Ungarn* în „Ungarische Jahrbücher”, 16, 1936, 1, p. 68; K. Bakay, *Archäologische Studien zur Frage der Ungarischen Staatsgründung*, în „Acta Archaeologica ASH” 19, 1967, p. 162; G. Györffy, *Über das Siedlungssystem der landnehmenden Ungarn*, în „Archaeologiai Ertesítő”, 97, 1970, 2, p. 241.

⁷ G. Györffy, *Rôle de Byzance dans la conversion des Hongrois*, în vol. *Cultus et cognitio*, Warszawa, 1976, p. 174 presupune că el se numea, de fapt, Zombor.

⁸ Const. Porphyrog., *op. cit.*, p. 11.

⁹ G. Moravcsik, *Studia Byzantina*, Budapest, 1967, p. 329 (articol apărut în 1947); I. Rămureanu, 1957, p. 30; G. Györffy, 1976, p. 174; L. Kovács, *Byzantinische Münzen im Ungarn des 10. Jhs.*, în „Acta Archaeologica”, 35, 1983, 1—2, p. 146; G. Györffy, *Landnahme, Ansiedlung und Streifzüge der Ungarn*, în „Acta Historica ASH”, 31, 1985, 3—4, p. 264.

¹⁰ Gh. Șincai, *Hronica Românilor (Opere, I, ed. F. Fugariu)*, București, 1967, p. 279—280 (la anul 948).

¹¹ D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, București, 1968, vol. I, p. 189, 463, 583; vol. II, p. 344.

¹² R. Huss, *Gab es zur Zeit der Deutsche Kolonisation Siebenbürgens ein griech. — kath. Bistum in Weissenburg?*, în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift”, 57, 1934, 1, p. 16—21.

¹³ I. Lupaș, *Studii istorice*, vol. V, Cluj—Sibiu, 1945—1946, p. 65—69 (text din 1934).

¹⁴ Endre von Ivanka, *Griechische Kirche und griechischen Mönchtum im mittelalterlichen Ungarn*, în „Orientalia Christiana Periodica”, 8, 1942, 1—2, p. 185.

¹⁵ S. Reli, *Istoria vieții bisericești a românilor*, Cernăuți, I, 1942, p. 295.

¹⁶ A. L. Tăutu, *Residui di rito bizantino nelle regioni balcano-danubiane nell'alto medioevo*, în „Orientalia Christiana Periodica”, 15, 1949, 1—2, p. 64.

¹⁷ R. R. Heitel, *Contribuții la problema genezei raporturilor feudale în Transilvania*, în *lumina cercetărilor arheologice de la Alba Iulia*, „Muzeul Național”, II, 1975, p. 348—350; Idem, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der romanischen Baudenkmäler in Siebenbürgen*, II, în „Revue Roumaine d'Histoire de l'Art”, XII, 1975, p. 7; Idem, *Unele considerații privind civilizația din bazinul carpatic în cursul celei de-a doua jumătăți a sec. IX*, în *lumina izvoarelor arheologice*, în SCIVA, 34, 1983, 2, p. 102.

¹⁸ R. Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident, la începuturile culturii medievale românești*, București, 1974, p. 75—76.

¹⁹ A. Bartha, *op. cit.*, p. 114.

²⁰ M. Rusu, *Les formations politiques roumaines et leur lutte pour l'autonomie*, în RRH, 21, 1982, 3—4, p. 372.

²¹ *Gesta Hungarorum*, cap. 24; *Chronicon Pictum*, cap. 15, 35, etc.

²² B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, I, Berlin, 1940, p. 147—148.

²³ G. Moravcsik, *op. cit.*, p. 330; Idem, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970, p. 55—56, 108.

²⁴ I. Rămureanu, 1957, p. 36; Idem, 1980, p. 181.

²⁵ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 1980, p. 203.

²⁶ L. Kovács, *op. cit.*, p. 148.

în Banat. Opinia lui György Györffy este mai nuanțată. Persoana care s-a botezat la Constantinopol avea demnitatea de *gylas*, dar se numea, de fapt, Zombor (ar fi vorba de fiul lui Horka). În momentul creștinării, el stăpânea în zona Tisei, între Mureș și Bodrog, dar, ulterior, el și-a stabilit reședința în Transilvania²⁷. Din punct de vedere cronologic, identificarea căpeteniei creștinate la Constantinopol cu tatăl Saroltai ar fi plauzibilă, căci acest duce a trăit pe la mijlocul sec. X, dacă acceptăm genealogia transmisă de Notarul Anonim. Potrivit tradiției păstrate de *Gesta Notarului Anonim*, precum și celei, mai confuze, din celelalte cronică, Transilvania era o entitate diferită, separată, de ținutul stăpânit de clanul lui Arpad. Cercetătorii maghiari citați mai sus văd în creștinarea lui Gyula expresia acestei independențe față de centrul de putere de la vest de Tisa, care era controlat de clanul lui Arpad. Dar Transilvania era, în cursul secolului al X-lea, doar unul dintre teritoriile care, stăpânite de diverși conducători maghiari, rămăneau în afara autorității urmașilor lui Arpad, a căror hegemonie era aproape fictivă. Abia sub Geza (972–997) și mai ales sub Ștefan I (997–1038) vor fi înfrânte aceste autonomii locale²⁸. Astfel, demnitatea de *gylas* putea fi revendicată și purtată, concomitent, de mai multe căpetenii, din regiuni diferite; apoi, termenul devenise deja un nume propriu. De aceea, nu putem avea certitudinea identității dintre Gyula din Transilvania și personajul botezat la Constantinopol.

Titlul de „episcop al Turciei” purtat de Hierotheos se potrivește destul de greu cu o eventuală localizare în Transilvania, chiar dacă nu ne putem aștepta la o prea mare precizie de la Skylitzes și Zonaras; cronicarii au putut fi influențați și de existența unui mitropolit ortodox, tot „al Turciei”, în sec. XI²⁹. (În treacăt fie spus, este foarte probabil ca această mitropolie a Turciei să fi continuat vechea eparhie a lui Hierotheos). Dar, cronicarii bizantini s-au bazat, în orice caz, pe unele izvoare mai vechi, deoarece, în epoca lor, termenul „Turkia” ieșise din uz pentru teritoriul stăpânit de unguri. Contemporan evenimentelor, Constantin VII înțelegea prin „Turkia” ținutul de la vest de Munții Apuseni, străbătut de Dunăre, Tisa, Mureș, Criș. (*De Adm. Imp.* 40, 25–44). S-a afirmat că împăratul a desemnat, de fapt, prin „Turkia”, doar acel teritoriu care aparținea aliatului său Gyula³⁰. Interpretarea este totuși hazardată, căci Gyula încă nu venise la Constantinopol. În schimb, nimic nu dovedește includerea Transilvaniei în spațiul pe care autorii bizantini îl denuneau „Turkia”.

Dealtfel, Imperiul Bizantin era, în vremea respectivă, total dezinteresat de spațiul transilvan. În atât de minuțioasa sa scriere *De Administrando Imperio*, Constantin VII ocolește acest teritoriu aflat între pecenegi și unguri. (Așa-numitul ținut peceneg „Gyla de Jos” nu se găsea în Transilvania, ci în Moldova³¹. Aurel Decei observa că ținutul (populat de români) situat între teritoriile stăpânite efectiv de unguri, pecenegi și bulgari era absolut ignorat de autorul imperial³². Așa stând lucrurile, atunci de ce ar fi căutat același împărat alianța unui conducător ungur din Transilvania?)

Despre nepotul de frate al lui Gyula din Transilvania, care purta același nume și care a fost, la vremea sa, atacat de Ștefan I, cronicile afirmă că era păgân și că a refuzat creștinarea³³. Desigur că acest fapt n-ar contrazice o eventuală creștinare a unchiului său, dar ne îndeamnă la circumspecție. S-a mai afirmat³⁴ că Saroltu ar fi fost creștină și că ea ar fi citorit mănăstirea de maici de rit grecesc de la Veszprémvölgy, existentă sub Ștefan I. Sunt simple presupuneri, care pornesc de la ipoteza că tatăl ei era creștin³⁵.

²⁷ G. Györffy, 1970, p. 241–242; Idem, 1976, p. 174–175; Idem, 1985, p. 264–265

²⁸ K. Bakay, *op. cit.*, p. 105–173; A. Bartha, *op. cit.*, p. 83–122.

²⁹ N. Oikonomides, *À propos des relations ecclésiastiques entre Byzance et la Hongrie au XIe siècle: le Métropolit de Turquie*, RESEE, 8, 1971, 3, p. 527–533.

³⁰ G. Moravcsik, 1970, p. 57; P. Váczy, *Some Questions of Early Hungarian History and Material Culture*, în „Antaeus. Communicationes ex Inst. Arch.”, Budapeșt, 19–20, 1990–1991, p. 307.

³¹ P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, Bucureșt, 1970, p. 34–35; A. Decei, *Relații româno-orientale*, Bucureșt, 1978, p. 64; V. Spinei, *Migrația ungarilor în spațiul carpato-dunărean și contactele lor cu românii în secolele IX–X*, în „Arheologia Moldovei”, XIII, 1990, p. 131.

³² A. Decei, *op. cit.*, p. 65.

³³ Vezi nota 21.

³⁴ E. von Ivanka, *op. cit.*, p. 185; I. Rămureanu, 1980, p. 181; Radu Constantinescu, *Gerard din Genad – un scriitor al anului 1000*, în Gerard din Genad, *Armonia lumii*, ed. R. Constantinescu, Bucureșt, 1984, p. 36.

³⁵ G. Moravcsik, 1970, p. 111 arată că Saroltu n-a putut fi întemeietoarea mănăstirii; mai probabil, ar fi vorba de soția bizantină a prințului Emeric (fiul lui Ștefan I). Vezi și G. Györffy, *Wirtschaft und Gesellschaft der Ungarn um die Jahrtausendwende* („Studia Historica”, 186), Budapeșt, 1983, p. 17, 113.

Oricum ar fi constatăm că izvoarele literare nu pot desluși, singure, locul unde a păstorit episcopul Hierotheos. Hotărâtoare nu pot fi decât informațiile aduse de cercetările arheologice. Începând din anii '70, a fost invocată, ca dovadă a localizării lui Hierotheos în Transilvania, descoperirea unei biserici de tip rotundă, la Alba Iulia. Autorul cercetărilor, dl. R. R. Heitel³⁶, a datat monumentul pe la mijlocul secolului al X-lea, atribuindu-l, eventual, misiunii lui Hierotheos (opinie împărtășită și de alți autori³⁷). Dar, dl. R. R. Heitel a adus argumente și în sprijinul altei datări: a doua jumătate a sec. al IX-lea (în acest caz, rotonda ar reprezenta o mărturie a activității misionare a discipolilor lui Chiril și Metodieu). De fapt, ambele datări sunt posibile, atâta timp cât nu se cunoaște raportul dintre rotundă și așezarea (fortificată) care a fost distrusă de cuceritorii maghiari pătrunși la începuturile secolului al X-lea. De aceea, rotonda de la Alba Iulia nu este o dovadă indiscutabilă a localizării misiunii lui Hierotheos în Transilvania, chiar dacă din cronicile maghiare din secolele XIV—XV (dar nu și din *Gesta* anonimă!) se deduce că Gyula, stăpânitorul Transilvaniei la mijlocul secolului al X-lea, își avea reședința la Alba Iulia.

O misiune de evanghelizare precum cea a lui Hierotheos, însoțită și de încheierea unei alianțe, avea o serie întreagă de consecințe culturale și chiar economice. Pentru a rămâne într-un spațiu apropiat, să ne gândim numai cât de puternică a fost influența bizantină în Moravia Mare, creștinată de sfinții Chiril și Metodieu. Chiar nevoile misionare impuneau trimiterea unor meșteri constructori, orfevieri, sticlari, etc., iar alianțele încheiate se concretizau — după cum am văzut — în subsidii, adică în pătrunderea monedei bizantine de aur și de argint.

Dacă facem abstracție de rotonda cu datare incertă de la Alba Iulia, nimic nu ne arată vreo penetrație religioasă și culturală bizantină în Transilvania la mijlocul secolului al X-lea. Nu s-a descoperit nici o monedă și nu se cunosc nici obiecte cu caracter creștin datând din această vreme. Bisericile de la Dăbâca și fragmentul de cruce pectoral găsit tot acolo) nu au o datare sigură și, în nici un caz, nu acolo poate fi amplasată episcopia lui Hierotheos, așa cum consideră Șt. Pascu³⁸.

Este adevărat că în Transilvania, la mijlocul secolului al X-lea, exista o populație creștină. Românii erau creștini, dar legăturile cu Biserica bizantină erau de multă vreme întrerupte. Această creștinătate uitată și abandonată a evoluat în forme modeste, exclusiv populare, care ar putea explica și absența urmelor materiale. Ea nu intra în sfera preocupărilor diplomatico-misionare ale Imperiului Bizantin.

Totuși, problema localizării misiunii lui Hierotheos ar putea fi soluționată, cu o anumită doză de relativitate, pe baza descoperirilor arheologice. În această privință, studiile recente au ajuns la unele concluzii. Ne referim îndeosebi la cele întreprinse de László Kovács, asupra răspândirii monedelor bizantine din secolele al X-lea în Ungaria³⁹, precum și la monografia lui Csanád Bálint despre sudul Ungariei în secolul al X-lea⁴⁰. Ambii autori consideră că pătrunderea monedelor bizantine și îndeosebi a celor emise sub Constantin VII — este legată, în mare măsură, de subsidiile acordate conducătorilor unguri deveniți aliați ai Imperiului Bizantin.

Se constată, astfel, că, din cele 65 de monede datate între 913—964, provenite din teritoriul considerat a fi fost stăpânit de unguri, nu mai puțin de 28 (adică 43%) au fost emise în perioada 948—959 (sub Constantin VII și Roman II). Mai mult, toate aceste 28 de monede sunt de aur (24), argint (1) și bronz aurit (3). Monedele de aur din intervalul respectiv reprezintă peste 68% din totalul celor datate între 913—969⁴¹. Am luat în discuție perioada 913—969, pentru că monedele anterioare, emise sub Leon VI, au putut pătrunde datorită alianței bizantino-ungare din 894—896, iar după încheierea acestei perioade Imperiul Bizantin a revenit la Dunăre (fapt care a contribuit, inevitabil, la intensificarea pătrunderii monedelor).

Această creștere bruscă a penetrației monedei bizantine între 948—959 a fost explicată prin subsidiile acordate conducătorilor Bulcsu și Gyula⁴². Studiind în continuare eșantionul de monede datate între 948—959, constatăm că ele se concentrează în apropierea vărsării Mureșului în Tisa. Monede de aur s-au descoperit la: Zenta (Banatul sârbesc), Kiszombor (com.

³⁶ Vezi nota 17.

³⁷ Vezi notele 18, 20 și Gh. Anghel, *Alba Iulia*, București, 1987, p. 21.

³⁸ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, p. 299. Vezi și M. Rusu, *op. cit.*, p. 373.

³⁹ L. Kovács, *op. cit.*, p. 133—154.

⁴⁰ Csanád Bálint, *Südungarn im 10. Jahrhundert*, Budapest, 1991. Vezi și Idem, *Zur Frage der byzantinischen Beziehungen im Fundmaterial Ungarns. Archäologische Forschungen zwischen 1970 und 1989*, „Mitteilungen des Archaeologischen Instituts der Ung. Akad. d. Wiss.", Budapest, 14, 1985, p. 209—223.

⁴¹ L. Kovács, *op. cit.*, p. 134 (Abb. 1), p. 145.

⁴² *Ibidem*, p. 146; Cs. Bálint, 1991, p. 117.

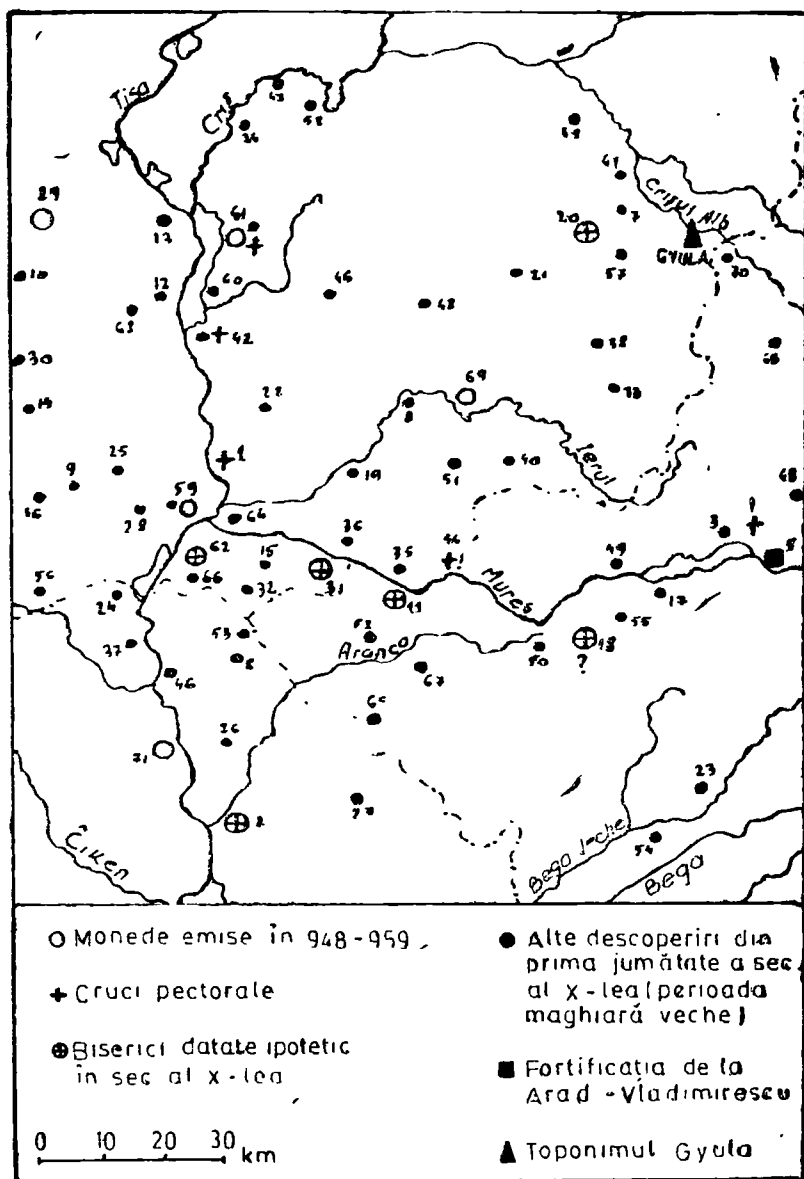

Fig. 1: Zona de concentrare a monedelor bizantine datate între 948-959: 1 = Algyő; 2 - Aracs (Franjevo); 3 = Arad-Ceala; 4 = Arad-Feldioara; 5 = Arad-Vladimirescu; 6 - Banatsko Arandjelovo; 7 = Békéscsaba; 8 = Békéssámson; 9 = Bordány; 10 = Bugac; 11 - Cenad; 12 = Csanytelek; 13 = Csongrád; 14 = Csólyospálos; 15 = Deszk; 16 = Domaszék; 17 = Felnac; 18 = Felnac - „Kerekgyháza”; 19 = Földeák; 20 = Fövenyes - Kerekgyháza; 21 = Gerendás; 22 = Hódmezővásárhely; 23 = Hodoni; 24 = Horgos; 25 = János-szállás; 26 - Jazovo; 27 = Kikinda; 28 = Kiskundorozsna; 29 = Kiskunfélegyháza; 30 - Kiskunmajsa; 31 - Kiszombor; 32 = Kübekháza; 33 = Kunágota; 34 = Kunszentmarton; 35 - Magyarcsanak; 36 = Makó; 37 = Male Pijace; 38 = Medgyesegyháza; 39 = Mezöberény; 40 - Mezögyes; 41 = Mezömegyer; 42 = Mindszent; 43 = Musca; 44 = Nagylak; 45 - Nagymágocs; 46 = Novi Kneževac; 47 = Öcsöd; 48 = Orosháza; 49 = Pecica; 50 - Periam; 51 - Pitvaros; 52 = Pusta Bucova (Dudeștii Vechi); 53 = Rabe; 54 - Săcălaz; 55 - Sânpetru German; 56 = Szabadka; 57 = Szabadkigyós; 58 - Szarvas; 59 = Szeged; 60 - Szegvár; 61 = Szentes; 62 = Szöreg; 63 = Siclău; 64 = Tápé; 65 = Teremiá Mare; 66 - Tiszásziget; 67 = Tomnatic; 68 = Tömörkény; 69 = Tótkomlos; 70 - Várşand; 71 - Zenta.

Csongrád), Szentes (com. Csongrád), Tótkomlos (com. Békés), Kiskunfélegyháza (com. Bacs-Kiskun), iar la Szeged (com. Csongrád), una de argint. Tot între 948–959 au fost emise, pe cât se pare, cele 110 sau 210 monede de aur care compuneau tezaurul (azi dispărut) de la Gaiu Mare, com. Moravița, jud. Timiș. Dar acesta s-a descoperit relativ departe de zona de concentrare pe care am menționat-o mai sus. Concentrarea contrastează cu situația din teritoriile învecinate. Astfel, monede date în 948–959 s-au mai descoperit în doar alte patru localități, risipite pe întregul teritoriu al actualei Ungarii. S-a mai descoperit una și la Vukovar⁴³, iar în toată România (cu excepția Dobrogei) au apărut asemenea monede doar la: Alexandria (jud. Teleorman)⁴⁴, Scobinți (jud. Iași)⁴⁵ și la Cleja, jud. Bacău (într-un tezaur încheiat cu monede de la Constantin VII)⁴⁶. Deci, în apropierea confluenței Mureș-Tisa există o neobișnuită densitate de monede contemporane misiunii lui Hierotheos. Faptul a fost deja interpretat de L. Kovács și Cs. Bálint în sensul că aceasta este zona unde a stăpânit ducele Gyula⁴⁷.

Delimitarea acestui teritoriu poate fi făcută și prin cartarea tuturor obiectelor bizantine din secolul al X-lea, descoperite în regiunile dominate de războinici maghiari. Este vorba, pe lângă monede, de cruci pectorale, cataramă, cercei, etc. Din păcate, datarea foarte strânsă a crucilor pectorale nu este posibilă, astfel că ele nu sunt de prea mare folos pentru a delimita teritoriul de penetrație religioasă bizantină de la mijlocul secolului al X-lea. Se pot observa, în afara zonei pe care am amintit-o, încă două concentrări de obiecte bizantine: pe cursul Tisei, între Criș și Bodrog, și în sudul Slovaciei și la nord-est de Balaton. Totuși, acestea sunt mai rarefiate decât cea de la confluența Mureș-Tisa⁴⁸.

Între Tisa, Criș și Mureș există un grup dens de descoperiri maghiare vechi, din prima jumătate a secolului al X-lea (vezi fig. 1). Aceste antichități nu apar decât foarte sporadic la sud de valea Mureșului. Ele se concentrează în câmpia dintre Mureș, Tisa, Criș și Munții Zarandului. În extremitatea nord-estică a acestui teritoriu se află localitatea Gyula. Toponimul păstrează, cu siguranță, amintirea unui conducător din evul mediu timpuriu, care poate fi cel creștinat la Constantinopol, ori altul. Topografia descoperirilor nu îngăduie extinderea acestei zone până la Dunăre. În sudul Banatului, în părțile sale muntoase, se conturează o altă grupare de vestigii din secolele IX–XI; asupra semnificației lor nu ne putem opri acum.

Din teritoriul de care ne ocupăm provin câteva cruci pectorale, databile în secolul al X-lea și în prima parte a celui următor. Dintre ele, exemplarele de la Arad–Feldioara⁴⁹, Nagylak⁵⁰, Szentes–Nagytkő⁵¹ și Szentes–Szentlászló⁵² se datează, prin context, începând cu ultima treime a secolului al X-lea, astfel că ele nu sunt, propriu-zis, mărturii ale misiunii lui Hierotheos. În schimb, foarte importantă este cruciulița din tablă de bronz argintată de la Mindszent⁵³, găsită într-un mormânt de copil. În micul cimitir de acolo s-au mai descoperit monede occidentale emise între 926–950 și o cataramă bizantină. În acest caz, datarea crucii către mijlocul secolului al X-lea este foarte probabilă. De asemenea, la Algyó⁵⁴ a apărut o cruciuliță, într-un cimitir vechi maghiar, în asociere cu materiale din prima jumătate a secolului al X-lea.

Problema cea mai însemnată pe care o supunem discuției este cea a eventualei existențe a unor monumente ecleziastice ridicate ca urmare a misiunii lui Hierotheos. Este mai greu de

⁴³ Pentru toate acestea, vezi L. Kovács, *op. cit.*, p. 133–154 și A. M. Velter, *Unele considerații privind circulația monetară în sec. V – XII în bazinul carpatic (cu o privire specială asupra teritoriului României)*, în SCIVA, 39, 1988, 3, p. 251–274.

⁴⁴ B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie* – 1979, în „Dacia, N. S.”, 24, 1980, p. 376, nr. 140.

⁴⁵ Gh. Poenaru–Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie* – 1989, în „Dacia, N. S.”, 34, 1990, p. 307, nr. 122.

⁴⁶ C. Preda, *Țirculația monedelor bizantine în regiunea carpato-dunăreană*, în SCIV, 23, 1972, 3, p. 399.

⁴⁷ L. Kovács, *op. cit.*, p. 146–148; Cs. Balint, 1985, p. 217; Idem, 1991, p. 120.

⁴⁸ Vezi harta la Cs. Balint, 1991, p. 120 (Abb. 35).

⁴⁹ Zs. Lovag, *Bronzene Pektoralkreuze aus der Arpadenzeit*, în „Acta Archaeologica”, 32, 1980, p. 366 (nr. 4); Cs. Balint, 1991, p. 210 (nr. 6).

⁵⁰ Cs. Balint, 1991, p. 241 (nr. 181) și Taf. LXII/8.

⁵¹ Cs. Balint, 1985, p. 215; A. Szemán, *Brustkreuze von Filigranarbeit aus dem 10–11. Jh. in „A Móra Ferenc Múzeum Etkönyve”*, Szeged, 1/1988 (1989), p. 75–94; Cs. Balint, 1991, p. 255 (nr. 255 (nr. 276) și Taf. XXXV/1.

⁵² Cs. Balint, 1991, p. 257 (nr. 293) și Abb. 32/2.

⁵³ Zs. Lovag, *op. cit.*, p. 366 (nr. 8); Cs. Balint, 1985, p. 215; Idem, 1991, p. 239 (nr. 170) și Abb. 32/1.

⁵⁴ Cs. Balint, 1991, p. 206–207, 262.

crezuț, că episcopul nu avea o reședință stabilă, așa cum au presupus unii cercetători ⁵⁵. Din relatarea lui Skylitzes reiese că misiunea a avut un oarecare succes. Se știe, în orice caz, că înaintea botezului în rit latin a lui Ștefan I, și încă o vreme după aceea, creștinismul bizantin a avut o influență considerabilă în Ungaria, lăsând urme chiar și în limbă. De aceea, este verosimilă și existența unor biserici de proveniență bizantină, anterioare începutului secolului al XI-lea. Adepții localizării lui Gyula în teritoriul din jurul confluenței Mureș—Tisa au adus în discuție eventualitatea ca unele monumente eclesiastice din acea zonă să fi fost întemeiate cu ocazia misiunii lui Hierotheos. Astfel, s-a presupus că mănăstirea lui Achtum de la Morisena—Cenada fost precedată de o altă biserică, unde s-ar fi aflat sediul episcopal al lui Hierotheos ⁵⁶. Alți cercetători datează vestigiile respective în secolul al IX-lea, sau în timpul lui Glad, presupunând chiar o reactivare a unui lăcaș de cult paleocreștin ⁵⁷. De fapt, toate aceste ipoteze pornesc de la un material arheologic foarte sărac. Urmele vechii biserici au fost distruse în mare parte prin demolarea (în 1868) a catedralei care a suprapus-o. S-a putut totuși stabili existența unui baptisteriu de plan pătrat, clădit și cu materiale romane refolosite, și inclus într-un edificiu dreptunghiular. Săpăturile efectuate în 1974—1975 în exteriorul bisericii actuale au surprins trei niveluri de construcție, dintre care primul a fost atribuit epocii lui Achtum ⁵⁸. Nu există nici un indiciu care ar putea sugera o datare mai veche. Sub primul nivel de construcție au apărut fragmente ceramice decorate cu impresiuni făcute cu unghia, care nu se pot data înaintea ultimei părți a secolului al X-lea. Chiar admitând că a fost reutilizată o construcție de epocă romană, acest fapt nu are cum să fie pus în legătură cu momentul reprezentat de misiunea lui Hierotheos. Tot la Cenad a mai existat și o biserică de tip rotundă, vizibilă pe planul ridicat de L. F. Marsigli la sfârșitul secolului al XVII-lea. Ea nu a fost identificată pe teren, și datarea ei rămâne, deci, necunoscută ⁵⁹.

O altă rotundă se află la Kis-Zombor ⁶⁰. S-a afirmat că „în fundamentul ei s-au găsit monede bizantine” de la Constantin VII ⁶¹, dar, în realitate, unica monedă provine din cimitir; ea nu poate avea nici un rol în datarea rotondei ⁶². Despre bisericile de la Franjevo (Aracs) ⁶³, Szeged ⁶⁴ și Szöreg ⁶⁵, dateate ipotetic tot în secolul al X-lea, nu se știe nimic sigur. Undeva la vest de Felnac și de Sămpetru German, toponimul *Kerekegyháza* (atestat din 1332/1337) indică existența unei „biserici rotunde”, neidentificate arheologic ⁶⁶.

În concluzie, până acum nu se cunoaște nici un monument care s-ar putea data cu certitudine la mijlocul secolului al X-lea, în zona din preajma confluenței Mureș—Tisa. Dealtfel, Cs. Bálint atrăgea atenția asupra faptului că în Legenda Sf. Gerard se spune că singura biserică din țara lui Achtum era cea ctitorită de acesta, la Morisena ⁶⁷. Atunci, ne putem gândi la eventuala

⁵⁵ I. Rămureanu, 1957, p. 36; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 203.

⁵⁶ A. Sacerdoțeanu, *Organizarea bisericii ortodoxe române în sec. IX — XIII*, în „Studii Teologice”, 20, 1968, 3—4, p. 244; G. Györffy, 1976, p. 176; Kurt Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986, p. 105; I. Rămureanu, M. Șesan, T. Bodogae, *Istoria bisericească universală*, I, București, 1987, p. 486.

⁵⁷ Gh. Cotoșman, *Bazilica romană cu baptisteriu din Urbs Morisena. Contribuții la istoria creștinismului în Dacia Traiană*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 86, 1968, 3—5, p. 469—485; M. Rusu, *op. cit.*, p. 364—365; R. R. Heitel, 1983, p. 100—101.

⁵⁸ P. Iambor, St. Matei, A. Bejan, *Cercetări arheologice în așezarea feudal-timpurie de la Cenad (1974, 1975)*, în „Ziridava”, 14, 1982, p. 89—108.

⁵⁹ M. Rusu, *Castrul roman Apulum și cetatea feudală Alba Iulia* în „AIIA — Cluj-Napoca” 22, 1979, p. 57; Idem, 1982, p. 364—365.

⁶⁰ G. Györffy 1976, p. 175 presupune că toponimul păstrează amintirea lui Zombor, care ar fi numele real al căpeteniei maghiare creștinate la Constantinopol.

⁶¹ E. Glück, *Contribuții privind istoria părților arădene în secolele IX — X*, în vol. *Studii cu privire la istoria Aradului*, București, 1980 p. 91. Vezi și R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 45.

⁶² L. Kovács, *op. cit.*, p. 148, nota 124. Totuși, G. Györffy 1976, p. 175 și 1985, p. 265 crede că moneda ar putea proba datarea în timpul lui Hierotheos.

⁶³ J. Csemégyi, *La pierre d'Aracs* în „Archaeologiai Ertesítő”, 85, 1958, 2, p. 174—189; E. Glück, *Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Achtum*, în vol. citat în n. 61, p. 124; P. Iambor, *Contribuții documentare privind unele așezări românești din vestu fării la începutul feudalismului*, în „Acta Musei Napocensis”, 17, 1980, p. 169, nota 32.

⁶⁴ G. Györffy, 1976, p. 176; Idem, 1985, p. 265.

⁶⁵ E. Glück, *op. cit.*, p. 124; Cs. Balint, 1991, p. 115.

⁶⁶ V. Gervers, *Les rotondes de l'époque romane dans la Hongrie médiévale*, în „Cahiers de Civilisation Médiévale”, XI, 1968, 4, p. 543; E. Glück, *op. cit.*, p. 126.

⁶⁷ Cs. Balint, 1991, p. 115—116.

existență a reședinței episcopale a lui Hierotheos undeva mai la nord de Mureș, în centrul teritoriului delimitat de descoperirile monetare. Bunăoară, putem avea în vedere acea rotundă descoperită la Fövényes — *Kerekegyháza*, adică la vreo 15 km vest de orașul Gyula. Ea a fost datată la începutul secolului al XI-lea, dar pe baza mormintelor din apropiere și a bisericii romani o care a suprapus-o. Nu este exclusă o vechime mai mare. Din păcate, nu ne-au fost accesibile date mai amănunțite despre săpăturile efectuate de J. Implom în 1934. Toponimul, care înseamnă „Biserica rotundă”, este atestat din 1336⁶⁸.

Mai recent, G. Györffy a emis ipoteza stabilirii lui Hierotheos la Sirmium (Sremska Mitrovica), vechiul centru episcopal al Pannoniei, unde s-a descoperit o biserică databilă înainte de 1018. Nu există nici un argument sigur⁶⁹.

Sediul episcopului Hierotheos rămâne necunoscut. În schimb, putem fi aproape siguri că el și-a exercitat acțiunea misionară într-o regiune care cuprindea actualele comitate Csongrád și Békés din Ungaria, nord-vestul Banatului și Câmpia Aradului. Cucerirea de către maghiari a acestui teritoriu de câmpie se va fi încheiat pe la 934, când, probabil, s-a petrecut conflictul cu ducele Glad, stăpânitor al Banatului⁷⁰. După înfrângerea sa, șefii clanului maghiar care ocupase spațiul dintre Tisa, Criș și Mureș vor dispune de o importantă sursă de bogăție și de putere: sarea transportată pe Mureș. Credem că nu greșim dacă vedem în politica urmată de Gyula, la mijlocul secolului al X-lea, expresia acestei ascensiuni a clanului maghiar care luase în stăpânire valea inferioară a Mureșului.

Istoria acestei zone în următoarele trei sferturi de secol continuă să ridice, însă, destule pro leme; chiar datarea fortificației de la Arad-Vladimirescu ar putea fi reconsiderată, pornind de la posibilele semnificații ale tehnicii ei de construcție.

Din alt punct de vedere, concluziile la care am ajuns sunt de natură a întări ipoteza datării otonde de la Alba Iulia nu la mijlocul secolului al X-lea, ci în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al IX-lea. Evident că problema nu poate fi considerată închisă, dar este cert că Alba Iulia nu a fost reședința episcopului Hierotheos și că izvoarele bizantine n-au inclus Transilvania secolului al X-lea în spațiul pe care-l denumeau „*Turkia*”. Dimpotrivă, se pare că în Transilvania nu exista, în vremea când scria Constantin Porfirogenetul, nici un centru de putere de anvergură demn de a fi pomenit printre prietenii ori dușmanii Imperiului Bizantin.

Deși cucerită de unele grupuri de războinici maghiari, care au înaintat pe două căi de pământ (la începuturile secolului al X-lea), „țara de dincolo de păduri” a rămas, un timp, ignorată de cele mai puternice dintre triburile maghiare, care preferau să domnească peste un spațiu care, geografic vorbind, se deosebea profund de cel transilvan. „*Turkia*” se oprea acolo unde începeau dealurile și munții. După cum o spune chiar *Gesta Hungarorum* (cap. XXII), Porțile Meseșului reprezentau „marginea regatului ducelui Arpad” (*meta regni ducis Arpad*).

⁶⁸ Vezi V. Gervers, *op. cit.*, p. 530, 543.

⁶⁹ G. Györffy, 1976, p. 176; Idem, 1985, p. 161.

⁷⁰ E. Glück, *Contribuții...*, p. 94–95.

DATAREA ȘI LOCALIZAREA CELOR DOUĂ LUPTE DE LA FÂNTÂNA ȚIGANULUI DATE ÎNTRE RADU PAISIE ȘI LAIOTĂ BASARAB

ION NANIA

În 1965 publicam articolul „*Date noi privind lupta de la Fântâna Țiganului*”¹ în care, pe baza unor bogate descoperiri întâmplătoare, datorate lucrărilor pentru terasare în vederea plantării viței de vie, și a tradiției orale, coroborate cu documentele medievale, aduceam unele precizări cu privire la această luptă.

În concluziile de atunci noi localizam lupta dintre Radu Paisie și Laiotă Basarab la Fântâna Țiganului, lângă satul dispărut Balomirești, pe Valea Mozacului, la nord de satul Leșile, pe teritoriul comunei Teiu, județul Argeș, la circa 250–350 de metri spre nord de Drumul Sării, Drumul Slatinii sau Drumul Hotarului, drumul cel mai important și cel mai scurt dintre Târgoviște și Turnu ori Slatina, în evul mediu. Tot în această comunicare respingeam datarea luptei la 15 octombrie 1545, cum se susținea de curând², arătând că în octombrie 1545 domn al Țării Românești era Mircea Ciobanul, al cărui prim document, care se păstrează, este din ziua de 25 martie 1545³, și nu Radu Paisie, al cărui ultim document datează din ziua de 28 februarie 1545⁴. Data luptei rămânea, așa cum se stabilise, după Nicolae Iorga, la 15 octombrie, înainte de 1545, deoarece „din Mart 1545 Domn al Țării Românești nu mai era Radu”⁵, deci în anul 1544.

După publicarea articolului nostru, chiar dacă mai întâlnim consemnarea: „1544, mai. Lupta de la Fântâna Țiganului. Radu Paisie, domnul Țării Românești, înfrânge și ucide pe pretendentul Laiotă Basarab”⁶, istoricii Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu acceptau localizarea noastră și datarea propusă de Iorga, pe care și noi o socotisem justă, și afirmau hotărât că „Lupta s-a dat la 15 octombrie 1544, nu în Prahova cum s-a socotit până recent, ci pe Valea Mozacului, la nord de satul Leșile, pe teritoriul comunei Teiu (județul Argeș), unde se păstrează până astăzi toponimicul Fântâna Țiganului”⁷.

Preocupându-ne în continuare de această problemă, ne-am dat seama că am greșit acceptând în grabă datarea după Iorga, pe care o acceptase cândva și Constantin C. Giurescu⁸. Lupta nu putea avea loc în anul 1544. Ne-o spune răspicat însuși domnitorul: „Din mila lui Dumnezeu, Io Radul voevod și domn al Țării Ungrovlahiei, fiul marelui și preabunului Io Radu voevod. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele boierului domniei mele, jupanului Radu vistier, ca să-i fie siliștea care se chiamă Bistreț, dar de la Balta Bistrețului a treia parte și Poiana Urâții, până la hotarul la apa Strâmbei, jumătate, pentru că le-am cumpărat domnia mea de la jupânița Marga din Caracal, pentru 30000 aspri. Iar întru acesta domnia mea am dat și am miluit pe boierul domniei mele care este mai sus scris, pentru slujba pe care mi-a slujit-o cu dreaptă slujbă, când a venit Laiotă Băsarab cu Stroe la Fântâna Țiganului, de s-au bătut cu domnia mea. Și încă i-am dat și la nuntă, când i-am dat pe jupânița Caplea, ca să-i fie de ocină și de ohabă, lor și fiilor lor, nepoților și strănepoților lor și de nimeni neclintit, după spusa domniei mele... Am

¹ Vezi „Studii și articole de istorie”, VII, București, 1965, p. 373–380.

² *Istoria României*, Vol. II, Edit. Academiei, București, 1962, p. 658.

³ *D.I.R.*, B, XVI, vol. II, doc. 328, p. 320.

⁴ *Ibidem*, doc. 326, p. 318.

⁵ N. Iorga, *Istoria Românilor*, Vol. IV, *Cavalerii*, București, 1937, p. 412.

⁶ Florin Constantiniu, Marcel D. Popa, *Istoria României în date*, Edit. Enciclopedică Română, București, 1971, p. 121.

⁷ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, Vol. 2, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 242.

⁸ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, Partea întâi, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, București, 1937, p. 158–159.

scris eu, Radul gramatic, în cetatea de scaun în Târgoviște, luna noiembrie 17 zile, anul 7047" ⁹ (1538). Așadar lupta s-a dat cu siguranță înainte de 17 noiembrie 1538.

Un alt document vine să întregască pe cel de sus; Radu Paisie dăruiește aceleiași: „Radu vistier și cu fiii lui, câți îi va lăsa Dumnezeu, ca să-i fie satele Poienarii și Cheianii și Căpățânenii, cu tot hotarul. Pentru că aceste sate au fost domnești, iar domnia mea am miluit pe Radul vistier pentru credincioasa și dreapta slujbă pe care mi-a slujit-o, când a fost prima luptă cu Stroe Pribeagul și ne-au învins Stroe și s-a risipit oastea și s-au împrăștiat toți și au fugit toți și au lăsat vistieria domniei mele și au început să jefuiască vistieria domniei mele și au sfărâmat căruțele. Iar Radu vistier nu a lăsat vistieria domniei mele, ci a scos-o cu bărbăția sa și a dres căruțele și a adus toată visteria la domnia mea la Turnu Nicololui. Atunci domnia mea foarte m-am bucurat și m-am veselit pentru dreapta slujbă pe care mi-a slujit-o Radu vistier. De aceea, domnia mea am miluit pe Radul vistier cu acele mai sus scrise sate, anume Poienarii și Cheianii și Căpățânenii, ca să-i fie lui ocină de ohabă și fiilor lui și nepoților lui și strănepoților lui și de nimeni neclintit, după porunca domniei mele... Și am scris eu, Florea, în cetatea de scaun Târgoviște. S-a scris în luna octombrie 23 zile, 7055" ¹⁰. Cum în anul 1546 nu mai era domn Radu Paisie, ci Mircea Ciobanul, data copiei slave în care ni s-a păstrat acest hrisov este greșită și uricul a fost datat după divan în anii 1542—1543, 23 octombrie, așadar anterior presupusei datări a luptei, la 15 octombrie 1544. Acest document, deși nu pomeneste toponimul Fântâna Țiganului, locul luptei pe care îl aflăm din zapisul din 17 noiembrie 1538, are meritul de a ne lămurii că de fapt Radu vistier a fost răsplătit pentru salvarea vistieriei domnești, când a venit Laiotă Basarab și cu Stroe Pribeagul și l-a înfrânt pe Radu Paisie în prima luptă, deci cea de la Fântâna Țiganului, cum însuși domnitorul o mărturisește la 17 noiembrie 1538: „când a venit Laiotă Băsarab și cu Stroe la Fântâna Țiganului, de s-au bătut cu domnia mea”.

Cronicarul este și el foarte explicit când ne spune că după ce boierii „l-au rădicat domn” pe Radu Paisie, „Deci preste puțină vreme au venit Laiotă Băsarabă vodă cu niște pribegi, anume: Stroe Pribeagul și Manole și Mihalco și cu haiducii din Țara Ungurească și au avut război cu Radul vodă, și au biruit Laiotă vodă pre Radul vodă. Și au fugit Radul vodă cu boierii la Necopoe, și au venit Laiotă Băsarab vodă în Târgoviște. Iar când au trecut 2 luni, Radul vodă iar au venit cu mulțime de turci și au avut război la Fântâna Țiganului, și au fost izbânda Radului vodă Paisie. Atuncea au perit și Laiotă vodă Băsarab, și Stroe Pribeagul și Manole și Mihalco” ¹¹, această a doua luptă având un caracter foarte violent, o variantă a cronicii caracterizând-o ca fiind un „mare război” ¹².

Deși cronicarul este foarte clar, lămurindu-ne că au fost două războaie între Radu Paisie și Laiotă Basarab, la interval de două luni, primul fiind câștigat de Laiotă vodă, iar al doilea de Radu vodă, în acesta din urmă murind Laiotă Basarab, Stroe Pribeagul și Manole și Mihalco, lucrurile se încurcă și încă destul de mult. Din uricile lui Radu Paisie acordate lui Radu Vistier, pentru salvarea tezaurului domnesc în prima luptă, când a fost înfrânt, reiese clar că aceasta a avut loc la Fântâna Țiganului. Dar cronicarul o spune răscipat: „Iar cînd au trecut 2 luni, Radu vodă iar au venit cu mulțime de turci și au avut război la Fântâna Țiganului, și au fost izbânda Radului vodă Paisie”. Așadar ambele lupte s-au dat la Fântâna Țiganului, fără să știm dacă este vorba de unul și același loc, sau de două locuri diferite, care poartă aceeași denumire.

Toponimia și tradiția orală, „istoria vie a neamului”, clarifică exemplar evenimentele care au lăsat o puternică amintire în memoria locuitorilor vârstnici din satul Leșile, județul Argeș. Căutând timp de patru ani această problemă, în perioada 1967—1970, am aflat lucruri de o excepțională valoare și de o exactitate uluitoare.

Bătrânul vânător Ioniță Buică ¹³ știa că „satul Leși s-a numit mai întâi Aleși ¹⁴, adică «Vânători», pentru că bărbații acestui sat vâneau fiare, ierunci, găinuși, dropii și potârnicchi pentru cnezii și domnii de demult ai țării, în pădurile și pe câmpiile aflate în Țara Vlașca, între

⁹ D. I. R., B, XVI, vol. II, 1951, doc. 251, p. 254.

¹⁰ *Ibidem*, doc. 299, p. 294—295.

¹¹ *Istoria Țării Românești (1290—1690) — Letopiseșul cantacuzinesc*, ediție critică îngrijită de C. Grecu și D. Simonescu, Edit. Academiei, București, 1960, p. 48.

¹² *Ibidem*, nota.

¹³ Născut Sisu Ion, fiul lui Barbu, la 2 septembrie 1887 în Leșile și înregistrat la Negrași; decedat la 16 ianuarie 1973.

¹⁴ În harta rusă de la 1835 satul este numit Aleșii ot Teiu; Constantin C. Giurescu, *Principalele române la începutul secolului XIX*, Edit. Științifică, București, 1957, p. 209.

Neajlov și Drâmbovnic¹⁵. Satul ăsta de aleși, adică de vânători, a aparținut unui sat mai mare, numit Balomireasa, care a fost ars și spart când s-au bătut la Fântâna Țiganului doi domni — Vodă Călugărușul cu un alt vodă, rău și păgân, care a venit să-i ia locul. Aști doi domni au avut două răzbele. Primul răzbel l-au avut la Fântâna Țiganului, aci, pe Mozac, unde a fost biserica satului Balomireasa și l-a bătut Vodă Păgânul pe Vodă Călugărușul, al nostru. Și-n urma lui Vodă Călugărușul veneau, nu pe drum, ci prin păduri, căruțele cu cămara domnească, cu hasnaua. Acu, auzind oamenii lui Vodă Călugărușul că domnul lor a fost biruit, au aruncat repede sacii cu bani într-un lac aflat dincolo de pădurea Zidureanca—Negrași, la răsărit și au pus în apropiere un stâlp să nu piardă locul; și-acu se numește acolo Valea Stălpului și Lacul Comoara. Și au fost cu dreptate, că i-au prins oamenii lui Vodă Păgânul și le-au rupt căruțele și ei au scăpat fugind pe cai. Când a venit noaptea s-au întors, au dres căruțele, au luat repede sacii cu bănetul din lac și au dat dosu după vodă al lor. Se zice că ar mai fi rămas acolo vreo doi-trei saci și joacă cu flacără la Sântămăria Mare. După vreo lună, două s-a-ntors Vodă Călugărușul cu o oaste mai mare și l-a-ntâmpinat Vodă Păgânul la Fântâna Țiganului ailaltă, de lângă Cantacuzu, de pe malul drept al Drâmbovnicului, acolo unde se despărteau pădurile Dristorian de Bălăcioaica, pe Drumul Slatinii. A fost acolo răzbel așa de crunt, cu încăierare și omor, că s-a roșit apa Drâmbovnicului de sânge. Vodă Păgânul a căzut de pe cal în Pârăul Dracului, de pe Drâmbovnicul Nou, de lângă Fântâna Țiganului, și l-a omorât un leșean de la noi, unul zis Cărlotea¹⁶.

Aceeași informație ne-a dat-o și bătrânul Ilie Micu¹⁶ care nu cunoștea însă numele celor doi domni — Vodă Călugărușul și Vodă Păgânul —, dar care a relatat în plus următoarele aspecte: „Prima luptă s-a dat la Fântâna Țiganului de lângă biserica Balomireștilor, care a fost arsă cu sat cu tot și vodă al nostru a fost bătut de ălalt. Auzind vistiernicii care aveau căruțele pe Drumul Sării, lângă Eleșteul Mare, de unde pleacă Vâlcea Olănească, din pădure, au aruncat o parte din sacii cu bani acolo, în apă, unde se află azi casa pădurii, lângă Stejarul Comorii, pe care l-a tăiat Neculae al lui Căcănău, când a ajuns cal din măgar, pădurar fără carte, pus de comuniști. De aici au fugit prin pădure, spre răsărit și în marginea ailaltă a Zidurencii, la răsărit de Crevedia, cam pe unde e Valea Stălpului, au pitit în apă și ceilalți saci cu bani ai cămării, în Lacul Comoara. Și numai ce-i prind oștile dușmane, care veneau să le ia banii, dar au fugit călări și au lăsat căruțele goale și s-au întors noaptea de i-au luat. Acu, unu din leșeni, pe nume Buică al Sisului, vânător al domnului nostru, care rămăsese cu vistiernicii să le arate drumul tainic din pădure, se zice că ar fi luat vreo trei saci cu bani din cei aruncați în Eleșteul Mare de la Coadă Olăneștii. Pe unu l-ar fi lăsat în lac, dar mai alături de locul unde i-a pus vistiernicul; pe altul l-a desertat în scorbura Tufanului lui Buică, iar pe altul a vrut să-l ducă acasă, dar n-a ajuns cu el, că l-a îngropat în Vâlcea de lângă Pădure¹⁷ și s-a întors pe-nserat cu vistiernicul să ia banii din Eleșteul Mare și din Lacul Comorii. A jurat strâmb că a văzut niște zdrononi din oastea dușmană, care s-au oprit pe malul Eleșteului Mare și au intrat să se scalde, s-au împiedicat de saci și i-a luat. Dar Dumnezeu nu i-a ajutat lui Buică al Sisului prădându-i domnul, că a murit la vreo două luni, când s-a dat ailaltă luptă de la Fântâna Țiganului, de pe Drâmbovnicul Vechi (un braț mort al Drâmbovnicului), care a format de-a lungul secolelor hotarul vestic al moșiei satului (A)Leși(le), când a venit vodă al nostru cu oaste mare și neștiind cât o să dureze răzbelul și-a așezat oastea pe malul drept al Drâmbovnicului, având în mijloc Fântâna Țiganului. Vodă ălalt și-a așezat oastea pe malul stâng, având în mijloc Fântâna Burina, ca să aibă apă de băut. Acu ăl de pe malul drept, al nostru, când a început bătaia, s-a făcut că e bătut și a dat dosu în Dealul Drâmbovnicului. Când ăstălal a trecut după el și-a trecut de Fântâna Țiganului, ăi din deal, ai noștri, l-au omorât și pă vodă ăla și pă toți ai lui. Se știe că Buică al Sisului a pus banii în scorbura tufanului, pentru că înaintea răzbelului ălalt a toată lumea, cu nemții (primul război mondial, n.n.), un țăran din Teiu din Valea, sărac ca mine, Șerban Iordache, a tăiat Tufanul lui Buică și-a găsit comoara de-a cumpărat moșia și pădurea de la Cantacuzino și-a devenit mare boier. La Lacul Comorii, spre Țăvârleanca, în Eleșteul Mare, lângă Stejarul Comorii și aici, în Vâlcea de lângă Pădure, în noaptea de Sântămăria Mare, joacă banii rămași de atunci, pentru că la Sântămăria Mare a avut loc răzbelul când au fost puși banii”.

¹⁵ Tradiția ne lămurește în acest caz originea hidronimului Neajlov: (c)neaz (z>j)+lov „vânătoare” = locul de vânătoare al cnejilor. Hidronimul Drâmbovnic (greșit trecut pe hărți Drâmbovnic) își trage numele de la planta meliferă drâmbovnic (*Melitis melisophyllum* L.) care altădată creștea în covoare nesfârșite prin pădurile de pe pantele și terasele luncii râului, numele râului fiind totodată un indiciu al bogăției apicole din Țara Vlașca.

¹⁶ Ilie Micu, născut în 1887 și înregistrat cu numele Micu Ion Merin fără ziua și luna nașterii, la Negrași; decedat la 1 decembrie 1968.

¹⁷ Astăzi vâlcea se află lângă sat, trecând prin curtea fostei școli și fostei primării, în timp ce pădurea se află cam la un kilometru spre răsărit de sat.

S-ar putea ca bătrânul Ioniță Buică să fi cunoscut și el aceste amănunte, dar, țaran de o cinste și o bunătate sufletească deosebită, s-a jenat să povestească fapta urâtă a strămoșului său, vânător domnesc care și-a prădat domniul la ananghie și grea cumpănă.

Tot de două lupte, între doi domni, știa și bătrânul Bogdan Constantin¹⁸, dar fără toate amănuntele date de ceilalți doi bătrâni. Cunoștea în schimb amănuntele privind salvarea hasnălei domnești și furtul celor trei saci de către Buică al Sisului, cu singura deosebire că acesta nu a îngropat sacul în Vâlceaua de lângă Pădure, ci l-a băgat în Lacul Naniei, de la coada a estei vâlcele.

Despre o luptă, dată la Fântâna Țiganului, „care nu se știe unde a fost, ori pe Drâmbovnic, pe malul drept, lângă Drumul Sării, ori aci, pe Mozac, la nord de Drumul Sării, pe vremea lui Tăbărcă al bătrân (strămoșul povestitorului, n.n.), știa și locuitorul Stanciu C. Stan¹⁹. Despre bani, cunoștea doar de cei lăsați în Eleșteul Mare, din Coadă Olăneștii, „sau în Lacul Pârțotinii de la Clin, aflat lângă Drumul Sării, din care se zice că ar fi luat trei saci niște leșeni, adică din sat de la noi; pe unii i-a pitit în apă, lângă Stejarul Comorii, tăiat de Niculae al lui Căcănău, comunistu’ care a vândut pădurile, pe alții i-a băgat într-o scorbură, în Tufanul lui Buiă și un sac în lacul din coada Vâlcele de lângă Pădure, dar n-au apucat să-i folosească, pent u că au pierit și ei în luptă. Banii joacă în noaptea Sântămăriei Mari, pentru că atunci s-a-ntâmpilat să fie furați și-ngropați”.

Cercetând la fața locului, în 1967–1970, toate toponimele se păstrau în memoria 1 calnicilor în vârstă de peste 60 de ani. Valea Stălpului și Lacul Comorii se află cam la 5–6 kilometri est de satul Leșile, pe teritoriul județului Dâmbovița, la nord-vest de satul Vultureanca, pe una din variantele Drumului Sării. De asemenea s-au păstrat toponimele Olăneasca, Coadă Olăneștii, Eleșteul Mare, Tufanul Comorii (deși în 1967 era tăiat împreună cu alți stejari seculari, veritabile monumente ale naturii), Vâlceaua de lângă Pădure, Balomireasca, Fântâna Țiganului pe Valea Mozacului, Fântâna Țiganului pe Drâmbovnic, Fântâna Burina, Drâmbovnicul Vechi, Pârâul Dracului și Drumul Pribeagului, toate toponimele de pe Drâmbovnic aflându-se pe fostul hotar de vest al moșiei satului Leșile, cam la 2,5 — 3 kilometri vest de sat.

Așadar tradiția, de o exactitate uluitoare, lămurește pe deplin această problemă. Radu Paisie, fost egumen la Argeș, a rămas în conștiința poporului sub numele de Vodă Călugărul, în timp ce Laiotă Basarab este numit Vodă Păgânul, o evidentă antiteză de la călugăr-păgân —, cel care a luptat împotriva călugărului. Acesta din urmă a venit pe Drumul Sării și a fost întâmpinat de Radu Paisie în ziua de Sântămărie Mare (15 august), la Fântâna Țiganului de pe Valea Mozacului, la nord de satul Leșile, comuna Teiu, județul Argeș, ziua luptei fiind amintită și de „jocul comorilor”, pentru că la această sărbătoare au fost pitiți banii. Peste două luni, deci la 15 octombrie, Radu Paisie vine de la Nicopole și este întâmpinat de Laiotă pe același drum, dar la circa 3 kilometri spre vest-sud-vest de Fântâna Țiganului de pe Valea Mozacului, la Fântâna Țiganului de pe Valea Drâmbovnicului la nord de satul Cantacuzu-Adunați, comuna Negrași, lupta având un caracter foarte violent, fiind, după cum ne spune și cronicarul, „război mare”, „Atuncea au perit și Laiotă vodă Băsarab, și Stroe Pribeagul și Manole și Mihalco”²⁰.

Dacă locurile și zilele celor două lupte s-au putut identifica, rămâne de stabilit anul acestor două încețări ale anarhiei feudale românești, an pe care tradiția nu l-a păstrat. Letopisețul cantacuzinesc ne spune doar că după ce Radu Paisie a fost „rădicat domn”, „preste puțină vreme au venit Laiotă Băsarabă vodă”²¹, fiind deci sigur faptul că evenimentele s-au petrecut în primii ani de domnie ai lui Radu Paisie.

Ținând seama de documentele emise în cancelaria domnească, putem ușor observa că înainte de 17 noiembrie 1538, când voevodul răspunde pe Radu Vistier pentru slujba dreaptă „când a venit Laiotă Băsarab și cu Stroe la Fântâna Țiganului”, un gol de documente există doar în anii 1536 și 1537; golul cel mai prelungit, care să cuprindă lunile august-octombrie, este de la 15 iulie 1537 pînă la 4 decembrie 1537; între aceste două zapise se interpune un singur hrisov datat după divan în perioada 1 septembrie 1537 — 31 august 1538, adică în anul facerii 7046²², deci sigur după 15 octombrie 1537, după perioada în care Radu Paisie a lipsit din țară. De altfel lupta nu putea avea loc în anul 1536, deoarece domnitorul nu aștepta să treacă doi ani pentru a-și răsplăti vistiernicul credincios și cu siguranță l-ar fi răsplătit în 1537, la împlinirea unui an de la luptă, așa cum a făcut-o la 17 noiembrie 1538.

¹⁸ Născut în 1895 și cunoscut de toți sătenii cu porecla Gorea.

¹⁹ Născut la 13 august 1914, poreclit Tăbărcă. Satul are 9 strămoși întemeietori, legendari: Bărburacu (azi neamul Joița), Cărlotea (Badea), Gau (Neacșu), Vălcu (Lupu—Dogaru), Mărlăciu (Străulescu), Nania, Neagu, Sisu (Buică) și Tăbărcă (Stanciu).

²⁰ *Istoria Țării Românești (1290–1690) — Letopisețul cantacuzinesc*, p. 48.

²¹ *Letopisețul Țării Românești (1290–1690) — Letopisețul cantacuzinesc*, p. 48.

²² D. I. R., B, XVI, vol. 11, doc. 227, 228 și 229, p. 231–233.

· *Așadar prima luptă de la Fântâna Țiganului, de pe Valea Mozacului, s-a dat la 15 august 1537, iar a doua, de la Fântâna Țiganului, de pe Valea Drâmbovnicului, s-a dat la 15 octombrie 1537.*

În sprijinul acestei datări ne mai vine și un alt fapt demn de luat în seamă. Știm sigur că în lupta de la Fântâna Țiganului, de pe Valea Drâmbovnicului, din 15 octombrie 1537, a murit și Stroe Pribeagul despre care ni se spune că a fost îngropat la „m-reă Găiseni la 1542, oct. 15 (sau 1544)”²³. Din aceste două știri, aparent contradictorii, trebuie să înțelegem următoarele: Stroe Pribeagul a murit la 15 octombrie 1537 în locul respectiv. În vâltoarea evenimentelor el a fost înmormântat la una din bisericile apropiate din satele Bârlogu, Negrași sau Zidurile. După liniștirea evenimentelor și după trecerea a 7 ani, conform canoanelor bisericești, familia a putut să-l deshumeze și în felul acesta a fost reînhumat la Mănăstirea Găiseni, la 15 octombrie (ziua morții) 1544 (anul când s-au împlinit 7 ani de la deces), când i s-a pus și piatra de mormânt. Poate în legătură cu numele și moartea lui, porțiunea din Drumul Sării, care traversa Drâmbovnicul, la Fântâna Țiganului, era numită de locuitorii satului Leșile, precum și de către unii locuitori din satul Cantacuzu, Drumul Pribeagului.

Faptul că amândouă luptele s-au dat pe același drum, Drumul Sării, numit uneori și Drumul Slatinii, Drumul Craiovei, Drumul Târgoviștii și chiar Drumul Moldovei, în cele două puncte, ambele denumite Fântâna Țiganului, toponimice viabile și azi, nu ne surprinde de vreme ce știm că Laiotă a venit dinspre Banat²⁴, iar Radu Paisie, pentru a doua luptă, a venit de la Nicopole. Drumul cel mai convenabil, în evul mediu, de la Turnu până la Deagurile, mai ales vara, când pământul era uscat, era cel arătat de noi în 1965²⁵, drum pe care a venit și Aloisio Gritti în iulie 1534²⁶.

Dacă ținem seama de faptul că toată zona Găești—Morteni—Leșile—Negrași a făcut parte, până la 1829, din județul Dâmbovița, iar evenimentele din august-octombrie 1537 s-au derulat pe hotarul, sau în apropierea hotarului dintre județele Dâmbovița și Argeș, nu ne surprinde faptul că Fotino spune că Radu Paisie a venit peste două luni și i-a ucis pe Laiotă vodă „la Fântâna Țiganului în județul Dâmbovița”²⁷.

Surprinzătoare ar părea tradiția de o exactitate excepțională, în ciuda celor 430 de ani scurși de la evenimentele respective. Păstrarea tradiției nu trebuie să ne surprindă dacă avem în vedere conservatorismul locuitorilor din satul Leșile, singura localitate din zona istorică Vlașca, numită de bătrânii acestui sat Țara Vlașca, sat care și-a păstrat cu sfințenie ritualul hotarului și hotărniciei, din șapte în șapte ani, până în 1894, adică până la 357 de ani după luptele de la Fântânile Țiganului din anul 1537. La hotărnicia din 1894, care a fost și ultimul ritual de acest fel, cei doi locuitori — Joniță Buică și Ilie Micu —, au fost și ultimii părtași activi, deoarece cei doi copii, Sisu Ion și Micu Ion Merin, născuți în 1887, erau singurii din sat care împlineau vârsta de 7 ani. Cu această ocazie, în ziua de Sf. Gheorghe (23 aprilie), toți bărbații satului, de la opt ani până la cel mai bătrân, porneau brazda pe hotarul de sud al satului, dinspre răsărit spre apus și ajungeau în același punct după ce brăzdau hotarul pe la sud, vest, nord și est. La fiecare din cele patru colțuri ale hotarului, băieții care împlineau vârsta de șapte ani au fost dezbrăcați și au primit de la fiecare bătrân al satului câte o lovitură zdravănă de codilie la spate. Plugul era tras de patru boi negri, iar după ce se ocolea hotarul în întregime și se ajungea în punctul de plecarea, boii erau tăiați și carnea împărțită sătenilor care plăteau costul, nu înainte de a se opri suficientă pentru a se consuma la ospățul sătesc care urma în după-amiaza acelei zile. Căpățânile erau duse, tot cu întregul colectiv și cu băieții ce fuseseră bătuți, și puse ciuhe în câte un copac din cele patru colțuri ale hotarului, chiar de băieții respectivi. La fiecare din acești arbori, numiți „tufani cu bouri”, băieții de șapte ani, care fuseseră bătuți în aceleași puncte, au luat copacul în

²³ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor drogători din Țara Românească și Moldova sec. XIV — XVII*, Edit. Enciclopedică Română, București, 1971, p. 94.

²⁴ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, 1937, p. 412. Venirea lui Laiotă peste munți, din Transilvania, ar fi fost riscantă, întrucât Radu Paisie era stăpânitor „și al părților de peste munți, Amlașului și Făgărașului herteg”, cum reiese dintr-un document datat 18 iunie 1537 (*D. I. R.*, B, XVI, vol. II, doc. 222, p. 226) și din altul din 16 iulie 1538 (*ibidem*, doc. 247, p. 248) și deci putea fi prevenit de oamenii săi, iar Laiotă Basarab ar fi fost prins în capcanele drumului de munte. Deplasarea prin Oltenia era mai rapidă și mai lipsită de riscuri.

²⁵ Ion Nania, *art. cit.*, în *Studii și articole de istorie*, vol. VII, 1965, p. 378—380.

²⁶ Idem, *Iulie 1534 — Episodul Aloisio Gritti* în *Studii și comunicări*, vol. V, Muzeul Câmpulung Muscel, p. 17—27, în special p. 18—19.

²⁷ Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei, sau a Transilvaniei, Țerei Muntenescă și a Moldovei*, traducere de George Sion, Tom. II, București, 1859, p. 51.

brațe, și, lipind fruntea de el, au spus cu glas tare: „N-am să uit niciodată hotarul satului”²⁸. În a aceeași zi, după amiază, tot satul participa la un ospăț; în capul mesei stăteau cei ce fuseseră hotarnici ai satului, în cazul nostru cei doi copii, Sisu Ion și Micu Ion Merin, având la dreapta și la stânga pe cei ce împlineau în 1894 vârsta de 14, 21, 28, 35, 42, 49, 56, 63, 70, 77, 84 de ani, adică pe toți cei ce în anii anteriori îndepliniseră acest ritual. Cei mai în vârstă povesteau absolut tot ce trebuia să se țină minte: evenimentele petrecute pe moșia satului, întâmplările deosebite, întâlnirile cu fiarele pădurii, miturile și legendele, basmele și povestirile care se știau în sat, tot ce se știa despre locuitorii satului, dacă printre ei au fost hoți sau s-au întâmplat crime, divorțuri, toate aspectele rele, fără ca acei ce erau din neamul respectiv să se supere pe cei care povesteau acestea. La un moment dat cei mai bătrâni i-au luat pe cei doi copii, împreună cu nașii lor, i-au dus în casa unuia din nași și le-au dat alt nume: Ion Sisu a fost numit Ioniță, iar Ion Merin a fost numit Ilie. Se pare că tocmai refuzul de a se schimba numele, sub amenințările unor preoți din satele vecine, deoarece satul nu avea biserică, a stat ca motiv de dispariție a hotărniciei. Cei doi locuitori — Ioniță Buică și Ilie Micu —, au fost ultimii părtași activi, cu primire a bății ritualului la Sf. Gheorghe (23 aprilie) 1894, păstrătorii direcți, prin legea pământului, legea din bătrâni, ai hotarului moșiei satului și ai tuturor evenimentelor petrecute în cadrul vetrei satului și moșiei obștii lor, istorie transmisă prin viu grai de bătrânii îndeplinitori ai ritualului și retransmisă în cadrul tuturor momentelor care-i întruneau la clăci și furcării, la botezuri, și nunți, la horă în zilele de sărbătoare, la priveghi și înmormântări.

O dată cu încetarea ritualului hotărniciei, a început să se estompeze și amintirile evenimentelor privind obștea respectivă, încât, a treia generație a părtașilor la ritual, nepoții lor, nu cunosc nimic din trecutul îndepărtat al satului. Este un îndemn la o cercetare intensă, și cât mai urgentă, a tradițiilor care, în ultimele decenii, au dispărut cu desăvârșire din cauza transformărilor ireversibile, nu de puține ori impuse cu groaznice amenințări și pedepse.

²⁸ Ion Nania, *Vânatul pe teritoriul României — Mărturii arheologice, istorice, folclorice și etnologice despre mamifere dispărute și pe cale de dispariție*, Edit. Sport-Turism, București, 1991, p. 67—68.

PRECIZĂRI PRIVIND MORMÂNTUL HATMANULUI MAZEPPA

CONSTANTIN REZACHEVICI

Deoarece în ultimul timp o seamă de organizații ucrainiene, inclusiv ale istoricilor, se interesează tot mai insistent privitor la soarta mormântului și a osemintelor hatmanului Mazeppa, pe care le-ar dori repatriate, despre care știu doar că s-ar afla la Galați, în rândurile care urmează facem o serie de precizări, bazate pe izvoare și relatări ale vremii, în legătură cu acest subiect de mare interes pentru țara vecină de la nord.

★

În urma înfrângerii de la Poltava, din 27 iunie 1709, regele Suediei Carol XII și aliatul său, hatmanul I.S. Mazeppa, se refugiază în Imperiul otoman, poposind la 3 iulie 1709 la Ocea-kov. La 24 iulie, trecând Nistrul pe pământul moldovenesc din raiaua Tighinei (Bender), cei doi sunt întâmpinați de sereskierul de Tighina, un polonez renegat, cu toate onorurile, Poarta otomană acordând regelui o sumă însemnată pe zi pentru hrană¹.

Carol XII și-a așezat tabăra de corturi lângă cetatea Tighinei, pe malul Nistrului, „puțin mai jos de oraș, între niște copaci”, într-o siliște (un fost sat distrus mai de mult de o revărsare a Nistrului)². Aici a fost operat la picior de rana căpătată la Poltava și a petrecut până în iulie 1711, când tot o revărsare a Nistrului l-a făcut pe regele Suediei să-și mute reședința de ase-menea în apropierea Tighinei, la satul Varnița, mai precis la marginea acestuia, lângă biserica ortodoxă, întemeind o așezare numită simbolic Noul Stockholm³.

Relatările cronicilor interne, îndeosebi cele ale lui Ion Neculce și Nicolae Costin, ca și cele ale lui Voltaire, Bellerive ș.a., arată destul de amănunțit unde au fost găzduite trupele suedeze și cazacii lui Mazeppa în cuprinsul Moldovei. Cât despre Mazeppa însuși, *Cronica Ghiculeștilor* afirmă că după înfrângerea de la Poltava: „acesta trecuse râul Nipru, înaintea regelui Suediei, cu câțiva părtași ai lui”⁴. Cei doi s-au aflat oricum împreună la Ocea-kov, cum aminteam mai sus, deoarece cronicile moldovenești afirmă că regele și Mazeppa au venit împreună de la Ocea-kov la Tighina⁵. Această afirmație e confirmată de un raport din 22 august 1709 a lui Beluze, gentilom din camera regelui Poloniei Stanislav Leszczynski, către Torcy, ministrul de externe al Franței, în care se arată că regele Suediei a sosit la Tighina cu „o foarte mică suită” și „că generalul Mazeppa este cu el” și îl va ajuta cu tot ce depinde de el, având prieteni „în țară”, adică în Moldova⁶. Mazeppa nu a mai părăsit apoi tabăra lui Carol XII de lângă Tighina până la decesul său care a survenit foarte curând, doar la circa o lună după raportul lui Beluze. Când a murit de fapt Mazeppa și unde a fost înmormântat inițial?

¹ N. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țările noastre (1709—1714)*, în „Analele Academiei Române”, M.S.I., S. II, t. XXXVIII, 1910, p. 72—74; V. Mihordea, *Carol al XII-lea la Tighina*, ibidem S. III, t. XXV, 1943, p. 444—445.

² La Motraye, *Voyages...*, I, La Haye, 1727, p. 416. Dinu Poștarencu, *Istoria satului Varnița*, Chișinău, 1992, p. 13—14.

³ V. Mihordea, *op. cit.*, p. 446. G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, p. 126; Dinu Poștarencu, *op. cit.*, p. 19—20, 24—27.

⁴ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695—1754*, ed. Nestor Camariano, Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965, p. 33.

⁵ *Ibidem*, p. 45. După Ion Neculce, Carol XII și Mazeppa au fugit împreună de la Poltava la Ocea-kov (*Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasaf Iuca*, ed. Zamfira Mihail și Paul Mihail, București, 1980, p. 100).

⁶ V. Mihordea, *op. cit.*, p. 445, nota 2.

Dincolo de bogata literatură istorică, referitoare îndeosebi la prima problemă⁷, mărturiile documentare ale vremii, de care însă nu s-a prea ținut seama în trecut, arată că Mazeppa a murit înainte de 30 septembrie 1709, când Beluze anunța pe ministrul de externe al Franței că domnul Moldovei — Mihai Racoviță — îl înștiințase că regele Suediei este încă la Tighina (Beider) și că „răposatul Mazeppa nu a fost trimis la Iași, ci înmormântat la Bender” (*le feu Mazeppa n'a pas été mené à Iassy, mais enterré à Bender*)⁸. Același Beluze revenea la 22 noiembrie 1709, furnizând amănuntul că înainte de a muri Mazeppa s-a apropiat de biserică⁹, deci nu a murit cu totul pe neașteptate, ci desigur în urma unei suferințe, altfel necunoscută, legată sau poate agravată de înfrângerea de la Poltava. În sfârșit, un raport chiar de la Tighina, din 10 noiembrie 1709, se referea la evenimente petrecute „după moartea lui Mazeppa” (*post mortem Mazepae*)¹⁰. De altfel, înainte de 6 decembrie 1709 conducătorii cazacilor de sub ascultarea răposatului Mazeppa se adunaseră la Tighina pentru a-și alege un nou hatman¹¹.

Plasarea morții lui Mazeppa în martie 1710¹², la 18/29 martie 1710¹³, și în cursul anului 1710¹⁴, atribuirea acestuia a unor acțiuni desfășurate în același an¹⁵, sînt desigur eronate, chiar dacă ele se datorează unor contemporani¹⁶.

Dacă, așadar, Mazeppa a murit după 22 august și înainte de 30 septembrie 1709, foarte probabil în cursul lunii septembrie 1709, relațiile vremii nu precizează unde anume a fost înmormântat inițial, oscilând între Tighina (Bender) și satul Varnița, aflat la câțiva kilometri nord de Tighina, tot pe malul drept al Nistrului. Relatarea cea mai apropiată în timp și cea mai avizată, bazată pe informarea trimisă de domnul Moldovei, cea a lui Beluze din 30 septembrie 1709, arată, cum am văzut mai sus, că trupul lui Mazeppa nu a fost dus la Iași, cum se pare că se hotărâse inițial, desigur cu acordul domnului, ci a fost „înmormântat la Bender” (*enterré à Bender*), unde decedase, referire în care am putea vedea o biserică din oraș, ceea ce în lumina cronicilor interne, cum vom vedea, nu pare probabil.

Nicolae Costin care scrie și el îndată după eveniment, precizează însă că: „au murit și Mazeppa, hatmanul căzăcesc, la Tighina, și l-au astucatu în biserică la un sat anume Varnița, ce este lângă cetatea Tighinei”¹⁷. Mai concis, aceeași relatare o aflăm și la anonimul moldovean, autor al *Cronicii Ghiculeștilor*: „a murit la Bender Mazeppa hatmanul și l-au îngropat la Varnița”¹⁸. Cum însă biserica satului Varnița, ce nu se mai păstrează astăzi, lângă care, cum aminteam, își va așeza tabăra Carol XII în iulie 1711, se afla aproape de Tighina, este foarte posibil ca raportul lui Beluze din 30 septembrie 1709 să se refere la același loc de înmormântare a lui Mazeppa ca și cronicarii amintiți.

⁷ La *ibidem*, p. 445, nota 3, păreri despre data morții lui Mazeppa, Adăugăm bibliografia citată de A.V. Florovskii, *Ot Poltavî do Pruta. Iz istorii russko-avstriiskih otnoșenii v 1709—1711*, Praga, 1971, p. 23, nota 17 (care plasează decesul lui Mazeppa la 22 septembrie 1709, ca și Dinu Poștarencu, *op. cit.*, p. 16). Pentru mormintele sale, cf. bibliografia din notele următoare ale lucrării de față.

⁸ V. Mihordea, *loc. cit.* Documentul a fost publicat în „Revue d'histoire diplomatique”, XXXIV (1920), p. 346.

⁹ V. Mihordea, *loc. cit.*

¹⁰ Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria României*, Supliment, I^a, București, 1886, p. 371, nr. DLV ; V. Mihordea, *loc. cit.*

¹¹ Relatarea lui Beluze din 6 decembrie 1709, la V. Mihordea, *loc. cit.*

¹² *Cronica Ghiculeștilor*, p. 47.

¹³ Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Ștefan sin Vasile Vodă*, în *Cronicele României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*, II, ed. a II-a, Mihail Kogălniceanu, București, 1872, p. 69.

¹⁴ Alexandru Amira, *Autentica istoria di Carlo XII...*, la N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, IX, București, 1905, p. 49.

¹⁵ Atanasie Comnen Ipsilanti afirmă chiar că în 1710 „hatmanul Mazeppa părăște la curtea otomană pe Brâncoveanu ca având înțelegere cu Petru cel Mare” (Hurmuzaki, *Documente*, XIV, p. 166), ceea ce este evident lipsit de temeii.

¹⁶ Pentru alte păreri în litera istorică asupra datei morții lui Mazeppa, cf. V. Mihordea, *op. cit.*, p. 445, nota 3; G. Bezviconi, *loc. cit.*

¹⁷ Nicolae Costin, *loc. cit.*

¹⁸ *Cronica Ghiculeștilor*, *loc. cit.* Pentru satul Varnița, cf. și Vladimir Nica, *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi. Îndreptar bibliografic*, II, Chișinău, 1991, p. 389. Vechea biserică, existentă la 1709 a fost dezafectată în 1932 (Dinu Poștarencu, *op. cit.*, p. 50—51).

După campania țarului Petru I și a lui Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei, împotriva turcilor, care a culminat cu bătălia de la Stănilești (18–22 iulie 1711) și înfrângerea țarului, nevoit să se retragă împreună cu aliatul său moldovean¹⁹, marele vizir „au fost dat țeara în pradă tătarilor”. Cum însă hanul nu avea firman în acest sens de la sultan, nu a dat curs poruncii. Totuși, afirmă cronica lui Nicolae Muste, „au apucat o samă de tătari și fără poruncă de s-au slobodzit pre la bejenii ce erau pe aproape pin codrii Tigheciului, și până în Siret, și mai sus de au pradat”²⁰. Dintre orașele Moldovei de Jos cel mai mult a avut de suferit Galațiul²¹, a cărui prădăciune a stârnit „mare jale și durere la inimă” noului domn, Nicolae Mavrocordat (1711–1715), care trecând Dunărea în Moldova, a vizitat orașul jefuit la 29 octombrie 8 noiembrie 1711²².

Ori tocmai la Galați, în biserica mănăstirii Sfântul Gheorghe, nu se știe exact în ce împrejurări și din ce motive^{22bis}, o seamă din apropiatăii lui Mazeppa i-au strămutat trupul acestuia spre odihnă veșnică, departe, așadar, de locul primei înmormântări de la Varnița (Bender). Firește, biserica gălățeană a fost prădată cu prilejul amintit, și osemintele lui Mazeppa împrăștiate pe malul Dunării. Aceasta o afirmă cronicarul Nicolae Costin, îndată după evenimente, dar fără a fi fost martor ocular, ci doar pe baza unor relatări. În cronica sa el consemnează, așadar, că din lășeria satului Varnița: „De acolo i-au mutat trupul la Galați de l-au îngropat la monastire la Sfeti George și nici acolo n-au avut odihnă. Spun, pe cum l-au desgropat turcii la vremea rescoalei, la domnia lui Dumitrașco Vodă <Cantemir>, când au robot oamenii din Galați, de i-au ajuns oasele la țărmurile Dunărei, pre care nici după moartea lui nu l-au răhdat nice pământul”. Se spunea, adaugă cronicarul, că la moartea sa au rămas 160 000 de galbeni de aur (din care 40 000 i-ar fi luat Carol XI) în afara celor de argint, alte monede din metale neprețioase, obiecte de aur și haine scumpe²³.

Anonimul autor al *Cronicii Ghiculeștilor* reproduce și el această versiune despre soarta osemintelor hatmanului Mazeppa. Din mormântul de la Varnița, „cei ce erau cu el însă au luat trupul lui de acolo și l-au dus la Galați și l-au îngropat la mănăstirea sfântului mare martir Gheorghe. Dar și de acolo, din mânie dumnezeiască și din blestem împărătesc, a fost iarăși desgropat de turci, când aceștia au robot pe oamenii din Galați, pe vremea lui Dumitrașcu vodă, și a fost aruncat pe țărmul Dunării”²⁴. Ulterior, reia însă într-o versiune, *pe care a socotim cea mai veridică și mai completă, relatarea despre rămășițele lui Mazeppa*. „Deci, după ce au plecat Dumitrașcu vodă din Iași și generalul Ren din Brăila, tătarii au început să robească Țara de Jos. Unii dintre ei, unindu-se cu turcii lazi, au atacat orașul Galați, fără încuviințarea marelui vizir, și au robot pe toți oamenii care erau închiși în mănăstirea Sf. Gheorghe; au luat și toate lucrurile pe care le-au găsit acolo. Cu toate că acest ținut a fost călcat de mai multe ori, totuși orașul Galați nu a suferit niciodată o robire și distrugere totală de felul acesteia, deoarece tătarii nu numai că au robot pe zișii creștini și au jefuit avutul mănăstirilor, dar au deschis și mormintele, bănuind că poate oamenii își vor fi ascuns lucrurile acolo. Atunci au deschis și mormântul lui Mazeppa hatmanul, aflat la mănăstirea Sf. Gheorghe, și i-au aruncat osemintele pe malul Dunării”²⁵.

Cronicarul anonim afirmă deci că jaful Galaților, implicit profanarea mormântului lui Mazeppa, de către turci (lazi) și tătari a avut loc după plecarea lui Dimitrie Cantemir din Iași, și retragerea generalului rus Ren din Brăila, evenimente pe care în cuprinsul cronicii sale le fixează la 16/27 iulie, respectiv 18/29 iulie 1711²⁶. Din cele de mai sus rezultă, așadar, că *pus-tiirea orașului Galați și a mormântului lui Mazeppa au avut loc îndată după 18/29 iulie 1711 și înainte de 29 octombrie/8 noiembrie 1711*, când Nicolae Mavrocordat a trecut prin orașul pră-

¹⁹ Cf. mai nou, Adrian Tertecel, *Un izvor otoman necunoscut istoriografiei noastre: „Jur-nalul” (Defter) lui Ahmed bin Mahmud (secretar al vizitiei otomane) privind campania militară a Înaltei Porți din anul 1711 în Moldova*, în *Casetele Laboratorului de studii otomane*, nr. 2, București, 1993, p. 55–132.

²⁰ Nicolae Muste, *Lctopiseșul Țării Moldovei...*, în *Cronicele României*, III, ed. a II-a, Mihail Kogălniceanu, București, 1874, p. 48.

²¹ N. Iorga, *Carol al XII-lea, Petru cel Mare și țările noastre*, p. 115.

²² Axinte Uricarul, *A doua domnie a lui Neculai Alexandru Mavrocordat Viv. în M l-dova*, în *Cronicele Romaniei*, II, p. 130.

^{22 bis} Cf. relatarea egumenului de la Sf. Gheorghe, din 1712 (P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 142–143).

²³ Nicolae Costin, *op. cit.*, p. 69–70.

²⁴ Sunt amintite și celelalte zvonuri, menționate și de Nicolae Costin, despre averile rămase de pe urma lui Mazeppa (*Cronica Ghiculeștilor*, p. 47).

²⁵ *Ibidem*, p. 117.

²⁶ *Ibidem*, p. 113, 117.

dat, în drum spre curtea domnească din Iași. În 1722 hatmanul Filip Orlik trece și el prin Galați, închinându-se la mormântul predecesorului său, care era d'ci restaurat ^{26b} 16.

Biserica mănăstirii Sfântul Gheorghe din Galați, aflată aproape de malul Dunării, unde s-a aflat cel de-al doilea loc de veci al lui Mazeppa, din nefericire demolată în vremea noastră, e însă bine cunoscută²⁷. S-au păstrat fotografii ale ei de la începutul secolului XX (înainte de 1914), planuri-sectiuni ale interiorului său, imaginea pisaniei originale²⁸ și chiar a pecetii ei din 1836²⁹.

Conform pisaniei în limba greacă, biserica a fost ctitorită de un Hagi Mihalachi în 1664 aprilie 1, în vremea domniei lui Eustratie Dabija, fiind închinată de la început ca metoh al Sfântului Mormânt de la Ierusalim³⁰. Așezată în calea năvălirilor tătărești, biserica a fost prădată și distrusă de multe ori, între 1711 (când a fost profanat mormântul lui Mazeppa) și 1821, fiind reparată parțial la 1838 de epitropia Sfântului Mormânt.

Avea înfățișarea obișnuită a bisericilor moldovenești din secolul XVII, cu plan treflat și turlă deasupra naosului. De asemenea, pridvorul aflat pe latura de sud avea suprapuse două etaje și un turn, cu ferestre-ambrazuri, jucând rolul unui puternic element de fortificație, care apare și la alte biserici moldovenești înălțate în frământata epocă a celei de-a doua jumătăți a secolului XVII³¹. Biserica mănăstirii Sf. Gheorghe a fost, de altfel, una din principalele biserici a Galațiului vechi³².

Deși mormântul lui Mazeppa, după cronicile moldovene menționate mai sus, a fost jefuit și osemintele sale împrăstiate pe malul Dunării încă din vara lui 1711, totuși amintirea sa nu a dispărut. În al doilea sfert al veacului XIX, peste mai bine de un secol, tânărul, pe atunci, Mihail Kogălniceanu, publicând *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre-le-Grand, Charles XII, Stanislas Leszczyński, Dèmeire Cantimir et Constantin Brancovan*, II, Iași, 1845, face cunoscut într-o notă la traducerea în franceză a textului respectiv al lui Nicolae Costin (amintit mai sus și în aceste pagini), rezultatul investigațiilor sale și a celor văzute de el „*anul acesta într-o călătorie la Galați, întreprinsă cu scopul de a face chiar în acele locuri cercetări referitoare la rămășițele lui Mazeppa*”.

Vizitând, așadar, mănăstirea Sf. Gheorghe, așezată pe malul Dunării, într-o „poziție minunată”, pe care o credea pe atunci construită de genovezi (!) înainte de întemeierea principatului Moldovei, M. Kogălniceanu notează că: „hatmanul Mazeppa fu înmormântat în biserică în mijlocul navei, într-un mormânt boltit construit din cărămidă, peste care a fost așezată o piatră funerară, purtând o inscripție, stemele Ucrainei și a lui Mazeppa, între altele vulturul cu un cap. Se pare că după pustiirea Galațiului³³, partizanii fostului hatman au restaurat mormântul său; căci piatra funerară deși spartă a reacoperit până în zilele noastre groapa sa în mijlocul bisericii; cu toate că inscripția a fost ștearsă de picioarele credincioșilor, vulturul Ucrainei se distingea destul de bine. În 1835, ignorând până și numele mortului care era îngropat în biserica lor, preoți greci au vrut să înmormânteze în mijlocul navei un boier numit serdarul Dimitrie Derectșși bașa; și astfel săpând au dat de bolta mormântului lui Mazeppa. Ea a fost sfărâmată; s-au găsit capul și osemintele acestui faimos hatman. Cum nu se știa a cui erau aceste oseminte, le-au lăsat în mormântul lor, și s-a îngropat alături boierul al cărui nume l-am amintit. Astfel că resturile acestui ilustru aventurier care în timpul vieții sale a făcut atâta

^{26b} 16 P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 163, 173.

²⁷ N. Stoicescu, *Bibliografie privind vechiul oraș Galați și monumentele sale*, în „Dacubius”, Galați, IV (1970), p. 297, cu date despre documentele în care apare mănăstirea de-a lungul vremii.

²⁸ N. Velichi, *Inscripția bisericii Sf. Gheorghe din Galați*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, VII (1914), p. 33-34, fig. 1-2; G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 193-195, fig. 284-289.

²⁹ Reprodusă în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, XXX (1937), nr. 93, p. 129-130, fig. 2-3.

³⁰ N. Velichi, *op. cit.*, p. 34; N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II (Studii și documente cu privire la istoria României, XV), București, 1908, p. 342.

³¹ G. Balș, *op. cit.*, p. 192-195; Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 342.

³² Cf. și Pantazi Ghika, *Monumentele naționale. Monastiri și biserici ortodoxe*, I, București, 1881, p. 47-49; text preluat și de Constantin St. Bilciurescu, *Monastirile și bisericile din România*, București, 1890, p. 80. I. C. Beldie, *Schife istorice asupra județului Covurlui*, Galați, 1925, p. 5.

³³ Cea din 1711, la care se referă Nicolae Costin, pe marginea textului căruia M. Kogălniceanu scrie nota despre soarta mormântului și a rămășițelor lui Mazeppa pe care o reproducem mai sus.

zgomot au fost amestecate cu cele a unui mic nobil necunoscut din Moldova! Câțiva ani mai târziu, rudele lui Derețșși bașa dezgropând trupul său pentru a face ceremoniile de pomenire obișnuite în biserica ortodoxă, și cum în urma unui ordin al guvernului moldovean care interzicea înmormântările în interiorul bisericilor, n-au mai putut fi reasezate în vechiul său mormânt, au fost obligate să depună osemintele lui Derețșși bașa și prin urmare cele ale lui Mazeppa într-un nou mormânt, săpat în afara bisericii, la dreapta pridvorului prin care se intra. Astfel că vechea piatră funerară, sau mai degrabă rămășițele sale au fost strânse ca un monument istoric de către funcționarii carantinei și trimise în prezent marelui Mihai Ghica, fratele fostului principe al Țării Românești, în curtea căruia, probabil, această piatră șade încă cu o mulțime de alte monumente și pietre cu inscripții de acest fel, aflate în diferite părți ale principatului. Cum vechea piatră funerară a lui Mazeppa purta un vultur care se mai putea distinge, rudele boierului Derețșși bașa au vrut să păstreze această emblemă pe mormântul rudei lor, care acoperă de asemenea rămășițele lui Mazeppa, dar prin ignorarea heraldicii, s-a întâmplat că sculptorul care a fost însărcinat cu această lucrare în loc de vulturul Ucrainei a sculptat vulturul cu două capete al Austriei pe noua piatră funerară făcută dintr-o frumoasă marmură albă. Toată lumea poate să vadă această anomalie pe primul mormânt care se zărește la dreapta înainte de a intra în pridvor. Cel puțin eu am văzut-o anul acesta într-o călătorie la Galați, întreprinsă cu scopul de a face chiar în acele locuri cercetări referitoare la rămășițele lui Mazeppa³⁴.

Așadar, în 1845, M. Kogălniceanu, care s-a deplasat special pentru a verifica relatarea lui Nicolae Costiș, nu a mai găsit în interiorul bisericii mănăstirii Sf. Gheorghe din Galați nici o urmă a mormântului lui Mazeppa. În schimb, i s-a relatat la fața locului, că acesta, restaurat după 1711, s-a aflat în mijlocul bisericii, sub forma unui lăcaș de cărămidă boltit, acoperit cu o lespede funerară spartă și cu inscripția ștearsă de picioarele credincioșilor, din care se mai distingea doar vulturul monococefal din stema Ucrainei, până în 1835. În acel an, în mormântul lui Mazeppa, despre care nu se mai știa cui aparține, a fost introdus trupul unui obscur boier³⁵ decedat atunci, serdarul Dimitrie Derețșși bașa. Șapte ani mai târziu, după obiceiul ortodox, adică pe la 1842, rămășițele acestuia (amestecate cu cele ale lui Mazeppa) au fost deshumate și spălate pentru obișnuitele ceremonii ortodoxe de pomenire. Chiar în acel timp o poruncă a guvernului Moldovei interzicând înmormântările în biserici, osemintele amestecate ale celor doi au fost depuse într-un nou mormânt, săpat în afara bisericii, în dreapta pridvorului. Acesta a fost acoperit cu o nouă lespede de marmură, pe care a fost sculptată din eroare acvila licocefală a Imperiului habsburgic, în locul vulturului Ucrainei. Dar și acest mormânt pe care Mihail Kogălniceanu îl vedea câțiva ani mai târziu, în 1845, a dispărut ulterior, în a doua jumătate a secolului XIX (la 1881, cum vom vedea, nu se mai știa nimic despre el), astfel că fotografia bisericii de la începutul veacului nostru (înainte de 1914) prezintă în dreapta pridvorului doar o stradă pavată, fără nici o urmă de morminte.

Cât despre vechea piatră funerară, spartă, a lui Mazeppa, lui M. Kogălniceanu i s-a relatat că funcționarii carantinei din Galați au trimis-o lui Mihai (Mihalache) Ghica, fratele fostului domn al Țării Românești, Alexandru Ghica (1834–1842)³⁶, la 1845 aflându-se probabil la curtea acestuia din București³⁶. Astăzi nu se mai cunoaște nimic despre ea.

³⁴ M. Kogălniceanu, *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques pour servir à l'histoire de Pierre-le-Grand, Charles XII, Stanislas Leszczyński, Dmître Cantimir et Constantin Brancovan*, II, Iași, 1845, p. 51–92. Cf. și idem, *Opere*, II, *Scriseri istorice*, ed. Alexandru Zub, București, 1976, p. 437–438, și p. 431. (unde afirmă că „Benderul era o fortăreață turcească, nu putea fi înmormântat aici, și de aceea a fost dus la Galați, oraș creștin, unde a fost înhumat, la mănăstirea Sfântu Gheorghe (mănăstirea lui Sfeti Gheorghie). Mormântul său fiind distrus de turci, nu s-au aflat decât câteva fragmente de piatră tomală”).

³⁵ Cf. Ioan C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834–1848*, București, 1915, p. 12–263; *Istoria României*, III, București, 1964, p. 988–994. Pentru alte tracțiuni (Gh. Asachi, P. Rassiev), cf. Dinu Postăreanu, *op. cit.*, p. 16–17.

³⁶ Din catagrafia boierilor cu caftan din Țara Românească la 1829, aflăm că „Mihail Ghica, născut în Buc(urești), 47 ani, vornic de țara de jos, șade în Buc(ur sti) pe Podu lui Mihai Vodă, în casele părintești, vâpseaua de verde, No. 1401 (Ioan C. Filitti, *Catagrafie oficială de toți boierii Țării Românești la 1829*, București, 1929, p. 4). Casa lui M. Ghica cea vestită în București primei jumătăți a secolului XIX; descrierea ei la Ion Ghica, *Scriseri*, III, ed. Petre V. Haneș, București, 1914, p. 288–290, iar reprezentarea ei într-o acuarelă de Brömser la 1850, în *București vechi. Documente iconografice*, ed. Adrian C. Corbu, București, 1936, pl. XXVIII, reprodușă și la Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 64, fig. 26. Pe locul ei a fost construită în

Se știe în schimb, că faimosul, în epocă, Mihai (Mihalache) Ghica, cunoscut îndeosebi ca mare ban, deși în 1835 fusese numit ministru de interne al Țării Românești de către fratele său a fost într-adevăr un mare colecționar de cărți, monede și „antichități” arheologice. În 1834 el a creat, de altfel, primul muzeu național de istorie naturală și antichități din Țara Românească, care avea la bază o parte din propria sa colecție, în legătură cu care a apărut și „Muzeul Național”, suplimentul literar al „Curierului românesc”³⁷. Este, așadar, foarte plauzibil ca funcționarii carantinei din Galați să-i fi trimis, pentru colecția sa, cea mai cunoscută pe atunci din Țara Românească și Moldova, fragmentele pietrei de mormânt a lui Mazeppa.

La 1881, în raportul prezentat ministrului V.A. Urechia, după descrierea bisericii Sf. Gheorghe din Galați, cu toate transformările sale din veacul XIX, publicistul și juristul Pantazi Ghika³⁸ închină un capitol aparte mormântului lui Mazeppa. Firește, la aceea dată, neaflând nici o urmă despre acesta în biserică, necunoscând relatările cronicilor interne publicate de M. Kogălniceanu, și nici informațiile acestuia tipărite în 1845, anintite mai sus, el face apel la „tradițiunea Galaților”. După aceasta în epoca Eteriei (1821) turcii din Brăila aflând de boșțiile cu care ar fi fost înmormântat Mazeppa, au năvălit în Galați, devastând și incendiind biserica Sf. Gheorghe, cu care prilej: „au desgroap pe acest erou, jefuind tot ce a(șu) găsit pe dânsul, și au aruncat capul în Dunăre, iar piatra mormântală ascunsă și scăpată de creștini, ar fi fost transportată după evacuarea Galaților de turci, la biserica Maica Precista. Unii afirmă că acolo, iar nu la Sântul George a fost mormântul lui Mazeppa. Tot tradițiunea mai adaugă că, după invasiunea muscalilor la 1832, generalul Mavros trecând prin Galați, și văzând piatra mormântală a lui Mazeppa, ar fi ridicat-o și ar fi luat-o, iar mai târziu, ar fi trimis un facsimil de pe acea piatră, ce s-ar fi rezemat pe zidul bisericii Maica Precista”.

I s-a mai relatat lui Pantazi Ghika despre vizita lui M. Kogălniceanu, însoțit de baronul d'Avril la biserica Sf. Gheorghe, cu care prilej cel dintâi ar fi aflat o inscripție, mormântul și acesta un hrisov care consemna înmormântarea aici a lui Mazeppa, pe care le-ar fi luat cu el. De asemenea, i s-a mai spus că și Grigore Tocilescu ar fi găsit urme despre mormântul lui Mazeppa, însă la biserica Precista.

Pantazi Ghika nu a găsit însă nici o urmă din cele consemnate de „tradiția” locală, la nici una din cele două biserici gălățene. Intors la București, și continuându-și cercetările, el și-a „format o deplină convicțiune că o asemenea piatră mormântală nu a fost niciodată în colecțiunea generalului Mavros”³⁹. Mihail Kogălniceanu lipsind din București, nu a răspuns scrisorii sale, prin care îi cerea informații despre constatările sale referitoare la mormântul lui Mazeppa (neștiind că acesta le publicase, cum am văzut, încă din 1845), iar Grigore Tocilescu l-a informat că nu a găsit nimic în legătură cu existența lăcașului de veci a lui Mazeppa.

În fața contradicției dintre afirmațiile tradiției locale gălățene și lipsa oricăror indicii despre existența mormântului său la una din cele două biserici luate în discuție, Pantazi Ghika adoptă la 1881 părerea exprimată de Bouillet, în „*Dictionnaire Historique*”, după care Mazeppa ar fi murit în „1790” (corect la Bouillet 1709) la Bender⁴⁰, existența mormântului său fie la Sf.

1888 o altă clădire, aflată astăzi pe strada Ilfov, nr. 6, sediul Judecătoriei Sectorului 3 al Capitalei (cf. și planul Bucureștilor de la sfârșitul secolului XVIII comparat cu cel interbelic, în *Anexe* la George D. Florescu, *Din vechiul București*, București, 1935, p. 187—188).

³⁷ *Istoria României*, III, p. 988, 1063, 1080; Ioan C. Filitti, *Domniile române*, p. 19 și urm.

³⁸ Cf. Dimitrie R. Rosetti, *Di ționarul contimporanilor din România (1800—1898)*, București, 1898, p. 88.

³⁹ Hatmanul (generalul) Nicolae Mavros (Mavru) (1782—1868) a fost în prima jumătate a secolului XIX, după cumnatul său Mihai Ghica, unul dintre cei mai cunoscuți bibliofili și colecționari în domeniile numismatic și arheologic, din țările române extracarpatice, inițiatorul unui cerc numismatic și arheologic, la care au participat o serie de contemporani ai lui Pantazi Ghika, binecunoscuți: Cesar Bolliac, D. A. Sturdza, Alexandru Odobescu etc. (*Istoria României*, III, p. 1063). A fost șeful carantinelor din Țara Românească, între 1829 și 1851 (D. Pappasoglu, *Istoria fondării orașului București*, București, 1892, p. 134; Gheorghe Crutzeșcu, *Podul Mogoșoaiei*, ed. a II-a, București, 1987, p. 147 și nota 297, p. 298), tocmai în perioada când a vizitat Galațiul, la 1832, și poate la sugestia sa piatra funerară a lui Mazeppa a fost ridicată spre conservare de funcționarii carantinei moldovene din Galați și trimisă ulterior cumnatului său, Mihai Ghica, la București, cum aflase M. Kogălniceanu, cea ce a dat naștere tradiției locale, consemnată de Pantazi Ghika, că el însuși ar fi luat-o, pentru colecția sa.

⁴⁰ Cf. M. N. Bouillet, *Dictionnaire universel d'histoire et de géographie*, Paris, 1872, p. 1216.

Gheorghe, fie la Maica Precista din Galați, fiind după P. Ghika, „mai mult decât problematică, și într-un domeniu al fabulilor”⁴¹.

În realitate, „tradiția” locală gălățeană privitoare la mormântul lui Mazeppa a înglobat câteva date reale, cum ar fi jefuirea bisericii Sf. Gheorghe la 1821 (care s-a suprapus, desigur, în conștiința publică a vremii, celei din 1711), existența lăcașului Precista, altă biserică gălățeană importantă din veacul XVII, aflată în vecinătatea castrului roman de la Tirighina⁴² (ceea ce explică vizita aici a lui Grigore Tocilescu), ca și trecerea lui Kogălniceanu pe la biserica Sf. Gheorghe în căutarea urmelor mormântului lui Mazeppa, păstrată în amintire cu înfloriturile de rigoare, din care însă doar ultima acțiune e legată de locul de veci al hatmanului.

În anii următori se așterne tăcerea în legătură cu mormântul lui Mazeppa. Rareori se mai consemnează în veacul XX, de obicei, în legătură cu biserica Sf. Gheorghe din Galați, afirmații de felul: „Aici se zice că s-ar fi înmormântat Mazeppa”⁴³. Oricum, în vremea noastră și această biserică a dispărut demolată.

Rămân însă drept concluzii ale cercetării de mai sus, că hatmanul Mazeppa a murit înainte de 30 septembrie 1709 (foarte probabil în cursul acestei luni), și a fost înmormântat inițial la Tighina (Bender), sau poate mai exact, în biserica satului Varnița, aflată foarte aproape de Tighina. De aici, nu se știe precis în ce împrejurări și din ce motive, apropiații săi i-au strămutat rămășițele tocmai în biserica mănăstirii Sf. Gheorghe din Galați, pe teritoriul principatului Moldovei, în intervalul circa 30 septembrie 1709 — ante 29 iulie 1711. Mormântul său din cărămidă, boltit, aflat sub o lespede funerară, în mijlocul bisericii, a fost jefuit însă de tătari îndată după 29 iulie și înainte de 8 noiembrie 1711, osemintele (poate numai o parte din ele) fiindu-i aruncate pe malul Dunării. Ulterior, mormântul a fost restaurat, și osemintele, câte se vor fi păstrat, cu tot cu craniu, și-au aflat odihna în același loc până în 1835, când în locul de veci al lui Mazeppa a fost introdus trupul unui boiernaș moldovean. Șapte ani mai târziu, pe la 1842, rămășițele amestecate ale celor doi au fost scoase din biserică, unde mormântul inițial a fost defăcut (la 1845 dispăruse) și înmormântate la exteriorul bisericii, în partea dreaptă a intrării în pridvor, sub o lespede împodobită, fără nici un temei, cu acvila bicefală habsburgică. Și acest mormânt, care putea fi văzut la 1845, a dispărut ulterior (la 1881 nu mai era cunoscut), fotografia bisericii Sf. Gheorghe de la începutul secolului XX (înainte de 1914) înfățișând pe locul său o stradă pavată, care astăzi și-a schimbat și ea aspectul după demolarea bisericii.

Cât despre lespede de funerară inițială a lui Mazeppa din biserica Sf. Gheorghe-Galați, ea a fost înlăturată înainte de 1845, pierzându-i-se urma, fie că a fost luată, după tradiția gălățeană, la 1832 de hatmanul muntean Nicolae Mavros, fie că mai probabil, pe la 1842 a fost trimisă lui Mihai Ghika în Țara Românească.

Astfel că astăzi, în afara relatărilor scrise amintite mai sus, nu se mai păstrează nici o urmă a mormântului și a osemintelor hatmanului Mazeppa. Este și aceasta o consecință, una din multele de acest fel, ale vremurilor de restriște prin care au trecut țările române în toate perioadele istorice.

⁴¹ Pantazi Ghika, *Monumente naționale*, I, p. 50—55, 59.

⁴² N. Stoicescu, *Bibliografie*, p. 295—296; N. Iorga, *Inscripții*, II, p. 339—341; G. Balș, *Bisericile*, p. 154—157; Pantazi Ghika, *op. cit.*, p. 58—61; Constantin St. Bîlculescu, *Monastirile*, p. 82—83; I. C. Beldie, *Schițe istorice*, p. 3—5.

⁴³ G. Balș, *op. cit.*, p. 192; I. C. Beldie, *op. cit.*, p. 5.

AL DOILEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE STUDII ROMÂNEȘTI Iași, 6—10 iulie 1993

În organizarea Academiei Române și a The Society for Romanian Studies a avut loc la Iași, timp de patru zile, între 6 și 10 iulie, cea mai importantă manifestare științifică organizată în cursul acestui an în România. La sponsorizarea și buna desfășurare a acestui Congres au mai colaborat: Ministerul Învățământului, Universitatea Al. I. Cuza, Institutul de Istorie A. D. Xenopol, Fundația Culturală Română și asociația Amicii Statelor Unite. La reușita acestei manifestări științifice, ce a reunit laolaltă aproape 200 de cunoscuți specialiști, au contribuit, mai cu seamă, academician Cornelia Bodea, Paul Michelson, George Ursul, Walter Bacon, Radu R. Florescu și Dumitru Vitcu. Au participat cadre didactice universitare și cercetători din Marea Britanie, Franța, Germania, Israel, Olanda, Statele Unite ale Americii, Suedia, Ucraina, Ungaria, din Cernăuți și Chișinău, precum și din centrele academice și universitare din țară. La cele peste 60 de secțiuni ale Congresului și-au dat întâlnire pe lângă istorici, arheologi și etnografi, folcloriști, economiști, demografi, specialiști în lingvistică ori literatură comparată etc. Fiind organizat după modelul marilor reuniuni științifice internaționale, în sălile Universității din Iași, se desfășurau concomitent lucrările a 8—9 ședințe de comunicări, (în limbile română și engleză) dintre care, în medie 3—4 erau dedicate unor subiecte istorice. Și cum este imposibil să fii prezent în același timp în locuri diferite, am fost nevoit, în unele cazuri, să solicit opiniile participanților dire ți la ședințele respective. Evident, foarte puține dintre notele pe care le-am luat cu privire la comunicările susținute, precum și la dezbaterile pe care acestea le-au generat, își pot găsi locul în această prezentare. Mă voi limita, în cele mai multe cazuri, la simpla menționare a titlurilor. Această trecere în revistă a tematicii am întocmit-o, mai cu seamă, după criterii cronologice, în speranța că cei care vor dori să cunoască subiectele abordate vor găsi adunate la un loc cât mai multe date care le-ar putea fi utile.

În dimineața zilei de marți, 6 iulie, în Aula Eminescu a Universității a avut loc ceremonia de deschidere a lucrărilor celui de-al doilea Congres Internațional de Studii Românești: Stephen Fischer-Galați a prezentat, în același cadru festiv, unele considerații asupra relațiilor româno-americane din ultimele cinci decenii. Invitații Forumului Ambasadorilor, John R. Davies jr. și Aurel Dragoș Munteanu ne-au dezvăluit, în luările lor de cuvânt, lucruri interesante și, mai cu seamă, de mare actualitate. Astfel, ambasadorul S.U.A. a subliniat faptul că, momentan, România nu intră în zona de interes strategic a Washingtonului, iar Departamentul de Stat este puțin sensibil la acțiunile regizate ce au în vedere „îmbunătățirea imaginii”, fiind interesat mult mai mult de realitate așa cum este, cu plusurile ori minusurile ei. La rândul său, Aurel Dragoș Munteanu a evidențiat colaborarea excelentă dintre delegațiile României și S.U.A. de la O.N.U., în ciuda faptului că relațiile dintre guvernele de la București și Washington nu sunt cele mai bune. În după amiaza aceleiași zile au început lucrările pe secțiuni.

Una dintre primele ședințe de comunicări a fost consacrată istoriei vechi și arheologiei. Dezbaterile au fost conduse de către profesorul Facultății de Istorie din Iași, Laszlo Attila. Au prezentat referate științifice Petre Alexandrescu (*Lumea greacă și geto-dacii*) și Silviu Sanie (*Considerații asupra scrierii și imagologiei în mediul geto-dacic*).

...Istoriei evului mediu românesc i-au fost dedicate mai multe secțiuni. Cea intitulată *Early Medieval History* a fost prezidată de Mircea Petrescu-Dâmbovița. Trei cunoscuți cercetători ieșeni, specialiști de mare prestigiu, Dan Gh. Teodor, Victor Spinei și Ștefan Gorovei au susținut comunicările: *Creștinismul la nordul Dunării de Jos în mileniul I*; *Autohtoni și migratori în spațiul carpato-danubian (sec. X—XIII)* și *Istoria în palimpsest: Moldova înainte de Moldova*. În aceeași zi, dar în cadrul altei ședințe, comunicarea profesorului Șerban Papacostea, *Structuri politice și ecleziastice în secolul XIII față cu expansiunea regatului ungar* s-a bucurat de un mare interes din partea publicului (ședință condusă de V. Spinei). Ion Chirtoagă, la secțiunea condusă de academicianul Vladimir Trebici, *Social and Demographic History*, a conferențiat despre *P populația românească implicată în deservirea trecherilor de pe ursu-*

*rile inferioare ale Nistrului și Dunării în secolele XI—XVI. Și cum în acest an se împlinesc patru veacuri de la urcarea pe tronul Țării Românești a lui Mihai Viteazul, organizatorii Congresului au dedicat memoriei marelui voevod o secțiune distinctă care-a fost prezidată de către Șerban Papacostea și, în cadrul căreia, au fost prezentate comunicările: Mihai Viteazul în preocupările Academiei Române (Ion Toderascu) și Documente noi privind Mihai Viteazul (Mihai Maxim). Donă ședințe, conduse de Ioan Caproșu și Trevor Hope, au avut ca obiect secolul al XVII-lea. Iată autorii și titlurile comunicărilor: Constantin Rezachevici, *Petru Movilă arhiepiscop de Kiev și legăturile cu țările române*; Benonia Ciho, *Șerban Cantacuzino, ctitor al mândstirii Cotroceni*; Virgil Căndea, *Relații româno-epirote în sec. XVII. Știri noi*; Veniamin Ciobanu, *Curențe ale ideologiei politice în Europa, sec. XVII. Interferențe româno-polone*; Andrei Eșanu, *Aprecieri privind sec. XVII-încep. sec. XVIII în cultura românească din Moldova*. O altă secțiune a fost dedicată secolului al XVIII-lea, în cadrul căreia academician Ștefan Pascu, Iolanda Țighiliu și Mariana Lazăr au prezentat reale contribuții științifice (*Iluminism românesc și iluminism european; De la renaștere la baroc; doi principii români — Petru Cercel și Constantin Brâncoveanu și Ecouri iluministe. Încercări de reformare a societății românești în secolul XVIII*). O lucrare care tratează aceeași perioadă, intitulată *Nobilime și burghezie la finele secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea* a fost susținută de Alexandru Florin Platon, în cadrul ședinței de demografie istorică.*

Istoria modernă, așa putea spune, a fost privilegiată, la acest Congres, datorită atât subiectelor abordate cât și numărului destul de mare de comunicări științifice înscrise în program. Încep prin a prezenta câteva secțiuni care s-au bucurat de un mare succes. În prima dintre ele *History and Ideas*, condusă de Gheorghe Platon, Cornelia Bodea a oferit o adevărată lecție de metodologie a cercetării istorice în prezentarea concluziilor unor investigații îndelungate reunite în comunicarea *Isaac Hunt and Transilvania*. La rândul său, Trevor Hope a comunicat celor prezenți cele mai noi rezultate la care-a ajuns după cercetarea unei importante colecții particulare din Marea Britanie privind *Western Views of Eastern Lands* (au circulat în sală fotocopii și xeroxuri după acuarele necunoscute, până acum, realizate de Luigi Mayer la sfârșitul veacului al XVIII-lea). Alexandru Zub a prezidat ședința intitulată *Cultural and Intellectual History*, în cadrul căreia Vasile Docea a vorbit despre *Intelectuali în emigrație: profesori germani și francezi în Moldova primei jumătăți a secolului al XIX-lea*, iar cercetătorul Institutului de Istorie din Chișinău, Gheorghe Negru, despre *C. Dobrogeanu-Gherea și problema agrară în România*.

O altă ședință a avut ca obiect *Unirea Principatelor Române*. Ion Varta a venit cu un plus de informație din arhivele moscovite asupra subiectului *Rusia și Unirea Principatelor Române (1855—1859)*, în timp ce Dumitru Ivănescu a vorbit despre *Memorialistica diplomaților francezi despre Unirea Principatelor*. La secțiunea intitulată *19th Century Romanian Diplomacy* au prezentat comunicări Gheorghe Platon, Gheorghe Cliveti și Ioan Comșa (*România în secolul naționalităților: de la obiect la subiect în relațiile internaționale; Romanian Autonomy 1856—1878; Diplomatul american Carroll Spence și românii*) iar din ședința condusă de Dumitru Vitcu și dedicată diplomației românești de după independență rețin comunicarea *1908 pe plan sud-est european reflectat în presa din România*, susținută de Beatrix Marinescu. Paul Michelson a prezidat secțiunea *Pre-World War I Political Development*, unde Mihai Timofte a vorbit despre „*Conservatives*” and „*Liberals*” in *Modern Romania's Political Life*, Anica Constantin despre *I. C. Brătianu — colaborator al domnitorului Carol I*, iar Ambrus Miskolczy despre *Church and Revolution. The Romanian Orthodox Synod at Chișinău-Criș 1849*. Primul război mondial a atras atenția altor specialiști. Amintesc doar titlurile comunicărilor lui George Cipăianu și Eugenia Istrati: *Britain's Attitude towards Romania's Signing of the Bucharest Peace Treaty* și *Reflecția vieții politice din Basarabia în presa rusă (martie—iunie 1917)*.

În tratarea istoriei contemporane au intervenit, ca în nici un alt segment al istoriografiei naționale, propagandiști comuniști. S-a afirmat că de la începutul anului 1990 ar fi trebuit ca profesori, studenți, alături de cercetători să colaboreze la colectarea informației de arhivă, la înregistrarea de mărturie în cazul în care existau supraviețuitori ai unor momente importante din istoria noastră contemporană, toată această activitate de echipă urmând să conducă la rescrierea istoriei așa cum a fost ea. Or, interese politice, orgoli, inamiciții mai vechi între specialiști sau poate chiar comenzi ale unor cercuri reacționare ce urmăresc intoxicarea și pe mai departe a opiniei publice, toate acestea la un loc și, mai cu seamă, blocarea accesului la unele fonduri de arhivă, ne împiedică să cunoaștem istoria ultimelor 5—6 decenii. Mai mult decât atât, unii istorici români au reușit să „implementeze” în mintea unor specialiști străini mituri și dogme fabricate de secția de programe a C.C. al P.C.R. care, din păcate, rezistă și astăzi. Iată de ce, la acestea pot adăuga și alte motive, am urmărit cu mare interes secțiunile dedicate problematicii istoriei contemporane. Încep cu ședința *Conferința de pace de la Paris*, care a fost prezidată de Cornelia Bodea. Ioan

Ciupercă, care în ultimii ani a cercetat cu insistență această perioadă, a prezentat, de această dată, comunicarea *Problema minorităților la Conferința de pace de la Paris (1919–1920). Observații asupra experienței românești*. O tânără cercetătoare, Diana Fotescu, în urma unei investigații atente a arhivei Casei Regale a susținut referatul intitulat *Regina Maria la Paris și Londra (1919). Un moment diplomatic*. Tot academician Cornelia Bodea a condus și secțiunea dedicată lui Nicolae Iorga. Gelu Neamțu a vorbit despre *Nicolae Iorga și românii din S.U.A. (1917–1918)*. Comunicarea prezentată de Victor Neumann (*Cultura și Societatea în România interbelică. N. Iorga și M. Eliade sau vechea și noua generație*) a stârnit mai multe discuții. V. Neumann nu a făcut altceva decât să atragă atenția asupra unor articole apărute în presa interbelică și semnate de N. Iorga și M. Eliade, în care erau vehiculate unele idei de extremă dreaptă, iar în unele cazuri, chiar și teze antisemite. Remarcabil mi s-a părut și studiul prezentat de Anatol Petrescu, în ședința dedicată problemei minorităților din România interbelică, și intitulat *Minoritățile naționale din Basarabia și politica statului român. Anii 1918–1940*. În cele câteva secțiuni *Interwar History (I–III)* Gabriel Bădăraș și Ecaterina Petrina s-au oprit asupra relațiilor Fundației Rockefeller cu România în vreme ce Dumitru Șandru ne oferă informații despre *Participarea capitalului american la împrumutul de stabilizare (1929)*. Walter Bacon a prezidat ședința *România and the Coming of the Second World War* de unde s-a remarcat comunicarea lui Radu R. Florescu, *Romania's Neutrality during World War II, 1939–1941*. Într-o altă secțiune, W. P. van Meurs s-a oprit asupra *The Rehabilitation of Nicolae Titulescu*. De un mare interes s-a bucurat ședința, condusă excelent de Walter Bacon, *Violence and Non-Violence in Romanian Politics 1937–1941*. Au prezentat comunicări: Ioan Scurtu (*Carol și Maniu*), Kurt Treptow, (*Carol și Codreanu*), Gheorghe Buzatu (*Antonescu și Codreanu*) și Carry Watts (*Carol și Antonescu*). Mai cu seamă intervenția lui Kurt Treptow care vede în mișcarea legionară o mișcare spirituală înainte de toate, a provocat vii dezbateri¹.

Trei ședințe s-au desfășurat sub generosul titlu *Romanians and Americans* (prezidate de Paul Quinlan, George Ursul și Ioan Opreș). Gheorghe Onișoru, de la Institutul de Istorie A. D. Xenopol, a prezentat comunicarea *Vin americanii. De la speranță la iluzii în România postbelică*. Dintre numeroasele intervenții înscrise în program le mai amintesc doar pe cele ale lui Ioan Opreș (*Românii spre și în America*), Rodica Mihăilă (*Dezrobirea țăgarilor și primul roman american tradus în Principate*), Dumitru Vitcu și Neonila Negură (*George Enescu in the American Musical World*).

De o atenție binemeritată s-au bucurat și temele ce priveau istoria provinciilor românești aflate, încă, în afara granițelor României. Notez, pentru început, doar titlurile ședințelor: *Basarabia; Bucovina; Moldova, Bucovina, România; Moldova: ieri și azi; Transnistria*. Dintre numeroasele comunicări susținute le-am remarcat pe cele ale lui Michel Bruchis (*Restructurarea gorbaciovistă și Moldova sovietică: naționalism patriotic și obediență oportunistă*), Dionisie Ghermani (*The Responsibility of the Western World for the Developments in Eastern Europe*), George Muntean (*Drama presei și literaturii române din Bucovina*), Ilie Smultea (*Bessarabia in Light of International Law*) și Ion Manoliu-Manea (*The Romanian Communist Party and the Bessarabian Problem 1918–1945*).

Presa, ieșeană mai cu seamă, dar nu numai, a acordat spații largi problematicei contemporane care a stat în atenția unora dintre participanții la acest al doilea Congres de Studii Românești. Săliile în care s-au desfășurat aceste ședințe s-au dovedit, întotdeauna, neîncăpătoare. Zecile de întrebări precum și numeroasele luări de cuvânt au fost, nu de puține ori, abrupt întrerupte de intervențiile organizatorilor care cereau încadrarea în limitele unui program prestabilit, dat fiind faptul că timpul repartizat fusese de mult consumat. Cu această ocazie s-a pus în discuție și situația istoriografiei din țara noastră în cadrul simpoziunului intitulat: *Romanian Historiography: Quo Vadis?* Au fost prezentate comunicările: *Regimul istoriografic al naționalismelor moderne* (Ioan Chindriș); *Istoriografia română sub impactul schimbărilor din Europa de-est* (Alexandru Zub); *Reshaping Romanian Historiography: some Atonian Perspectives* (Paul Michelson). *Contemporary Romanian Diplomacy* a fost condusă de Gh. Buzatu. Un tânăr, tot mai prezent la sesiunile științifice de la București, Chișinău și Iași, Charles King, a prezentat, cu această ocazie, lucrarea *Sidelights on Soviet-Romanian Relations in the 1960 s: Recent Research in the Romanian Foreign Minis-*

¹ Într-o discuție particulară cu Ion C. Rugojanu, Kurt Treptow crede că „Zelea Codreanu este total neînțeles de români. Am observat, de când sunt în România, că ei sunt împărțiți în tabere extremiste, pro sau contra. Eu cred că adevărul este pe undeva la mijloc. Din păcate, în România istoria este prea mult legată de politică, motiv pentru care aceasta are un impact negativ asupra oamenilor de aici” („Curierul românesc”, nr. 7, iulie 1993, p. 15).

try Archives. Tot în această ședință Anneli Ute Gabanyi a susținut comunicarea *Moldova between East and West*. Thomas Pick, pe care l-am remarcat datorită întrebărilor puse la obiect și a completărilor utile pe care le-a adus în ședințele la care a participat, a susținut în cadrul colocviului *The Media and Society*, interesanta comunicare intitulată *On the Psychology of Enemy Images*. L-a urmat Alexandrina Cernov cu *Rolul presei cernăuțene în actuala mișcare națională a românilor*. Intervenția sa reprezintă un strigăt disperat al intelectualității românești din Nordul Bucovinei care, singură, nesprijinată, are de înfruntat teroarea românofobiei. Și problemele de limbaj post-decembrist au fost studiate. Astfel Tatiana Slama-Cazacu a vorbit despre *Old and New „Langue de bois” in Romanian and Some Problems of Communication*, iar Lăcrămioara Varga despre *An Analysis of the „Langue de bois” in Romanian*. Un interes deosebit a trezit simpozionul *Totalitarian Structures* prezidat de Daniel Nelson. Aurora Hrituleac, Dennis Deletant și Octavian Roske au prezentat comunicările: *Strategii și mecanisme psiho-sociale în cadrul statului totalitar*; *The „Securitate” and the Police State*; *Colectivizarea agriculturii în România 1949 – 1962*. Analize interesante au fost oferite și de participanții la alte două ședințe *Communist Romania* și *Post-Communist Politics* conduse de Michael Shafir și respectiv Dennis Deletant. Iată doar câteva dintre titlurile intervențiilor: *Ceausism and Stalinism Revisited* (Mary Ellen Fischer); *The False Sense of Creativity in the Communism Regime* (Ana Constantin-Stoica și Leonard Petru Mardari); *Romanian Proto-Democracy* (Daniel Nelson); *The Revival of the Extreme Right in Post-Ceausescu Romania* (Michael Shafir). La fel de incitant a fost și simpozionul *Building Democracy*. Un excelent referat, fapt subliniat de către toți cei prezenți, a citit Jean Michelson (*Voluntarism and Free Societies*). John Van Doren a vorbit *In Defense of the Romanian Constitution*. Această ultimă comunicare a stârnit numeroase comentarii. Paul Michelson, și nu numai el, a respins, în cadrul discuțiilor, argumentele aduse de John Van Doren în sprijinul tezei sale.

Productivă s-a dovedit a fi fost ideea organizatorilor de a include în program mai multe „mese rotunde”. Tematica avută în vedere a fost foarte diversă. Mă opresc doar asupra câtorva care mi s-au părut mai interesante. Astfel, John Florescu a condus excelent o „masă rotundă” dedicată jurnalismului. Introducerea în temă a fost realizată de Cristian Popișteanu, Trevor Hope și Ioan Comșa. Cr. Popișteanu a făcut referiri la imaginea negativă creată de presa română în Occident și la neprofesionalismul presei; în general punctul său de vedere a coincis cu cel al guvernanților. Această expunere nu putea să nu trezească suspiciuni. S-a pus chiar în discuție calitatea lui Cr. Popișteanu de a refera despre libertatea presei și jurnalism dat fiind faptul că el a îndeplinit funcții importante în aparatul de propagandă comunist care siluia istoria românească (a fost și este directorul revistei „Magazin istoric”). Pe de altă parte Trevor Hope a analizat gradul de credibilitate pe care-l are în opinia publică radioul și televiziunea. Aș vrea să mă opresc mai mult asupra altor două „mese rotunde”. Încep cu dezbaterile asupra antisemitismului. Au condus discuțiile și, în același timp, au prezentat și referate Victor Neumann și Michael Shafir. Este meritul celor doi că au reușit să creeze o bază teoretică solidă pentru această „masă rotundă”. După părerea lor se poate face o distincție între două curente: unul de *continuitate* și altul de *înlocuire* la ideile antisemite specifice perioadei interbelice. Prima distincție are în vedere continuitatea față de perioada ceaușistă. În opinia lui Michael Shafir în această categorie intră Partidul România Mare, dar și alte grupări politice ai căror lideri fac apel uneori la arsenalul ideatic specific ideologiei antisemite. Numele lui Gheorghe Funar a fost amintit de această dată. Celelalte clase, caracterizată prin efortul membrilor ei de a redescoperi ideile antisemite interbelice, îi aparțin: Mișcarea pentru România, Noua Românie Creștină, Mișcarea pentru Patrie, Noua Dreaptă etc. S-a pus în discuție și fenomenul „antisemitismului oportunistic” caracteristic unor personalități politice foarte importante care afișează o ambiguitate periculoasă. A fost amintit Petre Roman care a avut „un rol important” în apariția revistei „România Mare” ale cărei instigări naționaliste au fost utile F.S.N.. Nu toate luările de cuvânt care-au urmat au reușit să depășească complexul faptelor concrete, unele chiar nerelevante. În concluzie s-a afirmat că antisemitismul este o părghie a totalitarismului utilizată împotriva democrației.

În ultima zi a lucrărilor Congresului s-a desfășurat o „masă rotundă” intitulată *Post-1989 Romania*. Anneli Gabanyi a prezidat ședința. Și-au prezentat opinia în ordine: Mary Ellen Fischer care crede că privatizarea se desfășoară într-un ritm foarte lent în timp ce corupția, mai cu seamă în ultimul an, a luat dimensiunea unui adevărat flagel. Repercusiuni dramatice pentru mersul societății românești pe drumul unei democrații reale are și fenomenul personalizării accentuate a puterii. Televiziunea Română și radioul (evident programele naționale) n-au avut o atitudine „pozitivă” atunci când au avut de prezentat unele conflicte din sânul societății. În concluzie Mary Ellen Fischer manifestă un „optimism moderat” în ceea ce privește viitorul României. A urmat Walter Bacon profesor la University

of Nebraska at Omaha. Distinsul istoric, tratând problemele ridicate de tranziția la economia de piață, a atras atenția asupra absenței unei competiții economice reale și a birocrăției care anihilează multe inițiative. W. Bacon a remarcat că are unele mici rezerve față de viitorul democrației în România în comparație, evident, cu celelalte țări aflate în tranziție. A încheiat, pe un ton mai optimist, cu indemnul lui Caragiale „aveți puținică răbdare”. La rândul său, Peter Davies (University of London) a opinat că, după cum stau lucrurile în prezent, procesul de democratizare va dura mult timp. De asemenea reformarea economiei se desfășoară prea lent. În ceea ce ne privește P. Davies este mai degrabă de un „optimism sceptic”. Daniel Nelson a dovedit, și de această dată, că este foarte informat despre realitățile din România, cunoaște punctele de vedere, adesea divergente, exprimate de diferitele partide politice. D. Nelson a început prin a evidenția poziția mai precară a economiei românești în comparație cu vecinii noștri de „lagăr socialist”. Societatea românească atinse un grad înalt de ideologizare, comparabil doar cu cel din fostul U.R.S.S.. După decembrie '89 s-au înregistrat o sumedenie de progrese pe drumul democratizării. Au avut loc alegeri „destul de corecte”. Este sesizabil un real progres realizat în democratizarea armatei. D. Nelson manifesta speranța că din toamna anului '93 se va constitui la guvernare o „coalitie a centrului, a moderaților”. În concluzie distinsul profesor nord-american crede că sunt totuși șanse pentru realizarea unei democrații reale și în România. Voi consemna și câteva puncte de vedere vehiculate în cadrul discuțiilor care-au avut loc mai apoi. M. Shafir s-a referit la „suspiciunea universală” care domnește în țară, și la „universalizarea teoriei conspirațiilor”. Violența acestora este cauzată de neclarificarea împrejurărilor revoluției din decembrie '89. D. Deletant a atras din nou atenția asupra activității „organelor de securitate” care trebuie controlate eficient de către Parlament. Din păcate doar în urma presiunilor insistente din străinătate s-a constituit o comisie parlamentară de a cărei eficiență istoricul britanic se îndoiește. Occidentul va privi cu foarte mare atenție, pentru încă mult timp, către „organele securității”, pentru ca nu cumva acestea să redevină o poliție politică. La rândul său, Cr. Popișteanu, găsește ca inoportună, pentru moment, tentativa de a aplica României baremurile „normalității” de tip occidental. Societatea noastră trăiește încă sub „șocul libertăților” și, în același timp, avea să adauge vorbitorul ulterior, sub „imperiul fricii”. După o agitată „perioadă a clarificărilor”, în care guvernării au comis foarte multe erori, a avut loc intrarea în „normalitate”. Din păcate au urmat o serie de luări de cuvânt care-au deviat discuția, care începuse promițător, vehiculând idei ușor perisabile ori fapte concrete pe baza cărora nu întotdeauna se pot trage concluzii serioase. O parte din vina pentru ratarea acestei „mese rotunde” o poartă și Anneli Gabanyi care nu a fost prea inspirată în conducerea ședinței.

În încheierea lucrărilor celui de-al doilea Congres de Studii Românești au luat cuvântul, în ordine, Al. Zub, Paul Michelson, Cornelia Bodea și George Ursul. Grație eforturilor organizatorilor, în zilele de sâmbătă și duminică (10–11 iulie), o parte dintre participanții la această importantă manifestare științifică au efectuat o excursie la mănăstirile din Bucovina. În timpul limitat avut la dispoziție au fost vizitate Putna, Sucevița, Moldovița, Voroneț și Văratec.

Pe lângă celelalte domenii, în cadrul acestui Congres, istoria a fost oarecum privilegiată. Multe dintre comunicările prezentate reprezintă reale contribuții științifice. O parte dintre ele vor vedea, în curând, lumina tiparului.

Armand Goșu

LECTORATUL DE VARĂ AL SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE DIN ROMÂNIA, Brașov, 6–15 iulie 1993

Între 6 și 15 iulie 1993 s-au desfășurat la Brașov lucrările Lectoratului de vară al Societății de științe istorice din România (S.S.I.) în colaborare cu Inspectoratul județean de învățământ Brașov și cu Filiala S.S.I. Brașov. Ele au fost inaugurate în ziua de 6 iulie în sala de festivități a liceului „Andrei Șaguna” din localitate, în prezența reprezentanților autorităților locale municipale și școlare și a unui mare număr de cursanți, profesori din istorie, din județele: Arad, Brașov, Brăila, Constanța, Hunedoara, Ialomița, Iași, Olt, Prahova, Satu Mare, Sălaj, Tulcea precum și din orașul București, capitala țării.

Cuvântul de deschidere a fost rostit de prof. dr. Bogdan Teodorescu, inspector general în Ministerul Învățământului și Secretarul general al S.S.I., care a scos în evidență rolul profesorului de istorie în etapa actuală străbătută de societatea din țara noastră precum și necesitatea permanentă ce se impune pentru pregătirea profesională a acestuia în domeniul didactic și științific. Au urmat la cuvânt apoi: prof. dr. Popescu Topolog, directorul liceului „Andrei Șaguna”, ing. Andrei Moruzi, primarul municipiului Brașov, P.S. paroh Manolache, prof. Viorel Mailat, inspectorul general școlar județean Brașov, care pe rând au reliefat importanța istorică a Brașovului și a împrejurimilor sale în evoluția societății românești de-a lungul timpurilor, rolul preponderent pe care l-au avut tradițiile culturale în formarea generațiilor la nivel regional și național și valoroasele personalități care și-au avut rădăcinile în această parte a țării noastre și s-au remarcat în făurirea idealului național din 1918.

În continuare au fost expuse următoarele comunicări: prof. univ. dr. Nichita Adăniloae, președintele S.S.I., *Unirea Basarabiei cu România*; conf. univ. dr. N. Păun, *Unirea Transilvaniei cu România*. În încheierea sesiunii inaugurale prof. Mircea Stanciu, directorul Bibliotecii județene „Gh. Bariț” a prezentat o recentă apariție editorială și anume primul volum din lucrarea „Părți alese din istoria Transilvaniei” de Gh. Bariț.

În zilele următoare programul Lectoratului s-a desfășurat astfel: 7 iulie, cursanții au efectuat o excursie documentară în județele Brașov și Prahova, vizitând următoarele obiective de interes istoric: biserica cetate țărănească din Prejmer, castelele Peleş și Pelicor din Sinaia, castelul Bran, explicațiile cu caracter științific fiind date de prof. I. Halmaghi, inspector școlar județean adjunct Brașov; în ziua de 8 iulie au fost audiate următoarele comunicări: prof. univ. dr. Constantin Șerban, secretar trezorer al S.S.I., *Manualul profesorului de istorie*; prof. dr. Gheorghe Smarandache, vicepreședinte al S.S.I., *Profesorul de istorie și valențele dimensiunii didactice*; prof. Monica Pleșciuc, *Prezentarea unui proiect de programă gimnazială pentru istoria veche*; prof. Laura Căpiță, *Relația dintre obiectiv și conținut într-un viitor curriculum*; la 9 iulie prof. dr. Bogdan Teodorescu și prof. univ. dr. Constantin Șerban, *Medalion istoric: prof. emerit Aurel Iordănescu*; prof. V. Tovarnițchi, *Începuturile statalității românești în Bucovina*; prof. univ. dr. Constantin Șerban, *Unirea Bucovinei cu România (27 noiembrie 1918)*; prof. Victor Bârsan, *Nistrul în istoria recentă a românilor*; acad. Dan Berindei, *Anul 1848 în Europa*; la 10 iulie prof. univ. Alexandrina Cernov, *Lupta de eliberare națională a românilor din Bucovina după 1989 oglindită în presa din Cernăuși*; acad. Ștefan Ștefănescu, *400 de ani de la înscăunarea lui Mihai Viteazul*; la 11 iulie a avut loc sesiunea științifică a membrilor filialei S.S.I. Brașov în timpul căreia au fost expuse următoarele comunicări: prof. Vasile Manea, *Ulpia Traiana Sarmisegetisa, considerații de natură arhitecturală*; prof. Ion Butoi, *Culoarul Brașov-Rucăr și rolul său în evul mediu*; prof. Ruxandra Dobrescu, *Societate și biserică în secolul al XVII-lea. Analiză de caz*; prof. Ion Mândrea, *Noi interpretări privind drumul în exil prin Transilvania al domnului Alexandru Ioan Cuza*; prof. Corina Bărăgan și prof. Ion Aurel Savu, *Contribuția populației românești din Țara Bârsei și împrejurimi la desăvârșirea unității naționale*; prof. Liviu Burlec, *Concluzii la cercetarea stărilor sociale din țărilor române în evul mediu; precizarea unei terminologii*; prof. Isidor Butiu, *Tradiții din zona Brașovului, junii Brașovului*. În ziua de 12 iulie prof. univ. dr. Zoe Petre, *Conceptele de bază în istoria antică*; acad. Virgil Căndea, *Spiritualitatea românească în secolul al XVII-lea*; la 13 iulie cursanții au efectuat o a doua excursie de documentare în județele Brașov și Sibiu vizitând următoarele obiective cu caracter istoric: Codlea, Făgăraș, Sâmbăta de sus, Sighișoara, Mediaș, explicațiile fiind date de prof. Isidor Butiu.

Din ziua de 14 iulie a continuat prezentarea unor noi comunicări după cum urmează: prof. univ. dr. Ion Scurtu și prof. dr. Gheorghe Buzatu, *Noi mărturii privind istoria modernă și contemporană a românilor*; la 15 iulie prof. Mihai Manea, *1980 – 1989, un deceniu care a pregătit răsturnarea comunismului în Europa*; prof. Mihai Manea și prof. Adrian Pascu, moderator prof. dr. Bogdan Teodorescu, *Dezbateri științifice: manualele de istorie recent apărute*; prof. dr. Florian Salvan, *Din activitatea emigrației românești din Paris pentru unirea Transilvaniei cu România*.

Închiderea cursurilor lectoratului a avut loc în după amiaza zilei de 15 iulie în cadrul unei sesiuni plenare în cursul căreia prof. dr. Bogdan Teodorescu, inspector general în Ministerul Învățământului și Secretar general al S.S.I. a transmis autorităților municipale și școlare din Brașov mulțumiri din partea conducerii S.S.I. pentru buna desfășurare a acestei manifestări cu caracter științific, didactic și metodic și și-a exprimat deplina convingere, că cele audiate și văzute de către participanți vor contribui la sporirea eficienței lecțiilor de istorie predate la clasă în noul an școlar 1993/1994.

Constantin Șerban

SIMPOZION: „NICOLAUS OLAHUS”, Alba-Iulia, 15 mai 1993

Ilustrare particulară a umanismului românesc și european, Nicolaus Olahus (1493–1568) a fost sărbătorit, în cursul anului, la dimensiuni naționale și europene — în cadrul U.N.E.S.C.O. —, cu ocazia aniversării a 500 de ani de la naștere. Concepția, metoda și expresia literară a operei scrise (care a vizat, cu deosebire, sfera științelor umanistice) demonstrează o creație originală, cu indiscutabile calități artistice, istorice, politice, și nu în ultimul rând, teologice. Învățăturile române nu și-a uitat țara, cu toate că a îndeplinit numeroase demnități politice și religioase într-o ierarhie feudală europeană conservatoare, afirmând în câteva texte originea noastră romană, latinitatea limbii vorbite de români, continuitatea și unitatea lor în teritoriul fostei „Dacia felix”.

Organizat de Catedra de Istorie a Facultății de Științe din cadrul Universității „1 Decembrie” Alba Iulia la 15 mai a. c., simpozionul *Umanismul românesc — umanism european: Nicolaus Olahus (1493–1568)* a beneficiat de-o participare interuniversitară, la lucrări înscriindu-se cadre didactice, cercetători și studenți din Alba Iulia, București și Cluj. Lucrările Simpozionului au dovedit, prin conținutul lor, că N. Olahus, reprezentant de excepție al umanismului românesc și cu un rol inconfundabil în fenomenul european, s-a impus — treptat și temeinic — în conștiința Republicii literaților și istoricilor ca un arhetip cultural, recunoscut prin mesajul și valoarea unei diverse opere literare, teologice și istorice. Totodată, a fost reinterpretată activitatea politică și de reformator în sfera bisericii universale și a școlii.

O simplă enumerare a comunicărilor susținute în amfiteatrul „Vasile Pârvan” al Universității din Alba Iulia este de natură să schițeze varietatea tematicii abordate și interesul documentar-științific al contribuțiilor consacrate lui N. Olahus, în al cărui nume, după cum mărturisea Erasmus din Rotterdam în 1531, „<...> sunt cuprinse toate binefacerile prieteniei”: 1) Prof. univ. dr. Alexandru Duțu, Institutul de Studii Sud-Est Europene: *Opera lui Olahus și reevaluarea umanismului*; 2) Prof. univ. dr. Pompiliu Teodor, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj: *Nicolaus Olahus și umanismul istoric*; 3) Conf. univ. dr. Ioan Aurel Pop, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj: *Sensibilități etnice și confesionale în timpul lui Nicolaus Olahus*; 4) Drd. Ioan Drăgan, Direcția Generală a Arhivelor Statului, Filiala Județului Cluj: *Precursori români ai lui Olahus*; 5) Drd. Gabriela Mircea, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia: *Însemne ale conștiinței de român în existența și activitatea lui Nicolaus Olahus*; 6) Drd. Anton Dörner, Institutul de Istorie din Cluj: *Contribuții la genealogia familiei Olahus*; 7) Drd. Violeta Barbu, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București: *Nicolaus Olahus în scrierile erudiților germani și maghiari din secolul al XVIII-lea*; 8) Ileana Dârja, Biblioteca Națională a României, Filiala Batthyaneum Alba Iulia: *Nicolaus Olahus în „Memoria Hungarorum” de Alexius Horanyi*; 9) Conf. univ. dr. Iacob Mârza, Universitatea „1 Decembrie” Alba Iulia: *Itinerarii ale operei lui Nicolaus Olahus (exemplare din Biblioteca Batthyaneum)*; 10) Laura Stanciu, stud. anul II Istorie, Universitatea „1 Decembrie” Alba Iulia: *Nicolaus Olahus în „Istoria” lui Petru Maior*.

Dezbaterile în cadrul Simpozionului de la Alba Iulia a unui segment de istorie națională și europeană, fiindcă N. Olahus pledează prin viață, activitate și operă pentru dimensiunea de „homo europaeus”, a sugerat și editarea sub auspiciile Universității a unui volum cuprinzând textele comunicărilor. Căci eruditul umanist, care a dăruit prin lucrările sale, cititorilor români și europeni, clipe de încântare și sprijin în activitatea lor, trebuie să fie sărbătorit la Alba Iulia și printr-o carte.

Iacob Mârza

AL XIII-LEA SIMPOZION NAȚIONAL DE ISTORIE ȘI RETROLOGIE AGRARĂ ÎN ROMÂNIA, Constanța, 31 august—3 septembrie 1993

În zilele de 31 august—3 septembrie 1993, în municipiul Constanța, a avut loc al XIII-lea simpozion național de istorie și retrologie agrară, organizat de Societatea de istorie și Retrologie Agrară din România, în colaborare cu Academia Română, Academia de Științe Agricole și Silvice, Ministerul Agriculturii și Alimentației, Direcția Generală a Arhivelor Sta-

tului, Prefectura județului Constanța, Direcția Generală pentru Agricultură și Alimentație a județului Constanța, Universitatea „Ovidius”, Stațiunea de Cercetări pentru Culturi Irigate Valul lui Traian, Institutul de Cercetare și Producție pentru Creșterea Ovinelor și Capri elor Palas—Constanța, Stațiunea de Cercetare și Producție Pomicolă Valul lui Traian, Stațiunea de Cercetare și Producție Vini-Viticolă Murfatlar, Direcția Sanitară-Veterinară Constanța, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, Romsilva Constanța, Asociația Crescătorilor de Albine din România.

La simpozion au participat numeroși istorici, agronomi, economiști, sociologi, etnografi, folcloriști, arheologi, muzeografi, profesori și alți cercetători pe teme mai generale dar implicând istoria agrară, din diferite localități urbane (în ordinea numărului de comunicări): București, Deva, Bacău, Iași, Constanța, Craiova, Brașov, Ploiești, Cluj-Napoca, Brăila, Galați, Giurgiu, Târgu-Mureș, Arad, Buzău, Piatra-Neamț, Blaj, Hunedoara, Oradea, Roman, Târgu-Jiu, Sibiu, precum și din localități rurale, îndeosebi din acelea în care funcționează institute ori stațiuni de cercetare și producție: Valul lui Traian, Miniș, Palas-Constanța, Dăbuleni, Murfatlar, Târgu-Bujor, Băneasa-Giurgiu, Drăgănești-Olt, Hunedoara, Fundulea, Ibănești, Simeria, Ștefănești, Stoicănești.

În afară de specialiștii români din România, au venit și specialiști români din Republica Moldova (Chișinău): acad. Valentin Ungureanu, Universitatea Agricolă; dr. Teodor Ungureanu, Institutul de Cercetări pentru Hidroameliorații; Zilia Victor Cătărașu, Academia de Studii Economice; dr. Ion Țurcanu, Ministerul Economiei; au răspuns invitației și specialiști din câteva țări străine: dr. Heinz-Christien Dosedla, Technische Hochschule, Coburg, Germania; Ecaterina Petrina, Cornell University Ithaca, S.U.A.; Ionela Manolescu, Montreal, Canada.

Simpozionul a fost precedat, în ziua de 30 august, de ședința Consiliului de Conducere al Societății de Istorie și Retrologia Agrară, prezidată de dr. Eugen Constantin Mewes, președintele Societății; prof. dr. doc. Vlad Ionescu-Șișești, președintele filialei din București, a prezentat o informare asupra activității filialei în perioada de la simpozionul anterior, Deva, 31 august—4 septembrie 1992, și până la simpozionul despre care relatez aici, urmată de informări similare făcute de Gheorghe Firczak, președintele filialei Hunedoara, dr. Alexandru Mihalca, președintele filialei Arad, ing. Valer Lupșan, secretarul filialei Mureș, Vasile Popescu, vicepreședinte al filialei Timiș, dr. Florin Filip, președintele filialei Brașov, dr. Ioan Ciută, președintele filialei Bacău, prof. dr. Constantin Secieru, vicepreședinte al filialei Iași, prof. dr. Dumitru Andreia, președintele filialei Cluj, dr. Aurel Cup, președintele filialei Constanța, Gheorghe Niculescu, președintele filialei Olt. În partea finală, ședința a confirmat și a aprobat propunerea avansată de anul trecut ca simpozionul următor să fie găzduit de filiala Bacău, și să aibă în atenție două teme principale: îmbunătățirile funciare și îmbunătățirea mediului; cooperarea agricolă în România. Consiliul de Conducere a ales ca membru de onoare al Societății de Istorie și Retrologia Agrară din România pe dr. Heinz-Christian Dosedla din Stuttgart, Germania. S-a recomandat filialelor să se ocupe de identificarea monumentelor și a altor locuri semnificative pentru istoria agrară și să stabilească împreună cu instituțiile interesate un ansamblu de măsuri pentru îngrijirea lor.

Ședința plenară de deschidere a lucrărilor simpozionului a avut loc în ziua de 31 august, în aula Universității „Ovidius”. *Cuvântul de deschidere* a fost pronunțat de dr. Aurel Pop, președintele filialei Constanța. Prefectul județului, inginer agronom Anghel Constantinescu, a transmis un salut din partea autorităților locale. A urmat susținerea a patru comunicări științifice: *Originile și începuturile cultivării cerealelor pe teritoriul României*, dr. Vasile Boroneanț, directorul Muzeului de Istorie și Artă al Municipiului București, vicepreședinte al filialei din București a Societății de Istorie și Retrologia Agrară (întrucât autorul n-a putut să fie prezent, textul a fost citit de dr. Ștefan Olteanu, vicepreședinte al Societății de Istorie și Retrologia Agrară); *Comentarii paleontologice asupra începuturilor agriculturii în România*, dr. Georgeta Moraru, Institutul de Etnografie și Folclor, vicepreședinte al Societății de Istorie și Retrologia Agrară; *Irigațiile în economia agriculturii României (1960—1990)*, dr. Aurel Lup, Stațiunea de Cercetări pentru Culturi Irigate Valul lui Traian, președintele filialei Constanța; *Retrospectiva mișcării cooperatiste din România (cu prilejul centenarului mișcării cooperatiste din România)*, dr. Eugen Constantin Mewes, președintele Societății de Istorie și Retrologia Agrară.

În după amiaza zilei, și în ziua următoare, 1 septembrie (dimineața, în unele cazuri și după amiază) lucrările simpozionului s-au divizat în 8 secții de specialitate (una din ele cu două subdiviziuni), și anume: secția *Originile și începuturile agriculturii în România*; secția *Agricultură generală I*; secția *Agricultură II*; secția *Cultura plantelor*; secția *Creșterea animalelor*; secția *Instituții, relații și ideologii agrare*; secția *Personalități agrare*; secția *Viața rurală*; secția *Istoria apiculturii*.

La secția *Originile și începuturile agriculturii în România* au fost prezentate comunicările: *Paleoecologia și descifrarea unor începuturi ale agriculturii*, acad. Marcu Botzan; *Academia Română, București*; *Începuturile agriculturii în nord-estul Bărdăganului*, Valeriu Sirbu, Muzeul de Istorie, dr. Gabriel Leț, Stațiunea Centrală de Cercetări pentru Ameliorarea Solurilor Sărăturate, Brăila; *Primele dovezi de practicare a agriculturii în zona Romanului*, dr. Vasile Ursachi, Muzeul de Istorie, Roman; *Dovezi despre practicarea agriculturii la geto-daci*, dr. Rodica Tanțău, Academia de Științe Economice, București; *Vânatul — preocupare perenă în comunitatea așezării dacice Wittenberg (Sighisoara)*, dr. Claudia Lisovschi-Cheleşanu; Aurel Rustoiu, Ana Maria Lisovschi, Ioan Pascu, Universitatea de Științe Agricole, Cluj-Napoca; *Inovații agricole din perioada colonială romană în centrul și estul regiunii danubiene*, dr. Heinz-Christian Dosedla, Technische Hochschule, Coburg, R. F. Germania; *Agricultura antică din Câmpia Boianului*, Gheorghe Vieru, Școala Generală, Stoicânești, jud. Olt; *Unelte și instrumente agricole din epoca romană în colecția muzeului din Constanța*, dr. Maria Bărbulescu, Traian Cleante, Muzeul Național de Istorie și Arheologie, Constanța; *Originile și începutul cultivării grâului în Câmpia Boianului*, Gheorghe Niculescu, Societatea Comercială Boianu, Drăgănești-Olt, jud. Olt; *Dovezi paleofaunistice despre creșterea animalelor în zona Feleac-Alba*, prof. dr. Mihai Miclea, dr. Constantin Lisovschi-Cheleşanu, Cristina Miclea, Universitatea de Științe Agricole, Cluj-Napoca; *Studiul paleofaunei din așezarea dacică Dealul Turcului*, dr. Claudiu Lisovschi-Cheleşanu, Aurel Rustoiu, Ioan Pascu, Mihai Miclea, Universitatea de Științe Agricole, Cluj-Napoca; *Mitologia — izvor istoric pentru începuturile agriculturii în România*, Emil Burlacu, București; *Începuturile agriculturii pe teritoriul României în context universal*, prof. dr. Constantin Mocanu, Institutul Național pentru Românităte și Românistică, București.*

La secția *Agricultură generală I: Evoluția utilizării terenului agricol în România în sec. XX*, prof. dr. Ioan Pană, dr. Viorica Pană Universitatea din Craiova; *Aspecte ale agriculturii României în anii 1934—1937*, Iulia Stănescu, Muzeul de Istorie și Arheologie, Ploiești; *Mașinismul în agricultura României*, prof. dr. Victor Axenciuc, Institutul de Economie Națională, București; *O istorie în date a dezvoltării tractorului românesc și structura actuală a parcului de tractoare*, Traian Filip, Eugen Duță, dr. Ion State, Vasile Vișan, Societatea Comercială Tractorul Brașov; *Evoluția parcului de tractoare*, idem; *Spațiul agricol european locuit de români*, prof. dr. Dumitru Teaci, Academia de Științe Agricole și Silvicultură, București; *Agricultura din spațiul carpato-nistriean în secolele VI—X*, dr. Ioan Mitrea, Universitatea „Spiru Haret”, Bacău; *Biotehnologiile și implicațiile lor pentru omenire*, Victoria Sonea, Institutul de Economie Agrară, București; *Referiri privind agricultura din Banat în sec. IV—XII*, dr. Alexandru Roz, Universitatea „Vasile Goldiș”, Arad; *Agricultura în județul Galați în timpul celui de-al doilea război mondial*, Margareta Guzinac, Galați; *Scurtă retrospectivă asupra agriculturii postbelice a Dobrogei*, dr. Aurel Lup, Stațiunea de Cercetări pentru Cultură Irigate Valul lui Traian, jud. Constanța; *Agricultura județului Prahova în a doua jumătate a sec. XIX*, Elisabeta Negulescu, Filiala Arhivelor Statului, Ploiești; *Sisteme de agricultură din Țările Române în secolele XIII—XVII*, dr. Ștefan Olteanu, Institutul de Arheologie, București; *Instalații agricole de prelucrare a cerealelor*, dr. Radu Octavian Maier, Institutul de Etnografie și Folclor, București; *Evoluția cernoziomurilor din Moldova sub influența antropică*, acad. Valentin Ungureanu, Universitatea Agricolă, Chișinău.

La secția *Agricultură generală II: Industria alimentară giurgiuveană în prima jumătate a sec. XX*, Ancu Damian, Filiala Arhivelor Statului, Giurgiu; *Morăritul și panificația în Moldova centrală*, Gheorghe Burlacu, Bacău; *Morăritul în anii 1948—1965*, Doina Popescu, Muzeul de Istorie și Arheologie, Ploiești; *Întreprinderea textilă „Dobrogeana” din Constanța și condițiile înființării ei*, Angela Pop, Filiala Arhivelor Statului, Constanța; *Comercializarea grâului românesc în spațiul european în sec. XIII—XV*, dr. Constantin Rezachevici, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București; *Comerțul agricol în Transilvania în secolele XIII—XV*, Emil Lazea, București; *Comerțul românesc cu cereale în anii 1860—1914*, Gabriela Drăgan, Academia de Studii Economice, București; *Comerțul agricol în județul Prahova în secolele XV—XVIII*, Elisabeta Savu, Muzeul de Istorie și Arheologie, Ploiești; *Influența protecționismului industrial asupra agriculturii (1920—1940)*, Eugen Gheorghică, Institutul de Economie Națională, București; *Evoluția cernoziomurilor irigate din Republica Moldova*, dr. Theodor Ungureanu, Institutul de Cercetări pentru Hidroameliorații, Chișinău; *Construcții anexe folosite la depozitarea cerealelor în județul Tulcea*, Dorinel Ichim, Muzeul de Istorie, Bacău; *Aspecte retrologice privind amenajările de îmbunătățiri funciare în Dobrogea*, prof. dr. Gheorghe Pricop, Universitatea de Științe Agronomice, București; *Evoluția nivelului apei freatică în Dobrogea de sud în urma amenajărilor pentru irigații*, Florin Popescu, Stațiunea de Cercetări pentru Culturi Irigate Valul lui Traian, jud. Constanța; *Evoluția chimismului complexului lacustru Razelm-Sinoe utilizat ca principală sursă pentru irigații în nordul Dobrogei*,

Cristian Kleps, Institutul de Cercetări și Inginerie Tehnologică pentru Irigație și Drenaj, Băneasa-Giurgiu; *Evoluția aparatului și metodelor de măsurare a pământului*, Ion Nelu Leu, Universitatea de Științe Agronomice, București; *Teledetecția și vocația rurală a sistemului informațional geografic*, dr. Ion Sion, Institutul de Geodezie, Fotografie, Cadastru și Organizarea Teritoriului, București; *Organizarea teritoriului — istorie și actualitate*, dr. Ion Bold, Institutul de Geodezie, Fotografie, Cadastru și Organizarea Teritoriului, București; *Structura împărțirii terenurilor arabile în hotărâri Brașovului în sec. XVIII—XIX*, Elisabeta Marin, Filiala Arhivelor Statului, Brașov; *Insula Șerpilor în documente istorice, cartografice și văzută din Cosmos*, Mihail Albotă, Institutul de Geodezie, Fotografie, Cadastru și Organizarea Teritoriului, București; *Recensământul agricol din 1850 în județul Brăila*, Gheorghe Iavorschi, Filiala Arhivelor Statului, Brăila; *Raportul dintre ramurile productive și rentabilizarea agriculturii*, dr. Traian Udrea, București; *Eficiența și evoluția viticulturii în Podișul Târnavelor*, dr. Florin Filip, Brașov; *Fluctuațiile și tendințele prețurilor agricole*, Iosefina Moroșan, Centrul de Cercetări Economice, Iași; *Propagandistul agronom al Astei în anii primului război mondial*, Dorin Goția, Filiala Arhivelor Statului, Sibiu; *Expoziția agricolă a Moldovei reîntregite (1923)*, Virgil Teodorescu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București; *Agricultura și protecția mediului în Suedia*, Ecaterina Ionescu, Academia Română, București; *Agricultura hunedoreană oglindită în simboluri sigilare*, Olimpia Pălămaru, Dumitru Pălămaru, Muzeul județean, Deva; *Agricultura în emisiuni filatelice*, Constanța Firtzak, Deva; *Sisteme de rotații și asolamente din agricultura Dobrogei*, Marioara Nicolaescu, Stațiunea de Cercetări pentru Culturi Irigate Valul lui Traian, jud. Constanța.

La secția Cultura plantelor: *Momente importante din istoria protecției plantelor*, dr. Vera Bontea, dr. Tatiana Sesan, Institutul de Cercetări pentru Protecția Plantelor, București; *Istoricul cultivării și folosirii inului pe teritoriul României*, dr. Ileana Doucet, Academia de Științe Agricole și Silvice, Mircea Doucet, București; *Începuturile cultivării cartofului în Transilvania*, Liviu Boar, Filiala Arhivelor Statului, Târgu Mureș; *Viticultura din vestul României în sec. XX*, dr. Alexandru Mihalca, Stațiunea de Cercetare și Producție Viti-Vinicolă, Miniș jud. Arad; *100 de ani de la înființarea pepinierii viticole de la Vișani-Iași*, dr. Petru Pițuc și colaboratori, Stațiunea de Cercetare și Producție Viti-Vinicolă, Iași; „*Amurg*”, un soi nou pentru vinuri roșii în podgoriile Târnave și Aiud, Sergiu Dan Moldovan, Stațiunea de Cercetare și Producție Viti-Vinicolă, Blaj, jud. Alba; *Evoluția formelor de conducere și a sistemelor de cultură a viței de vie după invazia filoxerei*, Maria Contoman, Stațiunea de Cercetare și Producție Viti-Vinicolă, Târgu Bujor, jud. Galați; *Evoluția sortimentului de soruri în podgoria Miniș-Mădăret*, Maria Oană, dr. Alexandru Mihalca, Stațiunea de Cercetare și Producție Viti-Vinicolă Miniș, jud. Arad; *Criza filoxerică — extindere, gravitate, soluții*, dr. Constantin Beratlief, Institutul de Cercetări pentru Protecția Plantelor, București; *Un secol de viticultură postfiloxerică în nord-estul Moldovei*, dr. Petru Pițuc, Stațiunea de Cercetare și Producție Viti-Vinicolă, Iași; *Mana viței de vie (istorie și probleme actuale)*, Maria Oprea, Institutul de Cercetări pentru Protecția Plantelor, București; *Viile experimentale de la Murfatlar*, Adolf Ionescu, Averina Marian, Stațiunea de Cercetare și Protecție Viti-Vinicolă Murfatlar, jud. Constanța; *Problema hibrizilor producători direcți*, Adolf Ionescu, Aurora Ranca, Mihaela Mihăilă, Stațiunea de Cercetare și Producție Viti-Vinicolă Murfatlar, jud. Constanța; *Influența școlii de viticultură Miniș pentru redresarea viticulturii din zona Aradului (1920—1940)*, Virgil Valea, Mihai Vasileoiu, Stațiunea de Cercetare și Producție Viti-Vinicolă, Miniș jud. Arad; *Aspecte din istoria vinului*, dr. Grigore Isac, Stațiunea de Cercetare și Producție Viti-Vinicolă Ștefănești, jud. Argeș; *Vița de vie și vinul în literatură*, Cristina Simion, Stațiunea de Cercetare și Producție Viti-Vinicolă Târgu Bujor, jud. Galați; *Pomicultura în Țara Hațegului*, dr. Nicolae Căndea, dr. Eugen Cernelea, Deva; *Pomii fructiferi în istorie — legende și poezie*, Aurelia Negrescu, dr. Ion Negrescu, Stațiunea Centrală de Cercetare pentru Cultura Plantelor pe Nisipuri, Dăbuleni, jud. Dolj; *Evoluția pașijelor în Dobrogea*, dr. Ioan Opreș, Institutul de Cercetare și Producție pentru creșterea Ovinelor și Caprinelor, Palas-Constanța; *Plantele tinctoriale în gospodăria rurală românească*, dr. Constantin Beratlief, Institutul de Cercetări pentru Protecția Plantelor, București; dr. Mihai Mateiaș, Institutul de Cercetări pentru Cereale și Plante Tehnice Fundulea, jud. Călărași; *Actualitatea extinderii perdelor forestiere de protecție în Câmpia Transilvaniei*, dr. Eugenia Popescu, Otilia Popescu, Stațiunea de Cercetări și Amenajări Silvice, Brașov; *40 de ani de cercetări silvice la Simeria*, dr. Stelian Radu, Stațiunea de Cercetări și Amenajări Silvice, Simeria, jud. Hunedoara; *Tratamentele silviculturale — istorie și actualitate*, Ștefan Vlona, Stațiunea de Cercetări și Amenajări Silvice, Brașov; *Ecosisteme forestiere de mare altitudine, stabilite și polifuncționalitate*, Florin Popescu, Deva.

La secția Creșterea animalelor: *Evoluția și redistribuirea teritorială și sectorială a animalelor din România*, dr. Aurel Lup, Stațiunea de Cercetări pentru Culturi irigate Valul lui Traian, jud. Constanța; *Obiceniuri și practici străvechi ale păstoritului în lucrările familiei Densușeanu*, Maria

Razba, Biblioteca județeană, Deva; *Creșterea animalelor în timpul domniilor lui Grigore Ghica, Maria Mihăilescu, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*, București; *Creșterea animalelor în județul Neamț în anii 1920–1940*, Gheorghe Radu, Filiala Arhivelor Statului, Piatra Neamț; *Evoluția rasei Pinzgau în zona Munților Apuseni din județul Hunedoara*, Aurel Opris; *Oficiul de Reproducție și Selecție a Animalelor*, Deva; *Istoria cercetărilor de reproducție și înșămânțări artificiale la oaie*, dr. Aurelia Pop, Institutul de Cercetare și Producție pentru Creșterea Ovinelor și Caprinelor, Palas—Constanța; *Oieria Palas*, dr. Aurelian Călătoiu, Institutul de Cercetare și Producție pentru Creșterea Ovinelor și Caprinelor, Palas—Constanța; *Orientul la Dăbuleni*, Aurelia Negrescu și colaboratori, Stațiunea Centrală de Cercetare și Cultivare a Plantelor pe Nisipuri, Dăbuleni, jud. Dolj; *Societatea ecvestră de îmbunătățirea raselor (1873–1920)*, Stanca Bounegru, Filiala Arhivelor Statului, Brăila.

La secția Instituției, relații și ideologii agrare; *Fermele model din agricultura românească (1893–1930)*, Ioan Alexandru Suciu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București; *Un experiment agricol școlar pe domeniul Buftea*, Ioana Burlacu, Asociația Arhivistilor, București; *Rolul băncilor cu capital românesc în Transilvania*, dr. Mihai Drecin, Universitatea din Oradea; *Legea pentru reglementarea proprietății imobiliare în Dobrogea (1882)*, dr. Marin Stanciu, Filiala Arhivelor Statului, Constanța; *Continuitate și discontinuitate în aplicarea Legii fondului funciar în România*, Tiberiu Basarab, Direcția Generală pentru Agricultură și Industrie Alimentară, Deva; *Începuturi ale marelui domeniu feudal în centrul Câmpiei Române*, dr. Panait I. Panait, Universitatea „Ovidius” Constanța; *Reforma agrară din Basarabia*; Zilia Victor Cătăreanu, Academia de Științe Economice, Chișinău; *Documente privind reforma agrară din Basarabia (1921)*, Lidia Brinceanu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București; *Reforma agrară din 1864 în județul Vlașca*, Ion Bălan, Filiala Arhivelor Statului, Giurgiu; *Împroprietărea țăranilor din Dobrogea*, Cristina Dinu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București; *Proprietatea funciară în Moldova*, dr. Ion Țurcanu, Ministerul Economiei, Chișinău; *Considerații privind aplicarea H.C.M. 308/1 februarie 1953 în județul Bacău*, Constantin Păduraru, Filiala Arhivelor Statului, Bacău; *Reglementarea proprietății agrare pentru întreprinzătorii străini*, prof. dr. Vasile Bozga, Academia de Studii Economice, București; *Tipodimensiuni de exploatați agricoli privind Dobrogea*, dr. Victor Ploaie, Stațiunea de Cercetări pentru Culturi Irigate Valul lui Traian, jud. Constanța; *Politica statului român de împroprietărire în Dobrogea de sud*, Stoica Lascu, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, Constanța; *Relațiile agrare în Țara de Sus în sec. XVIII*, dr. Ioan Căpreanu, Universitatea Alexandru Ioan Cuza Iași; *Relațiile agrare din județul Constanța (1876–1916)*, Simona Suceveanu, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; *„Certa puncta”, o încercare de reglementare a raporturilor sociale din Transilvania la 1769*, dr. Ioan Ranca, Paulina Rancu, Târgu Mureș; *Problema agrară în sec. XVIII și prima jumătate a sec. XIX*, Eugen Heleschi, Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați; *Cooperația în gândirea economică românească*, dr. Constantin Secieru, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași; *Obștea rucăreană*, Ion Vorovenci, Academia de Studii Economice, București; *Obștea de arendare — modalitate de consolidare a exploataților țărănești*, dr. Viorica Pană, dr. Ioan Pană, Universitatea din Craiova; *Politica agrară a domniilor fanariote*, dr. Ioana Constantinescu, București; *Rolul statului în susținerea agriculturii în perioada 1920–1940*, Gheorghe Firtzak, Muzeul Județean Deva; *„Ofensiva agricolă” din ajunul celui de-al doilea război mondial*, dr. Ioan Chiper, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București; *Problema agrară în revista românilor balcanici „Lumina” (1903–1908)*, Stoica Lascu, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.

La secția Personalități agrare: *Justus von Liebig (1803–1873)*, dr. Teodor Moscalu, București; *Ion Ionescu de la Brad — ctitor al învățământului agricol modern românesc (cu prilejul împlinirii a 75 de ani de la nașterea sa)*, dr. Ioan Ciută, filiala din Bacău a Societății de Istorie și Retrologie Agrară; *Concepția lui Ion Ionescu de la Brad privind finanțele publice*, dr. Dumitru Pană, Universitatea din Craiova, Gherghina Pană, Întreprinderea Chimică, Craiova; *Ion Ionescu de la Brad (corespondență inedită)*, Otilia Gheorghe, dr. Luchian Deaconu, Muzeul Olteniei, Craiova; *Ion Ionescu de la Brad — descoperitorul Dobrogei*, dr. Alexandru Andronic, Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași; *Răscoala țăranilor din 1907 văzută de juristul Gheorghe Chirișescu în anul 1934*, Margareta Guziec, Galați; *Ion Roman despre relația agricultură — industrie în Transilvania la sfârșitul sec. XIX*, Aneta Spiridon, București; *D. I. Ștefănescu și școala românească de horticultură*, Emil Păunescu, inspectoratul de cultură, Giurgiu; *Roswell Garst și porumbul hibrid din România*, Ecaterina Petrina, Cornell University Ithaca, S.U.A.; *Traian Săvulescu — savant și patriot*, prof. dr. Constantin Mocanu, Institutul Național pentru Românități și Românistă, București; *C. Dobrogeanu-Gherea despre reformele agrare*, Gheorghe Firtzak, Muzeul Județean Deva; *Forme asociative ale crescătorilor de oi în viziunea profesorilor T. Teodorescu și G. K. Constantinescu*, Mioara Mathé-Kiss, Institutul de Cercetare și Producție

pentru Creșterea Ovinelor și Caprinelor, Palas—Constanța; *Schiță de portret*; inginer agronom Constantin Cudei, Elisabeta Teodorescu, Virgil Teodorescu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București; *I. C. Băicoianu despre politica agrară*, prof. dr. Dumitru Mureșan, Academia de Studii Economice, București; *Soluții la problema agrară în opera lui Miliță Constantin* u, dr. Maria Mureșan, Academia de Studii Economice, București.

La secția Viața rurală: *Ocupații rurale în zonele Roman și Bacău în anii 1775—1800*, Ioana Ungureanu, Muzeul de Istorie, Bacău; *Ocupații neagricole în satele de pe Valea Trotușului la începutul sec. XX*, Vilică Munteanu, Filiala Arhivelor Statului, Bacău; *Foamea în spațiul românesc (sec. XVI—XVIII)*, Marieta Chiper, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București; *Farmacopeea populară românească din sec. XVI în opera lui Paracelsus (1493—1541)*, Ionela Manolescu, Montreal, Canada; *Locul plantelor în practicile religioase la români*, Viorica Rusu, Muzeul de Biologie Umană, Ploiești; *Culte agrare la români*, Ovidiu Popescu, Liceul teoretic Deva; *Geneza și dezvoltarea agriculturii, condiție esențială a progresului omenirii*, Cornelia Chimislu, Muzeul de Științele Naturii, Craiova; *Obiceiuri agrare folclorice în Dobrogea*, Corina Apostolescu, Biblioteca Județeană, Constanța; *Dracul și agricultura*, Arcadiu Marinescu-Nour, București; *Așezări rurale antice în județul Gorj*, Vasile Marinou, Gheorghe Călătoiu, Muzeul Județean Târgu Jiu; *Habitatul rural din România (1400—1700)*, Iolanda Țighilui, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București; *Răscula — sat de spărtari din prima jumătate a sec. XX*, Aurel Oprea, Maria Oprea, Oficiul de Reproducție și Selecție a Animalelor, Deva; *Ceasornicul, între utilitate și piesă de mobilier țărănesc*, Dumitru Nedeala, Muzeul Ceasului, Ploiești; *Aspecte ale vieții rurale în pictura românească din sec. XX*, Doina Reghiș, Muzeul Județean Deva; *Viața rurală a Dobrogei în jurnalul înedit al cpt. Constantin Săndulescu (1915)*, dr. Luchian Deaconu, Muzeul Olteniei, Craiova; *Agro-turismul — prezent și perspective*, Florin Frone, Universitatea de Științe Agronomice, București; *Principii ale dezvoltării erorale în Dobrogea*, Marian Dumitrescu, Matei Codreanu, Institutul de Studii și Proiectări pentru Îmbunătățiri Funciare, București; *Retrologia agrară și reînnoirea satelor*, dr. Aneta Radu-Almășan, Deva.

La secția Istoria apiculturii: *Noi contribuții lingvistice la istoria apiculturii din România*, prof. Constantin Pain, Buzău; *Creșterea albinelor în Dacia și Dobrogea pe timpul stăpânirii romane*, Octav Vitcu, Ibănești, jud. Botoșani; *Stupăritul băndăean de la sfârșitul epocii medievale*, Vasile Popescu, Timișoara; *Vechimea practicii apicole a transilvaniei*, Constantin Paiu, Buzău; *În epiturile și dezvoltarea albinăritului rațional în România (1893—1938)*, Ștefan Marinescu, Filiala Arhivelor Statului, Arad; *Stupul de albine și sănătatea, în relatările călătorilor străini*, dr. Ioan Ciută, Bacău; *Constantin N. Ionescu — un autor român în literatura științifică apicolă germană*, Mihaela Șerban, Paul Bucătă, București; *O familie de apicultori: Remus și Florin Bănescu*, Gheorghe Dumitrescu, Inspectoratul Județean Giurgiu; *120 de ani de activitate apicolă în cadrul organizat în România*, Eugen Mărza, Elisei Tartă, București; *Probleme apicole în dezvoltarea Congresului de zootehnie și veterinară din 1924*, Gheorghe Pârlea, București; *Zei cei bătrâni și albine*, Valer Lupașcu, Târgu Mureș.

Lucrările la fiecare secție au fost însoțite de întrebări și răspunsuri, și urmate de discuții; a fost făcută propuneri privind tematica viitoarelor întruniri științifice organizate la nivel central ori de către filiale, revigorarea activității de tipărire a rezultatelor mai consistente și de aplicare în practica acestora atunci când este cazul. La secția Agricultură generală s-a propus ca la simpozionul următor să se introducă un program și o secție care să se ocupe de teme ale biotehnologiei și ingineriei genetice; la secția Personalității agrare s-a propus ca o asemenea grupare de teme să fie realizată și anul viitor, precum și în continuare, deoarece este foarte important, în condițiile actuale, să se studieze mai direct și în orizont cât mai larg valorile interetative de care a fost în stare națiunea română. În mai multe secții și de astă dată s-a atras atenția ca în aria de preocupări științifice implicând istoria agrară să fie cuprinși, în număr simțitor sporit, cercetători tineri, și chiar studenți din facultățile de profil, care să se formeze și astfel în jurul oamenilor de știință mai în vârstă, mult deja consacrați academic și universitar.

Ar fi fost ideal ca în această notă scrisă pentru rubrica „Viața științifică” să fi relatat și despre conținutul celor aproape 170 de comunicări prezentate, dar mi-a fost imposibil într-un spațiu așa de restrâns să îndeplinească această dorință, anunț însă că prin grija Consiliului de conducere și a filialei Constanța, până la următorul simpozion textele se vor tipări, de regulă, în rezumat, într-un volum special. Așa cum s-a procedat și după simpozionul anterior; recent a fost tipărită culegerea de texte: *Al XII-lea simpozion național de istorie și retrologie agrară a României*. Reda tare științifică: Gheorghe Firtzak, Deva, 1993, 284 pagini.

După cele două zile de comunicări științifice, în următoarele două zile, respectiv 2 și 3, septembrie au fost organizate excursii de documentare și informare la complexul muzeal Tropeum Traian, Mangalia, Histria, Cheile Dobrogei.

Constantin Mocanu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ: „VALORI BIBLIOFILE”, EDIȚIA A XIV-A, Timișoara, 2—4 septembrie 1993

În zilele de 2—4 septembrie 1993 s-a desfășurat la Timișoara a XIV-a ediție a sesiunii științifice „Valori bibliofile” sub genericul „Vechi tipărituri și manuscrise” organizată de Ministerul culturii, Direcția generală; Protecția și valorificarea patrimoniului cultural național; Direcția muzeelor și colecțiilor; Muzeul Banatului; Inspectoratul pentru cultură Timiș.

Ședința inaugurală a avut loc în dimineața zilei de 2 septembrie în sala mare a Muzeului de artă bisericească veche din incinta Catedralei mitropolitane din localitate în prezența unui mare număr de participanți proveniți din 17 importante centre universitare și culturale după cum urmează: București, Cluj, Iași, Timișoara, Tg. Mureș, Craiova, Câmpulung Moldovenesc, Deva, Galați, Giurgiu, Oradea, Ploiești, Râmnicu Vâlcea, Reșița, Sibiu, Slatina și Târgu Jiu.

Cuvântul de deschidere a fost rostit de I.P.S.S. dr. Nicolae Corneanu, mitropolitul Banatului care în scurta sa alocuțiune a subliniat însemnătatea lucrărilor acestei manifestări științifice prin intermediul căreia se întâmpină mari aniversări culturale de valoare națională ca de ex. o jumătate de mileniu de la nașterea umanistului Nicolaus Olahus, trei secole de la moartea lui Dosoftei, mitropolitul Moldovei, și 350 ani de la tipărirea la Iași a Cazaniei lui Varlaam. A urmat la cuvânt apoi dl. Adrian Rachieru, din partea Inspectoratului pentru cultură al județului Timiș care a scos în evidență munca de cercetare a bibliologilor, a bibliotecarilor, a muzeografilor, a istoricilor, a cadrelor didactice și a cercetătorilor științifici în domeniul istoriei culturii naționale și internaționale. În continuare întreaga asistență a luat parte la vernisajul expoziției „Ilustrația și legătura, elemente artistice de valoare al cărții românești”, din incinta muzeului, organizată în cadrul „Colecției de artă bisericească veche din județul Timiș”, explicațiile privind materialele expuse fiind date de P. S. părintele Partenie Filip, custodele muzeului.

În după amiaza aceleiași zile și în ziua următoare s-au desfășurat în cadrul a patru secții lucrările simpozionului astfel: Secția I-a „Vechi manuscrise și tipărituri românești” la Centrul eparhial din Timișoara, sala de ședințe moderator fiind dl. prof. univ. dr. Gabriel Ștrempel, directorul Bibliotecii Academiei Române București; Secția a II-a „Manuscrise și tipărituri românești moderne” la Biblioteca județeană Timiș, moderator fiind dl. prof. univ. dr. Constantin Șerban, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava; Secția a III-a „Cărți rare străine” la Muzeul Banatului moderator fiind dna Maria Dulgheru, Muzeul județean de istorie și arheologie Prahova; Secția a IV-a „Biblioteci, arhive, colecții” la Biblioteca județeană Timiș moderator fiind dl. prof. univ. dr. Ion Iliescu, Timișoara.

La Secția I-a s-au prezentat comunicările următoare: prof. univ. dr. Gabriel Ștrempel, *Destinul unui mare tipograf al lui Dosoftei: Mitrofan, episcop de Huși și de Buzău*; Ion Brăneanu, Timișoara: *Nicolaus Olahus despre români*; Adela Herban, Muzeul Județean Hunedoara—Deva, *Nicolaus Olahus în vâltoarea transformărilor religioase ale secolului al XVI-lea*; Florian Dudaș, Oradea, *Aportul Cazaniei lui Varlaam la biruința scrisului românesc în Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș*; Elena Mihai, Muzeul județean Mureș, *Exemplare ale Cazaniei lui Varlaam, cumpărate în timpul păstoriei mitropolitului martir Sava Brancovici ajunse pe meleaguri mureșene*; Olga Șerbănescu, Muzeul Brukenthal Sibiu, *Psaltirea în versuri a lui Dosoftei (1673) și reflectarea ei în cântece de stea (secolul al XIX-lea)*; Ion B. Mureșanu, Ioan I. Mureșanu, Timișoara, *Cărți vechi românești în Banat și mesajul lor*; Maria Basarab, Muzeul județean Hunedoara—Deva, *Considerații privind dobândirea cărții românești de secol XVII în județul Hunedoara*; Eva Isac, O.J.P.C.N. Gorj, *Însemnări privind circulația cărții românești vechi (secolul al XVII-lea) în județul Gorj*; Ana Violeta Ghelmez, O.J.P.C.N. Vâlcea, *Câteva considerații asupra tiparului de Râmnic în secolul al XVIII-lea*; Liubita Raichici Botgors, Biblioteca județeană „Paul Iorgovici”, Reșița, *Predica asupra timpului pasiv reținută din două protocoale bisericești ale parohiei Bisericii Albe (actuala R.F.I.)*; Dorin Teodorescu, O.J.P.C.N. Olt, *Patru cărți de secol XVIII și XIX. Contribuții la B.R.V.*

La secția a II-a s-au prezentat comunicările următoare: Ioana Zmeu, Biblioteca Academiei Române București, *Un umanist uitat: Ioan Rus (1811—1843)*; prof. doctorand Mirela Șerban, Câmpulung Moldovenesc, *Cea mai veche monografie privind Bucovina în limba română (1846)*; Rodica Popescu, Biblioteca Academiei Române București, *Grigore Șerrurie între istorie și literatură*; Ioachim Lazăr, Muzeul Județean Hunedoara—Deva, *Un protocol din anul 1855 despre probleme școlare — Regulamentul Preparatoriei — aparținând lui Beniamin Densușianu*; Aurora Ilieș, Institutul de istorie „N. Iorga” București, *Din nou despre istoria Țării Românești a stolnicului Constantin Cantacuzino*; Ioan Spătan, Biblioteca Academiei Române București, *Un bândănean la Conferința de pace de la Paris: Sever Bocu*; Prof. univ. dr. Constantin Șerban, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, *O raritate bibliofilă: Manualul de istorie universală*

al lui *Samuil Isopescu*; Gabriela Dumitrescu, Biblioteca Academiei Române București, *Alexandru Macedonski dramaturg (Manuscrisul tragediei inedite „Regele de Arungabad”)*; Vasile Dudaș, Muzeul Banatului Timișoara, *Un manuscris necunoscut, cu valoare documentar-istorică, privitor la primul război mondial*; Horia Nestorescu-Bălcești, *Începuturile Francmasoneriei române în trei manuscrise din secolele XVIII și XIX încă inedite*; Elena Maria Schatz, Biblioteca Națională București, *Activitatea lui Corneliu Pop-Păcuraru ca redactor responsabil la „Tribuna” din Sibiu*; Hortensia Baica, Biblioteca Județeană Timiș, *Ilarie Voronca poemul „Ulise”*. Două exemplare cu însemnările (dedicații) autorului.

La secția a III-a au fost prezentate comunicările: Dan Junară, Muzeul Literaturii Române din Iași, *Vechi manuscrise de muzică bizantină*; Maria Cordea, Biblioteca Județeană Satu Mare, *Ediția primă a Cronicii lui Kinnamos*; Rodica Maiorescu, Biblioteca Națională București, *Un tip graf umanist Josse Bade*; Maria Dulgheru, Muzeul Județean de istorie și arheologie Prahova, *O ediție Plantin la Ploiești*; Paula Vasile-Marinescu, Biblioteca Județeană Satu Mare, *Un Elzevir puțin cunoscut în colecțiile bibliotecii sătmărene*; Gabriela Braun, Biblioteca Județeană Craiova, *Ediții elzeviriene donate de familia Aman în colecțiile Bibliotecii județene Craiova*; Silvia Dumitru, Biblioteca Centrală Universitară Cluj, *Augsburg centrul european al Tiparului. Ediții din Augsburg aflate în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare Cluj (secolele XVI-XVIII)*; Mihaela Grancea, Muzeul Brukenthal Sibiu, *Știri despre țările române la începutul secolului al XVIII-lea într-o publicație editată la Haga*; Elena Rodica Colta, O.J.P.C.N. Arad, *Receptarea cărții germane din secolul al XVIII-lea în districtul Arad*; Gabriela Verza, Muzeul Brukenthal Sibiu, *Circulația cărții engleze din secolul al XVIII-lea în Transilvania*; Adriana Mitu, Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu” București, *„Cugetările lui Oxenstiern” n lectura lui Mihai Eminescu*.

La secția a IV-a au fost prezentate următoarele comunicări: Prof. univ. dr. Ion Iliescu *Noi determinări și înțelegerea corectă a bibliofiliei*; Elena Dima, București, *Biblioteca Națională Baha'i. Constituire, organizare*; Maria Buz, Biblioteca Universității Craiova, *Columna lui Traian în vechi tipărituri*; Ana Andreescu, O.J.P.C.N. București, *Exemplare bibliofile în colecțiile particulare din București*; Paul Păltănea, Galați, *Un premiu internațional „V. A. Urechia” pentru istoria românilor inițiat de „Societa d'ethnografie” 1882*; Ana Pleșia, Biblioteca Națională București, *Iașul de la sfârșitul secolului al XIX-lea oglindit în documente și fotografii*; Ioan Spătan, Biblioteca Academiei Române București, *Albumul încoronării (15-16 octombrie 1922)*; Emil Păunescu, Inspectoratul pentru cultură al județului Giurgiu, *Arhiva personală a cărturarului Nt olac Cartoian*; Gabriela Șerbănescu, Biblioteca Universității Craiova, *Dr. Victor Gomoiu, coleționar de documente de valoare națională*; Sofia Știrban, Muzeul Național al Unirii Alba Iulia, *Restaurarea unei diplome pe pergament semnată de regele Ferdinand și secretarul său Nicolaus Olahus (1550)*; Alexandru Ligor, Direcția Muzeelor și Colecțiilor, *Valoarea artistică a documentelor românești tipărite în vechime*.

La încheierea lucrărilor sesiunii științifice moderatorii celor patru secții au prezentat în plen concluziile lor cu privire la valoarea comunicărilor susținute. Astfel s-a subliniat profilul foarte variat al subiectelor abordate, nivelul academic al expunerii comunicărilor și al discuțiilor angajate pe marginea lor, punerea în circulație a noi materiale de arhivă, contribuția importantă a autorilor expunerilor făcute menită să îmbunătățească literatura de specialitate. În continuare vorbitorii au mulțumit în numele participanților Direcției Muzeelor și Colecțiilor din Ministerul Culturii reprezentată de prof. dr. Alexandru Ligor precum și conducerii Muzeului Banatului pentru condițiile optime asigurate pe timpul desfășurării lucrărilor simpozionului.

În cursul lucrărilor sesiunii științifice participanții au mai vizionat încă alte trei expoziții și anume: „Crâmpoie din memoria culturii scrise din Banat” aflată la Muzeul Banatului coordonată de Tatiana Bădescu directoarea Muzeului Banatului, „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național” coordonată de Hortensia Baica de la Biblioteca Județeană Timiș și „Bibliofilia ca pasiune și posibilitățile ei de exprimare” coordonată de prof. univ. dr. Ion Iliescu, Timișoara, iar în ziua de 3 septembrie aceștia au efectuat o vizită documentară la mănăstirea de maici din satul Șag (20 km distanță de Timișoara) reconstruită în 1940, pictată în 1967 și târnosită în 1972 unde au vizionat o importantă colecție muzeală de obiecte de cult și carte veche bisericească. În ultima zi s-a efectuat un tur al orașului pentru cunoașterea vechilor construcții civile în stil baroc.

Mirela Șerban

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ: „MIHAI VITEAZUL. 400 de ani de la înscăunare”, București, 7—8 octombrie 1993

Între manifestările științifice serioase dedicate împlinirii a 400 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești a lui Mihai Viteazul s-a numărat și cea organizată de Ministerul Apărării Naționale, Comisia Română de Istorie Militară, la București, în zilele de 7 și 8 octombrie 1993. Tema sesiunii de comunicări științifice fiind „Personalitatea politico-militară a lui Mihai Viteazul”, firește comunicările au cuprins un registru larg de aspecte ale vieții și activității marelui domn, sau legate indirect de personalitatea acestuia.

În ordinea prezentării lor, după cuvântul de deschidere rostit de secretarul de stat Ioan Mircea Pașcu, au urmat: Ștefan Ștefănescu, *Mihai Viteazul în conștiința românească*; Constantin Rezachevici, *Perspectiva reală a unirii politice a țărilor române de către Mihai Viteazul — motivație politică și strategică*; Mircea Dogaru, *Dimensiunea politico-militară a personalității lui Mihai Viteazul*; Mihai Maxim, *Date noi despre Mihai Viteazul extrase din arhivele otomane*; Bogdan Murgescu, *Aspecte financiare ale acțiunii politico-militare a lui Mihai Viteazul*; Mircea Soreanu, *Imaginea lui Mihai Viteazul la Poartă (1593—1595)*; Gheorghe Iscru, *Epoca lui Mihai Viteazul — începutul renașterii naționale în istoria românilor*; Virgiliu Z. Teodorescu, *Simboluri ale cinstirii lui Mihai Viteazul*; Rodica Negură, *Personalitatea lui Mihai Viteazul reflectată în colecțiile Muzeului Militar Național*; Valentin Stancu, *Rolul imaginii în potențarea acțiunilor politico-militare ale lui Mihai Viteazul*; Dan Căpățână, *Cetatea Giurgiu în concepția strategică a lui Mihai Viteazul*; Lizica Papoiu, *Cărți rare din fondul documentar al Muzeului Militar Național*; Gheorghe I. Mirescu, *Cinstirea memoriei domnului Unirii prin cuget și faptă*. „Cavalerii Ordinului Mihai Viteazul”.

Cuvântul de închidere a fost rostit de gen. mr. Ion Safta, președintele Comisiei Române de Istorie Militară. Comunicările au fost însoțite de discuții, unele deosebit de interesante. În ansamblu au fost puse în evidență preocupări actuale ale istoricilor români, unii dintre ei chiar specialiști în această epocă, referitoare la personalitatea și acțiunile lui Mihai Viteazul, sau legate direct și indirect de acestea. Organizată într-un cadru adecvat, la Cercul Militar Național, însoțită de o expoziție „Mihai Viteazul”, datorată Muzeului Militar Național, sesiunea a constituit o reușită în peisajul cultural actual.

Constantin Rezachevici

METODE CANTITATIVE ȘI INFORMATICA ÎN ISTORIE — DEZBATERI INTERNAȚIONALE

Subiect, pe cât de controversat pe atât de incitant, aplicarea statisticii matematice și a informaticii în istorie și-a sporit considerabil audiența în ultimul deceniu.

Apariția și răspândirea calculatoarelor personale, prezența lor, devenită aproape banală pe masa istoricului a condus către lărgirea continuă a ariei aplicațiilor, de la simple prelucrări statistice până la crearea și exploatarea băncilor de date istorice prin sisteme expert special concepute.

Schimbul de idei, dezbaterile internaționale a unor proiecte, au devenit în scurt timp o necesitate. Mărturie a acestui fapt stau creșterea spectaculoasă a numărului de periodice de profil, precum și numeroasele reuniuni cu caracter național sau internațional menite să discute și să elucideze aspecte legate de tematica domeniului, din ce în ce mai diversă, de adaptarea metodelor statisticii matematice la specificul cercetării istoriei, sau de aplicațiile informaticii în stocarea și procesarea datelor istorice.

Considerăm deci utilă o informare a cititorului asupra câtorva dintre cele mai importante manifestări internaționale consacrate statisticii și calculatorului în istorie, ce au avut loc în perioada 1990—1992.

O primă conferință a fost cea desfășurată în zilele de 20—23 martie 1990, la Bad Homburg, Germania, pentru dezbaterile temei *Public/Private Relations in the Shaping of Social Welfare in Germany, England and the U. S. from the 1870s to the 1930s*.

Autorii proiectului, Michael B. Katz (Universitatea Pennsylvania), Daniel Levine (Colegiul Bowdoin), Christoph Sachsse (Universitatea din Kassel), Pat Thane (Universitatea din Londra)

Bernd Weisbrod (Universitatea din Bochum), sponsorizați de Council for European Studies și Werner Reimers-Stiftung, își concentrează atenția asupra celor trei mari puteri industriale, dar și imperiale, ale sfârșitului de secol nouăsprezece, Germania, Anglia și Statele Unite. Co-firmatate deopotrivă cu consecințele sociale ale transformărilor economice și demografice, ele trei țări oferă un bogat material pentru abordări comparative.

Concentrată pe patru domenii majore (șomajul, vârsta a IV-a, îngrijirea copiilor și sărăciea) cercetarea pune în evidență preocupările majore ale reformatorilor din domeniul social la sfârșitul secolului al XIX-lea, pentru transformarea „ajutorării săracilor” în legi care să le asigure o oarecare bunăstare, în centrul acestui proces aflându-se și reconsiderarea raportului între sectorul public și cel privat. Asemănări izbitoare, dar și diferențe considerabile marchează soluțiile în politica socială a celor trei țări și fac din cercetarea comparativă a „bunăstării sociale” un subiect ce oferă multiple satisfacții.

În ultimul timp febra computerizării a cuprins și predarea disciplinelor umaniste în universități. Se ridică desigur întrebări asupra posibilităților pe care calculatorul le poate feri procesului educațional, asupra efectului creat de impactul calculatoarelor — predarea științelor sociale.

Organizată de St. Andrews University din Scoția, conferința *Computers and Teaching in the Humanities, CAFH 90: From Rhetoric to Reality* (2–5 aprilie 1990) își propune dezbate a unor teme ca:

- rolul cercetării în dezvoltarea software-ului destinat procesului de învățământ;
- strategii financiare și strategii academice menite să dezvolte în viitor aportul calculatoarelor în universități;
- modificări ale procesului de învățare datorate adoptării softurilor specializate în acest sens;
- evaluarea și aprecierea formelor de predare asistată de calculator.

Reuniunea s-a bucurat de participarea cu demonstrații practice a prestigioaselor firme de calculatoare Apple Macintosh, IBM PC, SUN sau Zenith PC.

Orașul olandez Leiden a fost, în perioada 27–28 aprilie 1990, gazda uneia dintre conferințele consacrate calculatorului în istorie având ca temă exploatarea băncilor de date istorice. În cele două zile ale manifestării s-au dezbătut probleme legate de rezultatele cercetării în domeniul sistemelor de bănci de date istorice, fiind prezentate apoi principalele bănci și arhive de date istorice din Europa și America.

DEXA'90, conferință internațională asupra băncilor de date și a aplicațiilor sistemelor expert, a avut loc la Viena (29–31 august 1990), scopul său principal fiind acela de a prezenta o gamă largă de baze de date și sisteme expert destinate exploatarea lor, deja implementate sau aflate numai în faza de elaborare.

Comunicările au acoperit o tematică variată, referindu-se la aplicații ale băncilor de date nu numai în istorie, ci în toate științele umaniste.

Utilizarea noii metodologii impune însușirea unor noțiuni fundamentale de matematică și programare, ceea ce conduce la organizarea periodică a unor cursuri intensive pentru cercetători și studenți, în afara cursurilor predate cu regularitate celor ce studiază științele sociale în universități. Amintim în acest sens *Essex Summer School in Social Science Data Analysis & Collections*, a cărei activitate s-a desfășurat între 13 iulie și 24 august 1990, la University of Essex, în orașul Colchester.

Finanțate de European Consortium for Political Research, cursurile au abordat aspecte variate ale analizei datelor din științele sociale cum ar fi: analiza textelor, modelare cauzală, analiză dimensională, noțiuni de matematică pentru științele sociale, analiza regresiei, analiza seriilor temporale. În plus s-a urmărit și o inițiere a cursanților în utilizarea pachetelor de programe specializate: SPSSx, Minitab, Textpack și altele.

Asociația History and Computing s-a întrunit la Universitatea din Montpellier (4–7 septembrie 1990), unde un număr de 300–350 de participanți, predominant europeni, au preluat comunicări și au discutat pe teme ca: standardizarea și extinderea computerizării datelor în istorie; reprezentarea și analiza datelor (cartografie, grafice, etc.); analiza textelor literare și istorice; simulare și modelare în cercetarea istoriei; predarea istoriei asistată de calculator; istorie socială, metode cantitative; evoluție și perspective.

Colocviul *Methodologies informatiques et nouveaux horizons dans les recherches médiévales* (3–5 septembrie 1990), organizat de Société Internationale de la Philosophie Médiévale în orașul Saint-Paul de Vence, a reunit specialiști în medievalistică cu preocupări în constituirea bazelor de date documentare și a analizei computerizate a acestora.

Preocuparea continuă a cercetătorilor (matematicieni, programatori și istorici), de a elabora un software adecvat specificului datelor istorice, este ilustrată și de tematica extrem de variată a conferinței Soft Stat '91, desfășurată la Heidelberg (7–12 aprilie 1991). Comunicările,

referatele, demonstrațiile practice s-au axat în principal pe aplicațiile statisticii în istorie, modelarea fenomenelor istorice, crearea și gestionarea băncilor de date istorice.

Manifestarea *Computer and Medieval Studies, 26th International Conference on Medieval Studies* (Michigan, 9–12 mai 1991) a abordat două mari teme: învățarea asistată de calculator a limbilor medievale și prezentarea proiectelor de cercetare care utilizează sistemul expert Hypertext, ideal în prelucrarea surselor de date medievale.

Cea de-a șasea conferință a asociației History and Computing, organizație internațională al cărei scop este promovarea și dezvoltarea interesului pentru folosirea calculatorului în toate tipurile de studii istorice și la orice nivel, s-a desfășurat în localitatea daneză Odense, între 28 și 30 august 1991. Reamintim că aceste conferințe au loc anual, primele două având loc la Londra, iar următoarele la Köln, Bordeaux și Montpellier (menționată în materialul de față). Axată pe aspecte legate de analiza și prezentarea datelor, simulare și modelare în istorie, analiza textelor sau metode cantitative în istoria economică și socială, conferința a abordat și teme din demografia istorică și prelucrarea marilor colecții de date istorice.

Un adevărat schimb de experiență în utilizarea calculatoarelor personale în predarea și cercetarea istoriei, precum și o fructuoasă dezbateră asupra băncilor de date în demografia istorică și prosopografie a fost și întâlnirea organizată în Brazilia, la Santa Catarina (26–28 septembrie 1991), sub auspiciile a trei importante organizații și anume Low Countries Association on History and Computing, International Commission for the Application of Quantitative Methods to History (INTERQUANT, fondată la București în 1980) și Brazilian Society of Historical Research.

„Cartografia arheologică și calculatorul”, „Evul Mediu—Europa”, sau „Informatica și filologia” au fost doar trei din temele bogatului program, axat în special pe cercetarea evului mediu, al întrunirii *Calculatori e Science Umane*, organizat la Roma (7–8 octombrie 1991) de Centrul de Studii Interdisciplinare al Academiei Naționale.

Coloculiv *L'état moderne et les élites: apports et limites de la méthode prosopographique*, desfășurat la Universitatea din Paris I (16–19 octombrie 1991), centrat pe problemele de metodă și în special pe aportul informaticii în acest domeniu, a ilustrat diferitele aplicații ale prosopografiei și avantajele oferite de ordinator.

Dintre comunicările prezentate și care au stârnit un viu interes în rândul auditoriului, amintim pe cele ale profesorilor: A. L. de Carvalho Homen, „Prosopographie et histoire de l'Etat. La recherche des dernières années au Portugal sur les XIV-e et XV-e siècles”; M. Ornato, „Un outil pour la prosopographie dans l'entourage royal français à la fin du Moyen Âge: PERSON. PUB”; C. Arânjo, P. Cardim și A. Manuel Hespanha, „HERODOTE: un programme intégré de traitement des données historiques”.

Dintre reuniunile anului 1992, menționăm în primul rând pe cea inițiată de Council for European Studies și anume *Eighth International Conference of Europeanists*, ce a avut loc la Chicago, în intervalul 27–29 martie 1992. Având un pronunțat caracter interdisciplinar, conferința și-a propus spre dezbateră teme ca:

— aspecte teoretice asupra relației dintre istorie și alte științe sociale în studiile europene, cu referiri deosebi asupra societăților contemporane;

— contribuția studiilor culturale în științele sociale și în înțelegerea fenomenelor din Europa;

— dimensiunea spațială a dezvoltării sociale și economice în Europa, schimbarea relației timp-spațiu;

— rolul Europei în lume, legăturile sale cu alte regiuni ale globului;

— aplicații ale metodelor cantitative în studiile de politică europeană.

The 7th International Congress of the Association for History and Computing, organizat la Bologna (29 august – 2 septembrie 1992) de către Comitetul italian al asociației History and Computing, a avut ca scop prezentarea unui spectru larg de aplicații ale informaticii în cercetarea istoriei, dar și a științelor umaniste în general, precum și discutarea perspectivelor pe care noua tehnologie le deschide istoriografiei. Tematica, extrem de variată, a cuprins subiecte legate de: tehnologii noi în arhivele publice, editarea surselor folosind calculatorul, predare și învățare asistată de calculator, arheologie medievală, demografie istorică, precum și dezbaterăa unor proiecte de cercetare în curs de desfășurare. Firmele de calculatoare IBM și Macintosh au susținut partea tehnică și demonstrativă a conferinței.

Sub conducerea profesorului Gerhard Botz și a profesorului Georg Schmid, Universitatea din Salzburg a găzduit cursul internațional *New Methods in History* (13–23 septembrie 1992). Cursurile și seminariile s-au axat pe trei mari teme:

— metode cantitative în istorie; istorie orală și metode calitative în științele sociale; analiza surselor vizuale, semiologie și imagologie.

Studentilor din ultimii ani de studiu, dar și doctoranzilor sau chiar cercetătorilor cu experiență, le-au fost prezentate ultimele rezultate ale cercetărilor în domeniile mai sus amintite

și un program practic de inițiere și cercetare efectivă a fenomenelor istorice prin metode statistice, utilizând calculatorul.

Prin prezentarea de față, am dorit să facem cunoscută cercetătorilor români bogăția preocupărilor din domeniul istoriei cantitative, domeniu în care metodologia evoluează azi spectaculos datorită informaticii, tradiționalul și noul completându-se reciproc pentru a obține în cercetarea istoriei rezultate de reală valoare.

Irina Gavriliță

UN STAGIU DE PERFECTIONARE PROFESIONALĂ ÎN TURCIA

În perioada 20 iulie-14 septembrie 1993, la invitația fundației „Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı” (Fundația de cercetări privind lumea turcă), am efectuat un stagiu de perfecționare profesională în Turcia (la Istanbul). Scopul principal al acestui stagiu a fost participarea la cursurile de limbă turcă modernă organizate de respectiva fundație în intervalul de timp sus-pomenit. Menționez faptul că aceste cursuri au fost destinate cadrelor didactice din învățământul mediu din republicile și regiunile din fosta U.R.S.S. locuite de popoarele turcice. Autorul acestor rânduri a fost acceptat în mod special (deși nu este de origine turcă), datorită studiilor publicate în revista „Türk Dünyası Araştırmaları”, (Cercetări privind lumea turcă) a fundației sus-amintite.

Organizatorii au asigurat gratuit fiecărui participant cazare (internat), masă și participare la cursuri, plus o mică sumă de bani pentru cheltuieli curente. Costul transportului până la Istanbul (și retur) a fost suportat de fiecare participant.

Cursurile au fost intensive și s-au desfășurat zilnic (inclusiv sâmbăta) între orele 9—13³⁰ și 15—17. Duminică a fost zi de odihnă, iar miercuri s-au organizat excursii în Istanbul și împrejurimi.

Lecțiile au fost predate de profesori de liceu cu o bogată experiență didactică, fiind coordonate de domnul profesor Hüseyin Adıgüzel. Practica lingvistică s-a prelungit în afara orelor de curs prin vizionarea zilnică a programelor televiziunii turce și prin discuțiile purtate cu unii dintre locuitorii Istanbulului.

Aceia dintre participanți care au reușit la examenele scrise organizate la sfârșitul cursurilor (printre ei se numără și autorul acestor rânduri) au primit o diplomă (semnată de domnul prof. dr. Turan Yazgan — directorul general al respectivei fundații — și de domnul prof. Hüseyin Adıgüzel) care consemnează acest fapt și le conferă dreptul de a preda limba turcă modernă.

În zilele de duminică și în unele după-amieze din cursul săptămânii (cu permisiune specială din partea organizatorilor), am putut vizita o serie de monumente istorice și muzee din Istanbul, multe din acestea fiind strâns legate de istoria relațiilor româno-otomane (palatele Topkapı și Dolmabahçe, patriarhia ortodoxă din cartierul Fanar, cetatea-inchisoare Yedikule, fostele biserici bizantine Sf. Sofia și Chora, etc.).

De asemenea, în unele din zilele sus-amintite, am avut întâlniri și discuții deosebit de utile cu o serie de istorici turcologi turci și francezi care își desfășoară activitatea la Istanbul (Atilla Çetin, Faruk Bilici, Tülay Duran, Rüsen Dora, Kemal Girgin, İsmail Soysal, Jacques Thobie, Frédéric Hitzel, etc.). Am reușit să obțin și o serie de cărți și reviste privitoare la istoria Imperiului otoman și a stăpânirii otomane în bazinul Mării Negre (tematica mea de cercetare pentru anul în curs și anii imediați următori fiind legată de dominația Înaltei Porți în spațiul pontic la finele secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea). Se cuvin adăugate aici și câteva cuvinte de apreciere la adresa bogatei activități științifice (istorie antică, bizantină și otomană) desfășurate de Institutul francez de studii anatoliene din Istanbul, condus de domnul prof. dr. Jacques Thobie (care m-a ajutat mult în întâlnirile cu specialiștii sus-amintiți și în obținerea unor materiale de specialitate). Tinerii turcologi francezi au posibilitatea de a efectua, în acest institut, stagii de 4—5 ani (cu finanțare integrală franceză), care au un efect extrem de binefăcător pentru activitatea lor științifică.

În concluzie, deși (datorită programului cursurilor) nu am putut lucra în bibliotecile și arhivele din Istanbul, acest stagiu de perfecționare profesională în Turcia mi-a fost deosebit de util atât pentru îmbunătățirea cunoștințelor mele de limba turcă modernă (indispensabile în munca mea de istoric osmanist), cât și pentru îmbogățirea informării mele bibliografice, cunoașterea vestigiilor istorice ale fostei capitale a Imperiului otoman și stabilirea de contacte trainice cu o serie de turcologi turci și francezi.

Adrian Tertecel

NOTE

JULIEN BENDA, *Trădarea cărturarilor*, Edit. Humanitas, București, 1993, 216 p.

La „Editura Humanitas” în seria „Societatea civilă” a apărut lucrarea lui Julien Benda „Trădarea cărturarilor”, în traducerea Gabrielei Creția și cu o prefață semnată de Andrei Pippidi, acesta din urmă realizând o competentă prezentare a destinului cărții și totodată a destinului cultural al creatorului lucrării, Julien Benda.

Cartea lui Benda, scrisă între anii 1924—1927, este incitantă prin chiar titlul ei și cu certitudine lectura sa constituie o provocare, determinând interogații și atitudini cu privire atât la destinul societății moderne și c ntemporane, cât și, mai cu seamă, la destinul intelectualului în noul context istoric.

Filosoful francez constată și argumentează faptul că în epoca modernă, cu precădere din a doua jumătate a secolului XIX, a avut loc o „perfecționare” a pasiunilor politice, respectiv a pasiunilor „legate de rasă, de clasă și pasiunile naționale”, ceea ce în fapt, în alți termeni, corespunde tendinței de politizare și ideologizare a spațiului social atât prin și în forma ideologiilor naționale, cât și a ideologiilor de clasă. „Pot afirma, cred, că în toate clasele sociale, pasiunile politice capătă astăzi la cei băntuiți de ele, un grad de preponderență asupra celorlalte pasiuni neatins în trecut”, aceste afirmații reprezentând de altfel una din concluziile parțiale ale lucrării și care vizează pentru moment toate grupurile sociale interesate de „dimensiunea reală sau practică a existenței, opusă dimensiunii dezinteresate sau metafizice”.

Benda realizează astfel distincția dintre omul pragmatic, băntuit mai mult ca oricând de pasiunile politice și omul teoretic, identificat cu „cărturarul” sau intelectualul, cel pentru care activitatea de natură spirituală și valorile sale constituie scopul modului său de a fi.

Potrivit viziunii lui Benda, care este poate unul dintre puținii gânditori care continuă încă tradiția filosofiei raționaliste a secolului XVIII, cărturarul are și o misiune morală, și anume, cultul dreptății și al adevărului, considerate drept valori cardinale și universale.

Premisele filosofice ale discursului și atitudinii lui Benda față de fenomenul analizat credem a fi pe de o parte distincția între omul teoretic și omul pragmatic, iar pe de altă

parte adoptarea și înscrierea sa în cadrul paradigmei universaliste de înțelegere a fenomenului uman, paradigmă care postulează universalitatea naturii umane și a valorilor și care constituise punctul de rezistență atât al filosofiei raționaliste cât și al teologiei creștine.

Prin cultivarea de către omul teoretic a dreptății și adevărului „timp de două mii de ani omenirea a înfăptuit răul, dar a cinstit binele”, astfel de spirite fiind un Aristotel, Spinoza, Bacon, Goethe, Renan ș.a.

Capitolul principal al lucrării vizează „Trădarea cărturarilor”, cei care la sfârșitul secolului XIX „încep să facă jocul pasiunilor politice”, predicând pragmatismul și abdicând astfel în viziunea filosofului francez de la statutul și rolul lor inițial. Începând cu Nietzsche în spațiul german, și mai înainte prin romantismul german, treptat se pun bazele unei noi atitudini a omului teoretic în raport cu națiunea sau clasele sociale. În Franța aceeași atitudine se regăsește la Sorel, Pegny, Maurras și Barrès, toți aceștia la care desigur se pot adăuga și alte nume, acceptând să organizeze ura, să intre direct sau indirect în jocul politic, respingând astfel dimensiunea „metafizică” a existenței pentru a cultiva „dimensiunea reală sau practică”. În fapt aceasta ar constitui veritabila trădare a cărturarilor, cei care prin autoritatea și prestigiul de care se bucură, edifică sau sprijină ideologiile naționaliste extremiste sau cele de clasă.

În 1927 Benda afirma faptul că „sfârșitul logic al acestui realism profesat astăzi în omenire este un masacru organizat între națiuni și clase”, adevărată profecție având în vedere evenimentele istorice ulterioare.

Cartea lui Benda se află la intersecția unor analize ce țin de sfera filosofiei culturii și a istoriei, a filosofiei politice și nu în ultimul rând a demersului etico-moral, este o carte de atitudine și mărturisim faptul că realizând prezentarea acestei lucrări cu greu am rezistat tentației de a nu adopta la rândul nostru o atitudine și de aceea, fie numai și prin aceasta, credem că „Trădarea cărturarilor” se dovedește a fi o carte deosebit de actuală.

Eugen Stoica

JOSY EISENBERG, *O istorie a evreilor*, Traducere de Jean Roșu, Edit. Humanitas, București, 1993, 344 p.

Cartea are caracter de eseu (deschizând partea a III-a a volumului, intitulată „Evl Mediu iudaic”, autorul precizează: „Ne vom strădui deci să preentăm largi aspecte de ansamblu, menționând faptele esențiale...”, p. 141) și nu de lucrare istorică științifică, lipsindu-i indicațiile bibliografice (scurtele note de subsol conțin mai mult explicațiuni terminologice) cât și indexul; ea nu se reduce însă la o simplă sinteză de informare asupra istoriei de patru ori milenare a unui popor ce a cunoscut toate civilizațiile și din toate timpurile (ceea ce justifică titlul pe care Dubnov l-a dat monumentalei și documentatei sale istorii a poporului evreu: „Weltgeschichte des jüdischen Volkes”), deoarece autorul, prin modul de structurare a materiei expuse, prin interpretarea anumitor fapte și evoluții, prin terminologia folosită, și-a exprimat concepțiile și punctele de vedere asupra unei serii de probleme.

Structura volumului: introducere (autorul își caracterizează lucrarea ca fiind o „crtă de sinteză”; mai arată că pentru fiecare epocă a pus accentul pe fenomenul care a fost preponderent și anume: cel politic, cel social-economic sau cel religios; în legătură cu caracterul de sinteză scrie: „Prezentă lucrare nu va constitui deci o lucrare exhaustivă”; în schimb ea își propune să fie o istorie completă; încheind introducerea, autorul precizează că n-a pornit de la o concepție apriorică de natură religioasă sau filozofică, cele 4 părți ale lucrării (fiecare precedată de câte o scurtă caracterizare a epocii ce va fi tratată) intitulate: Vechii evrei (cu două capitole: Originile; Primul Israel), Iudaismul antic (cu 6 capitole: Viață nouă; Al doilea Israel; Iudeea și Roma; Diaspora; Evrei și creștini; Talmudul), Evl Mediu iudaic (cu 5 capitole: În umbra islamului. Dhimis-ii; În umbra islamului; Evrei de pe lângă curțile princiare; Valea Plângerii; Vremea ghetoului), Evreii în lumea modernă (cu 7 capitole: Emanciparea: o revoluție franceză; Emanciparea: o revoluție evreiască; Antisemitismul: teorii și fapte; Orizonturi noi; Refugiu american; Holocaust și deșteptare; O generație rătăcită), sumarul.

Atât punctele de vedere cât și terminologia sunt „modernizante” am putea spune, de vreme ce sintagma „mental colectiv” este des folosită, patriarhatul biblic este caracterizat ca „un fel de Vatican iudeu” (pag. 84), masacrele antievreiești din antichitate sunt comparate cu holocaustul din timpul celui de al doilea război mondial, perceperea faptelor (imagistica) este considerată ca fiind determinantă („...caracterul istoric al evé-

nimentelor nu are decât o importanță relativă. Căci nici activitatea de propovăduitor a lui Isus și nici împrejurările morții sale nu au modificat mersul istoriei, ci, mai curând, felul în care aceste evenimente au fost mai târziu percepute și interpretate. În ce privește nașterea creștinismului și relațiile sale cu iudaismul, ideile sunt în primul rând cele care au făcut istoria”, pag. 108).

Am menționa: folosirea intensă a scrierilor lui Iosephus Flavius ca izvor de informare pentru perioada pătrunderii romane în Palestina și pentru caracterizarea ultimilor reprezentanți ai dinastiei Hașmoneilor și apoi a dinastiei lui Herodes, caracterizarea corectă a politicii de echilibru (de balans) a vechiului stat antic evreu (între Egipt pe de o parte și Asiria, Babilon, Persia, Macedonia pe de altă parte), accentul pus pe sincretismul iudeo-elen (mai ales după cuceririle lui Alexandru Macedon și în mod deosebit apoi în Alexandria unde 2 din cele 5 cartiere ale orașului aparțineau populației evreiești, unde a fost redactată versiunea Septuaginta a Bibliei, unde Filon Evreul și-a scris opera în greacă), apoi pe Evl Mediu timpuriu (considerat ca epocă de înflorire a culturii iudeo-arabe și lipsită de persecuții împotriva evreilor) și în general pe permanența evreiască (chiar dacă uneori numeric redusă) în Palestina.

Am mai menționa: folosirea în genral a termenului de „antiudaism” în loc de termenul încetățenit — dar incorect — de „antisemitism”, caracterizarea obiectivă a personalității lui Herodes cel Mare (punând în evidență cruzimea, vasalitatea față de Roma, guvernarea opresivă, înclinația pentru cultura greacă, autorul scrie: „Cei treizeci și trei de ani ai domniei lui Irod (37—4 a. Chr.) constituie, în multe privințe, una din cele mai remarcabile domnii din istoria evreilor... Irod a fost un mare suveran. A știut să-și extindă în mod pașnic limitele regatului. Iudeea a cunoscut o rară perioadă de pace și stabilitate”, pag. 69), poziția în problema convertirii chazarilor la iudaism („... această convertire nu a afectat decât dinastia domnitoare, clasele conducătoare și o mică parte a poporului”, pag. 158).

Dacă personalitățile evreiești din perioada răspândirii culturii arabe constituie obiectul preocupării autorului, în schimb creatorii evrei din literatură, artă, știință, economie, precum și marile personalități evreiești ce s-au ilustrat în politică (ca să nu menționăm decât pe Disraeli și pe Wëlther Rathenau) nu sunt deloc pomeniți. De altfel, în sensul acestei remarci critice, am menționa și dis-

proporția care credem că există în modul de tratare a materiei: din cele 344 de pagini ale lucrării doar 100 sunt rezervate sfârșitului sec. XVIII și secolelor XIX și XX (dacă lucrarea ar fi fost una științifică de istorie această distribuire a materiei eventual s-ar fi justificat, dar dacă s-a urmărit prezentarea doar a esențialului atunci esențiale pentru istoria poporului evreu sunt sec. XIX

și XX, dacă n-ar fi vorba decât de „refugiul american”, sionismul, reclădirea Israelului). Dacă lucrarea s-a vrut a fi una pentru ne-specialiști, de informare asupra momentelor esențiale din istoria poporului evreu, cu atât mai mult indicarea unei minimale bibliografii ar fi fost utilă pentru cititorul doritor a adânci cele prezentate de autor.

Betinio Diamant

V. FARMAGIU, N. MATEI, C. SLUTU, *Cartea Moldovei (sec. XVII — înc. sec. XX) (II). Ediții cu caractere chirilice (sec. XIX — înc. sec. XX). Catalog general*, Editura „Știința”, Chișinău, 1992, 266 p. + 65 pl.

Partea a doua a catalogului *Cartea Moldovei (sec. XIX—înc. sec. XX)* își propune să fie o continuare a *Bibliografiei românești vechi (1508—1830)* și o contribuție indispensabilă la un viitor repertoriu — tezaur al cărților tipărite pe teritoriul locuit de români, ori imprimate în tipografia străine, dar destinate românilor.

Sunt descrise, după toate criteriile bibliologice, 150 de titluri, reprezentind 360 de exemplare de cărți, examinate „de visu” și păstrate în următoarele depozite: Biblioteca Națională a Republicii Moldova, Biblioteca științifică Centrală a Academiei de științe a Republicii Moldova, Muzeul de istorie de Stat al Republicii Moldova, Muzeul republican de istorie a religiei, Muzeul republican de literatură „Dimitrie Cantemir”, Muzeul de Stat de arte plastice și Muzeul de Stat de studiere a ținutului.

Majoritatea edițiilor reprezintă rodul activității tipografiilor de la Iași, mănăstirea Neamț și Chișinău, cea din urmă, mai puțin cunoscută specialiștilor români, fiind înființată în 1814 de mitropolitul Chișinăului și al Hotinului, Gavril Bănulescu-Bodoni. Tipografia exarhică de la Chișinău a activat până în 1883, fiind utilată cu garnituri de litere chirilice și rusești, o parte moștenite din fosta tipografie a lui Mihai Strelbințki. În 1843, i s-a adăugat prima tipografie privată basarabeană, cea a lui A. Popov.

Tipărișurile, în majoritate cărți de cult, sunt imprimate cu litere chirilice în românește sau bilingv: românește și rusește. O singură carte face excepție: *Codicele civil al Principatului Moldovei*, a cărui primă ediție în limba greacă (Mănăstirea Trei

Ierarhi, Iași, 1816—1817) nu-și avea locul potrivit titlului acestui catalog, în prezentu repertoriu. Ar fi fost de dorit, dat fiind dificultatea accesului cercetătorilor din România în bibliotecile și muzeele din Basarabia, ca transliterarea foilor de titlu să fi fost făcută cu alfabetul chirilic, și nu cu cel rusec; de asemenea, extrem de utilă ar fi fost și reproducerea însemnărilor de pe exemplarele descrise, în care se pot regăsi informații prețioase privind circulația lor, evenimente istorice, biografia unor personalități etc. Dintre indicii care însoțesc catalogul (de antroponime, de titluri, de locuri de ediții și tipografii), indicele de nume prezintă unele stângăcii în identificările propuse.

Ce imagine de ansamblu oferă acest repertoriu? Desigur, pentru a obține un tablou de sinteză, celor 150 de titluri indexate trebuie adăugate alte 331, orânduite în lista separată a edițiilor cu caractere chirilice (1813—1918) cunoscute după izvoare bibliografice. Între acestea, o proporție copleșitoare o reprezintă cărțile de cult, urmează apoi culegerile cu caracter juridic, literatura istorică, cea didactică (gramatici, geografii etc.) și, în sfârșit, într-o mare diversitate, traducerile și adaptările din literatura preromantică universală. Studiul introductiv al lui A. I. Eșanu nu analizează producția de carte prin prisma conținutului, ci doar sub aspectul evoluției tiparului și al performanțelor tipografice. Indiscutabil însă, așa cum speră cercetătorul amintit mai sus, acest instrument va fi punctul de plecare al unor studii viitoare.

Violeta Barbu

GHEORGHE V. GONȚA, *Țara Moldovei și Imperiul osman (sec. XV—XVI)*, Chișinău, 1990, 128 p.

Lucrarea istoricului din Chișinău reprezintă o nouă contribuție la bogata bibliografie a relațiilor moldo-otomane în evul mediu, în secolele XV și XVI. Ea este o reușită îmbinare între rigoarea științifică și caracterul de popularizare pe care autorul reușește să i-l imprime pentru a putea fi citită și înțeleasă de un cerc cit mai larg de cititori.

Gh. V. Gonța abordează subiectul pe care și l-a propus prin prisma a două mari etape istorice ale relațiilor moldo-otomane din perioada avută în vedere. În primul rînd, el se oprește asupra perioadei care a dus la încadrarea Moldovei în sfera de influență și de dominație otomană, iar apoi, analizează pe scurt începutul luptei de eliberare din Moldova, pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea. În ceea ce privește primul aspect, autorul consideră că el poate fi împărțit în două părți distincte, una pe care o denumește supunerea Moldovei față de Imperiul otoman, care începe o dată cu plata haraciului în 1455—1456, și o a doua, numită instaurarea dominației otomane în Moldova, al cărui punct de început consideră a fi expediția lui Suleiman Magnificul din 1538. Bineînțeles însă că istoricul din Chișinău nu-și propune să clarifice toate aspectele, numeroase, aflate încă în discuție, ci să prezinte un punct de vedere propriu, pe care-l consideră cit mai apropiat de adevăr și, în același timp, să lase loc și pentru alte posibile interpretări pe care aprofundarea cercetărilor istorice le vor aduce la lumină.

În ceea ce privește cel de-al doilea aspect principal abordat în lucrare, acela al luptei

de eliberare a Moldovei, se consideră că ea începe imediat după instaurarea dominației otomane. Autorul se oprește, în primul rînd, asupra momentului pe care l-a reprezentat domnia lui Ion Vodă cel Viteaz și insistă pe alianța dintre forțele acestuia și trupele de cazaci. Din păcate evenimentele de la sfîrșitul secolului nu sînt tratate așa cum ar fi meritat, mai ales într-o lucrare care este și de popularizare. Numele lui Mihai Viteazul, care a fost și domn al Moldovei, nici măcar nu este amintit, iar încercările lui Aron Tiranul de a se ridica împotriva turcilor nu sînt prezentate în contextul lor firesc, adică acela al luptei unite a celor trei țări românești pentru redobîndirea independenței. De fapt, autorul expediază foarte rapid problematica istorică a sfîrșitului de secol XVI, lăsînd cititorului impresia că nu dorește să se oprească asupra ei, că anumite bariere exterioare, poate și interioare, îl împiedică să facă acest lucru.

Dar, în ansamblu, putem considera lucrarea lui Gh. V. Gonța ca o reușită istoriografică, mai ales în măsura în care încearcă să se desprindă de modul de interpretare sovietic al perioadei pe care o tratează. Posibilitățile destul de reduse de informare (bibliografia română este puțin cunoscută), la fel ca și ambinata social-politică în care a scris l-au împiedicat pe istoricul din Chișinău să facă mai mult pentru moment.

Eugen Denize

SHIVA S. HALLI, K. VANINADHA RAO, *Advanced Techniques of Population Analysis*, Plenum Press, New York & London, 1992, 226 p.

Majoritatea textelor publicate pînă acum privind analiza demografică s-au limitat la prezentarea metodelor demografice tradiționale, cum ar fi sursele de date și limitele lor, tehnicile de standardizare, sau diferitele metode de estimare a populației. Lucrarea lui Shiva și Rao este o sinteză a stadiului actual al cercetărilor din domeniul metodologiei în demografie, iar comentariul nostru se ve referi în general la conținutul și modul de organizare al cărții și nu va discuta asupra metodelor matematice complicate folosite în analiza demografică.

Specialiștii au dezvoltat și aplicat cu succes în ultimii ani o varietate de procedee

sofisticate, neprezentate în lucrările introductive standard. În plus, multe metode tradiționale, specifice demografiei au fost îmbunătățite și extinse. Pînă acum, după știința noastră, nimeni nu s-a străduit să adune toate aceste noi cercetări într-un volum ca cel de față, care rezumă cele mai des utilizate tehnici de analiză demografică, spre folosul tuturor celor interesați în a avea o privire de ansamblu asupra lor.

Desigur, nici o lucrare nu poate include toate metodele vreodată propuse ca fiind utile în analiza populațiilor, și din acest punct de vedere nici textul de față nu se dorește a fi exhaustiv. Totuși cei doi autori,

într-o încercare ambițioasă, prezintă metode demografice și tehnici statistice care nu apar în alte lucrări de același gen. Li s-ar putea reproșa o insuficiență explicare a aspectelor teoretice care fundamentează aceste metode, dar pe de altă parte, un nivel matematic prea ridicat al expunerii ar îndepărta mulți cititori, pentru cei special interesați existând texte complementare care să suplimentască această lipsă.

După cum autorii precizează în prefață, fără a avea pretenția unor contribuții originale în suportul statistic al metodelor, cartea reunește cele mai recente cercetări în modelarea statistică și aplicațiile ei la studiul populației. Există numeroase variante ale fiecărui model statistic, dar lucrarea se mărginește la descrierea celui mai răspândit în studiile de demografie, ilustrat de o aplicație ușor de urmărit, indicându-se un software adecvat și interpretându-se rezultatele. Exemplele se referă la toate procesele demografice: fertilitate, mortalitate, nupțialitate, migrație, relații de familie, participare la forța de muncă.

Cu excepția materialului din primele două capitole, metodele descrise în această carte nu se găsesc în nici un alt text de același profil.

Capitolul 1 discută pe scurt ratele și procedeele de standardizare, iar capitolul 2 se referă la tabelele de viață. Capitolul 3, bazat pe un studiu al forței de muncă în Canada în perioada 1950–1982, furnizează un model al proceselor care caracterizează

o cohortă. Modelul regresiei multiple este introdus în capitolul 4, iar ca o extensie naturală a sa este prezentată analiza factorială. Desigur, multe detalii teoretice lipsesc, cititorului fiindu-i indicate lucrări care să suplimentască aceste lacune. Modelele logistice pentru variabile binare dependente fac subiectul capitolului 5, pentru ca în capitolul 6 să se discute analiza logliniară. Din nou autorii se preocupă de interpretarea rezultatelor pe o aplicație concretă. Capitolele 7 și 8 descriu amănunțit câteva modele dependente de factorul timp, modele de multe ori evitate de cercetători din lipsa unui software potrivit. Acesta este motivul pentru care autorii analizează pe larg premisele, datele și programele care se potrivesc acestor modele, punând în evidență și limitele lor. Capitolul 9 se bazează în mare parte pe contribuțiile lui Willekens și Roger la studiul demografiei multiregionale.

Materialul prezentat în această carte nu este original, și, în bună măsură, a fost publicat în alte lucrări. Este imposibilă o prezentare exhaustivă a modelelor statistice într-un singur volum, de aceea sunt incluse numai cele mai răspândite în rândul demografilor, sau cele care se pot adapta ușor la specificul demografiei. Meritul lucrării lui Shiva și Rao este acela de a strânge la un loc, într-un singur text, un număr considerabil de metode demografice, susținute prin exemple interesante și însoțite, pe cât a fost posibil, de utile programe de prelucrare automată.

Irina Gavrilă

GERHARD HERM, *Der Aufstieg des Hauses Habsburg*, Econ Verlag, Düsseldorf Wien, New York, 1992, 336 p.

Lucrarea de față face parte din cele mai cunoscute sinteze dedicate Casei de Habsburg și acest lucru este pe deplin demonstrat de cele șase ediții pe care le-a cunoscut până în prezent, dintre care cea mai recentă este din 1992. Gerhard Herm a colaborat la peste 40 de filme documentare și este autor al unor lucrări de mare succes de librărie, între care se numără volumul de față, ca și *Die Phönizier*, *Die Kelten*, *Die Diadochen*, alături de numeroase romane istorice și volume de eseuri.

Der Aufstieg des Hauses Habsburg își propune să prezinte impresionanta istorie a ascensiunii unei dinastii, care, deși cu origini obscure și cu o primă experiență modestă la tronul imperial în secolul XIII, a reușit, la sfârșitul secolului XV, să-și constituie un adevărat imperiu universal, pe care să-l lase moștenire urmașilor. Punctul culminant

al măreției Casei de Austria l-a constituit împăratul Carol al V-lea, care a domnit peste un imperiu unde „soarele nu apunea niciodată”.

Tocmai de aceea ponderea cea mai mare, în structura lucrării, autorul a acordat-o personalității lui Carol Quintul. Trei capitole din cele cincisprezece, ce trasează istoria Habsburgilor din 1272 până în 1648, fi sunt dedicate, autorul încercând să descrie sensul politicii imperiale, atât în plan intern cât și extern, politică guvernată de coordonate majore: lupta pentru supremație în Europa și în Mediterană, precum și lupta pentru menținerea unității politice a Europei, ce îmbrăcase în evul mediu forma ideologică a „republicii creștine”.

Stilul alert și fluid al lui Gerhard Herm face din lucrarea de față o lectură plăcută ce se adresează deopotrivă specialiștilor și

marelui public iubitor de istorie. Autorul a reușit să dea viață evenimentelor narate și de aceea expunerea se derulează sub forma unor imagini clar conturate, ce par a fi decupate dintr-un film. Nimic din ceea ce poate apropia pe cititor de o mare personalitate a trecutului nu este neglijat. Titlurile capitolelor, prin epitele sau metaforele folosite, sugerează, în câteva cuvinte, trăsături definitorii. Așa amintim capitolul VI — *Arma Habsburgilor* — *Fantezia*, capitolul VII — *Frederic cel leneș*, capitolul IX — *Frumoasele visuri ale lui Maximilian*, capitolul XI — *Împăratul și călugărul*, capitolul XII — *Erou fără voie* sau capitolul XV — *Ceterum censeo: Habsburgii trebuie să fie nimiciți*. Toate aceste titluri marchează succint principalele momente de cotitură din istoria Habsburgilor, de la intrigile de curte și planurile matrimoniale urzite de Frederic și Maximilian până la constituirea unei alianțe europene cvasi-unanime împotriva Casei de Austria în timpul războiului de 30 de ani.

Personalitatea lui Carol Quintul este și ea puternic creionată, în cele trei capitole ce-i sunt dedicate exclusiv. Împăratul este readus la viață prin prezentarea reședințelor imperiale care l-au încântat, a pasiunilor care l-au animat (astronomia, matematica, geografia și cartografia), dar și prin intermediiul mâncărilor preferate. Tânărul Carol apare ca un personaj bonom, rafinat degustător al bucătăriei flamande, spaniole și italiene, o fire deschisă, dar autoritară, dornică de cunoaștere, dar și de a stăpâni lumea (p. 229—231). Cum nu a reușit să poată călători niciodată pe tot întinsul vastului său imperiu, Carol s-a mulțumit să comande cele mai bune hărți la cei mai vestiți cartografi ai vremii. Putea știel să călătorească pe hartă, cu ochii minții, sau putea să elaboreze complicata strategie de apărare a vastelor sale posesiuni, amenințate mereu, atât pe mare cât și pe uscat (p. 232—248). Datorită acestei viziuni oferite de Gerhard Herm asupra personalității lui Carol al V-lea înțelegem surprinzător de ușor de ce împăratului i-a fost atât de greu să hotărască, în toți anii săi de domnie, care este

punctul cel mai important al imperiului său sau care este cel mai vulnerabil, unde anume și când trebuie să lovească pentru a-și apăra posesiunile, dar și pentru a înălța mitul invincibilității Casei de Austria, mit pe care antecesorii săi se străduiseră să-l impună Europei.

Imaginii tânărului impetuos, ce era hotărât să stăpânească lumea, autorul îi opune portretul făcut de Tizian, în anul 1548 (p. 251). Așa numitul „portret münchenez” (aflat la Pinacoteca din München) prezintă un om între două vârste, sceptic, descurajat, dezamăgit și obosit de experiența amară a vieții. Nimic nu amintește de majestatea imperială, nici hainele negre, excesiv de sobre, nici scaunul simplu pe care este așezat. Mama stângă înmănușată, ce se odihnește neglijent în poala veșmântului negru, contribuie la sporirea impresiei de oboeală și descurajare. La fel, privirea este cea a unui om dezamăgit, înșelat în așteptările lui. Tocmai de aceea Gerhard Herm conchide că în acest portret Carol Quintul nu arată decât „ca un negustor care și-a pierdut toată averea” (p. 251). De altfel răspunsul vieții la marile ambiții ale tânărului ce se urca pe tronul imperial în 1519 acesta a fost: dezamăgirea și eșecul. Eșecul său personal nu a fost și cel al Casei de Habsburg, fratele său Ferdinand fiind marele beneficiar al măreției Casei de Austria în secolul XVI. Urmașii săi, impuși ca împărați prin drept ereditar, vor continua ascensiunea acestei dinastii, până în punctul în care au reușit să stârnească animozitatea generală, atât în interiorul imperiului, cât și la granițele sale.

Această abordare vie a istorici celei mai longevive, dinastii imperiale europene, recomandă cartea lui Gerhard Herm ca pe o lectură deosebit de instructivă. Credem că, în măsura în care posibilitățile financiare ar permite-o, traducerea acestei lucrări ar fi binevenită pentru publicul românesc iubitor de istorie.

Ileana Căzan

N. IORGA, *Istoria Românilor*, vol. III (*Cititorii*), ed. a II-a, Edit. Enciclopedică, București, 1993, XVI + 424 p., text stabilit, note, comentarii și postfață de Victor Spinei, Addenda de Costică Asăvoaie, indice de Sorin Iftimi și Victor Spinei

Prodigioasa activitate tipografică a Editurii Enciclopedice continuă cu tipărirea celui de-al treilea volum din marea sinteză privind istoria românilor a lui N. Iorga

(*Istoria Românilor* vol. III, *Cititorii*). Reeditarea acestei lucrări, după o perioadă de peste o jumătate de secol din momentul apariției primelor volume, demonstrează încă

o dată valabilitatea și originalitatea ideilor formulate de marele savant, idei ce s-au constituit în mai multe direcții de cercetare în istoriografia românească.

Tematic acest volum prezintă istoria românilor în intervalul cuprins între sfârșitul secolului al X-lea — începutul secolului al XV-lea, perioadă în care s-au pus bazele, sub aspect politic, instituțional și teritorial, statelor feudale românești.

Pornind de la premiza că orice fenomen istoric trebuie analizat și înțeles într-un cadru geografic și politic mult mai larg decât cel în care se produce, N. Iorga prezintă în prima carte a volumului, „*Colaborările*”, stadiul evoluției spre statalitate a elementului românesc din zona Balcanilor, în condițiile în care Dunărea nu a constituit un obstacol în stabilirea de contacte între comunitățile românești. În rândul contactelor cu urmări importante asupra evoluției politice a românilor, autorul amintește pe cele cu maghiarii, pecenegii și cumanii. Astfel, referitor la relațiile dintre cumanii așezați la Dunărea Inferioară și români le consideră că au depășit stadiul simplelor împrumuturi de obiceiuri, ajungându-se la „influențe politice de cea mai înaltă ordine” (p. 47).

În cea de-a doua carte, „*Cititoria dunăreană și balcanică*” autorul abordează mai multe aspecte; un prim aspect îl constituie contactele dintre lumea românească și cea bizantină (revenirea Bizanțului la Dunăre, înființarea themei Paristrion — „care avea desigur ambele maluri” (p. 56) —, rolul bisericii, etc.). O atenție deosebită se acordă răscoalei Asăneștilor, acțiune ce a dus la apariția unui nou stat cu mari implicații asupra evoluției situației politice în sud-estul european în care românii au reprezentat element constitutiv.

După cucerirea Constantinopolului de către latini (1204) în dorința „de a crea... o monarhie latină a Orientului” (p. 90) regii maghiari vor relua la un alt nivel politica de întărire a prezenței lor în Transilvania. În această direcție se înscrie prezența Cavalerilor Teutoni în Țara Bârsei, „...un fapt de cea mai mare importanță pentru rostul românesc la începutul secolului al XIII-lea” (p. 93), în vederea creerii „unei Cumanii vasale” (p. 98). Referitor la capitolul relațiilor maghiaro-teutonice, N. Iorga analizează cauzele conflictului ce au determinat alungarea acestora; astfel, motivul principal l-a reprezentat teama regalității maghiare de a nu pierde „rolul de instrument de permanentă cruciată” (p. 97) în favoarea Ordinului, în condițiile tendinței acestuia de a se pune sub controlul papalității.

Deși invazia tătaro-mongolă din 1241 a avut urmări negative asupra statului maghiar, afectând „planul lor de Imperiu latin

al Ungariei” (p. 101), acesta nu a abandonat ideea controlului Transilvaniei. Primul semn al acestei tendințe a fost instalarea Cavalerilor Ioaniți aici, ce au beneficiat de largi privilegii acordate prin diploma regală din 2 iunie 1247. Referitor la acest act regal, N. Iorga a sesizat un aspect foarte important pentru problematica procesului de cristalizare politică la românii de la nord de Dunăre: diploma reconfirma o stare de organizare politică a românilor existentă înainte de marea invazie tătaro-mongolă (v. p. 117).

Cartea a III-a, „*Cititoria independentă. Prima sinteză a secolului al XIV-lea*”, cea mai substanțială, prezintă procesul formării statelor feudale românești și evoluția acestora până la începutul secolului al XV-lea. Deși nu neglijează rolul factorilor interni, N. Iorga ține să sublinieze importanța conjuncturii politicii externe în care s-a produs geneza statelor feudale românești: invazia tătaro-mongolă din 1241 și criza regalității maghiare de la sfârșitul secolului al XIII-lea, care au dat posibilitatea desprinderii de centru a provinciilor și să „înceapă o viață deosebită, potrivit cu propriile lor nevoi” (p. 125).

Consolidarea celor două „libertăți” românești (Țara Românească, Moldova) s-a concretizat pe plan extern prin rezistența față de presiunile regalității maghiare și apoi prin integrarea în sistemul raporturilor feudovasalice specifice epocii, pe plan intern, prin crearea structurilor constituționale ale statului și „întemeierea” celor două mitropolii ortodoxe subordonate canonic Patriarhiei de la Constantinopol (act și cu profunde implicații politice).

Domniile ultimilor doi „cititori”, Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun, fac obiectul unei prezentări mult mai ample; acum se remarcă prezența unui nou factor politic — cel otoman (pe lângă cel ungar și polon), ce va influența profund evoluția ulterioară a celor două state feudale românești.

Pe lângă valoarea în sine a volumului se mai adaugă și faptul că prin strădania celui ce a îngrijit apariția acestei ediții, V. Spinei, s-a reușit o reactualizare a problematicei abordate de N. Iorga. Cu ajutorul unui dens aparat critic și bibliografic, ce însoțește fiecare capitol al lucrării, editorul realizează o analiză detaliată și argumentată a ideilor emise de marele istoric; se remarcă în primul rând prezentarea evolutivă a concepțiilor lui N. Iorga asupra unor aspecte controversate ale evului mediu românesc (exemplu: instituția domniei, stăpânirile teritoriale ale lui Mircea cel Bătrîn, etc.). În aceeași ordine de idei se înscrie și încercarea de a surprinde confirmarea sau infirmarea tezelor iorghiste de către cercetarea istoriografică ulterioară.

Pentru o mai bună orientare, editorul a prevăzut acest volum cu o listă a prescurtărilor de periodice și colecții de cronici și documente utilizate de N. Iorga. Volumul mai este prevăzut cu o „*Addenda*” (întocmită de Costică Asăvoaie) unde sunt prezentate o serie de fișe redactate de autor în vederea folosirii lor într-o viitoare ediție. Această prezentare este importantă nu numai sub aspect documentar, ci și pentru întregirea imaginii vizând metoda și ritmul de lucru a celui ce este considerat cel mai mare istoric al românilor. În final, o amplă „*Postfață*”

vine să întregească munca editorului; se analizează locul important pe care-l ocupă lucrarea lui N. Iorga în cadrul sintezelor privind istoria românilor și se face o prezentare amănunțită a problematicii fiecărui capitol.

În încheiere nu ne mai rămâne decât să ne manifestăm satisfacția privind apariția acestui volum, apreciind în mod deosebit munca editorului, și așteptăm cu nerăbdare tipărirea celorlalte volume.

Gheorghe Lazăr

RECENZII

SAMUIL MICU, *Istoria bisericească*, Transliterare de pe manuscrisul original paleografic¹, studiu introductiv, note și glosar de Arhim. Veniamin Micle, Sfânta Mănăstire Bistrița, Eparhia Râmnicului, 1993.

Istoriografia Școlii Ardelene, despre care s-a scris atât de mult, fiind considerată, pe bună dreptate, modelatoare a scrisului nostru istoric modern, este departe, totuși, de a fi cunoscută în întregime ei. Și — în mod paradoxal — cel mai puțin cunoscut, blândul Samuil Micu, este și autorul celei mai întinse opere istoriografice. Orice ediție a unui text al lui Samuil Micu, decanul de vârstă al reprezentanților Școlii Ardelene, nu poate fi, deci, decât binevenită.

Ediția de față efectuată de părintele arhimandrit Veniamin Micle nu poate să fie decât salutată în intenția sa, contribuind la redarea nu numai a unui text, ci a unui întreg domeniu istoriografic practicat de Samuil Micu, rămas încă inedit: istoria ecleziastică. Ediția de față este cu atât mai meritorie, cu cât manuscrisul (păstrat în colecțiile Bibliotecii Filialei Cluj a Academiei Române ms. rom. 199) este unul din cele mai dificile de citit: el reprezintă un exemplar de lucru, având porțiuni greu de citit, unele chiar ilizibile, ca și multe ștersături, dintre care unele sunt datorate redactării primare, iar altele sunt intervenții ulterioare în text. Să mai adăugăm și o mulțime de completări, ca și existența mai multor trimiteri bibliografice (în special la sfinții părinți, dar și la diferite istorii bisericești), care se află în cadrul textului fără a fi marcate ca atare.

O primă problemă este a stabilirii titlului corect al manuscrisului: editorul a optat pentru titlul prescurtat pe care însuși Samuil Micu îl notează pe prima filă a manuscrisului, *Istoria bisericească*, opțiune improprie după părerea noastră, din moment ce tot cărturarul blăjean folosește pe următoarea filă un alt titlu, care ne scutește de confuzia cu alte istorii bisericești scrise tot de el (multe din ele fiind prelucrări mai mult sau mai

puțin ample scrise după Claude Fleury². Ar fi fost de preferat titlul mai amplu scris tot de Samuil Micu pe fila următoare *Cunoștință pre scurt a istoriei bisericești*³. Cu siguranță însă textul a fost scris în paralel cu prelucrările mai ample după Claude Fleury, la care face referire explicită⁴: „Statul și dogmele acestora, cine voiaște mai pre larg să le știe, cetească istoria bisericească cea pre larg de mine scrisă rumânește și la locul său o va afla”⁵ sau „în istoria cea pre larg de mine sau în Viețile Sfinților, cine va voi, le va putea ceti”⁶ etc.

Credem că avem în față textul după care Samuil Micu și-a ținut unul din cursurile sale la școlile din Blaj, căci inclusiv structura didactică a textului pledează pentru această aserțiune: istoria bisericească este împărțită pe secole, iar în cadrul fiecărei „sute” găsim subcapitole precum *Ce împărați au fost în suta aceasta? Carele cât au împărățit? Și cu beseareca lui Hristos cum au fost? În suta a șasea cine au fost episcop la Roma?; Ce creșuri s-au făcut în suta a șasea? Ce au învățat și cine le-au început?; Ce săboavă s-au făcut în besearecă în suta a șasea?; Ce goane*

² *Istorie bisericească după Clăudie Fleuri*, cca. 1800, vol. I—VIII (ms. rom. 440—447); *Istoria bisericească*, 1782 (ms. rom. 116); *Istoria bisericească*, 1785 (ms. rom. 118); *Istoria bisericească*, 1787 (ms. rom. 123); ca să nu mai amintim că și *Istoria Noului Testament*, cca. 1800 (ms. rom. 448) este citată nneori sub același titlu.

³ Același titlu este folosit și la începutul altor capitole (de exemplu la *Suta a doua* și la *Suta a treia*) sau, sub formă modificată: *Cunoaștere scurtă a istoriei bisericești* (*Suta a șaptea*) sau chiar sub formularea *Scurtă cunoștință a istoriei bisericești* (*Suta a treia*, *Suta a patra*, *Suta a opta*), pe care o întâlnim și în alte scrieri ale sale.

⁴ Citatele se vor face la paginile ediției de față, operând însă modificările pe care ni le-a impus colajonarea cu manuscrisul original.

⁵ *Ibidem*, p. 52.

⁶ *Ibidem*, p. 53.

¹ „Paleografic” ne apare ca o formulare redundantă, dacă este folosit în sensul „original, autograf” sau greșit folosită, dacă vrea să însemneze „scris cu literă chirilică”.

s-au făcut în sula a șasea asupra creștinilor celor pravoslavnici și cine au strălucit cu mucenicia și cu sfințenia vieții?; Ce oameni vestiți pentru învățătură și ce scriitori au fost în sula a șasea întră creștini?; Ce învățătură a credinței și ce dogme au avut beserica în sula a șasea?; Ce ținuturi denafară sau rânduale besericești au fost în Beserică în sula a șasea?; Ce stăpânire besericească și ierarhie au fost în sula a șasea?; Ce scriitori învățați mai vestiți în lucrurile dinafară au fost în sula aceasta?; Ce s-au mai întâmplat în Beserica lui Dumnezeu în sula a șasea? Caracterul explicativ, definițiile numeroase și, de altfel întregul mod de expunere îndreptătesc înțelegerea acestui text ca fiind un compendiu școlar al istoriei ecleziastice până în secolul al VIII-lea.

Scrisă în 1789, dar având intervenții ulterioare, pe care le apreciem ca datând din jurul anului 1792, această istorie este în ordine cronologică al treilea text dedicat de Samuil Micu istoriei ecleziastice.

Ediția este însoțită de un *Studiu introductiv* care conține următoarele subcapitole *Viața și activitatea lui Samuil Micu, Conținutul teologic al manuscrisului, D spre credința cea adevărată, Despre soboare sau sinodale, Despre papalitate, Originea primatului papal, Ortodoxia, păstrătoare a adevărului, Cauzele schismei din anul 1054*. Întrucât studiul insistă mai mult asupra conținutului teologic și mai puțin asupra genezei textului, a locului său în istoriografia Școlii Ardeleni și a lui Samuil Micu în special, ca și asupra conținutului său cultural, îndrăznim câteva observații, care, departe de a suplini toate aceste probleme, își propun să facă o simplă schiță a câtorva dintre aceste probleme. La o primă analiză, *„unostință pre scurt a istoriei besericești* nu ni se relevă nici ca o traducere a unui text anume, nici ca o prelucrare după un anume tip de texte, oricum, în nici un caz ca fiind o prelucrare sau traducere după Fleury — care este citat în mai multe rânduri doar ca o sursă oarecare; textul ne apare mai degrabă ca o redactare originală, pornită probabil de la notițele făcute la cursurile urmate la Roma și Viena. Avem astfel redată în această ediție prima istorie bisericească redactată în literatura română. Ca un argument suplimentar pentru întărirea acestei afirmații putem aduce fragmentele în care Samuil Micu face referiri la istoria românilor, cu atât mai mult cu cât acestea nu au contingentă directă cu istoria bisericească: „în anul 105, împăratul Traian, cu multă vărsare de sânge, ăra lor, o ău supus împărăției romanilor și au dus apoi în Dacia lăcuitoii romani, pre carii i-au ășezat acolo, unde și astazi, cei ce ne tragem din

romanii cei vechi, ne zicem români”⁷. De altfel, Samuil Micu face de câte ori poate afirmații referitoare la istoria poporului său. Pe de altă parte tot el face referiri și la alte scrieri ale sale, fie ele traduceri din sfinții părinți: vorbind despre Sfântul Dionisie el amintește și de „epistola cea cu canoane, carea o scrie cătră Vasilid, episcopul de la Pentapol, carea iaste tălmăcită și scrisă de mine pre românește”⁸, sau, vorbind despre activitatea Sfântului Chiril, spune: „toate a lui scrisorii, românește tălmăcite și scrise sunt de mine”⁹.

Notă asupra manuscrisului cuprinde o primă parte dedicată descrierii manuscrisului și a istoriei textului; care, după părerea noastră, s-ar fi integrat mai bine în prima parte a *Studiului introductiv*, și o a doua, care este, de fapt, o veritabilă notă asupra ediției. Declarând că a optat pentru respectarea formelor textului, editorul spune că „o dificultate oarecare s-a ivit la transpunerea textului din alfabet chirilic în cel latin” în editarea textului, el s-a orientat după *Principii de transcriere a textelor românești, secolele al XVI-lea și al XVIII-lea*¹⁰. Dar și aceste norme, corectate de edițiile care au urmat elaborării lor, nu au fost respectate în întregime, editorul optând pentru uniformizarea fonetismelor (unificând *beserică*, *beserecă* și *biserică* sub forma — pe care nu am întâlnit-o niciunde în text — *biserică*, pe *ășea* și *ășa* sub ultima formă etc.). Extinderea acestor principii sau lipsa unei a doua colajonări ulterioare transcrierii — căci doar astfel ne putem explica inconsecvențele în editare — a dus la transcrierea lui *Dumnezeu*, *Dumnezeiesc*, *întră*, *să să ducă* prin *Dumnezeu*, *dumnezeiesc*, *întră*, *să se ducă* etc. O evidentă tendință de „modernizare” a limbii a făcut ca formele substantivale sau adjectivale terminate în *-iu* — formă actuală și astăzi în graiul din zona Sadului, de unde provine Samuil Micu — să fie transcrise ca fiind terminate în consoană, diftongarea fiind respectată în alte situații; întâlnim astfel *Mântuitorul*, *domnitorul*, *ascultător* (în loc de *Mântuitoriu*, *domnitoriu*, *ascultătoriu*), dar formele articulate sunt *Mântuitorul*, *domnitorul*, *ascultătorul*. De asemenea, formele *împrotivă*, *împrotivă*, *împrotivă* sunt transcrise în prima parte

⁷ *Ibidem*, p. 74.

⁸ *Ibidem*, p. 91.

⁹ *Ibidem*, p. 122.

¹⁰ Publicate în „Limba română”, XV, 1962, nr. 6, p. 653—660. Normele adoptate ne îndreptătesc să credem că prezența ediției reprezintă publicarea unei transcrieri mai vechi, normele de editare cunoscând modificări substanțiale de la publicarea lor:

a textului *împotrivă, împotrivnic, împotrivitor*, iar în a doua parte a textului sunt transcrise ca atare. Dar întâlnim și alte actualizări ale formelor, care nu sunt conforme nici principiilor de transcriere anunțate, nici realității textului; astfel, găsim peste tot *Caligula*, deși este scris generalizat *Galigula*.

Lecțiuni eronate — produse, probabil, de necunoașterea cuvintelor dispărute astăzi din limba curentă — fac uneori să asistăm la întorsături ale textului care nu îi aparțin lui Samuil Micu. Astfel aorea „câteodată, uneori” este citit peste tot *caiea*, ceea ce face ca fraze ca „afurisenia să făcea de la ep[iscop]i și de la preoți; aorea transcris greșit: carea] cerca și voia mirenilor” să devină greu de înțeles și, oricum, să și-l piardă pe cel original.

Este evident că textul a fost transcris „dintr-o suflare”; dar nu a fost supus unei colacionări ulterioare. Doar astfel ne putem explica faptul că anumite greșeli, pe care le întâlnim la începutul ediției au fost evitate în cea de a doua parte a ei (dar și invers). Tot datorită acestei lipse a unei colacionări suplimentare ne putem explica omiterea unor porțiuni din text, ceea ce îngreunează evident înțelegerea lui, iar alteori îi alterează sensul original. Iată câteva exemple, în care textul lipsă este scris cu caractere italice: „Pomenește în cartea 18 și de Hristo s, că

au fost un bărbat, de să cade a-i zice bărbat, făcătoriu de minuni și altele”¹¹ sau „pentru aceea, nu e de lipsă să mai număr goanele lui aiea și necazurile, *care le-au făcut asupra catholicilor*, cum pre episcopi i-au izgonit, i-au prădat de ale sale și altele”¹² sau „după ce s-au sfârșit săborul, împăratul Constantin, *în besereca Vlahernelor, unde era săborul*, s-au suit pre anvon”¹³. O situație limită o aflăm prin omiterea a două pagini întregi din manuscris (paginile 114—115) care face ca textul să devină de-a dreptul neinteligibil: „de la împărtășirea Bisericii, *nici, iarăși prelezne și fără de cuivoasă pocăință, după măsura greutății păcatului să să primească* ...” etc.

Asemenea inconsecvențe fac ca ediția de față să nu poată fi consultată decât cu precauțiile necesare. Dar asemenea erori nu scad cu nimica meritul părintelui arhimandrit Veniamin Micu în restituirea unui text inedit al lui Samuil Micu și, mai mult chiar, în încercarea de a ne prezenta o față inedită a celui mai blând, dar și a celui mai harnic din reprezentanții Școlii Ardelene.

Mihai Gherman

¹¹ *Op. cit.*, p. 243.

¹² *Ibidem*, p. 121.

¹³ *Ibidem*, p. 243.

STELIAN NEAGOE, *Istoria Unirii românilor*, vol. II, Edit. Diogene, București, 1993, 396 p.

Parcursând lucrarea de față, orice cititor inițiat își va pune întrebări asupra specificului ei. Lucrare de popularizare? În acest caz, nelimitatele reproduceri documentare și amănunțele — adesea extrem de speciale — la care face apel autorul sunt cel puțin de prisos. Lucrare de specialitate? Atunci, lipsa unei bibliografii aduse la zi, a unei abordări critice a istoriografiei actuale ar pleda cu totul împotriva valorii și relevanței unei atari tentative. Căci, prin omisiune, autorul recuză în bloc o întreagă epocă istoriografică, autoare a unor contribuții absolut demne de luat în seamă¹.

¹ Intenționasem inițial să prezentăm — măcar în treacăt — o parte din contribuțiile anterioare pe care autorul le lasă cu totul deoparte. Credem însă că e mult mai relevant (și oricum mai ușor) să le amintim pe acelea la care face referire; e vorba doar de două titluri: C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, Buc., 1970 și un studiu documentar semnat de Viorica Moisuc în „Anale de Istorie”, Nr. 3/1976. Restul e tăcere...

În fapt, autorul ne oferă un răspuns, chiar dacă pe un alt plan. El afirmă că lucrarea sa e concepută ca o „sinteză unio-nistă”. O lucrare de sinteză, deci. Afirmăție total neacoperită de fapte, după opinia noastră. Căci, nici o lucrare de sinteză — oricât de revoluționară ar fi — și nu e deloc cazul, nu poate face abstracție de cercetările anterioare. Măcar un capitol de analiză istoriografică era nu numai necesar, dar obligatoriu pentru un specialist care se respectă. Măcar prezentarea opiniilor anterioare, cu referire la problemele discutate, ar fi fost un act de profesionalism. Așa însă, un cititor mai puțin avizat consultând lucrarea ar rămâne cu dulcea și romantica senzație de pionierat pe care o încercau contemporanii operei lui Hașdeu și Xenopol. Iar un specialist ar constata consternat că în ultimii 50 de ani nu există decât un singur nume în istoriografia română: Stelian Neagoe! Pentru că — totuși — autorul își face concesiile de a se cita pe sine cu o parte dintre contribu-

țiile anterioare. Spunem „o parte” pentru că unele ar fi mai greu de amintit azi...

Cititorul e pus în dificultate încă de la primele pagini în care — practic — autorul declară că ne oferă de fapt vol. III al „sintezei” sale, urmând ca adevăratul vol. II să fie scris ulterior. Când ești gata să accepți această stranie explicație, constăți că, totuși, cartea începe cu un „rezumat” al celei viitoare (cam un sfert din total) dedicat lui Cuza-Vodă.

Dar surprizele nu se opresc aici. Domnia lui Cuza e prezentată fără nici cea mai vagă idee sistemică, fără a face nici o diferență între elementele cu adevărat importante și micile amănunte de culise, ignorând aproape total politica de reforme, lovitura de stat din 1864, insistând cu înverșunare asupra elementelor de intrigă politică, deloc relevante pentru o „sinteză unionistă”.

Dar nici aceste lucruri nu trebuie să constituie motive de neliniște. Autorul ne asigură că tot ce lipsește aici vom găsi în volumul următor. Acum nu sunt luate în discuție decât elementele ce pot sugera continuitatea. Cu alte cuvinte, vei găsi în vol. III, cititorule, explicații la fenomenele istorice prezentate aici cu o deplină superficialitate, argumentația concluziilor adesea risicante, cauzele și consecințele unor acte politice „decupate” arbitrar din context și — eventual — mulțimea de documente și cercetări de care nu se suflă nici un cuvânt. Și poate și acel dram de coerență atât de necesar unei tentative de „sinteză”.

Despre „originalitatea” lucrării trebuie să discutăm pornind de la interpretare. Or, aceasta lipsește cu desăvârșire. Cea mai mare parte a capitolelor se prezintă ca un „colaj” de documente (adesea publicate de multă vreme de către alți autori, de obicei omiși), autorului revenindu-i marele merit de a le pune cap la cap prin fraze de legătură.

De exemplu, capitolul relativ la ratificarea actelor de unire de la 1918 (p. 308—326) în care contribuția autorului este de aproape... o pagină! La fel în cap. despre unirea Basarabiei (p. 249—270) și respectiv Bucovinei (p. 270—282) cu România. Avem de-a face aici cu reproduceri „in extenso” ale proceselor verbale din ședințele din 27 martie 1918, respectiv 28 nov. 1918, deja publicate de Șt. Ciobanu, *Unirea Basarabiei, studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917—1918*, Buc., 1929, p. 227—240) respectiv de I. Nistor (*Unirea Bucovinei, studiu și documente*, Buc., 1928, p. 169—180), la care — de această dată — autorul face și trimiteri. Cum nu aveam de-a face cu documente inedite e lesne de înțeles că o asemenea „avalanșă” documentară n-are nimic de-a face cu rațiunile unei lucrări de sinteză, ci mai

degrabă cu o culegere de documente pentru uz didactic.

Lucrurile se schimbă oarecum în cap. ce tratează unirea Transilvaniei cu România (p. 282—295), unde autorul profită de ocazie pentru a reedita o parte din documentele publicate tot de domnia sa în 1984 (*Marea Unire a românilor în izvoare narrative. Documente ale Marii Uniri*). Din 18 note câte are acest capitol, 11 trimit la lucrarea în cauză. Nu s-ar putea spune că avem de-a face cu un mare interes pentru noutate. Dar nici cu o lipsă de consecvență. Pentru că tot ce înseamnă culegere documentară (și numai exemplul lucrării „Românii la 1918” ar fi suficient) în domeniu nu există pentru autor. Și ar mai fi destule exemple.

Evident că un asemenea efort de re-reproducere de documente nu prea mai lasă loc la altceva. Dar ar fi o impresie greșită. Există și paragrafe de „substanță”. Din ele cititorul are ocazia să afle, bunăoară, că Dobrogea va fi fost, în sec. XIV-sub... stăpânirea patriarhului Constantinopolului...”, că dinastia Asăneștilor se numește „mai nou a „Asanizilor” (p. 217), că trupele române li se predă la Plevna „Omer Pașa” și nu binecunoscutul Osman Pașa (p. 131 și 134), că D. A. Sturdza făcea parte activă din „opozitia conservatoare” din Senat în vremea guvernării lui I. C. Brătianu (p. 125), că războiul ruso-turc încheiat cu pacea de la București, are loc de fapt între 1804 și 1809 (p. 249), că liberalii din „monstruoasa coaliție” erau... îmbibați de idei de la 1789...” (p. 25), etc., etc.

Cât despre interpretare, ne-am străduit să o dibuim între nenumăratele ghilimele ce împetritează textul. Și nu am regretat. Am putut vedea din nou liniile de forță ale unei întregi școli de strălucită tradiție... „progresistă”. Într-un stil când festiv, când înverșunat, clișeele istoriografice domină cu autoritate. Bunăoară, ideea după care „Cuza-Vodă”, la miză profitabil pe politica personală napoleonică privitoare la principiul naționalităților...” (termen cu totul impropriu de altfel), ar reclama serioase nuanțări, mai ales cu referire la sprijinul Franței pentru actul de la 2 mai 1864^a.

În alt rând putem lua cunoștință de ideea că „odată cu dispariția regelui Carol I viața politică românească s-a deschis plenar spre

^a Cf. S. Rădulescu-Zoner, *Actul de la 2 mai 1864 în contextul relațiilor româno-franceze*, în vol. „Unirea Principatelor și Puterile europene”. Buc., 1984, p. 202—225, în care S. N. ar fi găsit și necesare lămuriri despre politica lui Cuza față de emigranții poloni și unguri, precum și o bibliografie de care se pare că nu are cunoștință.

orizonturile unioniste..." (p. 237), de parcă Regele ar fi fost supremul obstacol în calea realizării acestui deziderat. De altfel, autorul însuși arătase în paginile anterioare poziția în repetate rânduri favorabilă a monarhului față de românii din teritoriile aflate sub stăpânire străină (vezi, spre exemplu, atitudinea lui Carol I față de mișcarea memorandumistă, p. 215).

Mai departe aflăm cu surprindere că efectul nociv al loviturii de stat din 1866 (tratată cu o lipsă de obiectivitate, de spirit critic și cu o superficialitate greu de egalat) s-a perpetuat peste vreme ca un blestem pentru societatea românească. În opinia autorului, 11 februarie 1866 a fost precedentul și modelul după care s-au ghidat loviturile „violente” de la 1930, 1938, 1940, 1944 și 1989! (p. 86). Considerăm că la o asemenea afirmație orice comentariu este de prisos...

Dar cele mai interesante „descoperiri” ni se relevă în cap. ce se ocupă de Parlamentul votului universal. Pentru început, autorul ajunge la istorica idee că „Cererile norodului românesc” „anticipează”... „Parlamentul votului universal de mai târziu” (p. 296), ceea ce e, totuși, un progres. Era o vreme când răscăla la Horea era considerată prima revoluție modernă din Europa... Nu trebuie crezut însă că tradiția protocronistă e cumva absentă. La p. 296, aflăm despre Divanurile ad-hoc că au fost „...adevărate parlamente cu largi deschideri democratice, *într-o primă din Europa acelei vremi* (subl. noastră).

În continuare, orice cititor ce s-ar fi considerat definitiv scăpat de aberațiile istoriografice politico-ideologice va fi informat de faptul că „progresul societății românești în planul vieții politice e reprezentat — totuși — de clasa muncitoare”. Și asta pentru că „Odată cu formarea și organizarea politică a proletariatului, mișcarea muncitorească și socialistă promitea să aducă un suflu înnoitor în societatea românească”. (p. 297). Nu insistăm asupra rezultatelor acestor „promisiuni”. Dealtfel nici autorul nu o face, chiar dacă evidențiază rolul „capital” al „partidului politic al clasei muncitoare” în societatea românească, mai ales după „făurirea” P.S.D.M.R. Mai lipsea sublinierea „frăției” dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare!

De pe aceste poziții nu ne mai miră acuzațiile în cascadă aduse „partidelor istorice” sau limbajul adesea lipsit de orice urmă de eleganță și academism. Expresii precum „cârdășie”, „om de casă”, „câine de pază” (aplicate lui D. A. Sturdza) despre care autorul afirmă că a purtut o „cizmă în posterior” de la Cuza (p. 22), „rapt imperialist”

etc. ne aduc aminte de înverșunarea unor autori dintr-o epocă pe care o sperăm cu totul revolută. Deviza „sine ira et studio” îi e absolut necunoscută autorului.

Din stilul de exprimare mai nou, alăturarea „Brătienilor, Hohenzollernilor și comuniștilor...” (relativ la eroarea comună de a nu fi ridicat o statuie Prințului Unirii, p. 81) ni se pare cel puțin aprofesională și, în orice caz, sugerează limpede abordarea partinică, orientată politic a unor probleme de specialitate.

Se adaugă la acestea apelul la o întreagă mitologie istorică (mai ales la domnia lui Cuza și la persoana inarelui Domn) care dovedește fie lipsa unei informări de calitate și profunde, fie selectarea informațiilor după criterii menite să argumenteze numai un anumit set de idei, fără a lua în seamă pe cele contrare acestuia, fie blocarea în scheme mentale imobile fie toate acestea la un loc.

În plus graba cu care e realizat aparatul critic. Multe elemente speciale (statistici, genealogii, evenimente concrete) sunt oferite fără trimiteri, ca niște informații de manual școlar. Există apoi trimiteri la documente originale (ziare, colecții documentare oficiale) cu toate că acestea au fost deja publicate în ediții moderne sau au fost deja utilizate de alți autori de care, firește, S. N. nu pomeneste nimic. Întîlnim apoi trimiteri la documente publicate în formă de extras în vechi lucrări de exegeză, pe care autorul le folosește, cu toate că le-ar fi avut la îndemână, integral, în corpusuri. Evident din considerente de comoditate, informația fiind astfel preluată deja prelucrată și selectată. Mai adăugăm unidimensionalitatea surselor utilizate. Există capitole întregi în care sunt folosite aproape numai surse memorialistice, fără a se face apel la alt gen de documente (ex.: cap. „Am cedat silnic în fața dreptului forței”, p. 191—207). Există altele în care, dimpotrivă, nu se iau în calcul decât documente diplomatice (ex.: cap. „Războaiele balcanice — Cadrilaterul”, p. 217—231). Cel mai adesea toate referirile documentare, provin din aceeași sursă, iar citatele sunt reproduse „in extenso”, fără nici un minimum de selecție. Toate acestea nu pot sugera — în opinia noastră — decât superficialitate și grabă. În cel mai bun caz.

Marea majoritate a evenimentelor istorice sunt prezentate rupte din contextul lor intern sau extern. Războiul de independență, războaiele balcanice, primul război mondial, elementele de politică externă, tratate, negocieri diplomatice apar ca din senin, trunchiate, date ca atare, amintind de stilul unui manual școlar elementar.

Toate acestea plutesc precum niște insule într-un ocean de documente reproduse fără o idee unitară și lungi liste de nume, cu totul inutile (vezi lista deputaților din primul Parlament al votului universal, p. 302–307), având ca rezultat derutarea cititorului cu amănunte de prisos și punerea lui în imposibilitatea de a răspunde la orice întrebare asupra concluziilor și originalității lucrării.

O comparație, fie și sumară, cu primul volum al lucrării, apărut în 1986, poate arăta că autorul a rea — totuși — cunoaștință că

în România s-a mai scris istorie și după 1940. Uitarea subită a acestui fapt ne face să ne întrebăm dacă nu cumva avem de-a face cu o „sinteză” mai puțin „unionistă” și mai mult „aniversară”, după un tipic ușor de ghicit. Asta ar explica multe lucruri dar tot nu ne-ar putea lămuri de ce acest manual școlar (ceva mai bine documentat dar mai prost sistematizat) își poate aroga pretenția de „sinteză istorică unionistă”.

Radu G. Păun

BULETIN BIBLIOGRAFIC

Buletinul bibliografic inițiat de „Revista istorică” are ca obiectiv semnalarea lucrărilor din producția istorică, publicate de istorici străini și români în afara hotarelor României, fără a aprecia valoarea lor științifică. Buletinul vizează cuprinderea ansamblului de lucrări — studii și carte — tipărită după mijlocul deceniului trecut, care au tangențe sau privesc direct perioada medievală, modernă și contemporană a României. Buletinul este și un instrument pentru sondarea modului în care izvoarele și literatura de specialitate românească sunt receptate de istoricii străini.

La elaborarea acestui buletin bibliografic au contribuit în măsuri diferite: Viorel Achim, Ileana Căzan, Eugen Denize, Liviu Mitache, Bogdan Murgescu, Șerban Papacostea, Nagy Pienaru, Adrian Tertecel.

Redactor de rubrică: Nagy Pienaru

I. LUCRĂRI GENERALE, ENCICLOPEDII, DICȚIONARE, BIOGRAFII, BIBLIOGRAFII

* * * *Concepts of Nationhood in Early Modern Europe*, ed. by Ivo Banac, Frank E. Sysyn; Uliana M. Pasiecznyk, Cambridge, Mass., Ukrainian Research Institute, Harvard University Press, 1986, VII, p. 271—596 („Harvard Ukrainian Studies”, vol. 10, nr. 3—4). Culegere de studii consacrată naționalismelor moderne în Europa răsăriteană. Pe baza documentelor din arhivele maghiare, Keith Hitchins explică formarea identității naționale a românilor transilvăneni (p. 542—558). Se insistă asupra rolului bisericii unite în constituirea naționalismului românesc.

* * * *Rumanian Jewry and the Revival of Israel*, vol. I *Roots*, Tel Aviv, 1992, 318 p. Volum de studii asupra istoriei evreilor din România. Sunt abordate problemele istoriei evreilor, ale sionismului, holocaustului și lupta împotriva sa, emigrația, literatura și arta evreilor din România.

CONQUEST, ROBERT, *Stalin. Breaker of Nation*, New York, 1991, 346 p. Este menționată răpirea Basarabiei în 1940 și sovietizarea României în anii 1945—1948.

KOVACSICS JÓZSEF, *A helytörténeti lexikonokkal kapcsolatos kutatások eredményei és problémái* (Rezultate și probleme ale cercetărilor privitoare la dicționarele de istorie locală), în „Demografia”, 28, 1985, nr. 2—3, p. 279—307. Se prezintă categoriile de date de interes pentru cercetarea de demografie istorică, și nu numai, a perioadei 1526—1980, care se găsesc în dicționarele, mai vechi sau mai noi, întocmite pe comitate, în Ungaria.

STOY, MANFRED, SEEWAN, BERNARD, *Rumänien 1971—1980*, München, Oldenbourg, 1992, 664 p. (colecția *Stidesteuropa-Bibliographie*). Catalog cu ultimele apariții de carte în domeniul istoriei, politicii, dezvoltării economice, organizării juridice, literaturii, culturii, etc.

VZIAZEMSKAIA, E.K., DANCENKO, S.I., *Rossia i Balkani. Koneț XVIII—1918 g. (sovetskaia poslevoennaia istoriografiia). Obzor* (Rusia și Balcanii: sfârșitul secolului al XVIII-lea — 1918. Privire generală asupra istoriografiei sovietice postbelice), Moskva, 1990. Lucrarea prezintă și clasifică principalele contribuții aduse de istoriografia sovietică postbelică la studiul politicii ruse față de Balcani în perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVIII-lea și anul 1918. Se menționează și o serie de cărți și studii cu privire la politica Rusiei față de Țările Române (și, apoi, România) în perioada respectivă.

II. IZVOARE

* * * *Acta Nuntiaturae Poloniae, II. Zacharias Ferreri (1519—1521) et nuntii minores (1522—1553)*, et. H.D. Wojtyśka CP, Romae, 1992, LXII + 498 p. (Institutum Historicum Polonicum Romae, Fundatio Lanckoroński). Cuprinde informații referitoare și la Moldova.

„Revista istorică”, tom V, nr. 1—2, p. 201—206, 1994

* * * *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kirim Hanlıkları arasındaki münasebellere dair arşiv belgeleri (1687—1908 yılları arası)* (Documente de arhivă privind relațiile dintre Imperiul otoman și hanatele din Caucazia, Turkestan și Crimeea în anii 1687—1908), Başbakanlık Basimevi, Ankara, 1992, XLIV + 240 + 197 p. Cartea este o culegere de documente otomane (fotocopii însoțite de transliterări în alfabetul latin) referitoare la relațiile Porții cu Hanatul Crimeii și hanatele din Caucazia și Turkestan în anii 1687—1908. Se prezintă și ubele date privind relațiile româno-otomane și româno-crimeene în perioada sus-amintită.

BORSA, GEDEON, *Honters Atlas Minor in selbständigen Ausgaben*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 15, 1992, nr. 1, p. 37—40. Problema edițiilor atlasului reformatorului brașovean.

GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori magyar krónikák* (Cronicarii maghiari din epoca arpadiană), în „Századok”, 127, 1993, nr. 3—4, p. 391—412. O reluare a problemei vechimii și fihiatunii cronicilor ungare din sec. XI—XIII.

HALIFE, MEHMET, *Tarih-i Gilmânî* (Cronica robilor lui Allah), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986, XII + 212 p. (transpunere în limba turcă modernă: Kâmil Su). Este textul integral (transpus din osmană în limba turcă modernă) al celebrei cronici a lui Mehmet Halife privind istoria Imperiului otoman în anii 1623—1664. Se oferă bogate informații (parte din ele au fost deja publicate în traducere românească) privind relațiile româno-otomane în perioada respectivă.

RASIM, AHMET, *Romanya mektuplari* (Scrisori din România), Arba Yayınları, Istanbul, 1988, 168 p. Cartea este o culegere de corespondențe transmise din România (Dobrogea, Brăila și București) de către scriitorul și ziaristul turc Ahmet Rasim pentru ziarul „Tesvir-i Efkâr” din Istanbul, în perioada decembrie 1916—ianuarie 1917.

SOULIOTIS, D.P., *A Greek Prelate in the Tatar Khanate of the Crimea in the early seventeenth Century*, în „Balkan Studies”, 31, 1990, nr. 2, p. 269—281. Scrisoare din martie 1609 a arhiepiscopului Nectarie de Ochrida către „voievodul Bogdan principele Daciei”.

SZATHMÁRY, TIBOR, *Descriptio Hungariae. Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477—1600* (Hărți tipărite ale Ungariei și Transilvaniei, 1477—1600), Fusignano, 1987, 261 p. Catalog cronologic al reprezentărilor cartografice ale celor două țări până în vremea lui Mihai Viteazul, cu evidențierea diverselor curente ale cartografiei vremii.

III. ISTORIE MEDIEVALĂ

* * * *Mohács. Tanulmányok. A Mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából* (Mohács. Studii prezentate cu ocazia celei de-a 450-a aniversare a bătăliei), ed. Lajos Rúzsás, Ferenc Szakály, Akadémiai Kiadó, Budapest 1986, 369 p. Culegere de studii privind bătălia din 29 august 1526, care prin consecințele ei a influențat evoluția de durată lungă a întregului Sud-Est european, deci și a Țărilor Române. Rec. Peter F. Sugar, în „Südost-Forschungen”, XLVII, 1988, p. 313—315.

ATANASOV, GHEORGHI, *Pogled kîm dobrudjanskîia Dunavskîi briag ot XI de XV v.* (Schită asupra malului dobrogean al Dunării din secolele XI—XV) în „Istoriceski Pregled”, 48, 1992, nr. 8—8, p. 13—31. Trecere în revistă a așezărilor de pe acest țărm și evoluția lor.

BÁNKÜTI, IMRE, *A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái (1703—1711)*, (Problemele economice ale războiului de independență al curuților 1703—1711), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991, 254 p. Lucrarea oferă un tablou extrem de bine documentat asupra economiei Ungariei și Transilvaniei în perioada 1703—1711. Accentul este pus pe problemele fiscale și de politică economică, în legătură cu solicitările militare din acei ani.

BARTA JÁNOS (jr), BARTA GÁBOR, *III. Béla király jóvedelmei (Megjegyzések középkori uralkodóink bevételéről)* (Veniturile regelui Béla III. Observații asupra încasărilor suveranilor noștri în evul mediu), în „Századok”, 127, 1993, nr. 3—4, p. 413—449. Autorii se ocupă de un izvor important pentru istoria Ungariei arpadiene — lista cuprinzând veniturile regale la sfârșitul sec. XII (datată 1185 sau 1195). Sunt analizate în detaliu diferitele categorii de venituri (între acestea și venituri provenind din Transilvania), apelându-se și la izvoarele de la începutul sec. XIV și de la mijlocul sec. XV. Se aduc corecții la calculul valorii în argint a acestor venituri, valoare pe care cercetările anterioare au supraestimat-o (166.000 mărci); abia la sfârșitul sec. XV, în timpul lui Matia Corvin, s-a putut ajunge la astfel de venituri.

BENDA, KÁLMÁN, *Die Moldau-Ungarn (csángó) im 16.—17. Jahrhundert*, în „Südost-Forschungen”, XLVII, München, 1988, p. 37—86, 3 hărți. Studiu foarte documentat despre ciangăii din Moldova.

CABUK, VAHID, *Köprülüler* (Familia Köprülü), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, VIII + 242 p. Cartea este o prezentare sintetică a vieții și activității marilor

viziri otomani din familia (dinastia) Köprülü (1656—1710). Sunt oferite numeroase informații privind relațiile româno-otomane în perioada respectivă.

CAZACU, MATEI, *Familles de la noblesse roumaine au service de la Russie XVe—XIXe siècles*, în „Cahiers du monde russe et soviétique”, 34, 1993, nr. 1—2, p. 211—236 (volum intitulat: „Noblesse, état et société en Russie XVIe—début du XIXe siècle). Destine-românești în Rusia medievală și modernă.

CRĂCIUN, MARIA, *Zur Reformation in der Moldau*, în „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 15, 1992, nr. 2, p. 145—156. Istoriografia problemei; curente heterodoxe înainte de Reformă și începuturile Reformei în Moldova.

DIMITROV, HRISTO, *Bulgaro-ungarški otnošenja v kraja na XII-naialoto na XIII vek*, în „Istoriceski Pregled”, 1992, nr. 11—12, p. 3—17. Sunt discutate între altele și conflictele teritoriale dintre regatul ungar și statul Asăneștilor și alianța celor două puteri sub țarul Boril.

DVOICHENKO-MARKOV, DEMETRIUS, *Gheorghe Duca Hospodar of Moldavia and Hetman of the Ukraine, 1678—1684*, în „Balkan Studies”, 31, 1990, nr. 1, p. 73—86. Prezentare sintetică a domniei lui Gheorghe Duca.

GEDAI, ISTVAN, *Turkish Coins in Hungary in the 16th and 17th Centuries*, în *A Festschrift presented to Ibrahim Artuk on the occasion of the 20th anniversary of the Turkish Numismatic Society*, Istanbul, 1988, p. 102—119. Comentarii generale și un repertoriu incomplet al descoperirilor monetare otomane din Ungaria istorică (inclusiv Transilvania). 9 note, 3 hărți, ilustrații. Text publicat și în limba turcă (p. 121—134). A se vedea recenzia lui Eugen Nicolae în SCIVA, 43, 1992, nr. 1, p. 98 și comentariile aceluiași în BSNR, LXXX—LXXV (1986—1991), nr. 134—139, p. 148—152.

GECSÉNYI, LAJOS, *Bécs és Magyarországi kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a 16—17 század fordulóján* (Despre istoria relațiilor comerciale între Viena și Ungaria în sec. XVI—XVII), în „Századok”, 127, 1993, nr. 3—4, p. 469—485. Se referă și la negustorii din unele orașe transilvănene.

MIKOLAJCZYK, ANDRZEY, *Polish Factor in the Balkan Monetary Affairs of the Late 16th and 17th Century*, în „Zeitschrift für Balkanologie”, XXII, 1986, nr. 1, p. 61—75. Autorul discută, pornind atât de la descoperirile numismatice cât și de la documentele scrise, căile, volumul și structura exporturilor poloneze de monedă de argint spre Balcani, cuprinzând date și despre Țările Române. Enumeră și imitațiile locale ale monedelor poloneze, amintind de emisiunile de la Suceava din deceniul 7 al secolului al XVII-lea.

MIKOLAJCZYK, ANDRZEY, *Polish-Ottoman Monetary Relations in the Light of Numismatic Evidence (16th to 18th Century)*, în „Wiadomości Numizmatyczne”, XXIX, 1985, nr. 1—2, p. 87—100. Prezintă date despre descoperirile de monede poloneze în teritoriile otomane și de monede otomane în teritoriul regatului polono-lituanian. Cuprinde și unele informații despre Moldova.

PANKOTAI, LÁSZLÓ, *Mezőgazdasági termelőkörzetek a XVIII. századi Bihar magyében* (Zone de producție agricolă în comitatul Bihar în secolul XVIII), în „Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica”, 1985, p. 55—169. Producția agricolă în comitatul Bihar, pe zone, pe baza datelor conscripțiilor din 1720, 1743, 1753 și 1763; hărți și grafice.

PARVEV, IVAN, *Die bulgarischen und die griechischen Länder in der Balkanpolitik der Habsburger, Ende des 17.—18. Jh.*, în „Etudes Balkaniques”, an XXVIII, 1992, nr. 2, p. 59—66. Se analizează politica Habsburgilor față de teritoriile bulgare și grecești în secolele XVII—XVIII. Sunt prezente și o serie de referiri la politica habsburgică față de Transilvania, Țara Românească și Moldova în veacurile respective.

RISOS, ANTONIOS, *Die Vlachen und ihre Pitä*, în „Byzantino-slavica”, LIII, 1992, nr. 2, p. 233—236. Originea termenului *pitä* în aromână și dacoromână. E amintită prigonirea aromânilor în 1480 în Vlahia Mare, așadar, potrivit autorului, în Thessalia nu în Țara Românească.

ROGISTER, JOHN, *Sept comptes — rendus inédits de Georges I. Brătianu*, în „Parliaments, Estates and Representation”, X, 1990, 1, p. 89—113; 1990, 2, p. 189—213. Profesor la Universitatea „Paul Valéry” (Montpellier III) și vicepreședinte al CIHAE, John Rogister editează câteva texte inedite ale marelui istoric. Recenziile lui Brătianu — consacrate unor lucrări de L. Halphen, J. Pirenne, M. Bloch, H.G. Wells, F. Lot, M. Gyöni, și B. Newman.

SUCIU, EMIL, *Vestigis linguisticis turco-osmanlis in Roumain*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae”, XLIV, 3, Budapest, 1990, p. 389—393. Pe calea deschisă de Lazăr Șăineanu, E. Suci cercetează influența considerabilă pe care a exercitat-o limba turco-osmană asupra românei timp de aproape cinci secole. Rezultatul acestei influențe îl constituie cele aproximativ 2500 de cuvinte, sufixe și elemente de compunere împrumutate de română din osmană. Articolul se oprește asupra fonetismelor și semantismelor arhaice.

SUMNER, B.H., *Büyük Petro ve Osmanlı İmparatorluğu* (Petrul cel Mare și Imperiul otoman), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993, IV + 92 p. Este traducerea în limba turcă a cărții cu același titlu apărută la Oxford în anul 1949 (și devenită, în multe țări, o raritate bibliografică). Lucrarea prezintă numeroase informații referitoare la rolul Țării Românești și Moldovei în evoluția relațiilor ruso-otomane la finele secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

ZACH, CORNELIUS R., *Staat und Staatsträger in der Walachei und Moldau im 17. Jahrhundert*, München, Hieronymus, 1992, VI + 237 p. Lucrarea cuprinde patru subdiviziuni: principale, boierii, biserica, legăturile cu Poarta otomană.

IV. ISTORIE MODERNĂ

DVOICHENKO—MARKOV, DEMETRIUS, *General count Pavel D. Kisselew and the Organic Regulation in the Danubian Principalities*, în „Balkan Studies”, 31, 1990, nr. 2, p. 283—294. Considerații generale asupra rolului lui Kisselev în viața Principatelor dunărene.

GAVRİLOVICH, SLAVKO, *Uroš Nestorovic 1812. godine o pravoslavima u Habsburškoj monarhiji i njihovom držanju prema Rusiji* (Uroș Nestorovici despre credincioșii Bisericii ortodoxe în Monarhia habsburgică și atitudinea lor față de Rusia), în „Zbornik matiče srpsko za istoriju”, 40, 1989, p. 107—114. Important raport din 1812 în care e prezentată și „națiunea valahă” din Transilvania care covârșește „numărul celorlalte națiuni de acolo”.

HILKE, GERHARD, *Russlands Haltung zur rumänischen Frage*, în „Südostforschungen”, 51, 1992, p. 219—257. Studiu analitic, întemeiat pe surse inedite cu privire la atitudinea Rusiei față de Al. I. Cuza în ultimii săi ani de domnie față de tentativele politicii țariste de a desface Unirea Principatelor.

IVANOV, A., *Gheopoliticeskata sâstnost na Berlinskiia dogovor (1878)* (Esența geopolitică a tratatului de pace de la Berlin, 1878), în „Novo vreme”, 1991, nr. 7, p. 88—96. Studiul analizează modificările politico-teritoriale produse în sud-estul Europei pe baza prevederilor tratatului de pace de la Berlin (1878). Se prezintă și informații privind partajarea Dobrogei, cu acel prilej, între România și Bulgaria, precum și trasarea graniței româno-bulgare pe teritoriul provinciei sus-amintite.

KOSIK, VIKTOR I., *Ruskaia politika v Bolgarii. 1879—1886*, (Politica rusă în Bulgaria, 1879—1886), Tipografia V.I.A. imeni Kuibiseva, Moskva, 1919, 180 p. Cartea analizează politica rusă în Bulgaria în anii 1879—1886. De asemenea se fac referiri la politica rusă față de România (și de întreaga regiune balcanică) în perioada sus-amintită. Rec. în „Istoriceski pregled”, an XLVIII, 1992, nr. 5, p. 112—114.

MÁDAI, LAJOS, *Hai nagy kolerajárvány és a halandóság Magyarországon dél — dunántúli régióban a XIX. században* (Șase mari epidemii de holeră și mortalitatea în sudul regiunii Transdanubia din Ungaria în sec. XIX), în „Demográfia”, 33, 1990, nr. 1—2, p. 58—95. Referiri și la fenomenul holerei în ansamblul Ungariei și țările vecine.

MARKOVA, ZINA, *Cetata ot 1868 godina. Po slučai 150— godišninata ot rojdenieto na Hadži Dimităr i Stefan Karadja* (Ceata din anul 1868. Cu prilejul aniversării a 150 de ani de la nașterea lui Hadji Dimităr și Ștefan Karadja), Izdatelstvo na B.A.N., Sofia, 1990, 198 p. Se analizează formarea (pe teritoriul României) a cetei de revoluționari patrioți bulgari condusă de Hadji Dimităr și Ștefan Karadja (1868), trecerea Dunării de către aceasta (în același an) cu scopul ridicării la luptă a tuturor bulgarilor împotriva stăpînirii otomane, precum și nimicirea acesteia de către ostașii Porții. Rec. în „Bulgarian Historical Review”, an XX, 1992, nr. 1—2, p. 167—168.

MÓZES, MIHÁLY, *Az erdély-bánáti nagyipari fejlődés főbb bekepcsolódási szeكتورai (1867—80)* (Sectoarele principale ale dezvoltării marii industrii în Transilvania și Banat, 1867—80), în „Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominates. Series historica”, 1988, p. 27—40. Date despre industria din Transilvania și Banat în a doua jumătate a sec. XIX.

NIKOV, PETAR, *Otnošenieto na Rusiia kăm bălgarskoto tărkovnaționalno dvijenie prez Văsrjadanoto* (Atitudinea Rusiei față de mișcarea bisericească și națională bulgară în timpul Renașterii bulgare), în „Istoriceski pregled”, an XLVIII, 1992, nr. 5, p. 99—111. Se prezintă atitudinea adoptată de Rusia față de mișcarea bisericească și națională bulgară în perioada Renașterii bulgare (1762—1878). Apar și referiri la politica Rusiei față de Țările Române (și apoi România) în intervalul de timp sus-amintit.

OLDSON, WILLIAM O., *A Providential Anti-Semitism. Nationalism and polity in Nineteenth—Century Romania*, Philadelphia, The American Philosophical Society, 1991, IX + 177 p. Funcția antisemitismului în societatea românească a secolului al XIX-lea.

SAROVA, K., *Midhad Paşa i bălgarskoto revoluționno dvijenie prez 1872 godina* (Midhad Paşa și mișcarea revoluționară bulgară în anul 1872), în „Istoriceski pregled”, an XLVII, 1991, nr. 6, p. 3—16. Se prezintă atitudinea înaltului domnitor otoman Midhad Paşa față de mișcarea revoluționară bulgară de eliberare națională (în cursul anului 1872). Apar și informații privind activitatea revoluționarilor bulgari pe teritoriul României în acea vreme.

TANOV, A., *Aleksandăr Battenberg. Părvite sedem godini na svobodna Bălgariia* (Alexandăr Battenberg. Primii șapte ani ai Bulgariei libere), Sofia, 1991, 168 p. Cartea analizează istoria Bulgariei în primii ani de după cucerirea independenței de sub stăpânirea otomană: 1879—1886 (domnia principelui Alexandăr Battenberg). Apar și informații privitoare la relațiile dintre Bulgaria și România în perioada sus-amintită.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

BISCHOF, HENRIK, *Rumänien, die „gestohlene” Revolution*, Bonn, Friedrich-Ebert-Stiftung, 1992, 26 p., extras din *Studien der Abteilung Aussenpolitikforschung im Forschungsinstitut der Friedrich—Ebert—Stiftung*. Încercare de retrasare a situației politice din România între 1989—1992.

CERNOVODEANU, DAN, *L'heraldique communale de Roumanie au XXe siècle*, în vol. *Acta coutionis heraldicae municipalis hodiernae anno 1988 in oppido Keszthely habitae*, Festetics—Kastély, Keszthely, 1990, p. 341—374.

ENDREAS, MICHAEL, *Erdöl aus Rumänien. Die Deutsche Bank und die rumänische Erdölgesellschaft Steaua Română*, în vol. *Deutschland und die Völker Südosteuropas (Südosteuropa Jahrbuch)*, vol. 23, München, 1993, p. 369—381. Istoria relațiilor economice ale României cu Germania între 1903—1920, cu atenție deosebită asupra investițiilor în petrol și a relațiilor capitalului german cu societatea „Steaua Română”.

EÖRDÖGH, ISTVÁN, *Alle origini dell'espansionismo romeno nella Transilvania ungherese 1916—1920*, Cosanza, Periferia, 1992, VI + 162 p. (Studi e ricerche). Tratare tezigă a participării României la primul război mondial și a păcii care i-a pus capăt.

ECHIKSON, WILLIAM, *Lighting the night. Revolution in Eastern Europe*, New York, 1990, 295 p. În cadrul general istoric al Europei răsăritene sunt analizate aspecte ale politicii interne, și externe a României în ultimii ani ai dictaturii lui Nicolae Ceaușescu, precum și semnificațiile revoluției din decembrie 1989.

EYAL, JANATHAN, *Romanian-Soviet relations*, în vol. *The end of the outer empire*, London, Sage, 1992, p. 185—204. Tratează politica bilaterală a celor 2 state în ultimii ani.

FIRAT, MELEK, *İki savaş arası doneminde Ba'kanlar (1919—1939)* (Balcanii în perioada dintre cele două războaie mondiale: 1919—1939), în vol. *Balkanlar (Balcanii)*, „Eren”, Istanbul, 1993, p. 97—126. Antorul prezintă o sinteză asupra istoriei statelor balcanice și a politicii lor externe în perioada interbelică (1919—1939). Se oferă și informații privind istoria României și a relațiilor sale cu statele balcanice în intervalul de timp sus-amintit.

GABANYI, ANNELI UTE, *Rumänien und die jugoslawische Krise*, în „Südosteuropa”, München, vol. 41, 1992, nr. 11—12, p. 647—664. Poziția României față de conflictul din ex-Yugoslavia.

HARSÁNY, DOINA and NICHOLAS, *Romania: Democracy and the intellectuals*, în „East European Quarterly”, XXVII, 1993, nr. 2, p. 243—260. Rolul „naționalismului” în sistemul politic al lui N. Ceaușescu și atitudinea intelectualilor înainte și după decembrie 1989.

HRABA, BOGUMIL, *Politické transformácie Rumunje 1944—1947 prema izveštajima jugoslavenskih diplomata* (Transformări politice în România în intervalul 1944—1947 în lumina rapoartelor diplomaților jugoslavi) în „Zbornik matiče srpske za istoriju”, 44, 1991, p. 155—193.

HONYA, GÁBOR, TAMÁS RÉTI, ANDREA SÖLE, LÁSZLÓ TÓTH, *România 1944—1990. Gazdaság- és politikatörténet* (România între 1944 și 1990. Istorie economică și politică), Budapest, Atlantica Medvetani, 1990, 323 p. Schiță de istorie a României sub regimul comunist.

JOANID, RADU, *Nicolae Iorga und fascism*, în „Journal of Contemporary History”, London, vol. 27, nr. 3 (iulie) 1992, p. 467—492. Poziția lui Nicolae Iorga față de naționalism, propagandă politică, dar mai ales față de fascism și de mișcările de extremă stângă.

KING, ROBERT, *A History of the Romanian Communist Party*, Hoover Institution Press, Stanford University, California, 1980, 190 p. Se ocupă de evoluția partidului comunist în România de la apariție până la zi (1980), trasând principalele coordonate ale modului de constituire a „elitei de partid”, a „structurilor de autoritate”, precum și a schimbărilor de atitudine față de „moștenirea națională” și de „națiune”. Un capitol de sine stătător este dedicat politicii externe a partidului.

KNOPP, WOLFGANG, *Interkulturelle Annäherungsversuche der Siebenbürger nach der ersten Weltkrieg*, in „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 15, 1992, nr. 1, p. 63–72. Contactele culturale între diversele grupuri etnice din Transilvania în perioada interbelică.

MACFIE, A. L., *The Straits Question 1908–1936*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1993, 247 p. Sunt referințe și la poziția României în problema Strămtorilor.

VOLOVICI, LEON, *The case of Romanian intellectuals in the 1930*. *Studies in antisemitism*, Oxford, New-York, Seoul, Tokyo, Pergamon Press, 1991, IX + 213 p. Intelectualitatea română în perioada interbelică și problema evreiască.

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile intrapaginate¹ fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Redacției, B-dul Aviatorilor, nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
Mentalités — Civilisations
THRACO-DACICA
DACIA — REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE —
NOUVELLE SÉRIE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVLE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.

Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.

Vlad Țepeș, lupta antiotomană și Veneția.

Conquista și reconquista peruană.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Curente ale ideologiei politice în Europa secolului XVII.

O scrisoare inedită a lui Dimitrie Cantemir.

Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.

Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Rivalitate colonială și maritimă anglo-franceză (1715—1783).

Rapoarte diplomatice americane (1806—1829).

Unele aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Independența României și Italia.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Tratative de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Cooperația românească interbelică între deziderat și realități.

I. C. Filitti: Pagini de jurnal.

Italia și primul război mondial.

Securitatea României în perioada interbelică.

Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927—1933).

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

Toponimie și demografie istorică.

Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.

O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 — 0443

S.C. „UNIVERSUL” S. A. — c. 1070

43 356

Lei 600